

УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

Бабинський Анатолій Богданович

УДК 271.4-772-78(=161.2)(100)«1964/1989»(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

Патріархальний рух

в середовищі українських греко-католиків у діаспорі (1964–1989 рр.)

Спеціальність 041 – Богослов'я

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Бабинський А. Б.

Науковий керівник: Турій Олег Юрійович,
кандидат історичних наук,
завідувач кафедри церковної історії.

Львів – 2020

АНОТАЦІЯ

Бабинський А. Б. Патріархальний рух в середовищі українських греко-католиків у діаспорі (1964–1989 рр.). — Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 041 «Богослов'я». — Український католицький університет, Львів, 2020.

Дисертаційна праця є першим в українській і зарубіжній науці системним дослідженням процесу формування та розвитку українського мирянського патріархального руху як суспільно-релігійного явища української діаспори у 1964–1989 роках. Робота базована на широкій джерельній базі, яка включає велику кількість неопублікованих матеріалів з Історичного архіву УГКЦ в Римі, а також архівних колекцій української діаспори в Стемфорді, Клівленді та Чикаго (США). Окрім церковно-історичних методів дослідження, вперше в українській богословській науці було використано методологію діаспорних студій, а зокрема концепт «діаспорної релігійності», який було застосовано як теоретичну модель для аналізу феномену патріархального руху.

У дослідженні розкрито вплив кількалітнього перебування українських біженців у DP-таборах після завершення Другої світової війни на формування суспільно-політичних цілей і ідеалів третьої хвилі української еміграції, а також роль релігії і Церкви в житті представників цієї групи. Надана українським біженцям можливість напівавтономного самоврядування в межах DP-таборів сприяла формуванню функціональної спільноти з власними мобілізаційними структурами і практиками, а також засвоєнню представниками цієї групи колективної ідентичності політичної еміграції, яка ставила перед собою наступні цілі: звільнення України, плекання єдності діаспори, репрезентацію українства перед міжнародною спільнотою та збереження етнокультурного надбання української нації.

Не менш важливою рисою кількالكітнього перебування українських повoєнних бiженців у DP-таборах було поживлення релігійного життя. Релігія, яка має здатність пом'якшувати стан дезорієнтації в умовах вимушеної еміграції, стала для великої частини українських повoєнних емігрантів «якорем» не лише духовної, але й етнонаціональної колективної тотожності. Одним із результатів цього процесу стало заснування у 1955 році нової суспільно-релігійної мирянської організації — Український християнський рух (УХР), програма якої базувалась на християнсько-демократичних принципах. Низка провідних членів УХР долучилася пізніше до створення перших патріархальних організацій.

Ідея патріархату УГКЦ, яка на момент початку Другої світової війни вже була добре розвиненим богословським концептом, сприймалася багатьма представниками повoєнної української еміграції через призму цілей і ідеалів, які були сформовані ними під час перебування в DP-таборах. Вагому роль у цьому процесі відіграли лідери українського еміграційного політикуму, які вбачали в українському патріархаті один із інструментів реалізації суспільно-політичної програми третьої хвилі української еміграції. На момент звільнення з радянського ув'язнення і прибуття до Рима митрополита Йосифа Сліпого у 1963 році ідея патріархату активно обговорювалася в церковному, науковому та політичному середовищах української діаспори та була на теоретичному рівні пристосована до потреб і цілей третьої хвилі української еміграції. Виступ глави УГКЦ на другій сесії Другого Ватиканського собору, під час якого він звернувся з пропозицією піднести його Церкву до статусу патріархату, став додатковим каталізатором, який привернув до цієї теми широкі маси української діаспори.

Безпосередню роль у зародженні перших патріархальних організацій в США і Канаді у 1964 році відіграли дискусії між різними суспільно-політичними угрупованнями української діаспори щодо діяльності Йосифа Сліпого після приїзду до Рима, непорозуміння в середовищі єпископату і духовенства УГКЦ стосовно юрисдикції митрополита (верховного архієпископа) Галицького, а також низка парафіяльних конфліктів в Північній Америці довкола впровадження у церковне життя англійської мови і григоріанського календаря.

Грунтовний аналіз процесу формування перших мирянських осередків на підтримку патріаршого статусу УГКЦ дав змогу прослідкувати вплив політичних партій української діаспори на зародження патріархальних організацій, а також роль діаспорного чинника у мотивації ініціаторів цього процесу. Зближення ідеї патріархату із прагненням незалежності України сприяло поширенню в середовищі української повоєнної еміграції погляду на патріарха як етнарха, який був для неї не лише релігійним лідером, але й очільником «духовної держави» та репрезентантом усього українського народу у вільному світі.

Поруч з цим процес адаптації третьої хвилі емігрантів до життя в нових суспільних, культурних і економічних умовах супроводжувався пошуком дієвих інструментів, які б допомогли спільноті запобігти дезінтеграції, пригальмувати асиміляцію та зберегти зв'язок із батьківщиною. Для багатьох представників цієї когорти емігрантів засобами для досягнення цих цілей стали патріархат УГКЦ (зокрема і в його екуменічному вимірі), а також збереження і відновлення автентичності києво-візантійської релігійної традиції. Такий підхід до церковно-релігійної сфери, що виходив із потреб і викликів, з якими стикнулось перше покоління третьої хвилі, сприяв формуванню в середовищі цієї групи феномену діаспорної релігійності, в осерді якого лежить бажання подолання «розриву» в часі і просторі, яким супроводжується процес еміграції.

Перші патріархальні організації сформувались як ситуативні мирянські об'єднання, метою яких було досягнення низки практичних цілей: збір підписів на підтримку патріархату, протидія впровадженню змін у церковному житті, через які Церква в діаспорі втратила б свою «українську» ідентичність та зв'язок із батьківщиною. Проте вже невдовзі патріархальні комітети розвинули розгалужену організаційну мережу, яка заклала основу для масового мирянського руху. Ключову роль у цьому процесі відіграли відвідини у 1968 році главою УГКЦ країн, в яких проживала українська діаспора. Його приїзд до Канади та США став переломним моментом в історії мирянських змагань за патріархат. Ці візити супроводжувались сильним емоційним піднесенням, в результаті чого

патріархальна ідея здобула широку підтримку в українській діаспорі, зокрема з боку її найбільших і найвпливовіших громадських об'єднань.

Розчарування в патріархальному середовищі, спричинене низкою відмов з боку Римського Апостольського престолу у проголошенні Києво-Галицького патріархату, стимулювало лідерів руху до формування програми «практичної помісності», яка сприяла розвиткові в мирянському середовищі розуміння відповідальності вірних за долю Церкви та її місію. Учасники руху активно долучились до розбудови українського освітньо-наукового центру в Римі та створення низки філій Українського католицького університету в різних країнах світу, ініціювали проведення наукових семінарів і конференцій, присвячених важливим питанням з життя Церкви, доносили інформацію про стан УГКЦ в діаспорі й на батьківщині до міжнародного співтовариства, намагались налагодити екуменічний діалог із українськими православними, провадили активну видавничу і просвітницьку діяльність.

Консолідація масового патріархального руху сприяла узгодженню цілей і завдань різних патріархальних організацій, проте вона не спричинила гармонізації стосунків між його окремими осередками. Навіть після заснування Українського патріархального світового об'єднання між ними існували непорозуміння щодо тактики і пріоритетів руху. А емоційні протестні акції патріархальників проти призначення Римською Апостольською столицею українських греко-католицьких єпископів без узгодження з главою УГКЦ та проти «східної політики» Ватикану відвернули від патріархальних організацій частину їхніх симпатиків.

Бунтівна тактика патріархальних організацій та ангажування в їхню діяльність емігрантського політичного середовища, разом із постійними внутрішніми конфліктами між різними осередками, спровокували затяжну кризу в русі, яка змусила лідерів переглянути його стратегію і методи. У другій половині 1970-х років патріархальні провідники змістили вектор активності руху на втілення в життя оновленого Другим Ватиканським собором «богослов'я мирян», що в підсумку дозволило патріархальним організаціям подолати кризу та забезпечити собі подальший поступ.

Патріархальний рух був витвором першого покоління третьої хвилі української еміграції, а також продуктом політичного, соціального, культурного і релігійного клімату української діаспори у Західному світі в другій половині ХХ століття. Поступовий відхід від справ його засновників і провідних діячів, вихід Української Греко-Католицької Церкви з підпілля на рідних землях, а також проголошення незалежності України спричинили поступове згасання активності руху та практично унеможливили його подальше існування у тих формах, які були до того.

Дослідження є вагомим внеском для подальшого вивчення історії УГКЦ і української діаспори в ХХ столітті та з'ясування ролі релігії у діаспорних спільнотах. Воно може застосовуватись у процесі підготовки навчальних матеріалів з історії Церкви та світового українства, а також у плануванні державної стратегії України щодо української діаспори.

Ключові слова: Українська Греко-Католицька Церква, патріархат, патріархальний рух, миряни, діаспора, еміграція, діаспорна релігійність.

SUMMARY

Babynskiy A. B. The Patriarchal Movement in the Ukrainian Greek-Catholic Community in the Diaspora (1964–1989). — On the rights of the manuscript.

Dissertation for the academic degree of Ph.D. Specialty 041 «Theology». — Ukrainian Catholic University, Lviv, 2020.

This dissertation is the first systematic study of the formation and development of the Ukrainian Patriarchal Movement as a socio-religious phenomenon of the Ukrainian diaspora in 1964–1989 in Ukrainian and international studies. The research is based on an extensive source base, including numerous unpublished materials from the Historical Archive of the Ukrainian Greek-Catholic Church in Rome (Italy) and archival collections of the Ukrainian diaspora in Stamford, Cleveland and Chicago (USA). Besides standard methodology used in the humanities, for the first time in Ukrainian theological studies, research methods from diaspora studies were used. In particular, as a theoretical framework to analyze the phenomenon of the Patriarchal Movement, the concept of «diasporic religion» was adopted.

The study reveals the influence of the continuing stay of Ukrainian refugees in DP camps after World War II on the formation of social and political goals and ideals of the Third Wave of Ukrainian emigration and the role of religion and the Church in the group's life. The opportunity to develop a semiautonomous government within the DP camps contributed to the formation of a functional community with its mobilizing structures and practices, and adoption of the collective identity of a political emigration, which set itself the following goals: the liberation of Ukraine, fostering the unity of the Ukrainian diaspora, representation of Ukraine before the international community, and the preservation of the ethnocultural heritage of the Ukrainian nation.

The other important feature of life in the DP camps was a revival of religious life in the Ukrainian refugee community. Religion, which can alleviate the state of disorientation in conditions of forced emigration, became for most Ukrainian postwar emigrants an «anchor» not only of the spiritual but also of the ethnonational collective

identity. Among the results of this process was the creation in 1955 of a new socio-religious lay organization – the Ukrainian Christian Movement (UCM), the program of which was based on Christian and democratic principles. Several leading members of the UCM later took an active part in creating the first patriarchal organizations.

The idea of the patriarchate of the Ukrainian Greek-Catholic Church, which was already a well-developed theological concept at the beginning of the Second World War, was perceived by many representatives of the postwar Ukrainian emigration through the prism of goals and ideals formed by them in the DP camps. An essential role in this process was played by the political leaders of the postwar Ukrainian emigration. They saw the Ukrainian patriarchate as one of the tools for implementing the socio-political program of the Third Wave of Ukrainian emigration. At the moment of release from prison and arrival to Rome of Metropolitan Josyf Slipyj, the idea of the patriarchate was actively discussed in the Church, within academic and political circles of the Ukrainian diaspora, and was adapted on the theoretical level to the needs and goals of the postwar emigration. The speech of the head of the UGCC at the second session of the Second Vatican Council, during which he proposed to elevate his Church to the status of a patriarchate, became an additional catalyst that attracted the broader masses of the Ukrainian diaspora to this topic.

An immediate role in the formation and early development of the first patriarchal organizations in the US and Canada in 1964 was played by a debate among various social and political groups of the Ukrainian diaspora regarding the activities of Josyf Slipyj after his release from prison and arrival in Rome in 1963, misunderstandings among the episcopate and clergy of the Ukrainian Greek-Catholic Church on the matter of jurisdiction of the Metropolitan (Major Archbishop) of Halych, as well as some parish conflicts around the introduction of the Gregorian calendar and English language into Church life.

A thorough analysis of the process of forming of the first lay Committees to support the patriarchal status of the UGCC made it possible to trace the influence of political parties of the Ukrainian diaspora on the emergence of patriarchal organizations, as well as the role of the diasporic factor in the motivations of their initiators. The convergence

of the idea of a patriarchate with the desire for Ukraine's independence contributed to the spread among Ukrainian postwar emigrants of views of the patriarch as an ethnarch, who was for them not only a religious leader but also the head of the «spiritual state» and representative of the Ukrainian people in the free world.

Also, the process of adaptation of the Third Wave of the Ukrainian emigration to life in new social, cultural and economic conditions was accompanied by the search for practical tools to help the community prevent disintegration, slow down assimilation and maintain ties with the homeland. Many members of this cohort of emigrants understood the patriarchate of the UGCC as well as the preservation and restoration of the authenticity of the Kyiv-Byzantine religious tradition (particularly its ecumenical dimension) as a crucial means to attain these goals. This approach to the church-religious sphere resulted from the needs and challenges faced by the first generation of the Third Wave. It has contributed to the formation among this group of the phenomenon of «diasporic religion» in the core of which is the desire to overcome the «rupture» in time and space accompanying the process of emigration.

The first patriarchal organizations were formed in 1964 as ad hoc lay Committees, the purpose of which was to achieve a few practical goals: collecting signatures in support of the patriarchate of the UGCC, and opposing the introduction of changes in Church life through which the Church in the diaspora could lose its «Ukrainian» identity and thus sever its ties with the homeland. However, shortly after their emergence, patriarchal committees developed their organizational networks and thus laid the groundwork for the mass lay movement. A vital role in this process was played by the visit of Josyf Slipyj to the countries of settlement of the Ukrainian diaspora in 1968. His arrival in Canada and the United States was a turning point in the history of the lay struggle for a patriarchate of the UGCC. These visits were accompanied by substantial emotional uplift. The patriarchal idea gained widespread support in the Ukrainian diaspora, particularly from its most significant and most influential public associations.

Frustration in the patriarchal movement, caused by a series of rejections by the Apostolic See in proclaiming of the Kyiv-Galician Patriarchate, stimulated the leaders of the movement to develop the program of the «practical particularity» that contributed to

the deepening of self-consciousness among the lay faithful concerning their responsibility for the fate of the Church and its mission. Numerous participants of the patriarchal movement actively joined the process of the development of the Ukrainian educational center in Rome and the creation of several branches of the Ukrainian Catholic University in various countries, initiated seminars and scholarly conferences on significant issues in the life of the Church, delivered information about the UGCC in the diaspora and in homeland to the international community, tried to establish an ecumenical dialogue with the Ukrainian Orthodox, and conducted active publishing and educational activities.

The consolidation of different patriarchal organizations in the first part of the 1970s contributed to the coordination of their goals and objectives. Still, it did not cause a harmonization of relations among various centers of the movement. Even after the founding of the Ukrainian Patriarchal World Federation, there were misunderstandings among them about the tactics and priorities of the movement. On the other hand, emotional protests of the patriarchal activists against the appointment of Ukrainian Greek-Catholic bishops by the Roman Apostolic See without the consent of the head of the UGCC, as well as against the «Ostpolitik» of the Vatican, alienated some of their sympathizers from the patriarchal movement.

The rebellious tactics of patriarchal organizations, as well as engagement in their work of Ukrainian emigre political activists and constant internal conflicts, triggered a prolonged crisis in the movement that pushed their leaders to review the movement's strategy and method. In the second half of the 1970s, the patriarchal leaders shifted the movement's vector of development to implementing the theology of the laity, which had been significantly renewed by the fathers of the Second Vatican Council. That allowed patriarchal organizations to overcome the crisis and make further progress eventually.

The patriarchal movement is the product of the first generation of the third wave of Ukrainian emigration and the fruit of the political, social, cultural and religious climate of the Ukrainian diaspora in the Western world in the second half of the twentieth century. The gradual withdrawal from its affairs by its founders and leading figures, the legalization of the Ukrainian Greek-Catholic Church in Ukraine, as well as the

proclamation of Ukraine's independence, led to the gradual extinction of the movement and the near-impossibility of its existence in the forms that had been efficient previously.

This dissertation is a significant contribution to further research in the history of the UGCC and the Ukrainian Diaspora in the twentieth century, as well as to the deepening of understanding of the role of religion in diaspora communities. It can be used in the preparation of educational materials on the history of the Church and the Ukrainian diaspora, as well as in planning a state strategy of Ukraine concerning the Ukrainian diaspora.

Keywords: Ukrainian Greek-Catholic Church, patriarchate, Ukrainian Patriarchal Movement, laity, diaspora, emigration, diasporic religion.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Анатолій Бабинський, «Ідея патріархату УГКЦ в політичній думці третьої хвилі української еміграції», *Практична філософія*, вип. 1 (75) (2020): 141–48.
2. Anatolii Babynskiy, «The Phenomenon of “Diasporic religion”. The Case of a Third Wave of Ukrainian Emigration», *Evropský filozofický a historický diskurz*, no. 1 (2020): 73–81. DOI: <https://doi.org/10.46340/ephd.2020.6.1.11> (*Index Copernicus*)
3. Анатолій Бабинський, «Ідея патріархату УГКЦ в українській діаспорі напередодні II Ватиканського собору», *Українське релігієзнавство*, вип. 90 (2020): 71–87. DOI: <https://doi.org/10.32420/2020.90.2087> (*Index Copernicus*)
4. Анатолій Бабинський, «“Календарні конфлікти” в середовищі українських греко-католиків США і Канади у 1950–1960 роках», *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*, вип. 2 (145) (2020): 5–9. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2020.145.1> (*Index Copernicus*)

Статті, які додатково відображають результати дослідження:

1. Анатолій Бабинський, «Роль професора Миколи Чубатого та Патріарха Йосифа Сліпого в історії Українського патріархального руху в США», *Матеріали Міжнародної наукової конференції до 100-річчя ієрейських свячень Йосифа Сліпого*, під ред. Юрія Скіри, 97–110. Львів: Колесо, 2018.
2. Анатолій Бабинський, «Зародження патріархального руху в США: передумови, події та особи», *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії VIII*, (2018): 317–40.

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень.....	15
Вступ	17
Розділ 1. Стан наукової розробки, джерела й теоретичні основи дослідження.....	27
1.1. Історіографія	27
1.2. Джерельна база	38
1.3. Термінологія та методологічні засади	43
<i>1.3.1. Поняття і характеристика діаспори</i>	<i>44</i>
<i>1.3.2. Концепт «діаспорної релігійності»</i>	<i>48</i>
<i>1.3.3. Генеза патріархальної ідеї в Україні.....</i>	<i>54</i>
Розділ 2. Зародження перших патріархальних осередків: передумови та причини	61
2.1. Третя хвиля української еміграції та релігійне життя у діаспорі.....	63
<i>2.1.1. Формування мобілізаційних структур і практик.....</i>	<i>63</i>
<i>2.1.2. Окреслення ідеалів і цілей.....</i>	<i>68</i>
<i>2.1.3. Релігійні аспекти громадського життя.....</i>	<i>73</i>
<i>2.1.4. Мирянська активність.....</i>	<i>77</i>
<i>2.1.5. Питання календаря і патріархату УГКЦ в діаспорі.....</i>	<i>80</i>
2.2. Заснування Комітету за створення Києво-Галицького патріархату в США	86
2.3. Становлення Комітетів оборони обряду і традицій УКЦ в США і Канаді..	100
Розділ 3. Український патріархальний рух: організація і тактика	108
3.1. Від комітетів до масового об'єднання (1965–1969)	109
3.2. Активізація діяльності, розширення мережі та консолідація патріархального руху (1969–1974).....	123
<i>3.2.1. Радикалізація руху та проголошення патріархату «знизу»</i>	<i>123</i>

3.2.2. <i>Постання нових осередків у Західній Європі, Південній Америці, Австралії, Канаді та США</i>	132
3.2.3. <i>Організаційне згуртування</i>	140
3.3. <i>Патріархальний рух: від конфронтації до самоусвідомлення (1975–1984)</i> .	146
3.3.1. <i>Патріархальний рух у США у 1975–1978 роках</i>	146
3.3.2. <i>Діяльність УПСО у 1975–1978 роках</i>	155
3.3.3. <i>Патріархальний рух у 1979–1984 роках</i>	161
3.4. <i>Змагання за патріархат після смерті Йосифа Сліпого (1984–1989)</i>	173
3.4.1. <i>Взаємодія між патріархальниками і новим главою УГКЦ</i>	173
3.4.2. <i>Патріархальний рух напередодні виходу УГКЦ з підпілля</i>	181

Розділ 4. Патріархальний рух як суспільно-релігійне явище

української діаспори	187
4.1. <i>Боротьба за патріархат і проблема єдності українців на еміграції</i>	188
4.1.1. <i>Необхідність політичної солідарності</i>	189
4.1.2. <i>«Український екуменізм»</i>	192
4.1.3. <i>Внутрішня згуртованість греко-католиків</i>	197
4.2. <i>Патріархальний рух і репрезентація української спільноти у світі</i>	203
4.3. <i>Ідея патріархату та проблема збереження етнокультурної ідентичності українців у діаспорі</i>	208
4.4. <i>Феномен діаспорної релігійності</i>	215
4.5. <i>Завдання «апостольства мирян»</i>	221
 Висновки.....	230
Список використаних джерел і літератури	237
Додатки	306

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- АБН — Антибільшовицький блок народів
- АПВО — Архів парафії свв. Володимира і Ольги в Чикаго (Іллінойс, США)
- БУК — Братство українців католиків (Канада)
- ЄОКТ — Європейське об'єднання крайових товариств і комітетів за патріархат УКЦеркви
- ІА УГКЦ — Історичний архів УГКЦ в Римі (Італія)
- ЗДА — Злучені Держави Америки (США)
- КГД — Комітет громадської дії (акції) за патріархат УКЦ (Чикаго, США)
- КОТ — Комітет оборони обряду і традицій УКЦ (США, Канада)
- ККУО — Координаційний комітет українських організацій ЗСА і Канади за здійснення патріархату УКЦеркви
- ККГП — Комітет за створення Києво-Галицького патріархату (США)
- КУК — Комітет українців Канади
- ЛУКЖ — Ліга українських католицьких жінок (Канада)
- ОДВУ — Організація державного відродження України
- ООЧСУ — Організація оборони чотирьох свобод України
- ОУКОА — Об'єднання українських католицьких організацій в Австралії
- ОУН — Організація українських націоналістів
- РТСС — Релігійне товариство українців-католиків «Свята Софія»
- РУГО — Рада українських громадських організацій за патріархат УКЦ (Канада)
- РУО — Рада українських організацій ЗСА за патріархат помісної УКЦ (США)
- СКВУ — Світовий конгрес вільних українців
- СТПУ — Світове товариство за патріархальний устрій Української Католицької Церкви
- СУБ — Союз українців у Великій Британії
- СУК «Провидіння» — Союз українців-католиків «Провидіння»
- СУМА — Спілка української молоді Америки
- ТПУ — Товариство за патріархальний устрій Української Католицької Церкви

УАПЦ — Українська Автокефальна Православна Церква
УГВР — Українська головна визвольна рада
УГКЦ — Українська Греко-Католицька Церква
УКАО «Обнова» – Українське католицьке академічне об'єднання «Обнова»
УККА — Український конгресовий комітет Америки
УКЦ — Українська Католицька Церква
УКЮ — Українське католицьке юнацтво (Канада)
УМАК — Український музей-архів в Клівленді (Огайо, США)
УМАС — Український музей-архів в Стемфорді (Коннектикут, США)
УНР — Українська Народна Республіка
УНРада — Українська національна рада
УПТ — Українське патріархальне товариство в США
УПСО — Українське патріархальне світове об'єднання
УПЦ в США — Українська Православна Церква в США
УХР — Український християнський рух
ФТУСК «Обнова» — Федерація товариств українських студентів-католиків «Обнова»
ЦПК ПУКЦ у Великій Британії — Центральний патріархальний комітет помісної Української Католицької Церкви у Великій Британії
ЧСВВ — Чин св. Василя Великого
AG — Декрет про місійну діяльність Церкви «Ad gentes»
LG — Догматична конституція про Церкву «Lumen gentium»
OE — Декрет про Східні Католицькі Церкви «Orientalium Ecclesiarum»
UNRRA — United Nations Relief and Rehabilitation Administration (Адміністрація ООН для допомоги і відбудови)
UR — Декрет про екуменізм «Unitatis redintegratio»

ВСТУП

Актуальність теми. Друга половина ХХ століття — це час епохальних і кардинальних суспільних змін глобального масштабу, що були спричинені як трагічними подіями Другої світової війни, так і геополітичною конфігурацією світу, яка сформувалась після її завершення. Драматичний і травматичний досвід кривавого протистояння та повоєнних лихоліть, пошуки моделей мирного співіснування та постання нових стін розмежування зумовили переосмислення фундаментальних аспектів життя Католицької Церкви: її внутрішнього устрою й канонічного порядку, соціального вчення і душпастирського служіння, літургійних практик і взаємин з іншими християнськими конфесіями та релігійними традиціями тощо. Кульмінацією цих змін став Другий Ватиканський собор, у якому взяла участь чисельна делегація українських греко-католицьких єпископів, що діяли у Західному світі. Під час другої сесії цього зібрання до них приєднався звільнений з радянського ув'язнення митрополит Йосиф Сліпий, що привернуло увагу учасників собору і широкої світової громадськості до «мовчазної Церкви» в Україні та загалом до проблем релігійної свободи й прав людини за «залізною завісою». Важливими темами соборових обговорень і рішень стало з'ясування ролі, місця й завдань мирян у Церкві та її місії у світі. Переосмислення цієї богословської проблематики, як і інших важливих тем, розпочалося ще на початку ХХ століття і триває по сьогоднішній день, про що свідчить, зокрема, низка виступів і звернень до мирян теперішнього єпископа Рима — папи Франциска.

Пожвавлення мирянської активності та поступова зміна парадигми апостольства мирян у Католицькій Церкві в період між двома світовими війнами позначились і на процесах в Українській Греко-Католицькій Церкві (УГКЦ). Саме в цей час у Галичині постали українські мирянські об'єднання нового типу, такі як «Католицька акція», Товариство українських студентів-католиків «Обнова», програми й діяльність яких відображали зміни щодо розуміння статусу мирян у католицькому світі та відповідали на актуальні питання і виклики модерної доби. Після офіційної насильницької ліквідації УГКЦ сталінським режимом у 1946 році

та протягом цілого катакомбного періоду звичайні віряни відігравали винятково важливу роль у виживанні й функціонуванні підпільної Церкви. Проте в таких умовах не могло бути й мови про глибшу рефлексію чи систематичне розпрацювання українського «богослов'я мирян», тим паче — про безпосередню рецепцію рішень Другого Ватиканського собору.

Цілком в інших умовах розгорталась мирянська активність в українській діаспорі, де як духовенство, так і миряни втішались можливістю не лише діяти відкрито, але й мали доступ до необхідної літератури, могли спостерігати за змінами в Католицькій Церкві у «прямому ефірі», слідкувати за дискусіями та вільно обмінюватись думками на сторінках чисельної української й міжнародної преси. Саме в часи Другого Ватиканського собору серед українців на еміграції утворилися нові мирянські об'єднання, відомі як патріархальний рух. Діяльність цих організацій поширилась на усі країни проживання українських поселенців, протягом кількох десятиліть вони провадили активну громадсько-релігійну, видавничу, благодійницьку та культурно-освітню працю. З огляду на динамізм розвитку, географічні параметри організаційної мережі, амбітність завдань і суспільний резонанс патріархальний рух можна залічити до одного з найпомітніших феноменів мирянського характеру не лише українського релігійного життя, але й цілого тогочасного християнського світу, а тому досвід руху має вагомим значення для подальшого розвитку українського «богослов'я мирян». У цьому контексті очевидною є актуальність цілісного й комплексного дослідження історії змагань українських мирянських об'єднань у діаспорі за патріарший статус УГКЦ. Оскільки, згідно з концепцією богословського методу Б. Лонергана, історичні студії як загального характеру, так і присвячені формуванню і розвитку тих чи інших богословських ідей, є «функціональною спеціалізацією всередині богослов'я»¹ та однією із інтегральних стадій богословського дослідження.

¹ Bernard J. F. Lonergan, *Method in Theology*, 2nd ed. (Toronto: Published by University of Toronto Press for Lonergan Research Institute of Regis College, Toronto, 1999), 128.

Зазначена наукова проблема ще не знайшла належного відображення в сучасній українській історіографії. Окремі праці та публікації на цю тему належать переважно науковцям з української діаспори: П. Біланюкові, В. Маркусеві та А. Сороковському, але в них фіксуємо лише вступні, фрагментарні й усе ще дискусійні положення, які стосуються окремих епізодів чи фактів з історії патріархального руху. Щодо наукових студій в Україні, то феномен мирянських змагань за патріархат лише почасти заторкується в них у контексті інших подій та процесів з історії УГКЦ та української діаспори в другій половині ХХ століття.

Все це висунуло на порядок денний важливість нового й цілісного представлення самого явища та переосмислення окремих тез попередніх дослідників, у працях яких вивчення проблематики залишається недовершеним, неточним, а місцями тенденційним з огляду на особисту заангажованість чи недостатню поінформованість авторів. Критичний аналіз історіографії та ґрунтовне й систематичне опрацювання широкої й здебільшого невідомої джерельної бази дозволив здійснити всебічний аналіз становлення та ідей українського патріархального руху, поглибити та узагальнити висновки попередніх дослідників і озброїти сучасну науку додатковими даними з історії та богословської думки УГКЦ, а також новими методами і підходами до дослідження ролі релігії в житті української діаспори.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках тривалого науково-дослідницького проєкту кафедри церковної історії та Інституту історії Церкви Українського католицького університету (УКУ) на тему: «Від ліквідації до легалізації: історична доля греко-католицького духовенства в Україні, 1946–1991», який здійснюється під загальним керівництвом кандидата історичних наук Олега Турія у співпраці з о. д-ром Богданом Прахом та о. д-ром Іваном Дацьком при фінансовій підтримці фундації «Церква в потребі» (розпочатий у 2017 році і триває донині). Весною та влітку 2017 р. дисертант також брав участь у проєкті впорядкування Історичного архіву УГКЦ в Римі, який група науковців УКУ здійснює за дорученням синоду єпископів УГКЦ, що дозволило опрацювати фонди патріархальних організацій та листування

патріарха Йосифа Сліпого. Цей корпус документів досі не фігурував у науковому обігу та ліг в основу дисертаційної роботи.

Метою дослідження є з'ясування передумов, обставин формування, основних етапів розвитку, а також ідейно-політичних і богословських засад патріархального руху як суспільно-релігійного феномену української діаспори.

Реалізація мети вимагає виконання наступних завдань:

- опрацювати та критично оцінити історіографію наукової проблеми, виявити і систематизувати джерельну базу дисертаційної праці;
- проаналізувати теоретико-методологічні підходи у дослідженні обраної проблематики та окреслити методологію, основні концепти й категорії роботи;
- визначити особливості третьої хвилі масової української еміграції та значення церковно-релігійних чинників у формуванні її колективної ідентичності;
- встановити історичні передумови та об'єктивні причини зародження руху за патріарший статус УГКЦ в середовищі української діаспори;
- всебічно проаналізувати основні форми, етапи та пріоритети діяльності українського патріархального руху;
- оцінити вплив діаспорного контексту на формування ідей і цілей руху як у релігійній (богословській), так і в суспільній (політичній) площині та його значення для відродження греко-католицького церковного життя в Україні.

Об'єктом дослідження є організований рух мирян в українській діаспорі за здобуття УГКЦ статусу патріархату.

Предметом дослідження є події та процеси зародження, інституційного оформлення й розвитку структур українського патріархального руху, діяльність та основні ідеї його представників, осередків і об'єднань у контексті церковно-релігійного та громадсько-політичного життя української еміграції.

Важливим концептуальним підґрунтям та **теоретико-методологічною основою роботи** стали напрацювання в царині міждисциплінарних *діаспорних студій* (Стефана Дюфуа, Робіна Коена, Віка Сатцевича, Вільяма Сафрана, Мартина Сокефельда та ін.), а також дослідження ролі релігії в житті діаспор (Ганса Мола, Роберта Шрайтера та ін.). Особлива увага була приділена кейс-дослідженням

Томаса Твіда та Пола Крістофера Джонсона, які присвячені значенню і функції релігійних практик і традицій для перших поколінь емігрантів. Запропонована ними концепція «діаспорної релігійності» у цій дисертаційній праці була вперше використана в якості теоретичної моделі (theoretical framework) для комплексного вивчення українського патріархального руху, що дозволило визначити спільні риси української діаспори з іншими емігрантськими спільнотами та краще зрозуміти специфіку її релігійного життя.

Звернення до новітньої методології у вивченні діаспори дало змогу здійснити всебічний аналіз об'єкта дослідження з врахуванням напрацювань у різних галузях богослов'я (включно з церковною історією), релігієзнавства, культурології та загальної історії з дотриманням загальнонаукових принципів об'єктивності, системності, історизму, позаконфесійності й толерантності. Цей міждисциплінарний підхід зумовив застосування дослідницького інструментарію, який зазвичай використовується в гуманітарних науках.

У своєму дослідженні автор звернувся до *загально-наукових та спеціально-наукових* методів дослідження.

Вибір загально-наукових методів був спричинений самою природою об'єкта дослідження, оскільки патріархальний рух не є явищем гомогенним, з єдиною організаційною структурою та стратегією, а сукупністю різномірних елементів і форм внутрішньої організації та походження. Виходячи з цього, у процесі опрацювання джерел дисертаційного дослідження було використано методи аналізу й синтезу, результатом чого стало виокремлення основних ідей та напрямків організаційного розвитку окремих патріархальних організацій, а також окреслення спільних ідеалів і цілей руху, навколо яких ці організації об'єднували свої зусилля. Ці ж методи використовувались у процесі опрацювання фахової літератури з діаспорних студій, історії та богословських аспектів патріархальної ідеї, завдяки чому було сформульовано загально-теоретичну основу дослідження.

В подальшому робота над дисертацією вимагала звернення до методів дедуктивного (сходження від абстрактного до конкретного) і індуктивного аналізу (від конкретного до абстрактного), які дозволили застосувати згадані вище

теоретичні напрацювання для безпосереднього аналізу об'єкта дослідження, особливо в процесі встановлення особливостей формування третьої хвилі української еміграції як самостійної групи з власними ознаками, цілями й ідеалами (зокрема і в сфері релігійного життя). Паралельне використання методів типологізації та системного аналізу уможливило всебічно розглянути окремі складові й напрямки руху, виокремити різні форми і типи патріархальних організацій, їхні спільні ознаки та властивості, а також прослідкувати зв'язки між різними структурними елементами патріархального руху, що дозволило представити об'єкт дослідження у його цілості та багатогранності. Важливими стали методи порівняння і класифікації, які допомогли у виявленні спільних ознак третьої хвилі української еміграції з емігрантськими групами інших національностей та характерних особливостей організаційних складових руху, їх ідейно-богословських підходів в осмисленні історичних і еклезіальних підстав патріархального статусу УГКЦ.

У роботі застосовані також спеціально-наукові методи: генетичний, проблемно-хронологічний та історико-критичний. Їх використання дозволило прослідкувати історичні та ідейні корені патріархального руху, з'ясувати окремі факти та встановити причини й наслідки важливих подій, проаналізувати джерельну базу дослідження, виявивши у ній майже невідомий у науці корпус матеріалів (архівні матеріали, офіційні документи Церкви та окремих патріархальних організацій, приватна кореспонденція діячів руху та листування між єпископами УГКЦ, неперіодичні вісники і обіжники патріархальних осередків і об'єднань) задля збалансованої реконструкції діяльності руху.

Окрім цього, автор провів низку інтерв'ю (метод усної історії) з діячами патріархального руху та безпосередніми свідками його діяльності (миряними, священниками, єпископами); здійснив контент-аналіз архівних документів, мемуарних матеріалів, періодичних видань української діаспори з виявленням проблематики і ключових ідей руху; узагальнив статистичні дані, взяті з різноманітних матеріалів руху.

Хронологічні рамки дисертації охоплюють період з 1964 по 1989 роки. За нижню межу обрано заснування перших організацій, які пізніше означили себе як патріархальний рух. Водночас, з огляду на необхідність з'ясувати генезу ідеї Українського (Києво-Галицького) патріархату, дисертант звернувся до низки церковно-релігійних подій і процесів від кінця XVI до початку XX століття, а для розкриття передумов утворення об'єднаного патріархального руху на еміграції проаналізовано діяльність окремих українських громадсько-політичних і церковно-релігійних організацій та інституцій у період від завершення Другої світової війни до початку Другого Ватиканського собору. Верхньою хронологічною межею обрано грудень 1989 року, коли українським греко-католикам на території СРСР було надано право реєстрації парафіяльних громад, що призвело до легалізації підпільної Церкви, відродження її структур та повернення ієрархічного проводу в Україну. У нових умовах відбулась і суттєва зміна основних завдань та форм діяльності руху.

Географічні межі роботи обіймають країни розселення третьої хвилі української діаспори. Центр руху знаходився в США та, частково, в Канаді, проте його ідейні імпульси передалися також в інші країни розселення повоєнних українських скитальців: Австралію, Аргентину, Бельгію, Велику Британію, Німеччину, Францію і, незначною мірою, Бразилію та Венесуелу. У окремих випадках виклад матеріалу також заторкує ситуацію на українських землях чи то в міжвоєнний період, чи в умовах радянського панування та розпаду СРСР.

Наукова новизна дослідження. Дисертація є *першим у світовій історіографії* історико-богословським узагальненням процесу формування та розвитку українського патріархального руху. Теоретичне значення аналізу актуалізовано застосуванням *уперше введеної в українську науку* методології діаспорних студій, та, зокрема, концепту «діаспорної релігійності». У поєднанні з богословськими (церковно-історичними) підходами ця методологія дала змогу всебічно розкрити суспільно-історичні та історико-церковні причини зародження руху і довела значну роль діаспорного контексту у формуванні його основних ідей, їхню залежність від цілей та ідеалів, які ставила перед собою третя хвиля української еміграції.

Дисертант *обґрунтував* істотний вплив політичних чинників на постання патріархальних організацій. Автор дослідження *суттєво уточнив* характер стосунків між різними патріархальними організаціями та сутність складних проблем, які виникали у процесі їх взаємодії в рамках руху та у взаєминах із власною церковною ієрархією і Римським Апостольським престолом. Проведений аналіз *поглибив розуміння* процесів формування та специфіку теологічних концептів патріархату і помісності УГКЦ, а також «богослов'я мирян». У роботі *доведено*, що цей церковно-богословський понятійний апарат увійшов у широкий богословський дискурс УГКЦ саме у другій половині ХХ століття. Дисертант *вперше ввів* в український науковий простір маловідомі факти ставлення греко-католицької спільноти діаспори до подій і рішень Другого Ватиканського собору, *вказав на головні вияви* їх ідейно-богословської рецепції в середовищі духовенства та мирян УГКЦ у вигнанні. Автор *розкрив специфіку і важливу роль* мирянської активності в середовищі українських емігрантів, а також *запропонував новий погляд* на роль і місце мирян в Церкві як такий, який акцентує визначальну роль патріархального руху в подальшому розвитку українського «богослов'я мирян».

Наукову новизну дослідження підтверджують такі концептуальні висновки.

1. Досліджуючи процес зародження і ідейного розвитку українського патріархального руху, дисертант довів, що вивчення історії цього руху як мирянського феномену сприятиме поширенню в Україні нових історико-еклезіологічних підходів до розуміння природи і сутності Церкви в контексті суспільно-політичних трансформацій.
2. З'ясування особливостей патріархального руху поглибить розпрацювання та подальший розвиток такого напрямку як «богослов'я народу Божого» чи «богослов'я мирян», який відносно слабо представлений в українській теологічній думці.
3. Автор довів, що приклад і досвід мирянських ініціатив українських греко-католиків та їхня боротьба за визнання патріаршого статусу своєї Церкви можуть бути цікавими та корисними для представників інших конфесій в

Україні, особливо — для тих православних, які домагаються утвердження своєї еклезіальної незалежності та помісності.

4. Дослідження історії руху доводить, що мирянські екуменічні ініціативи в українській діаспорі містять важливий теоретичний та практичний матеріал для розширення бази актуального для сучасної України екуменічного діалогу й міжконфесійної співпраці між греко-католиками і православними у контексті плюралізму релігійного життя та суспільного запиту на порозуміння і плідну взаємодію між різними деномінаціями.
5. Аналіз патріархального руху як церковно-релігійного явища в контексті громадського і культурного життя української діаспори дозволив усвідомити важливість релігійного чинника в функціонуванні та збереженні ідентичності української спільноти за межами України, а також готує ідейну платформу для кращого взаєморозуміння між українцями на батьківщині та у світі, особливо перед викликом сучасних міграційних процесів.

Практичне значення дослідження патріархального руху сприятиме поширенню в Україні нових історико-еклезіологічних підходів до розуміння природи і сутності Церкви в контексті суспільно-політичних трансформацій. З'ясування особливостей цього руху поглибить подальший розвиток такого напрямку як «богослов'я народу Божого» чи «богослов'я мирян», які недостатньо представлені в українській теологічній думці та наукових студіях. Окрім цього, наукові положення дисертації, можуть використовуватись у подальших дослідженнях з історії УГКЦ і української діаспори у ХХ столітті, а також з'ясування ролі релігії в діаспорних спільнотах. Воно також може бути використане у процесі розробки навчальних курсів, які охоплюють дану проблематику. Виходячи з того, що на сьогоднішній день поза межами України проживає понад сім мільйонів осіб, які мають українське походження чи вважають себе частиною українського етносу,² окремі висновки дослідження можуть застосовуватись у

² Андрій Зубик, *Українська діаспора: суспільно-географічне дослідження* (Львів: Простір-М, 2019), 253.

процесі планування державної стратегії України у взаємодії з її діаспорою з особливою увагою до ролі релігійного чинника в житті еміграції.

Апробація результатів дослідження відбулась у рамках Міжнародної наукової конференції «Другий Ватиканський Собор: дари Духа — таїна Церкви — свідчення людини» (Український католицький університет, Львів, 31 травня–2 червня 2012 року), Всеукраїнської наукової конференції «Історичні постаті УГКЦ та їх роль у культурно-просвітницькому та національному відродженні» (Національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені о. Й. Кобринського, Коломия, 18 жовтня 2013 року), наукового семінару в рамках Літньої школи молодих науковців «Постать патріарха Йосифа Сліпого в контексті міжнародних церковних і політичних відносин» (Інститут св. Климента-Папи Українського католицького університету, Рим, Італія 8–16 липня 2017 року), Міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю свячень Йосифа Сліпого (Унівська Святоуспенська лавра студійського уставу, 30 вересня 2017 року), Міжнародної наукової конференції східного регіону Американської академії релігії (Eastern International Meeting of the American Academy of Religion) «Релігія у терпінні та зціленні» (Університет Макгілла, Монреаль, Канада 12–13 квітня 2019 року).

Публікації. Основні положення дисертації висвітлено в 6 публікаціях, з яких 3 (три) — у фахових виданнях, визначених переліком ДАК МОН України (два з них внесені у міжнародні наукометричні бази), а 1 (одна) — у періодичному науковому виданні держави, яка входить до Організації економічного співробітництва та розвитку та Європейського Союзу (Чехія); ще дві статті було опубліковано у наукових виданнях, які не входять до переліку фахових.

Структура дисертації побудована за хронологічним і проблемно-тематичним принципами й складається зі вступу, 4 розділів, в яких є 15 підрозділів, а також висновків, списку використаних джерел та літератури (932 позиції, з них 188 іншомовні). Повний обсяг дисертації — 307 сторінок, із них — 220 сторінок основного тексту. В роботі вживається міжнародний стиль цитування і покликань «Chicago Style: Notes and Bibliography».

РОЗДІЛ 1.

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ, ДЖЕРЕЛА І ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія

Перелік наукових студій, в яких висвітлюється діяльність українського патріархального руху, є доволі обмеженим, оскільки більшість праць, присвячених історії УГКЦ, зосереджуються лише на інституційно-ієрархічному вимірі Церкви, залишаючи поза увагою мирянський аспект. Ця обмеженість ускладнює виділення окремих напрямків цієї проблематики, а тому найоптимальнішим буде поділ наявної на сьогодні літератури на таку, в якій: а) патріархальний рух розглядається у контексті історії УГКЦ та української діаспори; б) постає як окремий об'єкт дослідження.

До *першої категорії* студій належить видання «Українські католики в Америці: історія»,³ автором якого є український греко-католицький священник та історик Богдан Процько, а також статті діячів патріархального руху та науковців з української діаспори Василя Маркуся⁴ і Андрія Сороковського.⁵ Праці перших двох авторів висвітлюють діяльність руху в контексті історії УГКЦ в США, проте з різних перспектив. Фокус дослідження Б. Процька зосереджений на інституційному розвитку української Церкви на американському континенті, а діяльність патріархальних організацій він розглядає у контексті конфліктів та непорозумінь всередині греко-католицької Філадельфійської митрополії щодо патріархату в 1960–70-х роках. Слід відзначити, що автор належав до другої хвилі української еміграції та прибув до США у 1922 році. Майже відразу після приїзду він став свідком конфліктів довкола питань, що мали адміністративно-організаційний і суспільно-політичний характер і тягнулись від часів єпископства

³ Bohdan P. Procko, *Ukrainian Catholics in America: A History*, ed. Ivan Kaszczak, 2nd revised edition (New York, 2016).

⁴ Vasyl Markus, «A Century of Ukrainian Religious Experience in the United States», in *The Ukrainian Experience in the United States: A Symposium*, ed. Paul R. Magocsi (Cambridge: Harvard Ukrainian Research Institute, 1979), 105–28.

⁵ Андрій Сороковський, «Мирянський рух до і після Другого Ватиканського Собору», в *Роля мирян в Українській Греко-Католицькій Церкві. Матеріали конференції мирян в Ньюарку, США, 30 травня, 1998* (Львів: Свічадо, 1998), 54–65.

Сотера Ортинського (1907–1916) і продовжились після приїзду до США у 1924 році нового владики — Контантіна Богачевського. Тому виступи патріархального руху проти митрополита Амвросія Сенишина у 1960–70-х роках Б. Процько трактував як черговий цикл непорозумінь тієї самої природи, і які, на його думку, негативно впливали на розвиток Церкви в США.

Василь Маркусь, натомість, застосовував інший підхід. Він вважав, що історія УГКЦ в США та її організаційний поступ були постійною боротьбою за збереження своєї етно-конфесійної ідентичності (східнохристиянської традиції, церковнослов'янської богослужбової мови, юліанського календаря, одруженого священства тощо) та автономії супроти Римо-Католицької Церкви. Діяльність патріархального руху, таким чином, розглядалась автором як один з аспектів цього процесу, від якого залежало саме існування української Церкви. Схоже трактування переважає й у нечисленних розвідках сучасних українських дослідників,⁶ які розглядають патріархальний рух здебільшого в контексті заходів зі збереження українською діаспорою своєї етнічної і релігійної самобутності.

У свою чергу А. Сороковський підтримує думку В. Маркуся про те, що діяльність патріархального руху виходила із потреб діаспори, яка прагнула захиститись від латинізації і національної асиміляції, проте розглядає його виникнення у ширшому контексті історії мирянських об'єднань у Київській митрополії, починаючи від XVI століття. Суттєвим доповненням автора є теза про те, що однією з ідей патріархальників (як прихильників руху часто називала

⁶ Пор. Анатолій Колодний, *Іван Шевців: життєпис українця-християнина* (Київ: Українська асоціація релігієзнавців, 2011); Анатолій Колодний, «Йосиф Сліпий у контексті боротьби за український патріархат», в *Релігія і Церква в історії української діаспори*, під ред. Анатолія Колодного, т. 9, Історія релігії в Україні: у 10-ти томах (Київ: Український видавничий консорціум та УАР, 2012), 755–801; Юрій Щербяк, «Освітня доктрина української греко-католицької церкви та її впровадження в Україні (середина XIX – XX ст.)» (Дис. док. пед. наук, Тернопільський національний економічний університет, 2009). До коротких розвідок, присвячених історії патріархальних організацій, слід віднести також статті українських дослідників «Справа патріархату УГКЦ і українська діаспора в Бельгії» Р. Піха та «Дискусія навколо ідеї патріархату УГКЦ в середовищі української діаспори 1970-х рр. (за матеріалами архіву М. Демковича-Добрянського)» Д. Кравця. Опираючись на велике число неопублікованих архівних матеріалів Товариства «Апостольська візитатура для українців у Бельгії», Р. Піх збалансовано і детально висвітлює конфлікт, який мав місце у Бельгії у 1969–1982 роках між прихильниками і противниками патріархату УГКЦ. Див. Руслан Піх, «Справа патріархату УГКЦ і українська діаспора в Бельгії», *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії VIII* (2018): 341–65. У статті Д. Кравця, базованій на особистому архіві М. Демковича-Добрянського, заторкнуто проблему політизації патріархального руху на території Великої Британії та висвітлено перебіг полеміки довкола питання патріархату між М. Демковичем-Добрянським та Т. Данилівим. Див. Данило Кравець, «Дискусія навколо ідеї патріархату УГКЦ в середовищі української діаспори 1970-х рр. (за матеріалами архіву М. Демковича-Добрянського)», *Наукові записки УКУ. Серія «Історія» XIII*, вип. 3 (2019): 181–192.

діаспорна преса) від самого початку була акумуляція ресурсів задля майбутнього відродження Церкви в Україні.⁷

У працях з історії української діаспори, її суспільно-релігійних чи громадських організацій явище патріархального руху розглядається, як правило, побіжно. Автори таких студій⁸ зупиняються лише на констатації факту заснування чи діяльності тих чи інших патріархальних організацій без детального їх аналізу.

Число праць, які відносяться до *другої категорії* та безпосередньо стосуються патріархального руху є доволі обмеженим. Переважно цими питаннями займалися українські діаспорні дослідники. Перша спроба висвітлення ранньої історії патріархальних організацій та інтерпретації самого явища належить професорові богослов'я Університету Торонто Петрові Біланюку.⁹ Опираючись на праці з етнопсихології, автор розглядав мирянські пропатріархальні організації як прояви «героїчного» психотипу українців, на противагу «пасивному», втіленням якого, на його думку, були мирянські організації, «підконтрольні» єпископам чи ними засновані. «Героїчний» психотип, за П. Біланюком, виявлявся в українській історії під час козацьких повстань чи інших звитязних епізодів (битва під Крутами, Базаром та ін.) та був проявом сокровеного прагнення українців здобути свободу. Такі події, за його словами, завжди супроводжувались пошуком сильного лідера, який повинен був би об'єднати всі національні сили, а також надмірними емоціями, слабкою підготовкою, нереалістичними сподіваннями та швидким згасанням ентузіазму поміж їх учасників. Мирянський рух на підтримку патріаршого статусу УГКЦ, як вважав П. Біланюк, так само базувався на спрощеній і наївній оцінці контексту, в якому діяв, слабкому розумінні нюансів ватиканської політики, а тому зазнав невдачі. В статті автор коротко представив головні аспекти історії руху, проте його виклад є дещо тенденційним (автор належав до однієї з мирянських

⁷ Сороковський, «Мирянський рух», 63.

⁸ Пор. Michael M. Marunchak, *The Ukrainian Canadians: A History*, 2nd revised edition (Winnipeg; Ottawa: Ukrainian Academy of Arts and Sciences (UVAN) in Canada, 1982); Наталія Мерфі, «Українська діаспора в США: збереження традицій національної культури» (Дис. канд. істор. наук, Миколаївський державний гуманітарний Університет ім. Петра Могили, 2006); Михайло Василик, *Українці Аргентини: історія та сучасність* (Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2009).

⁹ Petro Bilaniuk, «The Ukrainian Catholic Lay Movement 1945–1975: An Interpretation», in *The Ukrainian Catholic Church 1945–1975: A Symposium*, ed. Miroslav Labunka and Leonid Rudnytzky (Philadelphia: St. Sophia Religious Association of Ukrainian Catholics Inc., 1976), 90–106.

організацій, яка була частиною руху), а місцями неточним (наприклад, щодо дати заснування Товариства за патріархальний устрій Української Католицької Церкви).

Більш збалансовано події довкола зародження й діяльності патріархального руху були висвітлені в окремій статті вже згаданого В. Маркуся «Роль патріархального руху в Українській Католицькій Церкві».¹⁰ У своєму нарисі автор пропонує доволі широкий погляд на явище патріархального руху, не обмежуючи його лише діяльністю мирянських патріархальних організацій, але трактує його як спільну справу єпископів, священників, чернецтва, мирян, політичних партій і громадських об'єднань української діаспори. Початком патріархального руху, на думку В. Маркуся, слід вважати 11 жовтня 1963 року, коли митрополит Йосиф Сліпий підніс питання проголошення Києво-Галицького патріархату на другій сесії Другого Ватиканського собору. Цим кроком, вважав автор, глава УГКЦ прагнув зробити ідею патріархату «спільною справою, достойною залучення цілої релігійної і національної спільноти».¹¹

Незважаючи на науковий характер розвідок П. Біланюка і В. Маркуся, їхні студії не позбавлені апологетичного підходу, що є зрозумілим, оскільки обидва автори були одними з найактивніших діячів різних патріархальних організацій і об'єднань.

Найважливіша на сьогодні праця, яка стосується генези й історії патріархального руху, належить А. Сороковському.¹² На відміну від В. Маркуся, А. Сороковський розглядає патріархальний рух у вузьких рамках, а саме як сукупність *мирянських* організацій, для яких патріархат УГКЦ був однією з основних цілей діяльності. В рамках дослідження автором було опрацьоване широке коло опублікованих і неопублікованих джерел, в тому числі низка приватних архівів, а також проведене анкетне опитування представників патріархальних осередків у різних країнах. Незважаючи на те, що сам автор назвав свою розвідку лише

¹⁰ Vasyl Markus, «The Role of the Patriarchal Movement in the Ukrainian Catholic Church», in *The Ukrainian Religious Experience: Tradition and the Canadian Cultural Context*, ed. David J. Goa (Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 1989), 157–70.

¹¹ Markus, 159.

¹² Андрій Сороковський, «Нарис історії Українського Патріархального Руху», в *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)*, під ред. Андрія Сороковського (Львів: Свічадо, 2009), 19–70.

«Нарисом історії Українського патріархального руху», його робота на сьогодні може вважатись найповнішим дослідженням даної проблематики. Ще одним суттєвим вкладом А. Сороковського є перша спроба інтерпретації патріархального руху, який, на його думку, був явищем реформаторським, екуменічним, церковним та мирянським, а водночас діаспорним і масовим. Проте автор свідомо залишив її на рівні лише вступних міркувань, оскільки, за його словами, на момент написання розвідки минуло недостатньо часу, «щоб могли з історичної перспективи оцінити цей рух чи критикувати той чи той бік його діяльності».¹³

Незважаючи на всі позитивні риси публікації А. Сороковського, заторкнута ним проблематика потребує подальших досліджень. До прикладу, перегляду і поглиблення заслуговує низка причинно-наслідкових зв'язків в історії руху. Так, виступ митрополита Йосифа Сліпого на Другому Ватиканському соборі, коли він запропонував піднести Галицьку митрополію до патріаршого статусу, безперечно, мав символічне і практичне значення для зародження патріархальних осередків. Проте ідеї патріархату УГКЦ і його значення для діаспори сформувались в середовищі третьої хвилі української еміграції ще до прибуття митрополита Йосифа Сліпого до Рима у 1963 році. Особливої уваги потребує переосмислення ролі діаспорного чинника в історії зародження руху, вплив українських емігрантських політичних партій і фракцій на його формування і діяльність, а також з'ясування еволюції самоусвідомлення учасниками патріархальних організацій їхньої місії, завдань та характеру самого руху.

З огляду на зазначене, подальше дослідження патріархального руху потребувало звернення до низки студій із різних наукових дисциплін. До першої групи залучених напрацювань належать публікації, присвячені історії української діаспори, з особливим фокусом на дослідженнях про третю хвилю української еміграції. До другої — історичні розвідки, які стосуються різних аспектів церковно-релігійного життя діаспори та окремих богословських питань, які більше чи менше стосуються патріархального руху. Третю групу залучених досліджень складають

¹³ Сороковський, «Нарис історії», 19.

теоретичні напрацювання з діаспорних студій; четверту — спеціальні дослідження, в яких аналізується роль релігії в житті емігрантів і діаспорних спільнот.

Серед публікацій, присвячених різним аспектам становлення і розвитку української діаспори, першочергове місце займають праці Мирона Куропаса,¹⁴ Михайла Марунчака,¹⁵ Всеволода Ісаїва,¹⁶ Олега Воловини,¹⁷ Василя Маркуся,¹⁸ Анни Ленцик-Павлічко,¹⁹ Андрія Зубика,²⁰ Володимира Трошинського і Андрія Шевченка,²¹ Степана Качараби і Миколи Рожика²² та ін. Окремо слід виділили дослідження Віка Сатцевича,²³ яке було здійснене в рамках міжнародного проєкту «Глобальні діаспори» (Global diasporas) із використанням найновішої на момент виходу видання (2002) методології вивчення діаспор.

Важливим аспектом історії третьої хвилі української еміграції було кількالكітне перебування більшості її представників у таборах тимчасово переміщених осіб (DP camps) на території Німеччини та Австрії після Другої світової війни. Найповнішою на сьогодні студією даного періоду є збірник під редакцією Всеволода Ісаїва, Юрія Бошика і Романа Сенкуся «Досвід біженців:

¹⁴ Myron B. Kuropas, *The Ukrainian Americans: Roots and Aspirations, 1884–1954* (Toronto: University of Toronto Press, 1993)

¹⁵ Marunchak, *The Ukrainian Canadians*.

¹⁶ Wsevolod W. Isajiw, «Organizational Differentiation and Persistence of the Ethnic Community: Ukrainians in the United States», in *The Ukrainian Experience in the United States: A Symposium*, ed. Paul R. Magocsi (Cambridge: Harvard Ukrainian Research Institute, 1979), 79–99; Всеволод Ісаїв, «Суспільний стаж, процес асиміляції й етнічна ідентичність українців в Північній Америці», в *Українці в американському і канадському суспільствах*, під ред. Всеволода Ісаїва (Джерзі Ситі: В-во М. П. Коць, 1976), 212–27; Wsevolod Isajiw, «The Ukrainian Diaspora», in *The Call of the Homeland: Diaspora Nationalisms, Past and Present*, ed. Allon Gal, Athena S. Leoussi, and Anthony D. Smith (Leiden; Boston: Brill, 2010), 289–319;

¹⁷ Oleh Wolowyna, «Linguistic-Cultural Assimilation and Changes in Religious Denominations of Ukrainian Canadians», in *The Ukrainian Religious Experience: Tradition and the Canadian Cultural Context*, ed. David J. Goa (Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 1989), 171–88.

¹⁸ Василь Маркусь, «Українська спільнота в ширшому американському суспільстві: проблеми і спостереження», в *Українці в американському і канадському суспільствах*, під ред. Всеволода Ісаїва (Джерзі Ситі: В-во М. П. Коць, 1976), 258–77.

¹⁹ Ann Lencyk Pawliczko, «Ukrainian Immigration: A Study in Ethnic Survival», *Center for Migration Studies Special Issues* 1 (1994): 88–110. Ann Lencyk Pawliczko, ed., *Ukraine and Ukrainians Throughout the World: A Demographic and Sociological Guide to the Homeland and its Diaspora* (Toronto: Published for the Shevchenko Scientific Society by University of Toronto Press, 1994).

²⁰ Зубик, *Українська діаспора*.

²¹ Володимир Трошинський і Анатолій Шевченко, *Українці у світі*, т. 15, Україна крізь віки (Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1999).

²² Степан Качараба і Микола Рожик, *Українська еміграція. Еміграційний рух зі Східної Галичини та Північної Буковини у 1890–1914 рр.* (Львів, 1995); Степан Качараба, *Еміграція з Західної України (1919–1939)* (Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2003).

²³ Vic Satzewich, *The Ukrainian Diaspora, Global diasporas* (London; New York: Routledge, 2002).

українські переміщені особи після Другої світової війни»,²⁴ в якому всебічно висвітлено історичні, статистичні, політичні, соціальні і релігійні аспекти життя українських біженців. Окрім цієї збірки, важливими працями про життя українців у DP-таборах є дослідження Володимира Маруняка,²⁵ Любомира Луцюка²⁶ та Марти Дичок.²⁷

Загальноприйняте в науковій літературі твердження про політичний характер третьої хвилі української еміграції вимагало залучення досліджень про інші східноєвропейські діаспори, які після війни опинилися в схожій з українцями ситуації. Для такого порівняння було проаналізовано праці Анни Ярошинської-Кірхман²⁸ та Антанаса Ван Рінана²⁹, в яких висвітлюються генеза і особливості формування політичного «профілю» польської і литовської повоєнної еміграції відповідно.

Окремі аспекти процесу адаптації третьої хвилі українських скитальців до нових умов життя в США було проаналізовано у дисертаційних дослідженнях Галини Саранчі³⁰ та Наталії Кривди.³¹

Праці усіх перелічених авторів допомогли поглибити загальне бачення процесу становлення і розвитку української діаспори, її статистичні параметри. Незважаючи на те, що релігійний аспект життя українських емігрантів, як правило, не є центром уваги досліджень даної групи, окремі студії дозволили розширити розуміння ролі релігії в житті української діаспори та її вплив на формування

²⁴ Wsevolod W. Isajiw, Yury Boshyk, and Roman Senkus, ed., *The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons After World War II* (Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, University of Alberta, 1992).

²⁵ Володимир Маруняк, *Українська еміграція в Німеччині і Австрії по Другій світовій війні* (Мюнхен: Академічне видавництво д-ра Петра Белея, 1985).

²⁶ Lubomyr Y. Luciuk, *Searching for Place: Ukrainian Displaced Persons, Canada, and the Migration of Memory* (Toronto; Buffalo: University of Toronto Press, 2000).

²⁷ Marta Dyczok, *The Grand Alliance and Ukrainian Refugees* (New York: St. Martin's Press in association with St. Antony's College, Oxford, 2000).

²⁸ Anna D. Jaroszyńska-Kirchmann, *The Exile Mission: The Polish Political Diaspora and Polish Americans, 1939–1956* (Athens: Ohio University Press, 2004).

²⁹ Antanas J. Van Reenan, *Lithuanian Diaspora: Königsberg to Chicago* (Lanham: University Press of America, 1990).

³⁰ Галина Саранча, «Соціально-політична та культурна адаптація третьої хвилі української еміграції у Сполучених Штатах Америки (40–70 роки XX століття)» (Дис. канд. істор. наук, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, 2006).

³¹ Наталія Кривда, «Українська діаспора: досвід культуротворення» (Авт. дис. док. філос. наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2009).

громадських інституцій, а також місця Церкви у суспільному і культурному житті емігрантів.

Історичний розвиток структур та громад УГКЦ поза Україною добре висвітлений як в українській, так і закордонній історіографії. Серед узагальнюючих праць з історії українських греко-католиків у різних країнах розселення діаспори слід виділити дослідження Михайла Василика,³² Надії Волік,³³ Михайла Гринчишина,³⁴ Тараса Гринчишина,³⁵ Святослава Кияка,³⁶ Богдана Процька,³⁷ Петра Романишина³⁸ та Івана Шевціва.³⁹

Окремий масив досліджень цієї групи складають праці Марти Богачевської-Хом'як,⁴⁰ Атанасія Великого,⁴¹ Івана Кащака,⁴² Василя Ленцика,⁴³ Василя Лостена,⁴⁴ Атанасія МакВея,⁴⁵ Мирослава Марусина,⁴⁶ Давида Мотюка,⁴⁷ Федеріко

³² Михайло Василик, «Творення української католицької єпархії в Аргентині», в *Релігія і Церква в історії української діаспори*, під ред. Анатолія Колодного, т. 9, Історія релігії в Україні: у 10-ти томах (Київ: Український видавничий консорціум та УАР, 2012), 197–216.

³³ Надія Волік, «П'ять декретів, які вплинули на процес становлення Греко-Католицької Церкви в Канаді (1890–1902 рр.)», *Українське релігієзнавство*, вип. 80 (2016): 62–67; Надія Волік, «Інституційний розвиток Української Католицької Церкви у Канаді (40–60-х рр. XX ст.)», *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія 2*, вип. 3 (2017): 118–23; Надія Волік, «Никита Будка — перший єпископ Рутенської Греко-Католицької Церкви в Канаді: процес обрання», *Українське релігієзнавство*, вип. 83 (2017): 139–47.

³⁴ Михайло Гринчишин, «Апостольський Екзархат для українців у Франції», в *Релігія і Церква в історії української діаспори*, під ред. Анатолія Колодного, т. 9, Історія релігії в Україні: у 10-ти томах (Київ: Український видавничий консорціум та УАР, 2012), 216–33.

³⁵ Тарас Гринчишин, «Українська Греко-Католицька Церква за кордонами України станом 2010 року: короткий огляд», в *Релігія і Церква в історії української діаспори*, під ред. Анатолія Колодного, т. 9, Історія релігії в Україні: у 10-ти томах (Київ: Український видавничий консорціум та УАР, 2012), 25–64.

³⁶ Святослав Кияк, «Становлення і перспективи УГКЦ в діаспорі», в *Релігія і Церква в історії української діаспори*, під ред. Анатолія Колодного, т. 9, Історія релігії в Україні: у 10-ти томах (Київ: Український видавничий консорціум та УАР, 2012), 124–50.

³⁷ Procko, *Ukrainian Catholics in America*.

³⁸ Петро Романишин, *Студії до історії Української католицької церкви в Німеччині. Петро Вергун перший апостольський візитатор і адміністратор* (Вінніпег: Українська вільна академія наук, 1988).

³⁹ Іван Шевців, «Українська Греко-Католицька Церква в Австралії», в *Релігія і Церква в історії української діаспори*, під ред. Анатолія Колодного, т. 9, Історія релігії в Україні: у 10-ти томах (Київ: Український видавничий консорціум та УАР, 2012), 301–30.

⁴⁰ Martha Bohachevsky-Chomiak, *Ukrainian Bishop, American Church: Constantine Bohachevsky and the Ukrainian Catholic Church* (Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 2018).

⁴¹ Атанасій Великий, *Архипастир скитальців* (Рим; Париж, 1949).

⁴² Ivan Kaszczak, *Metropolitan Andrei Sheptytsky and the Establishment of the Ukrainian Catholic Church in the United States* (Toronto: Basilian Press, 2013); Ivan Kaszczak, *Bishop Soter Stephen Ortynsky and the Genesis of the Eastern Catholic Churches in America* (Middletown: CreateSpace Independent Publishing Platform, 2016).

⁴³ Василь Ленцик, *Невтомний робітник. Біографія владика Івана Стаха* (Львів: Свічадо, 2006).

⁴⁴ Basil Losten, *Archbishop Ambrose Senyshyn and His Vision of the Ukrainian Catholic Church in America*, (Toronto: Basilian Press, 2016).

⁴⁵ Athanasius McVay, *God's Martyr, History's Witness: Blessed Nykyta Budka, the First Ukrainian Catholic Bishop of Canada* (Edmonton: Ukrainian Catholic Eparchy of Edmonton and Metropolitan Andrey Sheptytsky Institute of Eastern Christian Studies, 2014).

⁴⁶ Мирослав Марусин, *Архипастир скитальців. Архієпископ Іван Бучко* (Львів: Опілля, 2008).

⁴⁷ David Motiuk, *Eastern Christians in the New World: An Historical and Canonical Study of the Ukrainian Catholic Church in Canada* (Ottawa: Metropolitan Andrey Sheptytsky Institute of Eastern Christian Studies, 2005).

Марті,⁴⁸ Михайла Марунчака,⁴⁹ Андрія Павлишина,⁵⁰ Ярослава Пелікана⁵¹ та Андрія Сапеляка,⁵² в яких висвітлюються вибрані сторінки історії УГКЦ в діаспорі чи біографії церковно-релігійних діячів. У цьому контексті варто також згадати публікації, присвячені так званій «східній політиці» Ватикану (*Ostropolitik*), яка достатньо добре висвітлена у працях Денніса Данна,⁵³ Андреа Ріккарді,⁵⁴ Віма Роода,⁵⁵ Алексіса Флоріді⁵⁶ та Ганс-Якоба Штелле.⁵⁷

Опрацювання цих студій дозволило поглибити розуміння загального церковно-історичного контексту, в якому сформувався і діяв патріархальний рух, значення ватиканського чинника у формуванні бунтівної ідеології патріархального руху, а також виявити недосліджені чи малодосліджені аспекти історії УГКЦ в діаспорі у другій половині ХХ століття. Суттєвим недоліком більшості цих досліджень є їхня надмірна зосередженість на інституційно-ієрархічному аспекті історії Церкви без належного висвітлення процесів у мирянському середовищі, що є особливо важливим в контексті дослідження патріархального руху.

Ідея патріархату УГКЦ, яка була в центрі всієї діяльності патріархального руху та одним з його ключових мобілізаційних чинників, добре проаналізована як в богословській, так і історичній літературі. Сюди слід насамперед віднести узагальнені студії Йоганнеса Мадея⁵⁸ та Августина Баб'яка,⁵⁹ а також дослідження, присвячені окремим періодам розвитку патріархальної ідеї в УГКЦ Олександра

⁴⁸ Federico Marti, *I rutheni negli Stati Uniti: Santa Sede e mobilità umana tra Ottocento e Novecento* (Milano: Giuffrè, 2009).

⁴⁹ Михайло Марунчак, *Митрополит Андрей Шенцицький на Заході 1920–1923* (Вінніпег; Едмонтон: Крайова Рада українських організацій за Патріархат Української Католицької Церкви, 1981).

⁵⁰ Oleh Pavlyshyn, «The Calendar Question in the Ukrainian Greek Catholic Church, 1900–1930», *Journal of Ukrainian Studies* 37, no. 1–2 (2012): 113–30.

⁵¹ Jaroslav Pelikan, *Confessor Between East and West: A Portrait of Ukrainian Cardinal Josyf Slipyj* (Grand Rapids: W.B. Eerdmans Pub, 1990).

⁵² Андрій Сапеляк, *Українська Церква на II Ватиканському Соборі* (Рим: Салезіянське видавництво, 1967).

⁵³ Dennis J. Dunn, *The Catholic Church and Russia: Popes, Patriarchs, Tsars, and Commissars* (London; New York: Routledge, 2004); Dennis J. Dunn, «The Vatican, the Kremlin and the Ukrainian Catholic Church», in *The Ukrainian Religious Experience: Tradition and the Canadian Cultural Context*, ed. David J. Goa (Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 1989), 131–42.

⁵⁴ Andrea Riccardi, *Il Vaticano e Mosca, 1940–1990* (Roma; Bari: Laterza, 1992).

⁵⁵ Вим Роод, *Рим и Москва: Отношения между Святым Престолом и Россией/Советским Союзом в период от Октябрьской революции 1917 г. до 1 декабря 1989 г.* (Львів: Свічадо, 1995).

⁵⁶ Alexis Ulysses Floridi, *Moscow and the Vatican* (Ann Arbor: Ardis, 1986).

⁵⁷ Hansjakob Stehle, *Eastern Politics of the Vatican, 1917–1979* (Athens: Ohio University Press, 1981).

⁵⁸ Jean Madey, *Le Patriarcat Ukrainien: vers la perfection de l'état juridique actuel* (Рим: Українське богословське наукове товариство, 1971).

⁵⁹ Augustyn Babiak, *Legitimacy of the Ukrainian Patriarchate* (Lyon; Lviv: Missioner, 2005)

Барана,⁶⁰ Яна Крайцара,⁶¹ Василя Ленцика,⁶² Григора Лужницького,⁶³ Михайла Марунчака,⁶⁴ Ігоря Мончака⁶⁵ та Димитрія Танчука.⁶⁶ Окрім цього у дослідженні було використано низку студій богословських та канонічно-правових питань, які опосередковано стосуються історії патріархального руху, Михайла Димида,⁶⁷ Іва Конгара,⁶⁸ Миколи Маркштайнера-Міщенко,⁶⁹ Пола Паллата,⁷⁰ Віктора Поспішила,⁷¹ Вільгельма де Фріса⁷² та ін.

Залучення цих досліджень дозволило з'ясувати різні історичні, богословські та канонічно-правові аспекти патріархальної ідеї, а також допомогло виокремити в рамках патріархального руху ті його аспекти, які мали суто релігійно-богословське коріння, на противагу тим його рисам, які мали суспільно-політичне чи діаспорне походження.

Поглиблений аналіз ролі діаспорного чинника у формуванні й розвитку ідей патріархального руху зумовив звернення до праць, які не стосуються безпосередньо української еміграції, історії УГКЦ чи ідеї патріархату, а належать до сфери діаспорних студій (*diaspora studies*). До цієї групи досліджень, які були

⁶⁰ Alexander Baran, «Progetto del Patriarcato Ucraino di Gregorio XVI», *Analecta OSBM* III, IX, no. 3–4 (1961): 454–75. Александр Баран, *Питання українського патріархату в Шашкевичівській добі* (Вінніпер: Рада Українських Організацій за Патріархат Української Католицької Церкви, 1974).

⁶¹ Jan Krajcar, «The Ruthenian Patriarchate. Some Remarks on the Project for its Establishment in the 17th century», *Orientalia Christiana Periodica* 30 (1964): 65–84.

⁶² Wasyl Lencyk, «The Origins of the Ukrainian Patriarchate», in *The Millennium of Ukrainian Christianity*, ed. Nicholas L. Chirovsky (New York: Philosophical Library, 1988), 371–92.

⁶³ Hryhor M. Luznycky, «The Quest for the Patriarchate in the Past of the Ukrainian Church», in *The Quest for an Ukrainian Catholic Patriarchate*, ed. Victor J. Pospishil and Hryhor M. Luznycky (Philadelphia: Ukrainian Publications, 1971), 32–42.

⁶⁴ Михайло Марунчак, «Питання патріархату УКЦ в програмі “народовців руських” в 60-х роках минулого століття», *Нива* 1–4 (1978): 39–45; Михайло Марунчак, «Питання патріархату у Львові в 1842 і 1880 роках», *Сучасність*, вип. 5 (113) (1970): 94–103;

⁶⁵ Ігор Мончак, «Патріархальний устрій», *Правда*, 1–2, 1971, 107–22; Ігор Мончак, *Самоуправна Київська Церква* (Львів: Свічадо, 1994).

⁶⁶ Demetrius Tanczuk, «Quaestio Patriarchatus Kioviensis tempore conaminum Unionis Ruthenorum (1582–1632)», *Analecta OSBM* II, I, 1 (1949): 128–44.

⁶⁷ Михайло Димид, «Від залежності до автономії — український греко-католицький досвід ХХ століття», *Метров*, вип. 10–11 (2014): 59–84.

⁶⁸ Yves Congar, *Lay People in the Church* (London: Geoffrey Chapman, 1963).

⁶⁹ Микола Маркштайнер-Міщенко, «Синодальна діяльність єпископів УГКЦ в 1963–1969 роках: канонічно-богословський аналіз», *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії VIII* (2018): 261–77.

⁷⁰ Paul Pallath, *The Synod of Bishops of Catholic Oriental Churches* (Rome: Mar Thoma Yogan (The St. Thomas Christian Fellowship), 1994).

⁷¹ Victor J. Pospishil, *Orientalium ecclesiarum. The Decree on the Eastern Catholic Churches of the II Council of Vatican* (New York: John XXIII Center for Eastern Christian Studies Fordham University, 1965); Victor J. Pospishil and Hryhor M. Luznycky, ed., *The Quest for an Ukrainian Catholic patriarchate* (Philadelphia: Ukrainian Publications, 1971).

⁷² Wilhelm de Vries, «The Origin of the Eastern Patriarchates and Their Relationship to the Power of the Pope», in *Archiepiscopal and Patriarchal Autonomy*, ed. Thomas Bird and Eva Piddubcheshen (New York: Fordham University, 1972), 14–21.

опрацьовані у процесі формулювання теоретико-методологічної основи дослідження, належать публікації: Оскара Гендліна,⁷³ Стефана Дюфуа,⁷⁴ Кевіна Кенні,⁷⁵ Робіна Коена,⁷⁶ Гордона Мільтона,⁷⁷ Вільяма Сафрана,⁷⁸ Мартина Сокефельда.⁷⁹

Окрім загальних студій феномену діаспори, у процесі дослідження патріархального руху було проаналізовано низку праць, які присвячені ролі і функції релігії в житті емігрантів. Ця четверта група напрацювань включає насамперед публікації Мартина Баумана,⁸⁰ Мануеля Васкеса,⁸¹ Пола Крістофера Джонсона,⁸² Шона МакЛафліна⁸³ та Ганса Мола⁸⁴, в яких узагальнено говориться про значення релігії в житті емігрантів. Натомість дослідження П. К. Джонсона⁸⁵ та Томаса Твіда⁸⁶ розглядають докладніше феномен «діаспорної релігійності» і були особливо корисними у методологічному плані.

Незважаючи на те, що явище української діаспори займає дещо маргінальне місце у сучасних діаспорних студіях і висвітлюється лише епізодично та поверхнево, опрацювання масиву праць, які належать до третьої й четвертої групи

⁷³ Oscar Handlin, *The Uprooted*, 2nd ed. (Boston; Toronto: Little, Brown & Company, 1973).

⁷⁴ Stéphane Dufoix, *Diasporas* (Berkeley: University of California Press, 2008); Stéphane Dufoix, «Diaspora Before It Became a Concept», in *Routledge Handbook of Diaspora Studies*, ed. Robin Cohen and Carolin Fischer (London; New York: Routledge, 2018), 13–21.

⁷⁵ Kevin Kenny, *Diaspora: A Very Short Introduction* (Oxford; New York: Oxford University Press, 2013).

⁷⁶ Robin Cohen, *Global Diasporas: An Introduction*, 2nd ed., Global diasporas (London: Routledge, 2008).

⁷⁷ Milton Myron Gordon, *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion, and National Origins* (New York: Oxford University Press, 1964).

⁷⁸ William Safran, «Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return», *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 1, no. 1 (1991): 83–99; William Safran, «Comparing Diasporas: A Review Essay», *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 8, no. 3 (1999): 255–91.

⁷⁹ Martin Sökefeld, «Mobilizing in Transnational Space: A Social Movement Approach to the Formation of Diaspora», *Global Networks* 6, no. 3 (2006): 265–84.

⁸⁰ Martin Baumann, «Diaspora: Genealogies of Semantics and Transcultural Comparison», *Religions in the Disenchanted World* 47, no. 3 (2000): 313–37.

⁸¹ Manuel A. Vásquez, «Diasporas and Religion», in *Diasporas: Concepts, Intersections, Identities*, ed. Kim Knott and Seán MacLoughlin (London; New York: Zed Books, 2010), 128–33.

⁸² Paul Christopher Johnson, «Religion and Diaspora», *Religion and Society: Advances in Research* 3, no. 1 (2012): 95–114.

⁸³ Seán McLoughlin, «Religion and Diaspora», in *The Routledge Companion to the Study of Religion*, ed. John R. Hinnells, 2nd ed. (London; New York: Routledge, 2010), 558–80; Seán McLoughlin, «Religion, Religions, and Diaspora», in *A Companion to Diaspora and Transnationalism*, ed. Ato Quayson and Girish Daswani (Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2013), 125–38.

⁸⁴ Hans Mol, «Theory and Data on the Religious Behaviour of Migrants», *Social Compass* 26, no. 1 (1979): 31–39.

⁸⁵ Paul C. Johnson, *Diaspora Conversions: Black Carib Religion and the Recovery of Africa* (Berkeley: University of California Press, 2007).

⁸⁶ Thomas A. Tweed, *Our Lady of the Exile: Diasporic Religion at a Cuban Catholic Shrine in Miami* (New York: Oxford University Press, 1997).

використаної літератури, допомогло сформулювати необхідну теоретичну основу для аналізу й оцінки явищ і процесів у середовищі української повоєнної еміграції.

1.2. Джерельна база

Джерельна база дослідження складається з комплексу неопублікованих архівних документів, опублікованих матеріалів та джерел усної історії. З огляду на різноманітність цих джерел, характер інформації, яка міститься в них, та походження, їх класифіковано до двох основних категорій — неопубліковані та опубліковані, із подальшим розподілом на окремі підгрупи.

Неопубліковані документи, які складають основний масив джерельної бази дослідження, включають: а) збірки документів і кореспонденцію патріархальних організацій; б) листування патріарха Йосифа Сліпого з різними особами та інституціями; в) персональні архіви діячів патріархального руху.

До першої підгрупи цієї категорії належать матеріали патріархальних організацій США, Канади та Західної Європи, які зберігаються в *Історичному архіві Української Греко-Католицької Церкви в Римі* (ІА УГКЦ) в описах IVa і IVb фонду 2 (Йосиф Сліпий), та збірка документів Українського патріархального світового об'єднання (УПСО) у фонді 3 (Мирослав-Іван Любачівський). Ці колекції матеріалів містять не лише листування між керівними органами організацій, але й численні офіційні документи (заяви, звернення, протоколи тощо), які були надіслані до Рима з метою їх збереження. Окремі, менш важливі збірки документів містяться також в *Архіві парафії святих Володимира і Ольги в Чикаго* (АПВО) та в *Українському музеї-архіві в Клівленді* (УМАК) (Тека 11–D).

До другої підгрупи належить кореспонденція патріарха Йосифа Сліпого з різними патріархальними діячами, єпископами та інституціями, яка також знаходиться в описі IVa і IVb фонду 2 ІА УГКЦ. До найважливіших збірок, які слід виділити у цій підгрупі, варто віднести листування з Миколою Чубатим, одним із засновників патріархального руху, Михайлом Тершаковцем, почесним головою Комітету за Києво-Галицький патріархат (1964–1968), Василем Пасічняком,

головою Товариства за патріархальний устрій (ТПУ) (1966–1968), Володимиром Пушкарем, головою Світового товариства за патріархальний устрій УКЦ (СТПУ) (1969–1974), Василем Качмарем, одним із засновників руху і головою ТПУ (1968–1970, 1976–1979), Зиновієм Гілем, головою ТПУ (1970–1972), Мирославом Навроцьким, головою ТПУ (1972–1976) і Романною Навроцькою, головою Товариства Святої Софії у Філадельфії, Степаном Проциком, першим редактором журналу «За патріархат» (1967–1974), Петром Зеленим, першим головою УПСО (1974–1982) та лідером руху в Західній Європі, Михайлом Марунчаком та Юліяном Пелехом, лідерами патріархального руху в Канаді, Богданом Лончиною, головою Українського патріархального товариства (УПТ) (1979–1983) та УПСО (1982–1985). У цьому ж фонді знаходяться збірки листувань із митрополитами Амвросієм Сенишиним та Максимом Германюком, єпископами Ярославом Габром, Ізидором Борецьким, Августином Горняком та Іваном Прашком (духовний опікун патріархального руху), Держсекретаріатом Ватикану і різними дикастеріями Римської курії.

Третя підгрупа архівних джерел включає персональні збірки провідних діячів патріархального руху: Миколи Чубатого, Дарії Кузик, Єви Піддубчишин, Марії Клячко, Роми Гайди, Андрія Сороковського, які зберігаються в *Українському архіві-музеї в Стемфорді* (УМАС), особистий архів Богдана Лончини (ІА УГКЦ) та збірку документів Юрія Городиловського (АПВО).

Офіційні матеріали та документи, які належать до *першої підгрупи* дозволяють поглибити розуміння стратегії діяльності руху, відслідкувати процес формування його основних ідей та ініціатив. Проте їх некритичне прочитання може сприяти формуванню перебільшених уявлень про розмах діяльності патріархальних організацій, оскільки масштаби планування та цілі, сформульовані лідерами руху на офіційному рівні, не завжди відповідали реальному станові справ з огляду на обмежену кількість активних членів мирянських осередків і їхню географічну розпорошеність.

Аналіз другої підгрупи неопублікованих джерел дозволяє більш точно реконструювати послідовність подій та встановити причинно-наслідкові зв'язки

між ними. Оскільки основні факти боротьби за патріарший статус УГКЦ відображені в офіційних документах, зміни стратегії та трансформація ідеології руху часто залежали від результатів комунікації між його окремими учасниками і патріархом Йосифом Сліпим, а також від взаємин останнього з іншими єпископами в діаспорі та з Римським Апостольським престолом. Листування між керівниками і лідерами патріархальних організацій є також важливим джерелом інформації про роль окремих осіб у формуванні ідей і стратегії руху, а також для кращого розуміння того, наскільки вони залежали від політичних вподобань тих чи інших персоналій, глибини розуміння ними церковно-богословської проблематики тощо.

На відміну від документів і листів, які керівництво організацій та окремі представники руху надсилали до Рима, особиста кореспонденція між різними патріархальними діячами, яка належить до *третьої підгрупи неопублікованих джерел*, проливає більше світла на внутрішні процеси в середовищі руху. Аналіз цього масиву джерел дозволяє підтвердити чи спростувати наведену в офіційних документах чи листуванні інформацію та реконструювати взаємозв'язки між різними особами та групами впливу в середовищі руху.

Перехресний аналіз джерел *першої, другої і третьої підгрупи неопублікованих джерел* дає змогу скласти більш повну і збалансовану картину внутрішньої й зовнішньої еволюції ідей та діяльності українського патріархального руху.

До неопублікованих джерел відносяться також зібрані автором усні свідчення безпосередніх учасників патріархального руху (Микола Галів, Рома Гайда), доньки В. Качмара — Зірки Воронки так і свідків тих чи інших подій досліджуваного періоду (єпископ-емерит Василь Лостен, священники Петро Галадза, Роман Галадза, Мартин Канаван, Андрій Чировський та ін.). Ці свідчення слугували додатковим матеріалом для поглиблення розуміння внутрішньої мотивації, яка спонукала мирян приєднуватись до патріархального руху, а також для кращого розуміння позиції духовенства та ієрархії у відношенні до руху. Оскільки для останніх патріархальники представляли лише частину (меншість) мирянського загалу УГКЦ у 1960–70-х роках і не могли претендувати на ексклюзивне ставлення. Попри

суб'єктивність, емоційну заангажованість та фактологічну неточність цих свідчень, їхнє зіставлення допомогло зрозуміти, яке значення і сенс мали ті чи інші події та процеси в українській діаспорі для представників різних груп, інтереси яких перетиналися.

Значну частину джерельного матеріалу становлять *опубліковані матеріали*. Перш за все йдеться про офіційні документи руху, які увійшли до збірки «*Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)*» під редакцією А. Сороковського.⁸⁷ Велику кількість офіційних документів (звернення, заяви, меморандуми тощо) було поміщено у періодичних виданнях: «За патріархат» (з 1976 року «Патріархат»), «За рідну Церкву», «Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго», а також у неперіодичних вісниках УПСО. Ці видання містять велику кількість фактографічного матеріалу, публіцистичних та полемічних дописів, які дозволяють прослідкувати траєкторії формування групового дискурсу патріархального руху. Проте, як і у випадку з неопублікованими офіційними джерелами, вони часто творять перебільшене враження про масштаб діяльності руху та можуть призвести до односторонньої інтерпретації контексту, в якому рух діяв.

Надзвичайно цінними для поглиблення розуміння мотивації діячів руху є спогади окремих його учасників, які були опубліковані в згаданих вище «Матеріалах...», а також статті та виступи мемуарного характеру Миколи Галіва,⁸⁸ Юрія Городиловського,⁸⁹ Василя Качмара⁹⁰ та Василя Пасічняка.⁹¹ Важливу групу опублікованих джерел складають матеріали конференцій та семінарів, які

⁸⁷ Андрій Сороковський, ред., *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)* (Львів: Свічадо, 2009).

⁸⁸ Микола Галів, «Вплив Патріарха Йосифа на постання і розвиток зорганізованого мирянського руху в діаспорі», в *Роля мирян в Українській Греко-Католицькій Церкві. Матеріали конференції мирян в Ньюарку, США, 30 Травня, 1998* (Львів: Свічадо, 1998), 43–53.

⁸⁹ Юрій Городиловський, «Оборонний рух у церковному житті Чикаго й околиці», в *Собор Душ. Пропам'ятна книга парафії Св. Володимира і Ольги*, під ред. Василя Маркуся (Чикаго: Ставропігія, 1982), 93–105.

⁹⁰ В. К., «Чому, коли і де постав український патріархальний рух? (I)», *Патріархат*, Лютий 1978, 13–14; В. К., «Чому, коли і де постав український патріархальний рух? (II)», *Патріархат*, Березень 1978, 18–20, 30.

⁹¹ Василь Пасічняк, «До відзначення 20-річчя Українського патріархального товариства в ЗСА», *Свобода*, Травень 4, 1985.

відбулись з ініціативи різних патріархальних осередків та об'єднань,⁹² а також опубліковані за сприяння патріархального руху різноманітні книги, брошури та летючки.⁹³ На додаток до офіційної преси ці матеріали дозволяють реконструювати ідейну еволюцію мирянських активістів. З іншого боку, матеріали конференцій є важливим джерелом критичної оцінки діяльності руху його ж учасниками, оскільки такі зустрічі неодноразово слугували майданчиком підбиття проміжних підсумків та уточнення стратегії розвитку.

Серед масових періодичних видань української діаспори, які були опрацьовані для з'ясування ширшого контексту діяльності мирянських об'єднань, слід виділити газети «Свобода», «Америка», «Українське життя», «Вільне слово», «Шлях перемоги», «Гомін України», єпархіальні видання «Шлях» та «Нова зоря»; журнали «Листи до приятелів», «Овид», «Визвольний шлях», «Український самостійник», «Сучасність», «Наш голос» та ін.

У процесі дослідження застосовувався порівняльний аналіз матеріалів різного походження та статусу (офіційного чи неофіційного) із врахуванням особливостей кожного з них. Цитати з джерел подаються в оригінальному вигляді зі збереженням орфографії і пунктуації, у випадку іншомовних джерел — в українському перекладі.

⁹² Thomas Bird and Eva Piddubcheshen, eds., *Archiepiscopal and Patriarchal Autonomy. A Symposium Held on July 15, 1972 at Lincoln Center Campus* (New York: Fordham University, 1972); Miroslav Labunka and Leonid Rudnytsky, eds., *The Ukrainian Catholic Church 1945–1975: A Symposium* (Philadelphia: St. Sophia Religious Association of Ukrainian Catholics Inc., 1976); Василь Маркусь, ред., *Матеріали мирянських конгресів та з'їздів УПСО*, т. 1, Бібліотека мирянина (Чикаго: Українське патріархальне світове об'єднання (УПСО), 1981); *Перший мирянський конгрес УКПО (Матеріали)* (Лондон: Українське Патріархальне об'єднання мирян помісної Української Католицької Церкви у Великій Британії, 1982); Василь Маркусь, ред., *Українська Католицька Церква назустріч ювілеєві Тисячоліття: матеріали IV Конгресу мирян Українського Патріархального Світового Об'єднання УПСО, Рим, 14–16 Лютого 1982 р.*, т. 2, Бібліотека мирянина (Рим: Edigraf, 1983); *Богословія Мирянства: Матеріали Симпозіуму* (Дітройт: Накладом УПСО, 1983); *Роля мирян в Українській Греко-Католицькій Церкві. Матеріали конференції мирян в Ньюарку, США, 30 травня 1998* (Львів: Свічадо, 1998); Roma M. Hayda and Andrew D. Sorokowski, eds., *A More Perfect Knowledge of Our Rite and Church* (Lviv: Svichado, 1996).

⁹³ *Чужинець в обороні Української Церкви* (Торонто: Комітет оборони обряду і традицій Української Католицької Церкви в Канаді, 1966); Петро Біланюк, *Українська Церква, її сучасне й майбутнє* (Торонто; Чикаго: Комітети оборони обряду і традицій Української Католицької Церкви в Канаді і З.Д.А., 1966); Микола Галів, *Паломникам в дорогу на посвячення храму Св. Софії в Римі* (Нью Йорк: Товариство за Патріархальний Устрій Української Католицької Церкви в Америці, 1969); Мілена Рудницька, *Невидимі стигмати* (Рим: Товариство за патріархальний устрій Української Католицької Церкви, 1971); Василь Качмар, *Патріарх Йосиф: обновник Української Католицької Церкви* (Чикаго: Видавництво братства святого Андрея Первозванного, 1976); Микола Галів, *У шістдесятиріччя єрейських свячень Патріарха Йосифа Помісної Української Католицької Церкви 1917–1977* (Нью Йорк; Філадельфія, 1977); Богдан Цимбалістий, «Рух за патріархат і українська суспільність». *Сучасність*, вип. 3 (207) (1978): 88–100., та ін.

1.3. Термінологія та методологічні засади

Відправною точкою для формулювання головної гіпотези та вибору методів цього дисертаційного дослідження послужила теза А. Сороковського про те, що патріархальний рух був явищем насамперед діаспорним, але світогляд його активних учасників був сформований у передвоєній Західній Україні та на ранньому етапі повоєнної еміграції. Більшість опитаних ним членів руху були народжені у 1920–30-х роках, а свою активну патріархальну діяльність розгорнули у 1970-х роках. Імпульс руху, за словами цього дослідника і мирянського активіста, не передався ні наступному поколінню у діаспорі, ні мирянам УГКЦ на батьківщині після проголошення Україною незалежності у 1991 році.⁹⁴ Твердження А. Сороковського має достатньо підстав, оскільки вже у 1980-х роках в середовищі патріархальників велися дискусії стосовно того, що їхня діяльність почала втрачати свою динаміку через поступовий відхід від справ активних членів та незацікавленість ідеями руху серед діаспорної молоді. Поступова ліквідація більшості патріархальних організацій в різних країнах після 1991 року, а врешті-решт й Українського патріархального світового об'єднання, свідчить, що у цей період у середовищі руху не відбулося зміни поколінь, необхідної для продовження його активної діяльності.

Це дає підстави розглядати патріархальний рух *насамперед* як феномен першого покоління третьої хвилі української еміграції, яка у першій половині 1950-х років завершила процес свого розселення у країнах Західної Європи, Північної і Південної Америки й Австралії та розпочала процес інтеграції у життя сформованих попередніми хвилями української діаспори церковних, громадських та культурних спільнот. Наша гіпотеза полягає в тому, що явища та події, які супроводжували ранні етапи еміграції та пристосування цієї хвилі до нових умов життя, не лише вплинули на формування світогляду нових емігрантів, як вважає А. Сороковський, але й заклали ідейні підвалини майбутнього організованого патріархального руху. З'ясування обґрунтованості такого припущення потребує передовсім окреслення

⁹⁴ Сороковський, «Нарис історії», 24–30.

низки базових теоретичних і методологічних питань — *що* таке діаспора, яку роль відіграє релігія в житті емігрантів і діаспор та *в чому* полягала ідея патріархату УГКЦ перед початком Другої світової війни.

1.3.1. *Поняття і характеристика діаспори*

Майже до середини ХХ століття термін *діаспора*,⁹⁵ із незначними винятками, вживався як власна назва єврейських спільнот, розсіяних поза межами історичної батьківщини внаслідок асирійського, вавилонського чи римського завоювань Юдеї та Ізраїлю. Лише у 1970-х роках він почав повноцінно застосовуватись в академічній літературі також і до інших етнічних спільнот, які з різних причин опинились поза межами місць свого історичного походження.⁹⁶

Спершу методологія, застосована у процесі розширення списку діаспорних спільнот, базувалась на парадигматичному прикладі єврейського народу і передбачала наявність в історії тієї чи іншої етнічної групи трагічної ситуації чи події на батьківщині, яка змусила значну частину населення покинути рідні землі та оселитись в іншій країні чи країнах (напр. вірмени, ірландці тощо). При цьому група повинна була б прагнути зберегти власну соціокультурну самобутність і плекати надію на повернення, бодай на рівні ідеї.⁹⁷ Р. Коен зазначає: для діаспор даного типу («*victim diasporas*») момент вигнання з рідної землі є «наскільки важливою частиною колективної пам'яті, що відновлення батьківщини, чи просто повернення, стає центральною точкою соціальної мобілізації та цілої парадигми існування, в рамках якої формується популярна культура групи та її політичні настрої».⁹⁸

Вихід за межі «віктимної» парадигми у діаспорних студіях відбувся у 1980-х роках, коли поняття діаспори було поширене на десятки інших спільнот, які з різних причин опинились за межами своїх національних держав чи етнічних

⁹⁵ Від гр. διασπείρω — розсіювати (δια — над, σπείρω — сіяти, розсипати). «*διασπείρω*», in *A Greek-English Lexicon*, ed. Henry George Liddell and Robert Scott (Oxford; New York: Clarendon Press; Oxford University Press, 1996), 412.

⁹⁶ Dufoix, «*Diaspora Before it Became a Concept*», 13–21.

⁹⁷ Safran, «*Diasporas in Modern Societies*», 83–99.

⁹⁸ Cohen, *Global Diasporas*, 4.

територій. На наступному етапі, у 1990-х роках, завдяки впливові теорій соціального конструктивізму, під сумнів було поставлено базові складові поняття діаспори — *батьківщину* і *етнічну приналежність*.⁹⁹ Натомість наголос було зроблено на інших типах ідентичності: класовій, гендерній тощо.¹⁰⁰ У подальшому розвитку діаспорних студій низка слухних зауважень цього періоду була врахована. Проте через загрозу розмиття самого поняття, провідні дослідники критично оцінюють спробу розглядати *діаспорність* лише як відчуття відчуженості чи дискримінації у домінуючій культурі і віддають перевагу більш традиційному визначенню поняття *діаспори*, яке було випрацюване у 80-х роках.¹⁰¹

На сьогоднішній день існує більш-менш стійкий консенсус щодо того, якими типовими рисами повинна бути наділена спільнота, щоб її можна було окреслити поняттям *діаспора*. Найуживаніший у науковій літературі перелік таких ознак був запропонований В. Сафраном¹⁰² та доповнений Р. Коеном.¹⁰³

Згідно з їхніми напрацюваннями, діаспори — це суспільні групи, представники яких: 1) з різних причин (політичних, економічних тощо) покинули свою історичну батьківщину і розселились в одній або декількох країнах; 2) поділяють спільну колективну пам'ять, часто зберігають спільну мову, бачення майбутнього та спільний міф про батьківщину, її історію, втрати і досягнення; 3) мають ідеалізовані уявлення про історичну батьківщину, вважають її своїм справжнім домом і переконані, що як спільнота вони повинні бути віддані її збереженню і відновленню (часом створенню), дбати про її безпеку і процвітання; 4) часто плекають надію на своє (чи своїх нащадків) повернення на батьківщину, коли для цього будуть належні умови, або час від часу відвідують її; 5) поділяють стійку етнічно-групову свідомість протягом довгого часу, яка забезпечується переданням культурної і релігійної спадщини і базована на відчутті відмінності від оточення, спільності історії та долі; 6) мають ускладнені стосунки із навколишнім суспільством, вважаючи, що не є цілком прийнятими або відчують загрози для

⁹⁹ Cohen, 4–11.

¹⁰⁰ Пор. Floya Anthias, «Evaluating “Diaspora”: Beyond Ethnicity?» *Sociology* 32, no. 3 (1998): 557–80.

¹⁰¹ Пор. Safran, «Comparing Diasporas», 284.

¹⁰² Safran, «Diasporas in Modern Societies», 83–84.

¹⁰³ Cohen, *Global Diasporas*, 17.

свого виживання як групи; 7) поділяють відчуття співвідповідальності та емпатії з представниками своєї етнічної групи в інших країнах; 8) часто наділені високою креативністю та відкриті до плюралізму.

Цей широко поширений в сучасній науковій літературі перелік не означає, що абсолютно кожна діаспорна спільнота на 100% відповідає всім наведеним критеріям (чи наділена кожною з ознак), проте він пропонує доволі вичерпний зміст поняття діаспори. Ці характеристики також дозволяють побачити, наскільки колективна самотність діаспорної спільноти є «зовнішньо орієнтованою» (*externally oriented*).¹⁰⁴ Відштовхуючись від міркувань В. Сафрана, Т. Твід зазначає, що *ключовою характеристикою* колективної ідентичності *діаспори* є триваючі зв'язки із батьківщиною. За словами Т. Твіда, представники діаспор конструюють на рівні символів спільне минуле і майбутнє, і ці взаємовизнані символи поєднують країну поселення із рідною землею.¹⁰⁵ Слушним доповненням, у даному контексті, може бути низка тез П. К. Джонсона, який вважає, що діаспори є не лише явищем фізичним, а радше особливою формою культури, яка покликана заповнювати «прогалину» між батьківщиною і країнами розселення. Буття діаспорою не є станом перманентним, він активізується через різні заходи: урочистості, фестивалі, ритуали, вшанування спільних героїв і важливих історичних дат тощо. Без цих дійств, які немов ліквідовують відстань між емігрантами і батьківщиною, спільнота приречена на дезінтеграцію. Окрім цього, за словами Джонсона, діаспорам притаманна нівеляція існуючих у групі відмінностей із одночасним підсиленням тих елементів групової ідентичності, які б об'єднували якомога ширше коло осіб.¹⁰⁶

Не менш важливим питанням є з'ясування процесу формування діаспорних спільнот та їхньої дезінтеграції чи поступового розчинення в місцевих суспільствах. Відповідь на питання щодо процесу становлення діаспор не є настільки очевидною, як це може видаватись на перший погляд. Оскільки, як стверджує Р. Коен, група переселенців, яка щойно ступила на територію свого

¹⁰⁴ Safran, «Comparing Diasporas», 255.

¹⁰⁵ Tweed, *Our Lady of the Exile*, 84.

¹⁰⁶ Johnson, *Diaspora Conversions*, 35–39.

нового місця проживання, ще не є діаспорою.¹⁰⁷ Як теоретичну базу для пояснення процесу, в результаті якого спільнота емігрантів стає діаспорою, він пропонує використати дослідження, присвячені соціальним рухам. Даний підхід був запропонований М. Сокефельдом, який вважає, що формування діаспор залежить від чинників, які необхідні для формування будь-якого соціального руху.¹⁰⁸ По-перше, в країні поселення мусить бути сприятлива для цього *політична ситуація*. На нашу думку, не останню роль у цьому процесі відіграє також і економічний чинник. По-друге, для формування діаспори необхідною є наявність *мобілізаційних структур і практик*, які вже могли існувати або будуть створені. Емігранти повинні мати власну мережу інституцій, через яку здійснюється колективна мобілізація, твориться і поширюється дискурс спільноти і через яку проводиться організація різних гуртуючих заходів: демонстрацій, культурних подій тощо. І наостанок, формування діаспори супроводжується процесом *фреймінгу* (від англ. frame — кадр, рамка), тобто засвоєнням спільнотою емігрантів більш-менш єдиної схеми інтерпретацій, «яка дає змогу людям ідентифікувати та розташувати факти та події у своїй особистій картині світу».¹⁰⁹ За словами М. Сокефельда, до фундаментальних фреймів належить відчуття приналежності до ширшої спільноти, яка включає й тих, що залишились на батьківщині, а також питання походження та власної історії.¹¹⁰

Одним із найважливіших факторів, які мають вагомий вплив на подальший розвиток та процеси всередині будь-якої діаспори, є контакти і взаємодія із суспільством та культурою країни, в якій вони проживають, та пов'язана із цим асиміляція. Стисло під асиміляцією розуміється процес, в рамках якого емігранти, головню друге покоління, поступово відмовляються від власної культури і приймають культурні норми місцевого суспільства (*host society*).¹¹¹ Ці норми, які відіграють роль певного стандарту, стосуються не лише зовнішніх форм поведінки,

¹⁰⁷ Cohen, *Global Diasporas*, 16.

¹⁰⁸ Sökefeld, «Mobilizing in Transnational Space», 269–70.

¹⁰⁹ Іван Гомза, *Суспільно-політичні рухи: навчальний посібник* (Київ: НАУКМА, 2018), 101.

¹¹⁰ Sökefeld, «Mobilizing in Transnational Space», 271.

¹¹¹ Larry Ray, «Assimilation», in *The Cambridge Dictionary of Sociology*, ed. Bryan S. Turner (Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2006), 24.

але й поступового засвоєння новоприбулими колективної пам'яті місцевого населення, його настроїв та поглядів, його досвіду й історії.¹¹²

Згідно зі схемою Мільтона М. Гордона, процес асиміляції складається з семи етапів, які зазвичай згруповують до трьох основних стадій.¹¹³ Стадія *культурної* асиміляції, яка розпочинається відразу після приїзду новоприбулих емігрантів у нову країну, передбачає засвоєння мови, звичаїв, норм та цінностей місцевого населення. Наступна стадія, *структурної* асиміляції або *соціальної інтеграції*, включає встановлення стійких соціальних зв'язків із представниками корінного народу, входження у формальні та неформальні інституції, асоціації та спільноти, а також, що є дуже важливим, появи «змішаних сімей». Перші дві стадії не обов'язково відбуваються послідовно, а частіше паралельно, оскільки процес повної культурної асиміляції може розтягнутись на тривалий період. Проте як тільки структурна асиміляція відбулась, за словами М. Гордона, двері для наступної стадії є відчиненими, і процес природньо розвиватиметься в напрямку *ідентифікаційної* асиміляції, тобто повного прийняття емігрантами місцевої національної тотожності.¹¹⁴

1.3.2. Концепт «діаспорної релігійності»

Протягом багатьох століть поняття *діаспори* було тісно пов'язане із релігією й першочергово було частиною богословського словника.¹¹⁵ У Септуагінті воно зустрічається чотирнадцять разів, проте позначає не саме фізичне розпорошення юдеїв, а *загрозу* такого розпорошення як покарання за недотримання ними Заповідей.¹¹⁶ В результаті чого, за словами Стефана Дюфуа, грецьке слово

¹¹² Robert E. Park and Ernest W. Burgess, *Introduction to the Science of Sociology* (Chicago: University of Chicago Press, 1921), 735; Gordon, *Assimilation in American Life*, 62, 72.

¹¹³ Див. напр. Ewa Morawska. «In Defense of the Assimilation Model», *Journal of American Ethnic History* 13, no.2 (1994): 76–87; Pawliczko, ed., *Ukraine and Ukrainians*, 12–13; Всеволод Ісаїв, «Друге покоління імігрантів в американській дійсності», *Сучасність IV*, вип. 9 (45) (1964): 105.

¹¹⁴ Gordon, *Assimilation in American Life*, 68–83.

¹¹⁵ Vázquez, «Diasporas and Religion», 128; Dufoix, «Diaspora Before It Became a Concept», 13–15.

¹¹⁶ Пор. напр. Δόξε σε Κύριος ἐπισκοπὴν ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν σου· ἐν ὁδοῦ μιᾷ ἐξελεύσῃ πρὸς αὐτούς, καὶ ἐν ἑπτὰ ὁδοῖς φεύξῃ ἀπὸ προσώπου αὐτῶν· καὶ ἔσῃ ἐν **διασπορᾷ** ἐν πάσαις βασιλείαις τῆς γῆς (Втор. 28, 25); Καὶ **διασπερεῖ** σε Κύριος ὁ Θεός σου εἰς πάντα τὰ ἔθνη ἀπ' ἄκρου τῆς γῆς ἕως ἄκρου τῆς γῆς, καὶ δουλεύσεις ἐκεῖ θεοῖς ἑτέροις, ξύλοις καὶ λίθοις, οὓς οὐκ ἠπίστω σὺ καὶ οἱ πατέρες σου (Втор. 28, 64)

διασπείρω, яке мало радше технічне значення, було апліковане до актів Божого втручання в життя вибраного народу, що у свою чергу наповнило це поняття богословським змістом. В процесі подальшої богословської рефлексії розпорошення вибраного народу за межі Святої землі почало трактуватись у равіністичній традиції як сповнення проклять із книги Второзаконня, що зблизило поняття *діаспори* із гебрайськими поняттями *galuth* (גלות) та *golah* (גולה), якими юдеї окреслювали сам факт розпорошення чи екзилу.¹¹⁷ Подальше богословське осмислення поняття *діаспори* надало йому додаткової, сотеріологічної конотації: життя поза рідною землею є покаранням, станом деструктивним, проте тимчасовим і містить в собі надію на спасіння — повернення в рідну землю.¹¹⁸ Таким чином історія вигнання, звільнення і повернення стала не лише ключовим наративом єврейського священного писання, але й центральним елементом ідентичності єврейства як такого, а звідси — й смислового навантаження поняття *діаспори*.¹¹⁹

Із появою християнства цей сотеріологічний аспект поняття *діаспори* став частиною християнської есхатології: рання Церква вважала себе новим вибраним народом, який, розсіяний по цілій землі, перебуває у паломництві до своєї справжньої батьківщини і кінцевого пункту мандрівки — Небесного Єрусалиму.¹²⁰ Проте вже у другому столітті термін *діаспора* застосовувався християнськими авторами лише до єврейської спільноти. Її розпорошення трактувалось в рамках християнського богослов'я як покарання за Христову смерть, а тому це поняття протягом багатьох наступних віків мало негативну конотацію.¹²¹

Єврейський приклад свідчить про ще одну важливу особливість зв'язку між феноменом діаспори і релігією: в умовах екзилу значимість релігійної самоідентифікації зростає і вона тісніше переплітається з етнічною. Аж до тієї міри, що їх часом важко відділити одну від одної.¹²² Причина цього переплетення полягає

¹¹⁷ Dufoix, *Diasporas*, 4; Dufoix, «Diaspora Before It Became a Concept», 13.

¹¹⁸ Johnson, *Diaspora Conversions*, 32.

¹¹⁹ Поп. Kenny, *Diaspora*, 4–6; McLoughlin, «Religion and Diaspora», 563.

¹²⁰ Baumann, «Diaspora», 319.

¹²¹ Dufoix, «Diaspora Before It Became a Concept», 14.

¹²² Cohen, *Global Diasporas*, 153.

в тому, що релігія має властивість ставати «якорем» колективної тотожності та інструментом відрізнення від оточуючого середовища.¹²³

Накладання *релігійного* і *етнічного* підсилює соціальні зв'язки всередині емігрантської спільноти,¹²⁴ тому в умовах діаспори релігія здатна відігравати для людей набагато більшу роль, ніж це було на батьківщині. Дослідження, присвячені ролі релігії в житті діаспор, показують, що багато з тих, хто до еміграції був байдужим до релігійних питань, потрапивши в нові життєві обставини, змінюють свої настанови. Особливо для першого покоління емігрантів релігійні спільноти стають «домом вдалині від дому».¹²⁵

Однією з причин зростання ролі релігії на еміграції є відносна легкість її «транспортування» за межі батьківщини у порівнянні з іншими елементами колективної ідентичності.¹²⁶ З іншого боку, потрапивши в нові умови, емігранти переживають складний період адаптації, який часто пов'язаний з низкою швидких і глибоких змін. Релігія, натомість, виступає для них як «усталена система смислів, стійка традиція, впорядкована територія посеред потенційно нестабільного буття».¹²⁷ За словами Ганса Мола, релігія як упорядкована система відіграє роль «вуздечки», яка допомагає давати раду з багатьма «дестабілізуючими аспектами життя емігрантів».¹²⁸ Перше покоління емігрантів зазвичай переживає сильніший емоційний зв'язок із рідним краєм, що, за словами Томаса Твіда, провокує інтенсивніший і глибший стан дезорієнтації в новій країні проживання. Особливим чином останнє стосується тих емігрантів, які покидають свій край недобровільно: вимушений розрив зі звичним соціальним середовищем і навіть рідним краєвидом сприяє тому, що ця група переживає постійний внутрішній розлам, спричинений дезорієнтацією в часі («до» і «після» еміграції) і просторі (життя між «тут» і «там»)¹²⁹ Схожу думку висловлює римо-католицький богослов Р. Шрайтер, CPPS,

¹²³ Johnson, «Religion and Diaspora», 95.

¹²⁴ Cohen, *Global Diasporas*, 153.

¹²⁵ Tweed, *Our Lady of the Exile*, 96; Stephen R. Warner, «Immigration and Religious Communities in the United States», in *Gatherings In Diaspora. Religious Communities and the New Immigration*, ed. Stephen R. Warner and Judith G. Wittner (Philadelphia: Temple University Press, 1998), 3; Mol, «Theory and Data», 35.

¹²⁶ Johnson, «Religion and Diaspora», 95.

¹²⁷ Mol, «Theory and Data», 34.

¹²⁸ Mol, 34–35.

¹²⁹ Tweed, *Our Lady of the Exile*, 85.

який досліджує питання діаспори і релігії. Досвід еміграції, на його думку, створює проблему «тяглості й розриву» (continuity-discontinuity) та «місця і переміщення» (place-displacement). Релігія, натомість, стає для емігрантської свідомості «джерелом континуїтету між батьківщиною та новим місцем проживання», а також забезпечує певного роду «тяглість» простору.¹³⁰

Проте не лише релігія має вплив на життя діаспор. Спостерігається також і зворотній процес. Досвід юдеїв свідчить, що життя у діаспорі здатне впливати на релігійні практики і навіть сприяти виникненню нових богословських концепцій, як це було показано вище на прикладі трансформації значення самого поняття *діаспори*. Не в останню чергу цей вплив пояснюється тим, що діаспори, в силу різних факторів, наділені значним потенціалом креативності. Парадигматичним прикладом тут знову ж таки слугує синагогальний юдаїзм, який зародився саме в умовах вигнання.¹³¹

На думку Т. Твіда, оскільки досвід еміграції тісно пов'язаний з реаліями «місцевості» (locality), це ставить питання про значення фізичного простору для релігійного досвіду. У своєму дослідженні, присвяченому кубинській діаспорі в США, він звернув увагу на концепцію *діаспорної релігійності* (diasporic religion)¹³² американського релігієзнавця Дж. Сміта. Останній, аналізуючи роль батьківщини в релігійних традиціях пізньої античності, дійшов висновку, що для послідовників локальних релігійних традицій батьківщина, *місцевість*, де вони проживають, є однією з центральних релігійних категорій, наприклад, Єрусалим та його храм для юдеїв. І, навпаки, у випадку діаспори «звільнення від місцевості» стає центральною релігійною категорією. З часом для тих, хто опинився у діаспорі, рідна земля, її доля починають відігравати менш важливу роль, це відбивається на їхніх релігійних практиках, яким вони прагнуть надати більш універсального характеру, подолати прив'язаність цих практик до батьківщини та їхню «обмеженість» її

¹³⁰ Robert Schreiter, «Religion Displaced and Replaced: What We Have to Learn from Diaspora Communities», in *Scattered and Gathered: Catholics in Diaspora*, ed. Michael L. Budde (Eugene: Cascade Books, 2017), 17.

¹³¹ Bruce M. Metzger and Michael David Coogan, ed., «Babylon», in *The Oxford Companion to the Bible* (New York: Oxford University Press, 1993), 71–72; Thomas Carson and Joann Cerrito, ed., «Synagogue», in *New Catholic Encyclopedia*, v. 13 (Detroit: Thomson/Gale; Catholic University of America, 2003), 674–675; Cohen, *Global Diasporas*, 7.

¹³² Оскільки не йдеться про творення нової релігії, то «diasporic religion» перекладено як «діаспорна релігійність».

територією. В результаті цього процесу універсалізації народжується феномен, який Дж. Сміт окреслив поняттям *діаспорної релігійності*.¹³³

Спостереження Дж. Сміта є релевантним лише до певної міри. Це правда, що для другого і третього покоління емігрантів універсальні риси їхньої релігійної традиції відіграють важливішу роль, у порівнянні з локальною специфікою на батьківщині,¹³⁴ що може спонукати їх до зближення з представниками тієї ж релігійної традиції, незважаючи на національне чи етнічне походження. Однак таке окреслення поняття *діаспорної релігійності* є нерелевантним для першого покоління емігрантів, для яких розрив із рідним краєм супроводжується станом дезорієнтації і ностальгії.

Зосереджуючи свою увагу саме на першому і частково другому поколінні емігрантів, Т. Твід вважає, що для цієї групи релігія, крім усіх звичних для неї функцій, виконує трансчасову (*transtemporal*) і транслокальну (*translocative*) роль. Іншими словами, вона допомагає долати розрив і дезорієнтацію у часі та просторі, які є наслідками еміграції. Цей процес, у свою чергу, впливає на саму релігію, внаслідок чого формується явище, яке також можна окреслити терміном *діаспорна релігійність*, яке однак буде релевантним для першого покоління емігрантів.¹³⁵

Згідно з Т. Твідом, виконуючи трансчасову і транслокальну функції, *діаспорна релігійність* виявляється, насамперед, у формі наративу: діаспори утримують пам'ять і продукують історії, які б забезпечували тяглість із минулим батьківщини і її релігійною історією. Щодо *діаспорного богослов'я* Т. Твід зазначає, що воно так само є трансчасовим і транслокальним, оскільки зосереджується на минулому спільноти і над долею батьківщини. Опинившись у нових обставинах, позначених домінуванням інших релігійних і культурних традицій, богослови у «більшій мірі, ніж зазвичай, переймаються чітким окресленням традиції та доктрини, оскільки їхня спільнота прагне зберегти національну самобутність перед лицем домінуючої культури, яка загрожує їй. Те, що на батьківщині було само собою зрозумілим, —

¹³³ Jonathan Z. Smith, *Map is Not Territory: Studies in the History of Religions* (Chicago: University of Chicago Press, 1993), xiv.

¹³⁴ McLoughlin, «Religion and Diaspora», 572.

¹³⁵ Tweed, *Our Lady of the Exile*, 94–95.

звертає увагу Т. Твід — у новому культурному контексті потребує чіткішого окреслення».¹³⁶ З цієї причини однією з центральних тем богословської думки діаспори є чистота або автентичність традиції, захист від проникнення релігійних практик з інших традицій. А проповіді та публікації діаспорних богословів відзначаються посиленою увагою до національних символів. Однак, за словами Пола Крістофера Джонсона, в рамках діаспорної релігійності емігранти не лише відтворюють релігійну традицію батьківщини. В процесі реакції на зовнішні обставини вони її трансформують відповідно до тих викликів, які ставить перед ними оточення. В результаті цього діаспори впроваджують інновації і навіть винаходять нові форми релігійності. Як наслідок, традиція, вироблена у рамках діаспорної релігійності, може з часом вступати у конфлікт із традицією батьківщини.¹³⁷

Діаспорна релігійність проявляється також на рівні творення релігійних *інституцій*, які б мали транслокальний характер, тобто пов'язували діаспору з батьківщиною. Вона також втілюється у відповідних *ритуалах*, завдяки яким діаспора конструє уявлену спільноту з тими, хто живе на батьківщині. Участь в різноманітних ритуальних діях стає додатковим інструментом етнонаціональної єдності. А доміантними символами, які використовуються в процесі релігійного виховання, є ті, які мають не лише суто релігійне значення, але й національне. І наостанок, *діаспорна релігійність* проявляється на рівні різноманітних *артефактів*: ужиткових речей, мистецтва, архітектури і культурного ландшафту. Тобто в усьому, що дозволяє емігрантам «символічно переміщуватись між батьківщиною та країною проживання /.../ пригадувати минуле батьківщини та уявляти її майбутнє».¹³⁸

¹³⁶ Tweed, 95.

¹³⁷ Johnson, *Diaspora Conversions*, 41.

¹³⁸ Tweed, *Our Lady of the Exile*, 96–97.

1.3.3. Генеза патріархальної ідеї в Україні

Ще до того, як ідея патріархату стала чинником мобілізації масового мирянського руху в середовищі УГКЦ в діаспорі, вона пережила декілька етапів розвитку та трансформацій. Змінюючись відповідно до суспільно-політичного контексту життя спільноти українських християн, ідея акумулювала низку мобілізаційних рис, завдяки яким вона знову стала актуальною у середовищі повоєнної української еміграції.

Перші розмови про можливість заснування патріаршого престолу в межах Київської митрополії припадають на кінець XVI століття і пов'язані були із занепадом Константинополя, а також із планами церковної унії.¹³⁹ Хоч консультації на цю тему між представниками Руської Церкви і Риму, які відбулись у 1583 і 1584 роках, мали радше епізодичний характер, проте два ключові аспекти ідеї патріархату надовго пережили учасників цих зустрічей.

Перший аспект стосується власне *унійного* характеру цього патріархату, оскільки його встановлення повинно було стати кроком до відновлення єдності між Руською і Римською Церквами. Згідно з донесеннями нунція Альберто Болоньєтті, архимандрит Діонісій Раллі Палеолог, довірена особа Костянтина Острозького, вважав, що у справі церковного поєднання патріархат був би «належним і найкоротшим шляхом».¹⁴⁰

Іншим аспектом патріархальної ідеї кінця XVI століття було її спрямування на досягнення Руською Церквою більшої *суб'єктності*. Ця ознака не була, на відміну від попередньої, унікальною рисою руського проєкту. Адже, починаючи з X століття, в рамках візантійської традиції статус патріархату стає виразником найвищого церковно-політичного значення і престижу.¹⁴¹ А за руським патріархальним проєктом, окрім ідеї унії, за словами Яна Крайцара, стояло також

¹³⁹ Tanczuk, «Quaestio Patriarchatus Kioviensis», 128–44; Jan Krajcar, «Konstantin Basil Ostrožskij and Rome in 1582–1584», *Orientalia Christiana Periodica* 35 (1969): 193–214; Luznycky, «The Quest for the Patriarchate», 32–42; Борис Гудзяк, *Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії* (Львів: Інститут історії Церкви ЛБА, 2000), 173–82.

¹⁴⁰ Цит. за Гудзяк, *Криза і реформа*, 181; Див. також Krajcar, «Konstantin Basil Ostrožskij», 201.

¹⁴¹ Пор. Кирило Говорун, *Риштовання Церкви: вбкі постструктуральної еклезіології* (Київ: Дух і Літера, 2019), 120–22.

бажання князя Острозького піднести престиж власного політичного і церковного центру.¹⁴² Не в останню чергу таке прагнення князя пояснюється зростанням ваги митрополичого престолу у сусідньому Московському царстві, який у 1589 році був піднесений до патріаршої гідності.

Наступний етап розвитку патріархальної ідеї припадає на XVII століття.¹⁴³ Проекти цього періоду, які ніколи так і не були реалізовані, знову ж таки мали *унійний* характер проте містили в собі деякі нові аспекти: патріархат у Києві повинен був, насамперед, стати місцем зустрічі розділеного київського християнства, а вже кінцевою метою було поєднання об'єднаної Київської Церкви з Римом. Окрім цього, для представників як унійної, так і неунійної митрополій, йшлося про підвищення рівня власної *суб'єктності* у політичному житті Речі Посполитої й у стосунку до Римо-Католицької Церкви.

На початку XVIII століття патріархальні проекти втратили свою актуальність, оскільки в межах Речі Посполитої Перемиська, Львівська та Луцька єпархії приєдналися до унійної митрополії, а на тих українських та білоруських теренах, які потрапили під владу Московського царства, православні структури та громади поступово були підпорядковані юрисдикції Московського патріархату.

Відродження патріархальної ідеї в унійній митрополії відбулось лише у середині XIX століття, після того як у 1839 році її ієрархічні структури на території Російської імперії були повністю ліквідовані (у Холмській єпархії це сталося дещо пізніше).¹⁴⁴ З погляду Римської курії Греко-Католицька Церква в межах Австрійської монархії задля подальшого розвитку потребувала зміцнення власної

¹⁴² Krajcar, «Konstantin Basil Ostrožskij», 207–14.

¹⁴³ Детальніше про перебіг різних етапів перемовин щодо патріархату у XVII столітті див. Євгеній Шмурло, *Римская курия на русском православном Востоке в 1609–1654 годах* (Прага: Орбис, 1928); Mikołaj Andrusiak, «Sprawa patriarchatu kijowskiego za Władysława IV», w *Prace historyczne w 30-lecie działalności profesorskiej Stanisława Zakrewskiego* (Lwów, 1934), 269–85; Krajcar, «The Ruthenian Patriarchate»; Madey, *Le Patriarcat Ukrainien*; Frank E. Sysyn, *Between Poland and the Ukraine: the Dilemma of Adam Kysil, 1600–1653* (Cambridge: Harvard University Press, 1985); Lencyk, «The Origins of the Ukrainian Patriarchate»; Олександр Баран, «Спроби єдності Церков в католицькій перспективі», в *Ювілейний збірник праць наукового конгресу у 1000-ліття хрищення Русі-України*, під ред. Володимира Яніва (Мюнхен, 1988), 236–66; Аркадій Жуковський, «Спроба єдності Церков у XVII ст. (Православна перспектива)», в *Ювілейний збірник праць наукового конгресу у 1000-ліття хрищення Русі-України*, під ред. Володимира Яніва (Мюнхен, 1988), 208–35; Serhii Plokyh, *The Cossacks and Religion in Early Modern Ukraine* (New York: Oxford University Press, 2001);

¹⁴⁴ Детальніше див. Wasyl Lencyk, *The Eastern Catholic Church and Czar Nicholas I* (Roma; New York: Ukrainian Catholic University Press, 1966).

суб'єктності і престижу як супроти римо-католиків, так і у стосунку до російського православ'я. З іншого боку, і складена у 1842 році префектом Львівської семінарії о. Михайлом Малиновським реляція для Римської курії, у якій йшлося про патріархат, і проєкт о. Іполита Терлецького з 1848 року мали новий — *інтеграційний* характер. Насамперед тому, що ці проєкти передбачали об'єднання всіх греко-католиків Австрії в одну структуру.¹⁴⁵ Якщо такий патріархат і мав би відіграти *унійну* роль, то лише завдяки тому, що ця висока церковна гідність могла б стати привабливою для православних українців і білорусів у Російській імперії.¹⁴⁶

У контексті процесу формування українського національного руху у ХІХ столітті патріархальна ідея отримала ще одну характеристику, а саме як проєкт *націєтворчий*. У першому народовецькому протесті-меморіалі, який був укладений майбутнім священником Данилом Танячкевичем у 1867 році, окрім політичної програми поділу австрійської Галичини на польську і руську частини, містилась також і ідея патріархату для русинів в Австрійській імперії.¹⁴⁷

Переплетення релігійних і політичних факторів, пов'язаних із процесами націєтворення, не були унікальним явищем для другої половини ХІХ століття.¹⁴⁸ Проте для патріархальної ідеї цей факт мав важливий наслідок: якщо раніше патріархат міг бути предметом зацікавлення лише церковних еліт, то з цього часу він поступово стає частиною ширшого публічного дискурсу та зближується із

¹⁴⁵ На території Австрійської монархії (з 1867 – Австро-Угорської) в цей час існували Львівська, Перемиська, Мукачівська й Пряшівська єпархії, де більшість вірних були русинами, Крижевацька — русько-сербо-хорватська та румунські єпархії Великого Вараду та Фогарашу. Детальніше див. Григор Лужницький, *Українська Церква між Сходом і Заходом. Нарис історії української Церкви* (Філадельфія: Накладом союзу українців католиків «Провидіння», 1954); Baran, «Progetto del Patriarcato Ucraino»; Марунчак, «Питання патріархату»; Баран, *Питання українського патріархату в Шашкевичівській добі*; Олександр Баран, ред. *Питання Українського Патріархату в ХІХ столітті*, т. XIV, Monumenta Ucrainae Historica (Рим: Видання Українського Католицького Університету ім. Св. Климента Папи, 1977).

¹⁴⁶ Так, зокрема, вважав о. Іполит Терлецький, який у 1848 році, будучи під впливом ідей панславізму, подав свій власний проєкт Греко-Слов'янського патріархату папі Пієві ІХ. Див. Баран, *Питання українського патріархату в Шашкевичівській добі*; Іван Лисяк-Рудницький, «Іполит Володимир Терлецький», в *Історичні есе*, т.1 (Київ: Основи, 1994), 221–49; Остап Середа, «Aenigma ambulans: о. Володимир (Іполит) Терлецький і “руська народна ідея” в Галичині», *Україна Модерна* 4–5 (2000): 81–104.

¹⁴⁷ Федорь Черногора, *Письмо народовців руськихъ до редактора політичної часописі «Русь» яко протестъ и меморіяль* (Відень: Тискомъ Соммера, 1867), 14; Марунчак, «Питання патріархату»; John-Paul Himka, *Religion and Nationality in Western Ukraine: the Greek Catholic Church and Ruthenian National Movement in Galicia, 1867–1900* (Montreal: McGill-Queen's University Press, 1999), 52–53; Повторно тему патріархату о. Д. Танячкевич підняв у 1880 році див. Данило Танячкевич, «Наглі справи», *Рускій Сіонь* 10, вип. 18 (1880): 580–81.

¹⁴⁸ Детальніше див. Himka, *Religion and Nationality in Western Ukraine*.

українським національним проєктом загалом.¹⁴⁹ Включення патріархальної ідеї в народовецьку програму сприяло тому, що патріархат почав розглядатись як один з важливих елементів національної автономії.

Питання єдності та патріархату Греко-Католицької Церкви стають ще більш актуальними із початком еміграції населення Галичини, Буковини й Закарпаття до США та Канади і утворенням там мережі греко-католицьких церковних громад.¹⁵⁰ Проблеми, пов'язані з об'єднанням цих громад у повноцінні еклезіальні структури, спонукали Львівське ставропігійне братство звернутись у 1908 році до папи Пія X з проханням надати владиці Сотерові Ортинському всю повноту єпископської влади в США і зробити його суфраганом Галицького митрополита, що вочевидь засвідчувало б єдність греко-католицьких вірних по обидва боки Атлантики.¹⁵¹ Таким чином, стрімкий розвиток ієрархічних структур поза їх історичними територіями сприяв тому, що вже невдовзі патріархат став розглядатись як *інтеграційний* чинник усіх руських єпархій, екзархатів і парафій не лише в межах Австро-Угорщини, але й у глобальному вимірі.¹⁵²

Перша світова війна та подальші змагання українців за створення незалежної держави сприяли більш інтенсивним контактам між галичанами і жителями Наддніпрянщини. Оскільки ці контакти висували перед греко-католицькими ієрархами і духовенством також питання церковної єдності, то це сприяло черговому відродженню *унійного* аспекту патріархальної ідеї XVII століття.¹⁵³

¹⁴⁹ В контексті чергового розгляду питання про греко-католицький патріархат у Римі за папи Лева XIII наймасовіша галицька газета «Діло» писала, що «засноване патріархату було-би лише сповненем давних бажань Русинів Галицьких, котрі ачеї-же самі найлучше знають потреби своєї церкви». Див «Вѣсти про патріархатъ у Львовѣ», *Дѣло*, Січень 28, 1888, 1.

¹⁵⁰ Детальніше див. Procko, *Ukrainian Catholics in America*; Kaszczak, *Metropolitan Andrei Sheptytsky*; McVay, *God's Martyr, History's Witness*; Kaszczak, *Bishop Soter Stephen Ortynsky*; Назар Кісь, *Пам'ять та ідентичність українських греко-католиків: про джерела історичної політики УГКЦ* (Львів: Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2018), 115–118.

¹⁵¹ Братчики написали своє *Звернення* до папи Пія X у відповідь на Апостольський лист *Ea semper*, який суттєво обмежував права і можливості греко-католицького єпископа в США та провокував чимало внутрішніх конфліктів у й без того складному процесі становлення повноцінних еклезіальних структур для емігрантів-русинів із Австро-Угорщини. Див. Kaszczak, *Bishop Soter Stephen Ortynsky*, 130.

¹⁵² У своїй статті, присвяченій проблемам Греко-Католицької Церкви, Степан Баран підкреслював, що «найважливішою справою з церковної політики є справа утворення українського кат. Патріархату, що об'єднував би ідейно, коли не ієрархічно-органічно всіх вірних Української Католицької Церкви без огляду на державні кордони». Степан Баран, «Українська національна Церква», *Канадійський українець*, Квітень 25, 1923, 4.

¹⁵³ Andrew Denis Sorokowski, «The Greek-Catholic Parish Clergy in Galicia, 1900–1939» (Ph.D. diss., University of London, 1991), 202–3; Міхал Вавжонек, *Екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького в Україні та Росії*, т. 52, *Analecta OSBM, II* (Рим: PP. Basiliani, 2006), 101.

Саме в такому ключі митрополит Андрей Шептицький розглядав запропоноване йому обрання патріархом Київським на православному соборі у 1918 році.¹⁵⁴ Ця ж ідея присутня у його кореспонденції з представниками православної інтелігенції у 1940-х роках.¹⁵⁵ Питання про необхідність подальшого розвитку патріархальної ідеї митрополита Йосифа Велямина Рутського увійшло також до ухвал Львівського унійного з'їзду, який відбувся 22–25 грудня 1936 року.¹⁵⁶

Напередодні Другої світової війни актуалізується знову й усвідомлення організаційно-інституційного (*інтеграційного*) виміру ідеї патріархату. Так, у грудні 1938 року з нагоди відвідин Львова нунцієм Філіпе Кортезі наймасовіша в Галичині українська газета «Діло» опублікувала коментар до візиту, в якому підкреслювалась «потреба створення одної надбудови, гр.- кат. Патріархату, для ідейного й організаційного об'єднання поодиноких осередків гр.-кат. Церкви». На думку автора статті: «Такий Патріархат міг би тоді впливати на всі українські церковні організації, розкинені на двох континентах і в 9-ьох державах, (Польща, Карпатська Україна, Словаччина, Румунія, Югославія, Злучені Держави, Канада, Бразилія й Аргентина)».¹⁵⁷

Таким чином, аналіз стану наукової розробки теми засвідчив, що в сучасній українській науці явище патріархального руху залишається маловивченим. У

¹⁵⁴ Див. напр. Lubomyr Husar, «Sheptyts'kyi and Ecumenism», in *Morality and Reality. The Life and Times of Andrei Sheptyts'kyi*, ed. Magosci Paul R. (Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1989), 185–200. Натомість, коли у 1937 році Дом Плачідо де Меестр, римський фахівець, який працював в групі з кодифікації східного канонічного права, звернувся до митрополита, чи на його думку Галицькому престолові варто було б надати патріарші права, то Шептицький відповів негативно. За словами митрополита, такий крок був би некорисним і міг би призвести до ще більших непорозумінь в його церковній провінції. На думку Петра Галадзи, така реакція була пов'язана перш за все із напруженими стосунками між митрополитом і його єпископами-суфраганамі, зокрема, Григорієм Хомишином. Див. Peter Galadza, *The Theology and Liturgical Work of Andrei Sheptytsky (1865–1944)* (Roma; Ottawa: Pontificio Istituto orientale; Metropolitan Andrey Sheptytsky Institute of Eastern Christian Studies, Saint Paul University, 2004), 165.

¹⁵⁵ «/.../ми готові навіть із власною стратою їм підчинитися, так що й повна злука двох укр[аїнських] віроісповідань виглядала би так, що радше треба б говорити про підчинення греко-католиків під власть київського патріарха. Очевидно, до такого приєднання ми ставляємо умову, щоби будучий київський патріархат прийняв Вселенську Віру, себто православ'я перших Вселенських соборів доповнив рішеннями Вселенських соборів від X ст[оліття] до найновіших часів». Детальніше див. Митрополит Андрей Шептицький, «У справі порозуміння на питання православних українців про можливість об'єднання української Церкви», в *Пастирські послання 1939–1944 рр.*, під ред. Оксани Гайової і Романа Тереховського, Митрополит Андрей Шептицький. Документи і Матеріали 1899–1944, т. 3 (Львів: Артос, 2010), 619–46.

¹⁵⁶ У IV резолюції З'їзду мовиться, що «Всі ідеї Митр. Рутського, отже й ідея Київського Патріархату, є і нині корисні для розвитку українського католицизму й запорукою його розвитку». о. Володимир Кучабський, ред., *Унійний з'їзд у Львові* (Львів: Богословське наукове товариство, 1938), 258.

¹⁵⁷ «Відвідини Апост. Нунція і його “слово”», *Діло*, Грудень 17, 1938, 1–2.

середовищі науковців з української діаспори воно привертало дослідницьку увагу переважно тих представників, які самі були заангажовані в діяльність руху і прагнули підсумувати його здобутки з перспективи його учасників. Незважаючи на те, що їхні праці містять низку важливих вступних положень, теоретичних розробок та фактологічного матеріалу, їхнім суттєвим недоліком є недостатньо критичний аналіз передумов зародження руху та його ідей. Для дослідників з України тема патріархального руху не становила окремого наукового інтересу і висвітлювалась, як правило, у ширшому контексті діяльності патріарха Йосифа Сліпого та історії УГКЦ і української діаспори у другій половині ХХ століття. А обмежений доступ до архівних матеріалів, зумовив майже цілковиту залежність їхніх досліджень від напрацювань вчених із діаспори.

У рамках церковно-історичних студій та досліджень, присвячених історії української діаспори, явище патріархального руху займає маргінальне становище, оскільки більшість праць з історії УГКЦ у діаспорі зосереджуються на інституційно-ієрархічних аспектах церковного життя, натомість дослідження діаспори висвітлюють явище патріархального руху не як самостійний феномен, а лише на тлі ширшого релігійного чи громадсько-культурного життя на еміграції.

З огляду на ці фактори, подальше дослідження патріархального руху потребувало опрацювання і введення в науковий обіг нових архівних матеріалів та додаткового опрацювання опублікованих джерел, які стосуються діяльності українського патріархального руху та історії української діаспори.

Аналіз узагальнюючих праць, присвячених феноменові діаспори, свідчить, що до найважливіших факторів, які впливають на формування особливих рис тієї чи іншої діаспори, належать причини, з яких та чи інша група покинула свою батьківщину, та процес фреймінгу, у процесі якого емігранти засвоюють спільну для цілої групи схему інтерпретації подій і явищ минулого й сучасного. Це дозволяє зробити висновок про те, що саме засвоєні емігрантською спільнотою фрейми впливають на формування колективних цілей та ідеалів емігрантської спільноти. Дослідження діаспор також доводять виняткову роль релігії в житті емігрантів. Не лише через відносну легкість її «транспортування» за межі

батьківщини, але й завдячуючи її здатності пом'якшувати стан дезорієнтації, яку переживають емігранти, опинившись в нових життєвих обставинах. Насамперед це стосується першого покоління емігрантів, для яких процес адаптації протікає особливо складно та супроводжується гострим відчуттям «розриву» із батьківщиною. Посилення ролі релігійного чинника в умовах діаспори супроводжується зростанням важливості тих рис релігійної традиції, які допомагають спільноті долати виклики, пов'язані із життям в новому оточенні та культурі, в тому числі релігійній. Окрім цього, характеристика концепції діаспорної релігійності, запропонована в працях Т. Твіда та П. К. Джонсона, дозволяє зробити висновок про те, що перше і частково друге покоління емігрантів схильне підсилювати ті риси власної релігійної традиції, які підкреслюють її окремішність від оточуючої культури і мають не лише релігійне, але й національне значення.

Аналіз генези ідеї патріархату та виокремлення її основних рис свідчить, що на початок Другої світової війни, яка стала причиною чергової хвилі української еміграції, ідея Київського (українського) патріархату вже була уповні розвиненим концептом, який включав *унійний, суб'єктнісний, інтеграційний та націєтворчий* мобілізаційні потенціали. А починаючи з кінця XIX століття обговорювалась не лише у церковних колах, але й на сторінках масових періодичних видань, у тому числі й у контексті бажання зберегти єдність структур УГКЦ в діаспорі з митрополичим центром у Львові.

Зазначені висновки стали важливим доповненням теоретично-методологічної основи дисертаційного дослідження, оскільки дозволили здійснити поглиблений аналіз специфіки третьої хвилі української еміграції, її цілей та ідеалів, які мали суттєвий вплив на формування ідеології та завдань патріархального руху.

РОЗДІЛ 2.

ЗАРОДЖЕННЯ ПЕРШИХ ПАТРІАРХАЛЬНИХ ОСЕРЕДКІВ: ПЕРЕДУМОВИ ТА ПРИЧИНИ

Дослідники патріархального руху сходяться на тому, що його перші осередки формально постали у 1964 році. В. Маркусь вважав, що ключовим поштовхом до цього була пропозиція митрополита Йосифа Сліпого про піднесення УГКЦ до статусу патріархату на другій сесії Другого Ватиканського собору.¹⁵⁸ П. Біланюк, натомість, був переконаний, що причиною появи перших мирянських організацій, які виступили на підтримку патріархату, стало проголошення декрету Другого Ватиканського собору «*Orientalium Ecclesiarum*».¹⁵⁹ А. Сороковський, який синтезував обидві версії, висловив думку, що не менш важливим фактором у виникненні нового руху був потенціал, акумульований мирянськими організаціями до 1964 року.¹⁶⁰

Усі тези є слушними і взаємодоповнюючими, оскільки і виступ предстоятеля УГКЦ з пропозицією піднести її статус до патріаршої гідності, і декрет собору «Про Східні Католицькі Церкви», і існуючі мирянські організації містили у собі вагомий стимулюючий потенціал. Проте для спонтанного постановня нового масового і динамічного руху цього було не досить. Адже, з одного боку, український греко-католицький єпископат і раніше порушував питання патріархату у своїх офіційних посланнях з 1957 і 1959 років, але ці звернення не спричинили помітної мирянської активності чи ширшого зацікавлення цією темою.¹⁶¹ З іншого боку, у 1955 році з ініціативи архієпископа Івана Бучка та українського громадського діяча (в минулому члена ОУН) і науковця Володимира Яніва було створено нову

¹⁵⁸ Markus, «The Role of the Patriarchal Movement», 158; Текст виступу Митрополита Йосифа Сліпого див. «Exs. mus P.D. Ioseph Slipuj», in *Acta synodalia Sacrosancti Concilii Oecumenici Vaticani Secundi*, II Periodus secunda. Pars II Congregationes XL–XLIX (Typis polyglotis Vaticanis, MCMLXXII), 442–46.

¹⁵⁹ Bilaniuk, «The Ukrainian Catholic Lay Movement», 98.

¹⁶⁰ Сороковський, «Нарис історії», 31–32.

¹⁶¹ «Спільне пастирське послання української католицької ієрархії вільного світу з нагоди оснування Української Католицької Митрополії цілої Канади у Вінніпегу», *Логос* VIII, вип. 1 (1957): 15; *Пастирське послання українських владик до українського народу* (Рим, 1959), 9.

мирянську організацію — Український християнський рух (УХР).¹⁶² Це об'єднання мало добре випрацювану, амбітну і актуальну програму, яка орієнтувалась на найкращі зразки тогочасних католицьких суспільно-релігійних організацій, проте вона не переросла у масову мирянську організацію української еміграції, хоч його ініціатори і ставили собі таке завдання.

Лише частково мав рацію П. Біланюк, який вважав, що перші пропатріархальні осередки постали на основі парафіяльних комітетів, які виступили проти впровадження григоріанського календаря під впливом ухвал Другого Ватиканського собору.¹⁶³ Адже такі комітети почали з'являтися в США ще до того, як у 1964 році було проголошено декрет «*Orientalium ecclesiarum*», який, як твердив дослідник, був каталізатором їхнього зародження. І це була справді *спонтанна* мирянська ініціатива в середовищі третьої хвилі української еміграції перед Собором.

З огляду на ці факти, причини та процес постання у 1964 році мирянських організацій, які пізніше були окреслені спільною назвою *патріархальний рух*,¹⁶⁴ потребують додаткового аналізу.

Виходячи з основної гіпотези та завдань дисертаційної роботи, цей перегляд слід розпочинати зі з'ясування особливостей третьої хвилі української еміграції та мирянської активності в її середовищі, а також процесів, якими супроводжувалась адаптація цієї хвилі до життя в нових умовах напередодні 1963 року. Після цього необхідно детально проаналізувати, як і чому з'явилися нові мирянські об'єднання (в тому числі вплив політичного чинника на цей процес), які виступили із підтримкою ідеї патріархату, та які інші цілі вони переслідували.

¹⁶² Детальніше див. Володимир Янів, «До завдань УХРуху на тлі сучасної ситуації», в *Завдання і діяльність У.Х.Р.*, під ред. Володимира Яніва (Париж; Мюнхен; Ноттінгам; Брюссель: Видання Українського християнського руху, 1958), 94–109.

¹⁶³ Bilaniuk, «The Ukrainian Catholic Lay Movement», 98–9.

¹⁶⁴ На початковому етапі деякі з них не мали ідеї підтримки патріархату серед своїх пріоритетних цілей. Див. Василь Маркусь, «Делікатна, але переважлива справа», *Патріархат*, Червень, 1981, 19–21.

2.1. Третя хвиля української еміграції та релігійне життя у діаспорі

2.1.1. Формування мобілізаційних структур і практик

Третя хвиля української еміграції може бути віднесена до класичних віктимних діаспор, оскільки її виникнення прямо пов'язане із трагічними подіями Другої світової війни. Соціальна база цієї хвилі була доволі строкатою. Найбільшу частину склали особи, вивезені під час війни на примусові роботи до Німеччини, натомість, 30–40% належали до різних прошарків українського суспільства: військовополонені, особи, які покинули українські терени (переважно із західних земель) перед наступами радянських військ у 1939 та 1944 роках.¹⁶⁵ Остання підгрупа включала як представників інтелігенції, членів різних українських політичних організацій, учасників збройних формувань, так і тих, хто з різних причин не бажав залишатись під радянською владою. Слід додати, що близько 15% представників цієї хвилі мали середню спеціальну (9%) чи університетську (4,12%) освіту, в той час як у довоєнному галицькому суспільстві ця пропорція була на рівні 5–10%.¹⁶⁶ Для порівняння, у середовищі другої хвилі української еміграції частка інтелігенції сягала 13%.¹⁶⁷

Ця група становила лише невелике число від усіх вихідців з українських теренів, які на момент закінчення війни опинились за межами СРСР. Загалом їхня кількість сягала близько 2,5–3 мільйонів і згідно з рішеннями Ялтинської конференції всі вони як «радянські громадяни» повинні були бути репатрійованими до Радянського Союзу. Частина й справді бажала повернутися і повернулася, проте дуже багатьох було вивезено примусово.¹⁶⁸ Вже у 1946 році західні держави почали змінювати власну позицію стосовно повернення переміщених осіб до СРСР. Завдяки цьому на 1947 рік 220–250 тисяч українців уникнули примусової

¹⁶⁵ Dyczok, *The Grand Alliance and Ukrainian Refugees*, 14–22; Orest Subtelny, «Ukrainian Political Refugees: An Historical Overview», in *The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons After World War II*, ed. Wsevolod W. Isajiw (Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, University of Alberta, 1992), 14.

¹⁶⁶ Саранча, «Соціально-політична та культурна адаптація», 139; Vasyl Markus, «Political Parties in the DP Camps», in *The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons After World War II*, ed. Wsevolod W. Isajiw (Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, University of Alberta, 1992), 115.

¹⁶⁷ Мерфі, «Українська діаспора в США», 45.

¹⁶⁸ Dyczok, *The Grand Alliance and Ukrainian Refugees*, 49–52.

репатріації, а близько 60% з них продовжили своє перебування у таборах переміщених осіб на тих територіях Німеччини та Австрії, які перебували під протекторатами західних країн.¹⁶⁹

Одна з функцій DP-таборів полягала в тому, що вони повинні були стати для їхніх мешканців середовищем відновлення ментального і морального здоров'я, порушеного роками воєнного лихоліття, тобто етапом повернення до звичного трибу життя. Дехто, очікуючи близький колапс СРСР, вважав, що компактне проживання переміщених осіб в Європі дозволить їм швидко повернутись на батьківщину. Підготовлений у липні 1945 року Студійною групою при UNRRA (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration – Адміністрація ООН для допомоги і відбудови*) звіт «Психологічні проблеми переміщених осіб», показав, що мешканці DP-таборів гостро переживали розрив зі своїми сім'ями і батьківщиною, плекали ідеалізовану картину останньої та найбільше бажали повернутись додому. Задля зменшення негативних психологічних наслідків вимушеної еміграції, подолання апатії та покращення суспільної взаємодії, автори звіту пропонували надати можливість мешканцям DP-таборів запровадити автономне самоврядування, яке хоча б частково замінило їм втрачену батьківщину і допомогло розбудувати функціональні спільноти на чужині.¹⁷⁰

На нашу думку, запровадження цієї системи було ключовим фактором, який сприяв формуванню мобілізаційних структур і практик у середовищі переміщених осіб, а це, в свою чергу, мало визначальний вплив на формування колективної ідентичності третьої хвилі української еміграції. Протягом 1945–1953 років DP-табори, де мешкали вихідці з України, стали місцем надзвичайно динамічного та плідного розвитку політичного, релігійного, культурного й інтелектуального життя. Так, на їх території функціонувало понад 260 початкових, вищих та професійних шкіл, понад 800 спеціалізованих та практичних курсів, виходило більш ніж 320 найменувань періодичних видань, надруковано понад 1200 книг.

¹⁶⁹ Markus, «Political Parties in the DP Camps», 115; Ihor Stebelsky, «Ukrainian Population Migration After World War II», in *The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons After World War II*, ed. Wsevolod W. Isajiw (Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, University of Alberta, 1992), 21–66; Satzewich, *The Ukrainian Diaspora*, 86–96; Kuropas, *The Ukrainian American*, 390–405.

¹⁷⁰ Luciuk, *Searching for Place*, 143–46.

Діяло 120 греко-католицьких і 80 православних парафій. Лише у німецькій зоні було створено 302 громадські організації, 83 церковні братства, понад 60 хорів та 53 театри.¹⁷¹ Окрім того, у 1945 році в Аугсбурзі було засновано *Українську вільну академію наук* (УВАН), перенесено до Мюнхена *Український вільний університет* (УВУ), а у 1947 році розпочало свою роботу *Наукове товариство імені Т. Шевченка в Європі* (НТШ). Найважливішим проєктом НТШ стало видання «Енциклопедії українознавства», довкола роботи над якою об'єдналась більшість науковців в еміграції. Філії НТШ згодом постали також в США, Канаді та Австралії.¹⁷²

Окрім активного громадсько-культурного життя DP-табори стали також територією жвавої політичної боротьби. Відразу після закінчення війни поміж представниками українських політичних груп і партій відновилось суперництво за провід і репрезентацію української спільноти. Частина суперечок сягали своїми коренями ще довоєнної галицької української політики. За даними Василя Маркуся, від 8 до 10 тисяч представників повоєнної хвилі еміграції брали активну участь у політичному житті, ще 15 тисяч були симпатиками тих чи інших партій, підтримували їх фінансово чи регулярно читали партійну пресу.¹⁷³ Частково, таке активне політичне та громадське життя пояснюється тим фактом, що для багатьох біженців, які в нових умовах не мали змоги знайти відповідної до свого фаху праці, саме ця сфера стала доступним шляхом для самореалізації.¹⁷⁴

Фракція ОУН (бандерівців) мала найбільшу партійну мережу та кількість членів і на підставі цього намагалась закріпити за собою провідну організаційну й ідеологічну роль в усіх можливих емігрантських структурах. Як центр репрезентації всіх політичних сил еміграції ОУН(б) пропонувала *Українську головну визвольну раду* (УГВР), на яку в перші роки після закінчення війни мала

¹⁷¹ Wsevolod W. Isajiw, «Community, Class, and Social Mobility as Dynamic Factors in the DP Experience», in *The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons After World War II*, ed. Wsevolod W. Isajiw (Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, University of Alberta, 1992), 471; Luciuk, *Searching for Place*, 146; Satzewich, *The Ukrainian Diaspora*, 97–98.

¹⁷² Lubomyr R. Wynar, «Ukrainian Scholarship in Postwar Germany», in *The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons After World War II*, ed. Wsevolod W. Isajiw (Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, University of Alberta, 1992), 311–37.

¹⁷³ Markus, «Political Parties in the DP Camps», 118–19.

¹⁷⁴ Pawliczko, ed., *Ukraine and Ukrainians*, 11; Satzewich, *The Ukrainian Diaspora*, 115.

суттєвий вплив. У цій ситуації решта політичних сил, включно з ОУН (мельниківців), намагались протистояти ОУН(б) через створення спільної платформи, спершу *Координаційного українського комітету*, а пізніше *Української національної ради* (УНРада). Остання утворилася у 1948 році як наступниця екзильного уряду УНР та, за задумом її творців і прихильників, була покликана стати єдиним легітимним центром єдності усієї еміграції — *Державним центром*. ОУН(б) та УГВР спершу брали участь у нарадах цієї понадпартійної структури, але у 1950 остаточно покинули її.¹⁷⁵ Не приєднались до УНРади також і члени Гетьманського руху. Непорозуміння довкола рішень Третього надзвичайного збору ОУН (21–25 серпня 1943 р.) в середовищі ОУН(б)/УГВР завершилися у 1954 році розколом, внаслідок якого на базі УГВР утворилася третя фракція ОУН — Організація українських націоналістів за кордоном (ОУН(з)) або «двійкарі», представники якої відстоювали більш демократичні (націонал-демократичні) принципи, ніж лідери «бандерівців».¹⁷⁶ Незважаючи на те, що більшість членів ОУН(б) не приєднались до нового «відколу», із відходом «двійкарів» «бандерівці» втратили значний інтелектуальний ресурс, що позначилось на подальшому ідеологічному розвитку цієї фракції.¹⁷⁷

Для багатьох мешканців DP-таборів, у тому числі для тих, які до війни не надто цікавились такими питаннями, життя в насиченій політичній атмосфері стало моментом формування стійкої національної ідентичності, школою демократії та самоорганізації.¹⁷⁸ В центрі всіх політичних суперечок того часу лежала ідея незалежної України, тож вони зачіпали дуже широкі кола DP-спільноти. Як йшлося вище, для віктимних діаспор тема відновлення суверенності батьківщини і повернення стає центральною точкою соціальної мобілізації. Тому навіть ті, хто не належав у прямому сенсі до політичного сегменту біженців, перебуваючи в DP-

¹⁷⁵ Myroslav Yurkevich, «Ukrainian Nationalists and the DP Politics, 1945–50», in *The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons After World War II*, ed. Wsevolod W. Isajiw (Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, University of Alberta, 1992), 125–43; Markus, «Political Parties in the DP Camps».

¹⁷⁶ Георгій Касьянов, «Ідеологія ОУН: історико-ретроспективний аналіз (II)», *Український історичний журнал*, вип. 2 (2004): 70–73.

¹⁷⁷ Касьянов, 77.

¹⁷⁸ Понад 60% мешканців DP-таборів були членами громадських, допомогівих, господарських чи професійних об'єднань. Маруняк, *Українська еміграція*, 354; Див. також Satzewich, *The Ukrainian Diaspora*, 98.

таборах, політизувались. Це стало причиною формування одного з центральних *фреймів* третьої хвилі української еміграції — усвідомлення себе політичною еміграцією. За словами А. Ярошинської-Кірхман, ідентичні процеси відбувались в середовищі польської повоєнної еміграції, яка так само опинилась у DP-таборах. Саме там зі строкатої маси біженців (лише 5–10% складала інтелігенція) було сформовано функціональну спільноту, а її лідери (з числа інтелігенції) свідомо політизували її, сформувавши таким чином чергову хвилю польської політичної еміграції.¹⁷⁹

Проте політична заангажованість мала й свій негативний ефект, оскільки вона сильно фрагментувала спільноту. Пізніше усі ідейні і політичні лінії розламів DP-спільноти були перенесені в місця розселення на постійне проживання в країни Північної Америки, Західної Європи і Австралії. Оскільки українські партії й рухи в екзилі зі зрозумілих причин діяли поза рамками політичних систем країн нового проживання емігрантів і їхнім полем діяльності була сама діаспорна спільнота, то їхні суперечки перемістились у площину боротьби за контроль над різними емігрантськими організаціями, які водночас були репрезентантами української спільноти для зовнішнього світу.¹⁸⁰

Стрімкий організаційний розвиток повоєнної української еміграції завдячував як соціальному потенціалові, накопиченому спільнотою у міжвоєнний період, так і підвищеному творчому хистові, притаманному діаспорам загалом.¹⁸¹ На нашу думку, слід врахувати й те, що саме політичний вакуум повоєнної Німеччини й Австрії відіграв позитивну роль у процесі перетворення мережі DP-таборів на «маленьку Україну» із відносною автономією, можливістю розвивати практично усі сторони суспільного життя, включно з політичною активністю. Допоки тривало відновлення повноцінного політично-правового життя в цих країнах, для українців існувала надзвичайно сприятлива *політична ситуація*, яка є першою передумовою формування суспільних рухів та діаспор. Завдяки цьому в середовищі третьої хвилі

¹⁷⁹ Jaroszyńska-Kirchmann, *The Exile Mission*, 71.

¹⁸⁰ Касьянов, «Ідеологія ОУН (II)», 76–77; «Чи еміграції потрібно єдності?», *Українське життя*, Травень 9, 1965, 2.

¹⁸¹ Isajiw, «Community, Class, and Social Mobility», 472; Cohen, *Global Diasporas*, 7; Satzewich, *The Ukrainian Diaspora*, 106.

так чисельно змогли розвинути необхідні для формування діаспорної спільноти *мобілізаційні структури й практики*.¹⁸²

На думку Ігоря Зелика, особи, які в першій половині 1950-х років покидали DP-табори, вже не були «тими самими людьми», що виїхали з України перед 1945 роком.¹⁸³ Таку ж думку висловлює стосовно польської повоєнної еміграції А. Ярошинська-Кірхман.¹⁸⁴ Досвід, здобутий під час кількарічного спільного проживання та взаємодії, сприяв тому, що з доволі гетерогенної маси утворилась спільнота, яка навіть після переїзду до місць постійного проживання усвідомлювала себе як цілісність, яку гуртували започатковані чи сформовані в таборах інституції та спільні практики.¹⁸⁵

З перспективи діаспорних студій, такі інституції є важливими, оскільки: а) забезпечують емігрантам умови для соціальної взаємодії і збереження етнічної ідентичності; б) окреслюють «межі» спільноти; в) допомагають емігрантам відчувати себе частиною більшої, уявленої спільноти співвітчизників і ідентифікувати себе з нею.¹⁸⁶

2.1.2. Окреслення ідеалів і цілей

Політизація спільноти біженців, яка була одним з ключових елементів її фреймінгу, вплинула на те, які цілі та ідеали вона ставила перед собою. Як віктимна діаспора, третя хвиля української еміграції бажала повернення на батьківщину. Тим паче у перші повоєнні роки статус скитальця сприймався як явище тимчасове, оскільки існувала надія на те, що СРСР очікує колапс: чи внаслідок внутрішніх чинників, чи через конфлікт із західними державами. Відчуття тимчасовості

¹⁸² Лише у німецькій зоні в таборах-DP відбулось 1821 театральних вистав, 1510 концертів, 638 урочистих академій, 81 виставка та 2339 лекцій. Див. Isajiw, «Community, Class, and Social Mobility», 471.

¹⁸³ Ihor V. Zielyk, «The DP Camps as a Social System», in *The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons After World War II*, ed. Wsevolod W. Isajiw (Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, University of Alberta, 1992), 461.

¹⁸⁴ Jaroszyńska-Kirchmann, *The Exile Mission*, 103.

¹⁸⁵ На думку Р. Бретона, саме формальні і неформальні інституції сприяють фізичній та духовній єдності емігрантської спільноти та позначають її «межі». Див. Raymond Breton, «Institutional Completeness of Ethnic Communities and the Personal Relations of Immigran», *American Journal of Sociology* 70, no. 2 (1964): 193-205.

¹⁸⁶ Satzewich, *The Ukrainian Diaspora*, 138–39; Те, що ці спільноти є уявленими, не означає, що вони не є реальними. Пор. Бенедикт Андерсон, *Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму* (Київ: Критика, 2001), 22, 65; Sökefeld, «Mobilizing in Transnational Space», 266.

перебування поза домом зберігалось посеред колишніх мешканців DP-таборів навіть впродовж перших років переїзду на постійні, як стало зрозуміло згодом, місця проживання.¹⁸⁷ Незважаючи на те, що такий сценарій виявився нереалістичним, програмова діяльність усіх політичних та громадських організацій так чи інакше була сфокусована на провідну ціль — *незалежність України* та пошук «нових форм і нових методів боротьби українського народу за своє суверенне виявлення в державних формах».¹⁸⁸

Така ціль висувала необхідність спільного бачення українськими емігрантами минулого і майбутнього батьківщини. Щодо цього існували деякі розбіжності поміж ОУН(б)/УГВР, які більше опирались на найсвіжіший досвід боротьби за незалежність під час Другої світової війни, та прибічниками Державного центру/УНРади, які підкреслювали важливість тяглості української державності від УНР (1917–1921), що одночасно повинно було б допомогти емігрантській спільноті відійти від ворожнечі політичних груп і партій.¹⁸⁹ Пізніше помітними стали також відмінності у ставленні до Української РСР. Окрім ідеологічної складової, основою для політичних конфліктів у середовищі української еміграції слугували непорозуміння доеміграційного періоду, тому деякі політичні групи, наприклад, долучались до УНРади лише через опозицію до ОУН(б).

Проте всі ці позиції не були настільки взаємовиключними, щоб їх неможливо було між собою примирити. Пошук формули такого примирення тривав впродовж наступних кількох десятиліть, а тому одним із провідних ідеалів спільноти, незалежно від політичних уподобань її членів, стала *єдність* як така. Це виявлялось у постійних намаганнях створити «парасолькову» організацію, яка б могла об'єднати усіх емігрантів, незалежно від їхніх політичних поглядів.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Satzewich, *The Ukrainian diaspora*, 87; Bohachevsky-Chomiak, *Ukrainian bishop, American Church*, 427.

¹⁸⁸ Маруняк, *Українська еміграція*, 352; Див. також Isajiw, «The Ukrainian Diaspora», 294.

¹⁸⁹ Пор. Петро Мірчук, *Революційний змаг за УССД. Хто такі «бандерівці», «мельниківці», «двійкарі»*, т. 2 (Нью-Йорк; Торонто; Лондон: Союз українських політв'язнів, 1987), 150–54; Михайло Добрянський, *До питання кризи в Державному Центрі УНР / Інститут і асоціація* (Українські вісті, 1955), 14.

¹⁹⁰ Пор. Микола Шлемкевич, *Українська синтеза чи українська громадянська війна*, 2-ге вид. (Бломберг-Ліппе, 1949), 60–63; Петро Мірчук, *Українська визвольна справа і українська еміграція*, (Торонто: Ліга визволення України, 1954), 47–48; Улас Самчук, *Плянета Ді-Пі. Нотатки й листи* (Вінніпег: Інститут дослідів Волині, 1979), 182; Маруняк, *Українська еміграція*, 243; Satzewich, *The Ukrainian Diaspora*, 139.

За політичними конфліктами і чварами стяло не лише бажання стояти в проводі цілої діаспори. Не менш важливою причиною протистояння була боротьба за право її *репрезентації* перед зовнішнім світом. А оскільки кожна еміграція, особливо у першому поколінні, не мислить себе окремо від тих, хто залишився на батьківщині, усвідомлюючи себе єдиною спільнотою, то це була боротьба за репрезентацію цілої української нації у вільному світі.¹⁹¹ Слід додати, що в процесі політизації ідея репрезентації була поширена на цілу спільноту біженців. В одній з брошур, які поширювались в середовищі мешканців DP-таборів, звучав заклик пам'ятати, що, незважаючи на соціальний стан чи походження, освіту, всі вони без винятку становлять «політичну» еміграцію, «а політична еміграція має свої окремі права, але при тому має вона теж великі, окремі обов'язки!»¹⁹² Підкреслення єдності з народом «у краї», який з перспективи емігрантів втратив свою суб'єктність внаслідок радянської окупації, сприяло формуванню у середовищі українських біженців переконання, що саме на них лежить обов'язок стати агентом вільної дії та суб'єктом українства: кожен емігрант повинен був усвідомлювати себе амбасадором України, який не має інших цілей поза цілями цілого народу.¹⁹³

Назви таких інституцій, як Українська *вільна* академія наук, Український *вільний* університет чи Світовий конгрес *вільних* українців (СКВУ) підкреслювали цю суб'єктність у справі репрезентації українства перед світом, на противагу поневоленій радянській режимом Україні. Таким чином діаспора поставала «останнім бастионом»: *чинником збереження і розвитку* всього того, що могло бути втраченим чи не мало змоги розвиватись на батьківщині, «носієм українського національного світу і його субстанції».¹⁹⁴

Дехто з авторів говорив про необхідність «столиці» для діаспори і навіть «духовної держави», яка, незважаючи на відсутність території, все ж мала б мати

¹⁹¹ Пор. Мірчук, *Українська визвольна справа*, 39; Михайло Кушнір, *Край і еміграція* (Нью Йорк: Видання організації чотирьох свобод України, 1966), 3; *Еміграція а наші завдання*, (Ельванген: Рідна книжечка, 1948), 20–23; Літописець, «Важливі завдання української еміграції (I)», *Українське життя*, Жовтень 30, 1966, 2; Шлемкевич, *Українська синтеза*, 62.

¹⁹² *Еміграція а наші завдання*, 16–17.

¹⁹³ Сем. Старко, ред., *Пам'ятка українського емігранта* (На скитальщині: Відділ інформації ЦПУЕ, 1948); *Еміграція а наші завдання*, 20–21; Кушнір, *Край і еміграція*, 3.

¹⁹⁴ Шлемкевич, *Українська синтеза*, 62;

всі можливі її політичні і культурні атрибути.¹⁹⁵ Ця ідея була влучно схоплена дописувачем «Українського життя» Антоном Вітковським, який твердив, що українське суспільство на еміграції, «/.../ втративши рідну землю, стає передовсім духовою спільнотою. Відірване від матеріальної України, воно є частиною духової України, нескореної ворогом».¹⁹⁶

Пріоритетними завданнями третьої хвилі української еміграції, відповідно до такого самоусвідомлення, стало збереження і розвиток надбань у сферах мови, культури і гуманітарних наук: «/.../ робити все те, що заборонено в Україні».¹⁹⁷ Один із чільних науковців діаспори Володимир Кубійович писав, що над «нейтральними» темами можуть працювати дослідники з Радянської України, натомість перед науковцями на еміграції покладено завдання розробки тих ділянок, які мають політичне значення і сприяли б визволенню України.¹⁹⁸

Збереження і розвиток культурного надбання слугували однак не лише цій меті. Адже власна культура повинна була б також оберігати емігрантів від асиміляційних процесів. Як вже йшлося вище, усвідомлення себе частиною великої спільноти і плекання зв'язків із батьківщиною, часто лише на рівні символів, підтримує існування діаспор як таких. Переживаючи розрив у часі і просторі, емігрантська свідомість зосереджується на збереженні і творенні такої культури, яка б заповнювала «прогалини» між країною проживання і діаспорою. Брошура «Еміграція а наші завдання», в якій коротко було описано стан і цілі нової української діаспори, представляла це у дуже яскравий спосіб: «Тільки сердечні, нерозривні зв'язки, що золотими, духовими нитками повсякчас єднають нас із рідною землею, можуть врятувати нас перед національною смертю».¹⁹⁹ А цими «духовими нитками», за словами авторів, є власне мова, звичаї і культура загалом.

¹⁹⁵ Володимир Янів, «Український християнський рух на тлі нашої дійсності», в *Український мирянин в житті Церкви, спільноти та людства: матеріали студійних днів УХР, (Рокка ді Папа, Рим, 13–16 жовтня 1963 р.)*, під ред. Володимира Яніва (Париж: Український християнський рух, 1966), 379–80; Добрянський, *До питання кризи*, 11–16.

¹⁹⁶ Антон Вітковський, «Наша Церква, її сучасне і майбутнє», *Українське життя*, Січень 10, 1965, 6.

¹⁹⁷ Орест Заревінський, «Сучасне положення в Україні й роля еміграції», в *Український мирянин в житті Церкви, спільноти та людства: матеріали студійних днів УХР, (Рокка ді Папа, Рим, 13–16 жовтня 1963 р.)*, під ред. Володимира Яніва (Париж: Український християнський рух, 1966), 130.

¹⁹⁸ Володимир Кубійович, «Українська діаспора», *Листи до приятелів*, Січень–Лютий, 1964, 7; Володимир Кубійович, «Думки до культурної політики української діаспори», *Листи до приятелів*, Березень–Квітень, 1964, 13.

¹⁹⁹ *Еміграція а наші завдання*, 21.

Втрата цих зв'язків розглядалась як відхід одночасно і від емігрантської спільноти, і від власного народу загалом.²⁰⁰ Іншим виявом такого пов'язання було загострене відчуття провини перед тими, які залишились на батьківщині. Воно посилювалося по мірі поступового облаштування побуту та нового, комфортнішого життя в країнах постійного проживання і часто супроводжувалось самозвинуваченнями у втраті відчуття солідарності зі страждаючими «братами і сестрами в Україні».²⁰¹ Нерідко цей риторичний вислів мав насправді реальний родинний вимір.

Таким чином, час, проведений представниками третьої хвилі української еміграції в DP-таборах, сприяв виробленню чотирьох важливих спільних цілей і ідеалів третьої хвилі. Першочерговою і найголовнішою метою була *незалежність України*. Наступними, проміжними цілями, були внутрішня *єдність* емігрантської спільноти, ефективна *репрезентація* українського питання на міжнародному форумі та *збереження і примноження* культурного надбання в умовах, коли в Україні такий розвиток неможливий, а те що залишилось, піддається нищенню.

Авторський аналіз наукових студій доводить, що схожі процеси переживали й інші повоєнні «політичні» емігрантські спільноти. В контексті популярної в українському середовищі ідеї «духовної держави» цікавим є приклад кубинської політичної еміграції в США. Покинувши Кубу після приходу до влади там комуністичного лідера Фіделя Кастро, кубинські емігранти утворили в США 110 символічних *екзильних муніципалітетів* (на Кубі їх було 126), довкола яких об'єднались колишні мешканці відповідних районів острова, відтворивши таким чином адміністративну структуру Куби *на вигнанні*.²⁰²

Вже згадувані вище польські біженці, перебуваючи в DP-таборах, так само як і українці, плекали надію на швидке повернення у звільнену від комуністичного режиму Польщу.²⁰³ Польська повоєнна еміграції, яка опиралась на досвід політичних емігрантів XIX століття, також страждала через політичні чвари та розділення і від 1954 до 1972 року польський екзильний провід у Лондоні був

²⁰⁰ Кушнір, *Край і еміграція*, 7.

²⁰¹ *Еміграція а наші завдання*, 25.

²⁰² Tweed, *Our Lady of the Exile*, 90.

²⁰³ Jaroszyńska-Kirchmann, *The Exile Mission*, 14.

поділений між двома ворогуючими групами: прихильниками президента Августа Залеського і Радою трьох.²⁰⁴ Тож питання *єдності* було для неї так само актуальним, як і для українців. А серед своїх провідних цілей поляки, як і українці, визначили *збереження національної культури, історичної пам'яті*, а також *репрезентацію «вільної» Польщі у західному світі*, що вважалося завданням кожного емігранта.²⁰⁵

Схожа програма була випрацьована в DP-таборах ще однією східноєвропейською групою повоєнних біженців — литовською. Укладена Верховним комітетом за звільнення Литви (VLIK) у 1949 році, Хартія світового литовства (*Pasaulio Lietuviu Charta*) проголошувала *збереження національної культури і освіти, протидію асиміляції та національну солідарність* головними засадами і пріоритетами життя литовської діаспори.²⁰⁶

Подібність цілей, які ставили перед собою польська, українська та литовська спільноти дозволяє припустити, що останні дві зазнали певного впливу першої, досвід політичної еміграції якої мав тривалу історію і традицію. Проте це питання потребує додаткового дослідження і виходить за рамки цієї дисертації.

2.1.3. Релігійні аспекти громадського життя

Поруч з активним політичним, громадським та культурним життям DP-табори стали середовищем поживлення релігійних практик. З одного боку, для вихідців із українських сіл релігійні процесії і урочистості слугували моделлю організованого життя громади, видимим символом групової ідентичності.²⁰⁷ З іншого — Церква, особливо для емігрантів з Галичини, була «семі-політичною чи національною інституцією».²⁰⁸ Тому в умовах еміграції вона стала важливим елементом також і в

²⁰⁴ Jaroszyńska-Kirchmann, 110.

²⁰⁵ Jaroszyńska-Kirchmann, 135, 195.

²⁰⁶ Van Reenan, *Lithuanian Diaspora*, 141–46.

²⁰⁷ Bohachevsky-Chomiak, *Ukrainian bishop, American Church*, 21.

²⁰⁸ Alexander Baran, «The Ukrainian Catholic Church», in *The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons After World War II*, ed. Wsevolod W. Isajiw (Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, University of Alberta, 1992), 153.

житті інтелігенції, велика частина якої до війни не брала в її житті активної участі чи навіть була до неї в опозиції.²⁰⁹

Душпастирські осередки УГКЦ в Західній Європі, зокрема у Берліні та Відні, існували ще до початку Другої світової війни. 15 жовтня 1946 року папа Пій XII призначив єпископа Івана Бучка, який у 1941 році прибув зі США до Рима, апостольським візитатором для українців і білорусів у цілій Західній Європі, крім Німеччини. На початку 1948 року під його опіку було передано також і Західну Німеччину, де на той час проживала найбільша кількість біженців. Протягом 1946–1958 років «архипастир скитальців», як називали єпископа Бучка, здійснив кілька пастирських подорожей з метою підтримки біженців та оформлення необхідних церковних структур та семінарії УГКЦ.²¹⁰

Релігійне життя на вигнанні було досить активним, за даними звіту єпископа Івана Бучка до Конгрегації Східних Церков, 75% греко-католиків відвідували недільні богослужіння, проте лише близько 10% приступали до Таїнства Причастя щомісяця, а не лише на Пасху.²¹¹ На думку Олександра Барана, масова участь в богослужіннях не відображала реального духовного життя DP-таборів. Для біженців Церква була частиною національної культури і традиційної спадщини. Будь-які громадські, політичні чи національні заходи супроводжувались богослужіннями. Церковна інституція підкреслювала єдність із батьківщиною, оскільки вона не була творінням рук емігрантів, а радше була «продовженням» церковної структури в Галичині. А обряд, який громади намагались відтворювати максимально точно до того, як це було на батьківщині, уникаючи будь-яких скорочень, «духовно уприсутнював втрачену батьківщину в душах емігрантів».²¹²

Пожвавлення релігійного життя відбулось і в середовищі польської повоєнної еміграції. У 1945 році папа Пій XII призначив єпископа-капелана Юзефа Гавліну ординарієм для польських біженців. Як і у випадку з українською спільнотою біженців, діяльність польського римо-католицького духовенства в DP-таборах не

²⁰⁹ Andrew Sorokowski, «The Lay and Clerical Intelligentsia in Greek Catholic Galicia, 1900–1939: Competition, Conflict, Cooperation», *Harvard Ukrainian Studies* 26, no. 1 (2002–2003): 261–90.

²¹⁰ Марусин, *Архипастир скитальців*, 103–64; Великий, *Архипастир скитальців*, 44–46.

²¹¹ Baran, «The Ukrainian Catholic Church», 153–54.

²¹² Baran, 154.

обмежувалась лише релігійними відправами: представники Церкви були присутніми на всіх публічних заходах.²¹³

Особливістю релігійного життя українських DP-таборів було паралельне існування доволі великої кількості релігійних громад греко-католиків і православних. Феномен, який існував після 1596 року та у першій половині XVII століття, але був перерваний козацькими війнами. Згідно зі статистикою, до УГКЦ належало близько 65-67% українських біженців, об'єднаних у 120 громад, а близько 30–33% були православними і належали до 80 парафій УАПЦ.²¹⁴

Близьке співжиття між представниками двох конфесій відбувалось без особливих конфліктів. Часом траплялось так, що представники різних віросповідань творили одну парафіяльну громаду, брали участь у спільних урочистих богослужіннях з нагоди національних свят чи різних заходів із вшанування героїв тощо.²¹⁵ Співжиття в DP-таборах сприяло зародженню «українського екуменізму», який мав не інституційний характер, а радше низовий: на рівні мирян. Це, зі свого боку, викликало тривогу в католицьких колах і у 1947 році навіть було предметом розмови кардинала Євгенія Тіссерана і Константина Богачевського, екзарха Філадельфійського УГКЦ в США, під час якої ватиканський чиновник висловив занепокоєння можливістю переходів греко-католиків до Православної Церкви з патріотичних мотивів.²¹⁶

Одним із яскравих результатів цього українського повоєнного екуменізму стала безпрецедентна на той час спроба написання спільної історії Церкви, яка б враховувала позицію греко-католиків і православних і яка була здійснена в рамках проекту «Енциклопедії українознавства» у 1949 році. З греко-католицького боку у

²¹³ Jaroszyńska-Kirchmann, *The Exile Mission*, 75–77.

²¹⁴ Маруняк, *Українська еміграція*, 308–12; Baran, «The Ukrainian Catholic Church», 150; Bohdan R. Bociurkiw, «The Ukrainian Autocephalous Orthodox Church in West Germany, 1945–50», in *The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons After World War II*, ed. Wsevolod W. Isajiw (Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, University of Alberta, 1992), 166; Luciuk, *Searching for Place*, 146.

²¹⁵ Маруняк, *Українська еміграція*, 354; Марусин, *Архієпископ скитальців*, 118; Bohachevsky-Chomiak, *Ukrainian Bishop, American Church*, 432.

²¹⁶ Bohachevsky-Chomiak, *Ukrainian Bishop, American Church*, 417.

написанні церковно-історичної статті для енциклопедії брав участь Микола Чубатий, а з православного — Наталія Полонська-Василенко.²¹⁷

Зближення між двома конфесіями мало не лише релігійні підстави та мотиви. Політичні партії, які змагались за провід в емігрантській спільноті, прагнули заручитись підтримкою якомога ширшого загалу, незалежно від конфесійної приналежності. Ще один розлам у спільноті, цього разу за конфесійним принципом, на думку політичних і громадських активістів, лише б послаблював громаду на її шляху до найвищої національної цілі — вільної України. Базуючись на такому підході, українські емігрантські політичні лідери часом підіймали питання про необхідність проголошення православного і католицького патріархатів чи поєднання обох українських Церков під владою єдиного патріарха.²¹⁸

Розселення представників третьої хвилі у місця постійного проживання (переважно в Північній Америці та Австралії), яке розпочалось у 1948 році, призвело до різкого зменшення кількості релігійних громад у Європі. Станом на 1951 рік у Західній Європі залишилась лише 21 парафія УГКЦ.²¹⁹

Церква взяла активну участь у допомозі повоєнним українським скитальцям. У 1946 з її ініціативи у Стемфорді (США) постав Допомоговий комітет, європейським представником якого став капелан армії США о. Іван Стах (John Stock).²²⁰ Протягом своєї діяльності Стемфордський комітет допоміг виїхати до США близько 170 священникам та 40000 мирянам. Завдяки активному втручання владика Івана Бучка, до Великої Британії з італійських таборів військовополонених в Ріміні змогли емігрувати близько 8000 вояків Галицької дивізії.²²¹ Між 1947 та 1955 роками близько 21000 біженців перебрались на постійно з Європи до

²¹⁷ Микола Чубатий і Наталія Полонська-Василенко, «Історія Церкви», в *Енциклопедія українознавства. Загальна частина*, під ред. Володимира Кубійовича і Зенона Кузеля, т. 2 (Мюнхен; Нью-Йорк: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1949), 601–22.

²¹⁸ Див. напр. Зиновій Карбович, «За велику справу», *Визвольний шлях*, Вересень, 1951, 15–18; Зиновій Карбович, «Ще раз про велику справу», *Визвольний шлях*, Березень, 1956, 266–270; Лев Ребет, «За релігійну толерантність», *Український самостійник*, Липень 22, 1956, 1–2; Лев Ребет, «Геть від російського православ'я», *Український самостійник*, Жовтень 28, 1956, 3; Лев Ребет, «Чи наші Церкви на еміграції підготовані до майбутніх завдань?», *Український самостійник*, Лютий 3, 1957, 3–4.

²¹⁹ Baran, «The Ukrainian Catholic Church», 153.

²²⁰ Bohachevsky-Chomiak, *Ukrainian Bishop, American Church*, 409; Ленцик, *Невтомний робітник*, 63–66.

²²¹ Satzewich, *The Ukrainian diaspora*, 102.

Австралії, 38000 до Канади, а 80000 до США, 5000 і 7000 відповідно до Аргентини і Бразилії, по 10000 розселились у Франції, Бельгії та Великій Британії. Понад 65% з цих людей були греко-католиками, що сприяло значному кількісному зростанню УГКЦ в згаданих країнах. Лише у США кількість українських греко-католиків за цей період зросла на 20%.²²²

Підсумовуючи, слід сказати, що поруч із політичним та громадським аспектами життя, які були складовими частинами формування колективної ідентичності третьої хвилі української еміграції, невід'ємною і важливою частиною процесу фреймінгу стали також і релігійні ритуали та обряди. Для вихідців із Галичини тісне поєднання богослужінь із національними символами, включення їх до програми громадських заходів не були явищем екстраординарним. Проте, в умовах вимушеного розриву із домом, церковні дійства отримали додаткову функцію. Вони не лише втамовували духовні і релігійні потреби скитальців, але й духовно поєднували емігрантів із батьківщиною.

Останнє, за словами Т. Твіда, є однією з найважливіших ознак формування феномену діаспорної релігійності. Близьке співжиття між греко-католиками і православними сприяло налагодженню більш приязних стосунків між ними, що, у свою чергу, спричинило пошук можливих моделей відновлення єдності. І наостанок, мирне і дружнє співжиття між греко-католицькою і православною конфесіями розглядалось політичними і громадськими лідерами як запорука національної єдності на шляху до спільної цілі — визволення України.

2.1.4. Мирянська активність

Мирянські організації, які розгорнули свою діяльність у середовищі третьої хвилі української еміграції, переважно були продовженням передвоєнних греко-католицьких спільнот і рухів у Галичині, таких як католицьке студентське товариство «Обнова», яке було відгалуженням Католицької акції, Марійські дружини, Братство апостольства молитви, Братство святого Івана Милостивого та

²²² Satzewich, 89; Bohachevsky-Chomiak, *Ukrainian Bishop, American Church*, 420–21.

інші.²²³ Характерною особливістю більшості цих організацій є те, що вони були засновані церковним керівництвом і їхні програми не виходили за межі виконання певних релігійних практик, допомоги по господарству на парафії тощо. Після того, як українські біженці остаточно осіли в країнах свого постійного проживання, вони здебільшого влились у ті діаспорні мирянські організації, які вже там існували.²²⁴

Важливу роль у подальшому розвитку мирянської активності в середовищі УГКЦ на еміграції відіграло фундаментальне переосмислення католицького «богослов'я мирян», яке розпочалось ще наприкінці XIX століття і інтенсифікувалось відразу після закінчення Другої світової війни. Суть цієї переміни полягала у тому, що мирян перестали трактувати лише як пасивну частину Церкви, а почали розглядати як активну силу, яка повинна бути залученою до християнської місії у світі і брати відповідальність за Церкву.²²⁵ У 1951 і 1957 роках в рамках Католицької Церкви відбулися два Всесвітні конгреси мирянського апостоляту, а християнські демократи стали провідною політичною силою відбудови і розвитку повоєнної Західної Європи.

Особливістю українського емігрантського середовища стала активніша участь у релігійному і церковному житті світської інтелігенції та політичних активістів, які до еміграції зберігали дистанцію щодо прицерковних мирянських організацій. Багато з них, як, наприклад, Володимир Янів, під час воєнного лихоліття пережили справжнє релігійне навернення. Дехто, розчарувавшись у міжпартійних спробах досягнути єдності спільноти, почав звертати свою увагу на сфери поза політикою.²²⁶ Ці люди мали власні очікування щодо мирянських організацій, зокрема — інтелектуальні. Їх не могла задовольнити більшість існуючих об'єднань, оскільки вони ставили перед собою масштабні стратегічні цілі, які виходили за межі традиційних греко-католицьких прицерковних братств і товариств.

²²³ Bilaniuk, «The Ukrainian Catholic Lay Movement», 95; Маруняк, *Українська еміграція*, 310; Сороковський, «Мирянський рух», 60.

²²⁴ Bilaniuk, 95–97.

²²⁵ Congar, *Lay People in the Church*, 414–24; Сороковський, «Мирянський рух», 61–62.

²²⁶ Маруняк, *Українська еміграція*, 249–52; Володимир Янів, ред., «Огляд діяльності У.Х.Р.», в *Завдання і діяльність У.Х.Р.* (Париж; Мюнхен; Ноттінгем; Брюссель: Видання Українського Християнського Руху, 1958), 5–6; Янів, «До завдань УХРуху», 94–95.

Найкраще на їхні запити відповідала відроджена у 1946 році організація українських католицьких студентів «Обнова» (з 1948 — Федерація товариств українських студентів-католиків (ФТУСК)), яка на 1949 рік налічувала 427 членів.²²⁷ Від 1949 року ФТУСК «Обнова» розпочала проведення щорічних Студійних тижнів у різних містах країн Західної Європи, під час яких обговорювались питання покликання мирян, політичних, економічних, соціальних та світоглядних змін у повоєнному світі. Під час такого тижня в Римі на тему «Світський апостолят — завдання на часі в українській дійсності» у 1953 році Володимир Янів підніс ідею створення нового українського християнського громадсько-політичного руху. Заснування організації було анонсовано вже у 1954 році, а 30–31 травня 1955 року в Лювені (Бельгія) відбувся установчий конгрес, на якому під патронатом архієпископа Івана Бучка, була створена католицька гілка нової мирянської організації — Український християнський рух (УХР).²²⁸ Згідно з задумом, УХР повинен був стати надпартійною структурою, яка б допомогла досягнути єдності розділеній політично і розпорошеній географічно діаспорі. Це мав бути рух інтелігенції, який включав би представників як греко-католицької, так і православної конфесій. Окрім основного об'єднуючого завдання, серед основних цілей УХР були: розробка ідеологічної бази на основі популярних у той час принципів християнської демократії задля подальшого їх втілення у вільній Україні, лобіювання і презентація «українського питання» на всіх можливих міжнародних рівнях та в організаціях, а також протидія денационалізації через різні мобілізаційні практики (зібрання, маніфестації, урочистості тощо).²²⁹

Незважаючи на добре випрацювану і широку програму, УХР не переріс у чисельну організацію: у 1965 році він мав осередки у 14 країнах, але його діяльність не мала відповідного масштабу. Головними причинами цього стали географічна розпорошеність української повоєнної еміграції, віддаленість більшості осередків

²²⁷ Микола Грушкевич, «Обнова», в *Українська молодь Христові. Пропам'ятна книга 1933–1988*, під ред. Миколи Грушкевича (Рим; Парма: Видання Української Католицької Епархії св. свцм. Йосафата в Пармі, ЗСА, 1991), 232.

²²⁸ Василь Маркус, «Велична маніфестація українців-католиків у Франції», *Український самостійник*, Серпень 15, 1954, 4; Л. М., «Конгрес Українського Християнського Руху», *Український самостійник*, Червень 12, 1955, 2,5; Янів, «Огляд діяльності У.Х.Р.», 5–6.

²²⁹ Володимир Янів, «План діяльності УХР», *Інформативний листок зв'язку. Неперіодичний орган УХР*, Березень, 1957, 2–15; Янів, «Український християнський рух».

від координаційного центру у Європі та поступове пристосування їхніх членів до нових умов життя, яке вимагало часу і зусиль: більшість представників інтелігенції не змогли знайти відповідної до свого фаху праці у західних інституціях і змушені були шукати будь-яку іншу роботу.²³⁰ Попри це, короткотривала діяльність УХР та «Обнови» все ж сприяла формуванню мережі активних мирян, більшість яких оселилась у країнах Північної Америки. Створення УХР стало важливим прецедентом зародження нового мирянського об'єднання «знизу». Рух виростав із конкретних потреб і цілей третьої хвилі української еміграції та відповідав на зміни у ширшому зовнішньому суспільно-церковному контексті.

Програма Українського християнського руху у цілому перегукувалась із цілями та ідеалами спільноти повоєнних біженців. В центрі уваги була єдність розколотої політичним протистоянням спільноти, пам'ять про Україну та її репрезентація перед міжнародною християнською спільнотою, протидія асиміляції та плекання екуменічного духу. На думку засновників таке нове християнське середовище «зуміло б внести духа взаємної пошани між противниками і призвело б до злагіднення напружень на спільній базі всего того, що нас як християнську родину й національну спільноту, лучить».²³¹

2.1.5. Питання календаря і патріархату УГКЦ у середовищі повоєнної еміграції

Зустріч повоєнної хвилі українських біженців із представниками попередніх поколінь еміграції відбувалась загалом у приязній атмосфері, проте часом траплялися непорозуміння і конфлікти.²³² Найяскравіше це проявлялось у США і рідше в Канаді, оскільки в інших країнах світу українська діаспора не мала на той час такої значної маси старих і нових емігрантів, як це було у Північній Америці.

Непорозуміння були цілком закономірними, оскільки причини еміграції та досвід адаптації до нових умов, які впливають на формування різних аспектів ідентичності діаспорної спільноти, у випадку різних хвиль українських емігрантів

²³⁰ Янів, «До завдань УХРуху», 104; Isajiw, «The Ukrainian Diaspora», 294; Bohachevsky-Chomiak, *Ukrainian Bishop, American Church*, 414–45.

²³¹ Янів, «Огляд діяльності У.Х.Р.», 6.

²³² Саранча, «Соціально-політична та культурна адаптація», 68–69.

були відмінними. Попередні хвилі на той час вже пройшли свій процес фреймінгу і сформували власні мобілізаційні структури та інституції. І у 1950–60-х роках представники і нащадки давніших генерацій емігрантів перебували на другій (структурній) і третій (ідентифікаційній) стадії процесу асиміляції, що стало серйозним викликом для новоприбулих, які звинувачували «стару» еміграцію у бракові патріотизму.²³³

З іншого боку, повоєнні скитальці прибули до країн поселення, маючи власні цілі та бачення завдань діаспори як такої, які не завжди були співзвучними з поглядами попередніх хвиль української еміграції.²³⁴ Слід зауважити, що такий самий конфлікт трапився між «старою» і «новою» польською еміграцією. Остання, прибувши до США, звинуватила своїх співвітчизників у американізації, занедбанні польської мови і культури.²³⁵

Дискусія щодо асиміляції майже відразу перекинулась і в релігійну сферу, оскільки йшлося про місце української мови у процесі навчання дітей і молоді в українських школах, які зазвичай діяли при церковних інституціях.²³⁶ Полеміка сягнула апогею у серії статей Володимира Кубійовича, присвячених питанням української діаспори. Його звинувачення на адресу УГКЦ в США у втраті українського національного і духовного обличчя, байдужості до третьої хвилі еміграції, сприянні асиміляції молодого покоління, нехтуванні думкою мирян у Церкві викликали гостру реакцію митрополичої консисторії у Філадельфії та полеміку в пресі.²³⁷

Ще одним питанням, навколо якого розгорнулась гостра дискусія між новоприбулими і «старою» еміграцією, стала тема церковного календаря. У

²³³ Саранча, 68.

²³⁴ Lubomyr Y. Luciuk, «Trouble All Around: Ukrainian Canadians and Their Encounter with the Ukrainian Refugees of Europe 1943–1951», *Canadian Ethnic Studies* 21, no. 3 (1989): 37–54; Satzewich, *The Ukrainian diaspora*, 105, 115; Isajiw, «The Ukrainian Diaspora», 298.

²³⁵ Jaroszyńska-Kirchmann, *The Exile Mission*, 172.

²³⁶ Дем'ян Горняткевич, «Школа — спільна жура суспільства», *Листи до приятелів*, Серпень, 1957, 4, 14; А. Павлюх, «За українську школу», *Листи до приятелів*, Жовтень, 1957, 12; Роман Криштальський, «Оточення і асиміляція», *Листи до приятелів*, Листопад, 1957, 8–9; М. Стефанів, «Рідна школа», *Листи до приятелів*, Грудень, 1957, 8.

²³⁷ Володимир Кубійович, «Ще про церковні справи», *Листи до приятелів*, Липень–Серпень 1964, 13–19; «За віщо беш мене». Лист митрополита Амвросія до священників, щоб підписали і вислали до Кубійовича, 1964, Episcopi. Se–Su, ф. 2, оп. IVa, спр. 354, б. п., ІА УГКЦ; Данило Богачевський, «В ім'я правди. Відповідь на статтю проф. д-ра Володимира Кубійовича в “Листах до приятелів”, ч. 7–8, з 1964 р.», в *В ім'я правди* (Філадельфія: Накладом апостоляту, 1965), 3–11.

загальному, поступовий перехід на григоріанський календар на парафіях у США в 1940–50-х роках, який розпочався у середині 1930-х, відбувався без особливих конфліктів.²³⁸ Проте вже у другій половині 1950-х років боротьба за «старий» календар почала набирати організованих форм.²³⁹ Суперечки щодо цього питання не були новим явищем для УГКЦ: в умовах довоєнної Галичини юліанський календар для багатьох був маркером ідентичності супроти польського римо-католицизму, а на еміграції проблема набула нової конотації, оскільки «старий» календар сприймався як зв'язок із батьківщиною.²⁴⁰ Саме останній аргумент став особливо важливим для третьої хвилі української еміграції.²⁴¹

Після того як у березні 1956 р. в Рочестері (штат Нью-Йорк) на парафії свщм. Йосафата частина громади на чолі з парохом вирішила перейти на «новий» календар, з числа противників було утворено комітет, який розпочав процес об'єднання зусиль з однодумцями в інших містах США. Ключовою аргументацією на підтримку «старого» календаря було те, що він є чинником, який пов'язує вірних у Північній Америці з переслідуваною ієрархією, духовенством та родинами в Україні.²⁴² Після безрезультатних протестів до українських єпископів і Римської Апостольської столиці Рочестерський комітет розмістив у наймасовішій американській українській газеті «Свобода» платне оголошення з закликом до різних громад у США об'єднувати зусилля для протидії переходові на «новий» календар.²⁴³ На нього відгукнулась низка груп греко-католиків, які теж не погоджувалися з результатами проведеного в їхніх парафіях голосування щодо переходу. Таким чином з'ясувалось, що схожий комітет ще з 1952 р. діяв у м. Нью-

²³⁸ Маркусь, «Делікатна, але переважлива справа», 19.

²³⁹ Маркусь, «Українська спільнота в ширшому американському суспільстві», 267.

²⁴⁰ Олег Павлишин, «З історії впровадження григоріанського календаря в церковне життя українців», *Україна Модерна* 7 (2002): 7–68; Oleh Pavlyshyn, «The Calendar Question»; Микола Чубатий, «Чи не крайня пора на ревізії нашої календарної справи?», *Свобода*, Січень 31, 1948, 2–3.

²⁴¹ Антін Драган, «Календарна справа», в *Календар «Свободи» на звичайний рік 1957* (Jersey City: Видання Українського народного союзу, 1957), 27; Василь Соловій, *Фальшиві та правдиві традиції: думки на часі* (1969), 14.

²⁴² Протокол ширших сходів українців греко-католиків — прихильників календаря старого стилю, 8 квітня 1956, America. Komitet Oborony 1964–1972, ф. 2, оп. IVa, спр. 395, арк. 9, ІА УГКЦ.

²⁴³ «Комітет Оборони Юліанського Календаря», *Свобода*, Вересень 20, 1956, 3.

Гейвен, а з 1954 р. у Сиракузах.²⁴⁴ Таким чином комітетові м. Рочестер вдалось нав'язати контакти із громадами в Нью-Гейвені, Сиракузах, Бінгемптоні, Гартфорді, Честері та Денвері і розпочати створення *Всеамериканського комітету оборони традиційно-соборницького календаря*.

Ця оборона базувалась на двох основних аргументах: прагненні зберегти зв'язок із рідним краєм і добровільному прийнятті побутових незручностей в американському контексті як вияву солідарності із страждаючими братами і сестрами під радянським пануванням. Останній аргумент підсилювався тим, що календар був ідентифікаційним маркером, який поєднував українських греко-католиків із православними. Такі аргументи практично відразу вивели дискусію поза суто «календарні» межі, оскільки календар почав розглядатися як важливий елемент традиції у широкому значенні, яка «в'яже правнуків, внуків, синів з батьками, дідами, прадідами в одну нерозривну цілість духовости і культури» і є «основою тривкості народу».²⁴⁵

Поруч із полемікою навколо збереження українських культурно-релігійних традицій в українській діаспорній публіцистиці з'являється також тема патріархату української Церкви. Як правило, політичні діячі не відділяли релігійні питання від політичних, вважаючи їх прямо пов'язаними.²⁴⁶ Так, на думку одного з чільних діячів з ОУН(б) Ярослава Стецька, що писав під псевдонімом «Зиновій Карбович», патріархат чи то Православної, чи Греко-Католицької Церков був елементом боротьби проти російської окупації і пов'язаного з нею Московського патріархату.²⁴⁷ З іншого боку, спільний патріархат православних і греко-католиків, на думку іншого впливового еміграційного політика — Льва Ребета (ОУН(з)), найкраще сприяв би єдності цілого українського суспільства.²⁴⁸ В своїй статті «Чи наші Церкви на еміграції підготовані до майбутніх завдань» Л. Ребет підкреслив,

²⁴⁴ Комітет святкувань за старим стилем м. Нью-Гейвен до комітету м. Рочестер, 22 жовтня 1956, America. Komitet Oborony 1964–1972, ф. 2, оп. IVa, спр. 395, арк. 58, ІА УГКЦ; Вірні УКЦ м. Сиракузи до Константина Богачевського, 23 жовтня 1954, America. Komitet Oborony 1964–1972, ф. 2, оп. IVa, спр. 395, арк. 40, ІА УГКЦ.

²⁴⁵ Комітет оборони українських традицій в українській католицькій церкві св. Духа в м. Честер до Константина Богачевського, 4 березня 1959, America. Komitet Oborony 1964–1972, ф. 2, оп. IVa, спр. 395, арк. 119, ІА УГКЦ.

²⁴⁶ Анатолій Бабинський, «Ідея патріархату УГКЦ в політичній думці третьої хвилі української еміграції», *Практична філософія*, вип. 1 (75) (2020): 141–48.

²⁴⁷ Карбович, «За велику справу»; Карбович, «Ще раз про велику справу».

²⁴⁸ Ребет, «За релігійну толерантність»; Ребет, «Геть від російського православ'я».

що лише патріархат УГКЦ чи існування постійного колегіального органу українського єпископату на еміграції вбереже цю Церкву від дезінтеграції та втрати національного обличчя, дозволить забезпечити розвиток і опіку над вірними, а також акумулювати необхідні засоби для «підготовки відродження Церкви в батьківщині».²⁴⁹

У середовищі греко-католицьких інтелектуалів патріархат їхньої Церкви бачився логічним завершенням зростання і розвитку УГКЦ, а спільний патріархат з православними — втіленням ідеалів поборника єдності митрополита Андрея Шептицького.²⁵⁰

У схожому ключі ідея патріархату представлена також і в публічних заявах греко-католицького єпископату. У своєму першому спільному посланні за підсумками єпископської конференції, яка відбулась 1957 року у Вінніпезі з нагоди інсталяції першого греко-католицького митрополита в Канаді, українські єпископи, підняли, поміж іншим, питання поєднання із православними українцями та запропонували їм розпочати діалог (з ними або напяму з Римом) стосовно єдності, умовою якої могло б бути заснування Київського патріархату.²⁵¹ А у 1958 році, під час подібних урочистостей з нагоди утворення української католицької митрополії у США, митрополит вінніпезький Максим Германюк у своєму слові на урочистому бенкеті у Філадельфії ствердив, що завдяки розпорошенню священників і вірних по цілому світі (зокрема, в межах СРСР) та заснуванню нової структури в США, УГКЦ стала «вселенською». Тому він висловив надію, що географічне розростання церковного організму призведе врешті-решт до заснування Київського патріархату.²⁵² Цю аргументацію розвинув і відомий історик та мирянський активіст Микола Чубатий, який вважав, що створення нової митрополії відкриває шлях до відновлення у майбутньому Київської митрополії вже у новому статусі — патріархату, підкреслюючи, що зазвичай митрополії поза межами матірних

²⁴⁹ Ребет, «Чи наші Церкви на еміграції підготовані», 3.

²⁵⁰ Богдан Лончина, *Українська Католицька Церква і ми* (Мюнхен-Міттенвальд, 1946), 8, 13.

²⁵¹ «Спільне пастирське послання української католицької ієрархії вільного світу», 15.

²⁵² «Промова Митрополита Кир Максима виголошена під час вечірнього бенкету», в *Українська католицька митрополія в Злучених Державах Америки* (Філадельфія: Філадельфійська Архиепархія Візантійського Обряду, 1959), 97.

територій залишаються у владі відповідного патріарха.²⁵³ Однак ця його теза вже тоді неоднозначно сприймалася в церковному середовищі.²⁵⁴

До ідеї спільного з православними українського патріархату греко-католицький єпископат повернувся під час своєї чергової конференції, яка відбулася 12–16 жовтня 1959 р. в Римі. У пастирському посланні до українського народу греко-католицькі ієрархи, серед іншого, запропонували українським православним єпископам спільно звернутися до Вселенського собору, про скликання якого оголосив новий папа Іван XXIII, з проханням установити єдиний для обох Церков Київський патріархат, який перебував би в єдності з Римом.²⁵⁵

Наступного року, на прохання єпископа Ізидора Борецького, о. Мелетій Соловій, ЧСВВ подав свої міркування і пропозиції щодо тем, які українські владики могли б підняти на засіданнях Другого Ватиканського собору. Першочерговою проблемою, яку о. Соловій виділив у своєму тексті, була відсутність «надрядного (українського) керівного церковного центра». На його думку, усунути цей недолік могло б лише створення патріархату із титулом «Київського і всієї України-Руси». Це, за словами о. Соловія, не лише б піднесло престиж Греко-Католицької Церкви «і в Краю, і на еміграції», допомогло їй «проявити більшу ініціативу й активність на всіх ділянках церковного життя» (в тому числі й у справі єдності українського християнства), сприяло її «відлатинщенню» в «юридично-канонічному змислі», але також скріпило б єдність Церкви у діаспорі.²⁵⁶

Наприкінці 1950-х років темою патріархату зацікавилось ширше коло українських діаспорних науковців.²⁵⁷ Зокрема, вона обговорювалась під час наукових семінарів НТШ у Філадельфії. За результатами цих дискусій у 1961 році

²⁵³ Микола Чубатий, «Найстарша і наймолодша Митрополії Української Церкви», в *Українська католицька митрополія в Злучених Державах Америки* (Філадельфія: Філадельфійська Архиепархія Візантійського Обряду, 1959), 289.

²⁵⁴ Платон Корниляк, «Права й обов'язки митрополита», в *Українська католицька митрополія в Злучених Державах Америки* (Філадельфія: Філадельфійська Архиепархія Візантійського Обряду, 1959), 187.

²⁵⁵ *Пастирське послання українських владик до українського народу*, 9; Див. також Анатолій Бабинський, «Ідея патріархату УГКЦ в українській діаспорі напередодні II Ватиканського собору», *Українське релігієзнавство*, вип. 90 (2020): 71–87.

²⁵⁶ Мелетій Соловій, «Недоліки нашого церковного життя», 1960, Фонд Богдана Лончини, Листування. Різне, б. п., ІА УГКЦ.

²⁵⁷ Петро Ісаїв до Миколи Чубатого, 23 жовтня 1959, Фонд Миколи Чубатого, «Г–І», б. п., УМАС.

о. Ісидор Нагаєвський опублікував невелику працю «Об'єднання Церкви і ідея патріархату в Києві», яка з'явилась також і англійською мовою у кількох числах газети «Америка» за 1962 рік.²⁵⁸ Наприкінці публікації автор, подібно до Л. Ребета та о. М. Соловія, розглянув ідею патріархату у контексті викликів і проблем діаспори, а головне — третьої хвилі української еміграції, ствердивши, що лише «український патріарх єдиний може зцементувати всі наші Церкви у діаспорах».²⁵⁹

Англійський варіант публікації о. Нагаєвського ще виразніше корелюється зі згаданими уже думками Ребета: український патріарх зможе консолідувати Церкву та розкидану на трьох континентах діаспору, стане запобіжником від асиміляції і запорукою збереження її національного характеру, бо лише така згуртована спільнота зможе допомогти у майбутньому відродженню Церкви в Україні, коли комуністичний режим впаде.²⁶⁰ Таким чином, вже напередодні Другого Ватиканського собору ідея патріархату, як також рух за оборону юліанського календаря зблизились із цілями, які ставила перед собою третя хвиля української еміграції, а саме: скріплення єдності діаспори, запобігання асиміляції та праці задля майбутньої вільної України.

2.2. Заснування комітету за створення Києво-Галицького патріархату в США

Влітку 1963 року під час зустрічі в Римі з митрополитом Йосифом Сліпим о. Ісидор Нагаєвський серед інших порушив тему патріархату. Цілком очевидно, що на той момент предстоятель УГКЦ вже працював над цим питанням. Оскільки 19 серпня, в контексті обговорення схеми декрету «Про Східні Католицькі Церкви», він надіслав папі Павлові VI розлоге звернення, в якому підняв питання про Києво-Галицький патріархат.²⁶¹ Отцю Нагаєвському митрополит Сліпий порекомендував підготувати колективний лист, який би підписали представники українського наукового світу на еміграції, з проханням надати українській Церкві патріарший

²⁵⁸ Ісидор Нагаєвський, *Патріархати: їх початок і значення в церкві та український патріархат: історично-правна студія*, 2-ге, виправлене і доповнене вид. (Лондон: Центральний патріархальний комітет помісної української католицької церкви у Великій Британії, 1976), 186.

²⁵⁹ Ісидор Нагаєвський, *Об'єднання Церкви і ідея патріархату в Києві* (Торонто: Добра книжка, 1961), 86.

²⁶⁰ Isydor Nahayewsky, «Church Union and the Kievan Patriarchate», *America*, June 6, 1962, 3.

²⁶¹ Йосиф Сліпий до Павла VI, 19 серпня 1963, *Curia romana* (1963–II), ф. 2, оп. IVa, спр. 29, арк. 108–114., ІА УГКЦ.

статус.²⁶² Меморіал, авторами якого були о. Ісидор Нагаєвський і Григор Лужницький, підписало 38 осіб і його було надіслано до папи 15 вересня 1963 року.²⁶³ А 11 жовтня 1963 року Йосиф Сліпий від імені всіх українських єпископів закликав отців Другого Ватиканського собору піднести УГКЦ до статусу патріархату.²⁶⁴

У грудні 1963 року Римська Апостольська столиця, відповідаючи на запит *ad dubium*, який надійшов із канцелярії глави УГКЦ, підтвердила, що архієпископ-митрополит Львівський є *верховним архієпископом*, що фактично означало визнання за ним патріарших прав. Спершу всі греко-католицькі ієрархи підтримали ідею патріархату, але після того, як зрозуміли, що це могло б призвести до поширення юрисдикції майбутнього патріарха над усіма єпархіями за межами України, дехто з них виступив проти.²⁶⁵

Зокрема, згідно з баченням (яке базувалося на чинному тоді канонічному праві) митрополита Філадельфійського у США Амврозія Сенишина, єпархії та митрополії УГКЦ в діаспорі були автономними відносно одна одної структурами, які підпорядковувались лише римському понтифікові.²⁶⁶ Таку позицію підтримали єпископи Августин Горняк (Велика Британія) і Йосиф Мартинець (Бразилія), а також управа Василіанського чину в Римі.²⁶⁷ Під час третьої сесії Другого Ватиканського собору всі три єпископи були відсутніми на дев'яти з одинадцяти зустрічей українських єпископів, а їхніх підписів немає під письмовим проханням

²⁶² Йосиф Сліпий до Миколи Чубатого, 6 серпня 1963, *Litterae fidelium. Cubatyj Mykola (1963–1973)*, ф. 2, оп. IVa, спр. 9, арк. 70, ІА УГКЦ.

²⁶³ Ілля Dmytriw, ed., «First Memorandum to the Holy Father», in *Documents and Comments: Related to the Struggle for the Patriarchal Rights of the Ukrainian Catholic Church* (London: Central Committee for a Ukrainian Catholic Patriarchate, 1976), 11–16.

²⁶⁴ Протокол Конференції католицьких єпископів українського обряду, вересень–листопад 1963, *Synodi 1958–1979*, ф. 2, оп. IVa, спр. 73, арк. 33–38, ІА УГКЦ; «Екс. mus P.D. Ioseph Slipuj».

²⁶⁵ Богдан Лончина, «Звіт з поїздки до Рима з рамени Краєвого Комітету в ЗДА за Створення Київсько-Галицького Католицького Патріархату», вересень 1965, Фонд Богдана Лончини, Українське Патріархальне Товариство, б. п., ІА УГКЦ; Markus, «The Role of the Patriarchal Movement», 160; Іван Кедрин, *Життя–події–люди. Спомини і коментарі* (Нью-Йорк: Видавнича Кооператива «Червона Калина», 1976), 532; Eva Piddubcheshen, *...And Bless Thine Inheritance* (Schenectady: Friends of the Ukrainian Catholic University in Rome, 1970), 19.

²⁶⁶ Амврозій Сенишин до Максима Германюка, вересень 1963, *Episcopi. Se–Su*, ф. 2, оп. IVa, спр. 354, арк. 25–27, ІА УГКЦ.

²⁶⁷ Микола Чубатий до Богдана Лончини, 28 грудня 1964, Фонд Богдана Лончини, Листування з М. Чубатим, б. п., ІА УГКЦ; Markus, «The Role of the Patriarchal Movement», 163; Маркус, «П'ятнадцять років», 77–78.

українського єпископату стосовно патріархату, яке було надіслане на ім'я папи Павла VI 12 листопада 1964 року.²⁶⁸

І митрополит Амврозій Сенишин, і протоархимандрит ЧСВВ о. Атанасій Великий загалом позитивно оцінювали ідею патріархату, проте підкреслювали, що юрисдикція патріарха мала б обмежуватися лише територією Галичини (чи України). Обоє також вказували, що, з огляду на стосунки із православними, проголошення українського католицького патріархату було б небажаним.²⁶⁹

Таке наставлення Амврозія Сенишина не було пов'язане лише з ініціативами Йосифа Сліпого, оскільки й перед Другим Ватиканським собором він неохоче брав участь у конференціях українських єпископів, а під час собору підкреслював, що рішення зібрань українського єпископату не мають зобов'язуючої сили, а самі зустрічі є лише форумом для обміну думками.²⁷⁰ Опираючись впровадженню будь-яких елементів централізації УГКЦ, яка б обмежувала свободу його дій, митрополит Філадельфійський трактував митрополита Галицького як ієрарха без власної митрополії й пастви.²⁷¹

Опозиційна постава владики Амврозія Сенишина невдовзі стала відомою ширшому загалові української еміграції і спричинила зародження опозиції в середовищі вірних. Враховуючи те, що значна частина третьої хвилі української еміграції походила саме з території Львівської архієпархії, вона природньо вважала митрополита-ісповідника своїм духовним лідером.

Другим, не менш важливим чинником протистояння стала дискусія щодо бажання предстоятеля УГКЦ повернутися до свого престолу у Львові. Преса ОУН(з) прихильно оцінювала ідею повернення глави Церкви до СРСР у сані патріарха ще навіть до офіційного внесення Йосифом Сліпим прохання про

²⁶⁸ Протокол Конференції католицьких єпископів українського обряду, Вересень–Листопад 1964, Synodi 1958–1979, ф. 2, оп. IVa, спр. 73, арк. 39–46, ІА УГКЦ; Єпископи УГКЦ до Павла VI, 12 листопада 1964, Curia romana (1964–II), ф. 2, оп. IVa, спр. 31, арк. 460–464, ІА УГКЦ.

²⁶⁹ «Пресова Конференція ВПреоєв. Кир Архиепископа Амврозія», 1, 3; Атанасій Великий, «Василіянський Чин і справа українського патріархату (I)», *За патріархат*, Грудень, 1970, 21–26; Атанасій Великий, «Василіянський Чин і справа українського патріархату (II)», *За патріархат*, Березень, 1971, 20–22, 24; Атанасій Великий, «Василіянський Чин і справа українського патріархату (III)», *За патріархат*, Червень, 1971, 30–33.

²⁷⁰ Іван Прашко до Йосифа Мартинця і Андрія Сапеляка, 10 липня 1971, Litterae episcoporum. Prasko Joannes (1963–1975), ф. 2, оп. IVa, спр. 46, арк. 349–54, ІА УГКЦ; Амврозій Сенишин до Максима Германюка, Вересень 1963.

²⁷¹ Пор. «Комунікат Митрополичого ординаріату. Ч. 159/65, з 30 січня 1965», *Америка*, Лютий 13, 1965, 1.

патріархат на Другому Ватиканському соборі.²⁷² Такий сценарій загалом вписувався в концепцію «двійкарів» щодо звільнення України, яка допускала поступове набуття УРСР міжнародної суб'єктності і таке ж поступове унезалежнення її органів влади від московського центру. На думку Б. Кордюка, українській діаспорі не варто було боятися контактів із радянськими представниками (як це робив зі свого боку Ватикан), а навпаки слід було «продіравлювати залізну завісу, де тільки вдасться» і таким чином змінювати ситуацію в радянській Україні.²⁷³ Гіпотетична присутність на підрадянській території предстоятеля УГКЦ, який міг стати альтернативним до радянської системи центром авторитету в українському суспільстві, виглядала для ОУН(з) досить привабливою.

Дещо іншу позицію у цій справі займало керівництво ОУН(б). Ця фракція також підтримувала ідею патріархату, оскільки вбачала в ньому крок до побудови незалежної «української національної Церкви», що, у свою чергу, було важливим аспектом «релігійної програми» ОУН ще у 1930-х роках.²⁷⁴ Проте в ОУН(б) жодним чином не визнавали УРСР формою української державності, а тому відкидали «реалітетний» підхід ОУН(з).²⁷⁵ Щодо церковного фактора у звільненні України, то один із чільних лідерів цієї фракції — Ярослав Стецько — вважав Католицьку Церкву «цитаделею, нездобутою для розкладових московських, масонських, “прогресивних” ідей»²⁷⁶ та центром єдності «у боротьбі за Бога на землі, за оборону Його законів».²⁷⁷ Тому після звільнення з ув'язнення і приїзду до Рима, Йосиф Сліпий розглядався середовищем ОУН(б) як природний союзник,

²⁷² Б. Кордюк «Дві суперечні доктрини», *Український самостійник*, Квітень, 1963, 3–9; Б. К., «Патріархат», *Український самостійник*, Листопад, 1964, 12–17.

²⁷³ Кордюк «Дві суперечні доктрини», 8.

²⁷⁴ Пор. Ярослав Стецько, «За український патріархат (I)», *Гомін України*, Листопад 7, 1964, 2; Олександр Зайцев, Олег Беген і Василь Стефанів, *Націоналізм і релігія. Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920–1930-ті роки)*, під ред. Олександра Зайцева (Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2011), 257.

²⁷⁵ Пор. І. Д-ий, «Зустрічатись, чи не зустрічатись?», *Гомін України*, Лютий 27, 1965, 12,16; «Становище однодумців ОУНз до питання про відношення українців на чужині до українського народу і УРСР», *Український самостійник*, Січень, 1965, 33–34; «Постанови IV делегацької конференції ОУНз», *Український самостійник*, Листопад, 1966, 43–45.

²⁷⁶ Зиновій Карбович, «За воюючу Церкву проти воюючого ворога (I)», *Гомін України*, Грудень 22, 1962, 5

²⁷⁷ Зиновій Карбович, «За воюючу Церкву проти воюючого ворога (II)», *Гомін України*, Січень 7, 1963, 27.

який мав би стати живим символом і «прапором воюючого християнства»²⁷⁸ та провідником «на тернистому шляху нашої нації до її національно-державної незалежності».²⁷⁹ На думку «бандерівців», не могло бути й мови про його повернення до Львова, оскільки це було б одночасною легітимізацією радянської влади в Україні.

Проте верховний архиєпископ Йосиф Сліпий відмовився від зустрічі з лідерами ОУН(б) Степаном Ленкавським і Ярославом Стецьком. Це спонукало окремих представників цієї фракції зайняти критичну поставу до глави УГКЦ і навіть висловити сумніви та підозри щодо його особи.²⁸⁰ Особливе роздратування в цих колах викликало збереження Йосифом Сліпим радянського громадянства, мовчання щодо ситуації в СРСР, бажання повернутись до своєї пастви в УРСР та відвідини радянського посольства в Римі восени 1963 року.²⁸¹ Коли ці критичні зауваги просочилися в публічний простір, вони спровокували гостру полеміку в середовищі української діаспори та вчергове загострили поділи, які вже існували поміж різними політичними угрупованнями.²⁸²

Не бажаючи визнавати над собою будь-яку зверхність глави УГКЦ, владика Амврозій Сенишин побудував захист своєї позиції на схожих аргументах. Висуваючи застереження стосовно надання Йосифові Сліпому патріаршого сану, митрополит Філадельфійський вказав на його гіпотетичне повернення в УРСР.

²⁷⁸ Зиновій Карбович, «Українське Православ'я і Вселенський Собор (IV)», *Гомін України*, Серпень 24, 1963, 2.

²⁷⁹ Ярослав Стецько до Йосифа Сліпого, Лютий 1963, *Germania: Litterae fidelium*. Stetzko J., ф. 2, оп. IVa, спр. 307, б. п., ІА УГКЦ.

²⁸⁰ Пор. Іван Бучко до Ярослава Стецька, 19 вересня 1964, *Germania: Litterae fidelium*. Stetzko J., ф. 2, оп. IVa, спр. 307, арк. 27, ІА УГКЦ.

²⁸¹ Л. В., «Митрополит з советським пашпортом», *Гомін України*, Квітень 14, 1963, 9, 12; І. Мілішович, «В похміллі нового радянофільства», *Гомін України*, Листопад 30, 1963, 2, 6; «В обороні віри і народу», *Гомін України*, Вересень 26, 1964, 1; Ярослав Стецько, «За український патріархат (II)», *Гомін України*, Листопад 14, 1964, 2; Мелетій Соловій, «Кардинал чи патріарх? (Уваги про гідності Його Еміненції Кардинала Йосифа) (IV)», *Свобода*, Лютий 5, 1965, 2; Маркусь, «П'ятнадцять років», 81.

²⁸² Одну з найгостріших дискусій спровокувала публікація українського політичного діяча Дмитра Донцова, в якій він написав про роботу на Заході агентів радянських спецслужб у «митрополичих рясах». В світлі дискусій, які вже точились в середовищі діаспори, дехто потрактував висловлювання Донцова як закид на адресу Йосифа Сліпого, що він нібито прибув до Рима як «радянський шпигун». Причиною такої інтерпретації слів Д. Донцова могла стати інша публікація з цього самого числа «Гомону України»: «Митрополит з советським пашпортом», в якій справді йшлося про митрополита Йосифа Сліпого. Детальніше див. Дмитро Донцов, «Дружба з Люципером», *Гомін України*, місячний додаток «Література і мистецтво», Квітень 14, 1963, 1–2; В., «Митрополит з советським пашпортом»; Ярослав Чумак, «Ісповідник митрополит Йосиф», *Світло*, Травень, 1964, 204; М. Барболяк, «Клеветникам митрополита», *Світло*, Вересень, 1964, 349–350; Роман Данилевич, «Як є з поворотом Митрополита-Ісповідника Йосифа в Україну?», *Наша мета*, Вересень 5, 1964, 3; «Стає ясніше!», *Українське життя*, Березень 13, 1966, 5; Piddubcheshen, ... *And Bless Thine Inheritance*, 19–20.

Небезпека, на його думку, полягала в тому, що у такому разі контроль над закордонними структурами УГКЦ могла отримати радянська влада та її спецслужби. Цю тезу він підсилював посиланням на «обережність», яку, за його словами, демонструвала «українська суспільність у вільному світі» до особи владики Сліпого.²⁸³

Особливо гостру реакцію у подальшій дискусії викликав виступ митрополита Сенишина на урочистостях з нагоди 25-ліття Колегії св. Василя Великого у Стемфорді, у якому він заявив про «полокання мозків», за допомогою чого «комуністи змушують жертву терору мовчати або прославляти большевицький рай».²⁸⁴ Багато хто потрактував цей пасаж як звинувачення в бік глави УГКЦ, оскільки далі у своєму виступі філадельфійський владика розкритикував також ідею греко-католицького патріархату. У контексті цілої полеміки довкола особи верховного архиєпископа Йосифа Сліпого і його бажання повернутись в УРСР слова митрополита Амврозія трактувалися частиною вірних як завуальована підозра на адресу предстоятеля.

Навесні 1964 року на території Філадельфійської архиєпархії в США розпочався збір підписів «у справі створення українського патріархату». Петиції не містили деталей і підписанти лише приєднувались до прохання, суть якого папі мав представити сам митрополит Амврозій Сенишин.²⁸⁵ Дехто вважав, що за цією акцією стояла спроба показати, що вірні в США підтримують свого ієрарха на пост патріарха, а не Йосифа Сліпого.²⁸⁶ Поширеною була також версія, що в основі акції лежала ідея створення окремого греко-католицького патріархату в США, який би

²⁸³ «Тут знову трудність виринула: з одної сторони заходи Вашої Еміненції захопити юрисдикцію над всіма Епархіями і Митрополіями в у вільному світі, а з другої сторони опісля керувати всіми Церквами зі Советського Союзу/.../» Амврозій Сенишин до Йосифа Сліпого, 9 листопада 1966, Episcopi. Se-Su, ф. 2, оп. IVa, спр. 354, арк. 91-94, ІА УГКЦ.

²⁸⁴ «Слово Високопресвященного Митрополита Кир Амврозія виголошене під час торжеств з нагоди 25-ліття Колегії святого Василя Великого в Стемфорді та благословення її нової будови дня 7 вересня 1964», *Шлях*, Вересень 20, 1964, 1. Див. також Йосиф Сліпий до Амврозія Сенишина, 23 вересня 1971, Episcopi. Se-Su, ф. 2, оп. IVa, спр. 354, арк. 189, ІА УГКЦ.

²⁸⁵ Василь Качмар до Миколи Чубатого, 9 серпня 1964, Фонд Миколи Чубатого, «К», тека 25, б. п., УМАС; Василь Качмар до Миколи Чубатого, 25 серпня 1964, Фонд Миколи Чубатого, «К», тека 25, б. п., УМАС; Piddubcheshen, ... *And Bless Thine Inheritance*, 20.

²⁸⁶ Тома Лапичак, «Де кілька думок до справи Патріархату», *Українське життя*, Жовтень 25, 1970, 4-5; Piddubcheshen, ... *And Bless Thine Inheritance*, 20.

об'єднав усіх східних католиків в одну структуру.²⁸⁷ Ця ідея і справді час до часу обговорювалась в середовищі американських католиків візантійської традиції протягом 1960–70-х років, але без якихось суттєвих кроків до її реалізації.²⁸⁸

Проте ці версії не мають достатньо переконливих аргументів. На нашу думку, за акцією стояло бажання митрополита Амврозія опертися на «волевиявлення» вірних у США, щоб призупинити процес надання патріархату УГКЦ чи заблокувати кандидатуру Йосифа Сліпого на цей пост. У кожному разі, збір підписів був короткотривалим та не мав масового характеру. Пізніше владика Сенишин публічно заперечив, що він ініціював акцію висунення власної особи на патріарха, проте не дав чіткої й однозначної відповіді щодо мети цієї кампанії загалом.²⁸⁹

Полеміка, спровокована середовищем ОУН(б) стосовно особи Йосифа Сліпого, та дії митрополита Філадельфійського спонукали Миколу Чубатого (він також знав про те, що серед єпископату виник конфлікт довкола патріархату), який був серед підписантів меморіалу Нагаєвського-Лужницького, опублікувати розлогу статтю, присвячену питанню патріархату. Наприкінці публікації він закликав цілу українську діаспору надсилати листи до папи з проханням проголосити Київський патріархат.²⁹⁰

На статтю відгукнувся лідер Українського християнського руху в США Василь Качмар, який, після погодження з М. Чубатим, взяв на себе організаційну частину масової акції.²⁹¹ З причини ангажування В. Качмара в справу збору підписів на першому етапі справа була представлена як ініціатива УХР і до неї

²⁸⁷ Микола Чубатий до членів політичної Ради УККА, грудень 1964, *Litterae fidelium. Cubatyj Mykola (1963–1973)*, ф. 2, оп. IVa, спр. 9, арк. 57–61, ІА УГКЦ; Микола Чубатий до Василя Маркуся, 29 травня 1967, Фонд Миколи Чубатого, «Л–Н», тека 26, б. п., УМАС; Маркусь, «П'ятнадцять років», 81; Іван Гриньох, «Українське католицьке духовенство і змагання за патріархат Київсько-Галицької митрополії й усієї Русі», в *Матеріяли Мирянських Конгресів та З'їздів УПСО*, під ред. Василя Маркуся (Чікаго: Українське патріархальне світове об'єднання (УПСО), 1981), 42.

²⁸⁸ Див. напр. P. Joseph, «One Rite — One Hierarchy», *Diakonia* XII, no. 1 (1977): 54–58.

²⁸⁹ «Пресова Конференція ВПреоєв. Кир Архиепископа Амврозія», 3.

²⁹⁰ Лист Миколи Чубатого до членів політичної Ради УККА, Грудень 1964; Микола Чубатий, «Справа Київського Патріархату та майбутнє нашого християнства (III)», *Америка*, Червень 9, 1964, 3; К., «Чому, коли і де (I)», 13–14.

²⁹¹ В. Качмар був активним діячем ОУН(б), пізніше ОУН(з). Був одружений із донькою о. д-ра Богдана Липського — Наталією. У 1950 роках Качмар приєднався до УХР і очолив відділ у США. За словами доньки В. Качмара Зірки Воронки: «Батько зрозумів, що на той час церковні справи стали важнішими і тому перейшов на релігійну діяльність і вповні віддався цій громадській праці». Зірка Воронка (донька В. Качмара), Електронний лист до автора, Березень 5, 2018.

приєдналась низка його активних членів у США. В свою чергу керівництво цієї організації та всі її 14 крайових осередків підтримали ідею патріархату і надіслали відповідний меморіал у цій справі до папи, проте від петиційної акції в Америці Володимир Янів дистанціювався, не погоджуючись з її методами і форматом.²⁹²

Ініціативна група для збору підписів, яка постала у серпні 1964 року, відразу переросла у *Комітет за створення Києво-Галицького патріархату* (далі ККГП), від імені якого у різні міста США та Канади було надіслано заклик із проханням підписувати петиції до папи Павла VI.²⁹³ Масове надсилання листів розпочалось на початку вересня, і до червня наступного року до Ватикану було відправлено понад 40000 петицій.²⁹⁴ Теоретично число підписантів було навіть більшим, оскільки не всі звернення були персональними. Наприклад, в Чикаго акція відбувалась з благословення місцевого єпископа і підписи під нею ставили не приватні особи, а очільники українських релігійних і громадських організацій міста.²⁹⁵ В Канаді збір підписів також відбувався за згодою місцевої ієрархії й за участю тамтешніх українських католицьких і громадських об'єднань, таких як *Конгрес українців-католиків* та інших.²⁹⁶

Важливим елементом змісту петиції ККГП було те, що її підписанти прохали не лише проголосити український патріархат, але й вказували ім'я Йосифа Сліпого як найгіднішого кандидата на патріаршество, — конкретизація, яка була реакцією на дискусію щодо його особи патріарха в США.

За задумом Миколи Чубатого та Василя Качмара, до праці ККГП необхідно було залучати аполітичних людей: лікарів, адвокатів, інженерів, науковців, які б, з одного боку, мали певний авторитет в громаді, були добрими католиками і могли б

²⁹² «Прохання Президії УХР до Святішого Отця в справі створення українського патріархату», *Наша мета*, Березень 17, 1965, 5; Микола Чубатий до Василя Качмара, 21 березня 1966, Фонд Миколи Чубатого, «К», тека 25, б. п., УМАС; Володимир Янів до Йосифа Сліпого, 17 грудня 1968, Francia: Litterae fidelium. Janiw W. 1963–1966, ф. 2, оп. IVa, спр. 301, арк. 400–405, ІА УГКЦ; Микола Чубатий до Василя Качмара, 11 листопада 1964, Фонд Миколи Чубатого, «К», тека 25, б. п., УМАС; Володимир Янів до Йосифа Сліпого, 25 січня 1968, Francia: Litterae fidelium. Janiw W. 1963–1966, ф. 2, оп. IVa, спр. 301, арк. 340–341, ІА УГКЦ.

²⁹³ Василь Качмар до Миколи Чубатого, 9 серпня 1964; Василь Качмар до Миколи Чубатого, 25 серпня 1964.

²⁹⁴ К., «Чому, коли і де (I)», 14; К., «Чому, коли і де (II)», 19; Piddubcheshen, ... *And Bless Thine Inheritance*, 20–26.

²⁹⁵ Комітет релігійних і світських організацій м. Чикаго до Павла VI, 1 листопада 1964, Curia romana (1964–II), ф. 2, оп. IVa, спр. 31, арк.445b–445l, ІА УГКЦ.

²⁹⁶ «Справа патріархату», *Вільне слово*, Листопад 14, 1964, 3; «За створення Києво-Галицького Католицького Патріархату», *Наша мета*, Лютий 13, 1965, 3.

підтримати його фінансово, а з іншого — акція не повинна була асоціюватися з діяльністю жодної з конфліктуючих між собою політичних партій і фракцій української діаспори.

Проте сам Василь Качмар, як і низка інших перших активістів Комітету, були близькими до ОУН(з) чи навіть її членами (політичні симпатії Миколи Чубатого схилилися до ідей УНРади).²⁹⁷ Це спровокувало негативну реакцію на починання ККГП в середовищі ОУН(б). Ярослав Стецько, загалом підтримуючи ідею патріархату та петицій, вважав, що, укладаючи текст звернень до папи, його ініціатори «зігнорували широкі кола громадськості», натякаючи на відсторонення від справи ОУН(б), яка претендувала на голос більшості діаспори.²⁹⁸ Він також спробував перехопити ініціативу і, як колишній прем'єр-міністр Української держави, проголошеної у Львові 30 червня 1941 року, написав власну петицію від імені українських католиків до папи, яка була надіслана 21 вересня 1964 року. В ній Я. Стецько закликав створити патріархат УГКЦ на чолі з Йосифом Сліпим, підкреслюючи воюючий характер Церкви у боротьбі проти «царства Антихриста». Стецько висловився також проти повернення Йосифа Сліпого в УРСР, прохав папу дозволити предстоятелю УГКЦ говорити про ситуацію за «залізною завісою» та сприяти припиненню будь-яких контактів Йосифа Сліпого з радянськими представниками, оскільки такі зв'язки, за його словами, суперечили ореолу мученика і духовного лідера.²⁹⁹

Негативну позицію щодо акції зайняли наймасовіші українські друковані видання в США (свою підтримку засвідчили «Листи до приятелів» та «Українське життя»). Редакція газети «Свобода» відмовилась помістити платне оголошення про збір підписів, обґрунтувавши відмову відсутністю дозволу на акцію з боку

²⁹⁷ Микола Чубатий до Йосифа Сліпого, 16 листопада 1966, *Litterae fidelium. Cubatuj Mykola (1963–1973)*, ф. 2, оп. IVa, спр. 9, арк. 316–317, ІА УГКЦ; Василь Качмар до Василя Шкудора, 24 травня 1966, Фонд Богдана Лончини, Листування з В. Качмарем і Р. Данилевичем, б. п., ІА УГКЦ; Володимир Пушкар до Йосифа Сліпого, 4 лютого 1970, *America. Pat. Society. Uprava 2*, ф. 2, оп. IVa, спр. 383, арк. 375–376, ІА УГКЦ; Микола Чубатий до членів політичної Ради УККА, грудень 1964.

²⁹⁸ Стецько, «За український патріархат (II)», 2.

²⁹⁹ *For the Ukrainian Patriarchate. Petition to His Holiness Pope Paul VI and Memorandum to His Eminence Cardinal Testa by Yaroslav Stetsko Former Prime Minister of Ukraine.* (London: Ukrainian Information Service, 1971), 1–3.

митрополита Амврозія Сенишина.³⁰⁰ Сам митрополит у контексті акції заявив про існування прихованої деструктивної роботи в середовищі української діаспори, ціллю якої була пропаганда в Церкві структурної «надбудови», за якою, на його думку, стояли «большевицькі агенти».³⁰¹

Підставою для цих закидів, як видається, служили дві обставини. Насамперед, це лист Миколи Чубатого до Микити Хрущова, який він написав у 1956 році з закликом легалізувати УГКЦ в СРСР і який дехто трактував як акт визнання ним легітимності радянської влади і вияв його мнимих прокомуністичних поглядів.³⁰² Іншою причиною оцінки акції як справи «большевицьких агентів» був «реалітетний» підхід до УРСР, якого дотримувались причетні до ККГП члени і прихильники ОУН(з). Частина української діаспори, особливо та, яка була під впливом риторики ОУН(б), вважала такий підхід прорадянським.

На думку членів ККГП, між владикою Амврозієм Сенишином і ОУН(б) у справі протидії патріархату існувала односторонність і тісна співпраця.³⁰³ Слід відзначити, що у 1950-х роках ситуативна взаємодія представників цієї фракції ОУН і Союзу українців-католиків «Провидіння», «верховним покровителем» якого був митрополит Філадельфійський, викликала негативну реакцію з боку опозиційних до них політичних кіл.³⁰⁴ Додатковим фактором було те, що перший провідник теренового проводу ОУН(б) у США та Голова крайової ексекютиви Антибільшовицького блоку народів (АБН) у США Ігнат Білинський із 1949 року працював в редакції та видавництві щоденника «Америка», а також в СУК

³⁰⁰ Дарія Кузик, «М. Шлемкевич про патріархат», *Наш голос*, Лютий, 1977, 10–11; Василь Качмар до Миколи Чубатого, 25 серпня 1964.

³⁰¹ «Слово Високопресвященного Митрополита Кир Амврозія», 2.

³⁰² Nicholas D. Chubaty, «In Defense of the Religious Freedom in Ukraine: A Letter to Nikita Khrushchev», *The Ukrainian Quarterly* XIII, no. 2 (1957): 138–43; Микола Чубатий до Евгена Гіля, 6 жовтня 1965, Фонд Миколи Чубатого, «А–Г», б. п., УМАС; Микола Чубатий до Йосифа Сліпого, 29 грудня 1965, *Litterae fidelium. Cubatuj Mykola (1963–1973)*, ф. 2, оп. IVa, спр. 9, арк. 237–238, ІА УГКЦ.

³⁰³ Nicolaus Chubaty, «Expositio causae Defamationis Metropolitae Josephi Slipuj», 9 листопада 1964, *Curia romana (1964–II)*, ф. 2, оп. IVa, спр. 31, арк. 451–458, ІА УГКЦ.

³⁰⁴ Після Шостого конгресу УККА, на якому представники СУК «Провидіння» підтримали лінію ОУН(б), в журналі «Листи до приятелів», прихильному до УНРади, вийшов цикл критичних статей Осипа Федорика про небезпеки співпраці католиків з націоналістичними організаціями. Див. «Після шостого Конгресу», *Листи до приятелів*, Липень, 1955, 10–11; Осип Федорика, «Речі, що не є Кесареві», *Листи до приятелів*, Червень, 1955, 4; Осип Федорика, «Церква і політика», *Листи до приятелів*, Липень, 1955, 4, 9; Осип Федорика, «Ще про мораль і політику», *Листи до приятелів*, Серпень, 1955, 4.

«Провидіння».³⁰⁵ За даними Василя Маркуся, починаючи з кінця 1950-х років публікації газети «Америка» у політичних питаннях відображали позицію ОУН(б).³⁰⁶ В структурах «Провидіння» могли працювати лише лояльні до митрополита особи. Тому, коли заступник голови цієї організації Володимир Пушкар приєднався до ККГП, його, на вимогу митрополита Амврозія (про що говорилося відкрито), було негайно звільнено з посади.³⁰⁷ У відповідь на критику противників патріархату з боку представника ККГП, мюнхенський орган ОУН(б) «Шлях перемоги» надрукував апологію на захист митрополита Амврозія, єпископів Йосифа Мартинця і Августина Горняка та Василіанського чину, у якій автор повторював їхні основні тези у полеміці з главою УГКЦ, а також поставив під сумнів «автоматичне» визнання Йосифа Сліпого патріархом, навіть у випадку проголошення патріархату.³⁰⁸

Натомість, один із визначних лідерів ОУН(б), Ярослав Стецько, публічно підтримував проголошення патріархату та кандидатуру Йосифа Сліпого як першого патріарха (хоч із вже згаданими вище застереженнями) і навіть натякав на опозицію деяких єпископів і «монашого чину» щодо цього.³⁰⁹ Коли з середовища глави УГКЦ йому вказали на факти протидії справі патріархату в його фракції та критику особи Йосифа Сліпого, Стецько пояснив це існуванням розбіжностей всередині ОУН(б) та власною неспроможністю впливати на всі процеси і публікації.³¹⁰ Це свідчить, що в самій ОУН(б) справді існували різні підходи щодо актуальних церковних проблем.

На нашу думку, було б перебільшенням говорити про систематичну і глибоку співпрацю між американським сектором ОУН(б) і очільником Філадельфійської

³⁰⁵ «Сл. п. ред. І. Білинський», *Визвольний шлях*, Вересень, 1992, 1142–44; Volodymyr Kubijovyč, ed., «Ameryka», in *Encyclopedia of Ukraine*, vol. 1 (Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press, 1984), 63.

³⁰⁶ Markus, «A Century of Ukrainian Religious Experience», 120. Див. напр. редакційну статтю «Богові свічка», *Америка*, Січень 15, 1965, 2.

³⁰⁷ Степан Тиханський до Володимира Пушकारа, 15 Вересень 1964, *America. Pat. Society. Uprava* 2, ф. 2, оп. IVa, спр. 383, арк. 358, ІА УГКЦ.

³⁰⁸ Пор. «До справи Українського Патріархату», *Новий шлях*, 13, Лютий 1965, 7, 9; Михайло Нічлава, «А де ж конкретні факти?», *Шлях перемоги*, 23 Травень, 1965, 4, 6;

³⁰⁹ Ярослав Стецько, «Безспірна справа патріархат (ІІІ)», *Гомін України*, Жовтень 2, 1965, 2, 6.

³¹⁰ Ярослав Стецько до Йосифа Сліпого, 12 травня 1966, *Germania: Litterae fidelium*. Stetzko J., ф. 2, оп. IVa, спр. 307, арк. 56–57, ІА УГКЦ. Ярослав Стецько до Йосифа Сліпого, 29 червня 1966, *Germania: Litterae fidelium*. Stetzko J., ф. 2, оп. IVa, спр. 307, арк. 58–59, ІА УГКЦ.

митрополії. Для митрополита, який прагнув припинити будь-які розмови про патріархат у своїй архієпархії і цілій митрополії, антикомуністична риторика ОУН(б) в бік ОУН(з), а опосередковано — й на адресу ККГП була зручним інструментом нейтралізації акції збору підписів у цілому.

Щодо позиції самої ОУН(б), то тут, видається, важливу роль відіграла політична доцільність. Для її проводу в США присутність у структурах, на які мав вплив митрополит Філадельфійський, була важливою з тактичного огляду, оскільки це відкривало більше можливостей для впливу на процеси у діаспорі. Фактичним же наслідком ангажування політичних кіл у церковні справи стало перенесення конфлікту між двома націоналістичними фракціями на церковний ґрунт.³¹¹ Часом сторони навіть мінялись місцями в полеміці. Так, після того як Ярославіві Стецькові вдалось налагодити стосунки із Йосифом Сліпим, політичні опоненти ОУН(б) інколи переходили в опозицію і виступали із критикою глави УГКЦ, звинувачуючи його у політизації Церкви і сприянні формуванню нелояльного ставлення до Ватикану. Особливо гостро це проявилось на початку 1970-х років у контексті видання книги Мілени Рудницької «Невидимі стигмати», присвяченої митрополитові-ісповіднику, спонсором написання якої виступило Товариство за патріархальний устрій (ТПУ). Бажання авторки помістити критичну передмову щодо діяльності глави УГКЦ (оскільки її ставлення до Йосифа Сліпого зазнало змін) вилились у гостру полеміку в пресі, і врешті-решт написану нею передмову було замінено на іншу.³¹² М. Рудницька звинуватила керівництво Церкви у співпраці з «екстремними політичними групами», яке таким чином допустило політизацію церковного життя «в дусі вузького шовінізму і нетерпимости».³¹³ Схожі думки час від часу звучали й від інших політичних

³¹¹ Слід відзначити, що ця ситуація не мультиплікувалась автоматично на інші єпархії в США і Канаді. В інших місцевостях до новопосталих патріархальних осередків приєднувались представники й інших фракцій. Див. напр. Василь Качмар до Василя Шкудора, 24 травня 1966.

³¹² Пор. «Після Синоду Єпископів УКЦ», *Українське життя*, Жовтень 26, 1969, 1; «Після Синоду Єпископів УКЦ», *Українське життя*, Листопад 28, 1971, 4, 6.

³¹³ Мілена Рудницька, «Безпідставні обвинувачення і підленькі наклепи (I)», *Українське життя*, Листопад 19, 1972, 5; Див. також Мілена Рудницька, «Безпідставні обвинувачення і підленькі наклепи (II)», *Українське життя*, Грудень 3, 1972, 5; Мілена Рудницька, «Чергова поразка кардинала Сліпого», *Українське життя*, Січень 14, 1973, 4; «Довкруги видання “Невидимі стигмати”. Вияснення видавничої комісії», *Українське життя*, Лютий 25, 1973, 5.

опонентів ОУН(б), у тому числі й від прихильників чи активних членів патріархальних організацій.

Перед відбуттям на третю сесію Другого Ватиканського собору українські єпископи в США опублікували заборону збирати будь-які підписи у церковних справах у своїх єпархіях.³¹⁴ Проте в Римі події в Північній Америці стали предметом обговорення під час нарад усього українського єпископату. У підсумку в бюлетені «Вісті з Риму» з'явилось повідомлення, яке у непрякій формі дозволяло петиційну акцію.³¹⁵ Це спонукало єпископа Чиказького Ярослава Габра відкликати свій підпис під попередньою заявою трьох американських єпископів і дозволити продовжувати збір підписів у єпархії під покровительством єпископського ординаріату.³¹⁶ Із певними застереженнями, але загалом позитивно, у справі патріархату і петицій висловився єпископ Стемфордський Йосиф Шмондюк.³¹⁷ Натомість митрополит Філадельфійський Амврозій після повернення з Рима вчергове засудив збір підписів та відкрито заявив про існування певних розбіжностей між ним і главою УГКЦ щодо деяких справ «церковного, адміністративного і народнього характеру».³¹⁸

Повідомлення, опубліковане у «Вістях з Риму», з підтвердженням права кожної особи, навіть без особливого дозволу, «писати листи до Святішого Отця і прохати що-небудь»³¹⁹ стало основною підставою офіційного уконституювання *Комітету за створення Києво-Галицького патріархату*, який до того часу мав лише характер *ad hoc*. Установчі збори відбулись в Нью-Йорку 4 жовтня 1964 року.³²⁰ Почесним головою було обрано Михайла Тершаковця, головою Богдана Шибунчака, заступником Дем'яна Горняткевича, а секретарем — Василя Качмара. М. Тершаковець не був присутнім на засіданні, і його обрання та оголошення про

³¹⁴ «Для інформації Українців католиків в ЗДА», *Шлях*, Вересень 20, 1964, 1; «Митрополит Кир Амврозій виїхав до Рима», *Америка*, Вересень 12, 1964, 1.

³¹⁵ «Конференція українського католицького єпископату», *Вісті з Риму*, Вересень 22, 1964, 11.

³¹⁶ «Пресов. Кир Ярослав Габро видав заяву в справі Київсько-Галицького Патріархату», *Свобода*, Жовтень 22, 1964, 4; «Повідомлення Єпископського Ординаріату Чикаго», *Українське життя*, Жовтень 25, 1964, 2.

³¹⁷ Володимир Душник, «Інтерв'ю Пресов. Кир Йосифа у справі Українського Патріархату», *Америка*, Листопад 17, 1964, 2.

³¹⁸ «Пресова Конференція ВПресов. Кир Архiepіскопа Амврозія», 1, 3.

³¹⁹ «Конференція українського католицького єпископату», 11.

³²⁰ «В справі патріархату», *Українське життя*, Жовтень 17, 1964, 2.

це відбулося навіть без його попередньої на те згоди. Проте, за порадою Йосифа Сліпого, він пропозицію прийняв.³²¹ Микола Чубатий відмовився від будь-яких офіційних посад, оскільки, за його словами, через близькі контакти з главою УГКЦ ціла акція могла б виглядати, як інспірована останнім.³²² Зі схожих причин відмовився від головування і Василь Качмар. Оскільки він як представник УХР в США міг асоціюватись із покровителем цієї організації — архиєпископом Іваном Бучком.³²³

Верховний архиєпископ Йосиф Сліпий в листі до Миколи Чубатого позитивно оцінював акцію надсилання підписів і відзначив, що вони «зробили тут (у Римі – прим. автора) сильне вражіння, хоч не брак людей і у Ватикані, яким не бажана ця акція».³²⁴

9 листопада 1964 року від імені комітету до папи Павла VI був надісланий перший розлогий документ латинською мовою. Вступна частина містила прохання про піднесення УГКЦ до статусу патріархату. В другій частині, яка була апологією особи Йосифа Сліпого, містились спростування щодо закидів на його адресу, які ширились у діаспорі та виходили, за словами підписантів, із середовищ митрополита Амврозія Сенишина і ОУН(б).³²⁵ Автором документу був Микола Чубатий, який 11 листопада прибув до Рима і мав розмови з архиєпископом Іваном Бучком та верховним архиєпископом Йосифом Сліпим. Реакція останніх на акцію у справі патріархату виявилась більш стриманою, ніж автор очікував. А до ініціативи М. Чубатого вислати делегацію мирян до папи у справі патріархату глава УГКЦ взагалі поставився негативно.³²⁶

³²¹ Михайло Тершаковець до Йосифа Сліпого, 28 жовтня 1964, America: Litterae fidelium. Tershakovets M., ф. 2, оп. IVa, спр. 186, арк. 51–52, ІА УГКЦ; Йосиф Сліпий до Михайла Тершаковця, 4 листопада 1964, America: Litterae fidelium. Tershakovets M., ф. 2, оп. IVa, спр. 186, арк. 50, ІА УГКЦ.

³²² Микола Чубатий до Євгена Гіля, 28 травня 1966, Фонд Миколи Чубатого, «А–Г», б. п., УМАС.

³²³ Михайло Тершаковець до Йосифа Сліпого, 28 жовтня 1964.

³²⁴ Йосиф Сліпий до Миколи Чубатого, 19 листопада 1964, Litterae fidelium. Chubatyj Mykola (1963–1973), ф. 2, оп. IVa, спр. 9, арк. 136, ІА УГКЦ.

³²⁵ Expositio causae Patriarchatus Kievo-Leopolitani, 9 листопада 1964, Curia romana (1964–II), ф. 2, оп. IVa, спр. 31, арк. 448–450, ІА УГКЦ; Nicolaus Chubaty «Expositio causae Defamationis Metropolitae Josephi Slipuj».

³²⁶ Микола Чубатий до Василя Качмара, 11 листопада 1964; Микола Чубатий до Василя Качмара, 17 грудня 1964, Фонд Миколи Чубатого, «К», тека 25, б. п., УМАС.

2.3. Становлення комітетів оборони обряду і традицій УГКЦ в США і Канаді

Як уже йшлося вище, ще у 1950-х роках на окремих парафіях в США спалахнули конфлікти, пов'язані із впровадженням григоріанського календаря. В ширшому контексті «календарне» питання було тісно зв'язане із прагненнями третьої хвилі української еміграції протидіяти процесові асиміляції. Однак лідери УГКЦ в США в цій ситуації опинились перед складною дилемою. Більшість із них народились у цій країні чи прибули туди до Другої світової війни і бажали забезпечити відповідну душпастирську опіку усім вірним, без огляду на їхнє походження чи приналежність до тієї чи іншої хвилі емігрантів. Для нащадків перших хвиль української еміграції, які вже були цілковито інтегровані в американське суспільство і його культуру, поняття «Церкви в діаспорі» стало малозрозумілим, і багато молодих священників хотіли бачити свою Церкву відкритою до людей усіх національностей.³²⁷

У першій половині 1960-х років, міркуючи над тим, як затримати в Церкві молоде американізоване покоління, у провіді УГКЦ в США схилялись до думки, що церковне життя потребує певної «синхронізації» з довколишньою місцевою культурою. Перш за все це стосувалось вживання англійської мови, зокрема в богослужіннях, а також зміни календаря.³²⁸

Чергова хвиля переходів на «новий» календар у 1963–64-х роках, спровокувала низку конфліктів, схожих на ті, які мали місце у 1950-х. Цього разу центрами протистояння у США стали парафії в Клівленді та Чикаго. У Клівленді про перехід на «новий» календарний стиль було оголошено 27 січня 1963 року, але через збіг дати Пасхи у 1963 році, конфлікт спалахнув лише після Різдва. 29 березня 1964 року на зборах вірних з двох місцевих парафій: св. Петра і Павла і св. Йосафата було утворено громадський комітет, який взяв на себе зобов'язання боротьби за

³²⁷ Пор. Ярослав Габро, «В почутті співвідповідальності за долю Вселенської Церкви», Жовтень 1971, *Litterae episcoporum. Gabro Jaroslaw (1963–1975)*, ф. 2, оп. IVa, спр. 48, арк. 179–180, ІА УГКЦ.

³²⁸ Пор. Msgr. Victor J. Pospishil, J.C.O., «Where is Our Youth? A Statistical Study», *The Way*, January 12, 1964, 2; Ярослав Габро до Йосифа Сліпого, 12 квітня 1967, *Litterae episcoporum. Gabro Jaroslaw (1963–1975)*, ф. 2, оп. IVa, спр. 48, арк. 126, ІА УГКЦ.

повернення юліанського календаря, який, за словами його ініціаторів, становив «найтісніший духовний зв'язок з переслідуваними нашими близькими на Рідній Землі».³²⁹ Другим пунктом зобов'язань стала протидія впровадженню англійської мови у богослужіння, яка розглядалась як причина «відчуження наших дітей від свого народу, а вслід за тим від нашої Греко-Католицької Церкви».³³⁰ Члени комітету також звертали увагу на те, що у світлі рішень Другого Ватиканського собору, в яких можливість спасіння в Православній Церкві вже не ставилась під сумнів, прив'язання до «старого» стилю могло спровокувати перехід частини вірних на православ'я.³³¹

У перші ж місяці комітет кілька разів надсилав відповідні петиції до митрополита Амврозія Сенишина, єпископа Йосифа Шмондюка, апостольського делегата у Вашингтоні, Конгрегації Східних Церков та папи Павла VI з проханням забезпечити душпастирську опіку тим, які бажали дотримуватись «старого» календаря.³³² Комітет поінформував про свою діяльність главу УГКЦ, який назагал із розумінням поставився до бажання частини вірних зберегти «старий» календар, але рекомендував чекати на вирішення справи Східною конгрегацією.³³³

Паралельно з подіями у Клівленді, «календарний» конфлікт спалахнув у Чикаго. Перехід на «новий» стиль в кафедральному соборі св. Миколая (на той момент у Чиказькій єпархії залишилось лише дві парафії, які дотримувались юліанського календаря) було оголошено 27 вересня 1964 року. У відповідь, 17 листопада, ініціативна група парафіян організувала *Комітет оборони традицій УКЦ (КОТ)*. Вимоги комітету, сформульовані у відповідному меморіалі, зосереджувались довкола двох пунктів: збереження «старого» календаря та

³²⁹ «До Їх Ексцеленції Митрополита Кир Амврозія Сенишина, ЧСВВ у Філядельфії, Клівленд, 19 квітня 1964», *За рідну Церкву*, Жовтень–Листопад, 1966, 8.

³³⁰ «До Їх Ексцеленції Митрополита Кир Амврозія Сенишина», 8.

³³¹ «До Їх Ексцеленції Митрополита Кир Амврозія Сенишина», 7–10; «To the Most Reverend Egidio Vagnozzi Apostolic Delegate in Washington D.C., Cleveland, April 7, 1964», *За рідну Церкву*, Жовтень–Листопад, 1966, 11–17.

³³² «До Високопреосвященнішого Митрополита Кир Амврозія Сенишина, ЧСВВ у Філядельфії, Клівленд, 18 травня 1964», *За рідну Церкву*, Жовтень–Листопад, 1966, 10–11; «To the Most Reverend Egidio Vagnozzi Apostolic Delegate in Washington D.C., Cleveland, April 7, 1964»; «Їх Святість Папа Павло VI, Ватикан, Клівленд, дня 25 жовтня 1964 р.», *За рідну Церкву*, Жовтень–Листопад, 1964, 29–30; Громадський комітет м. Клівленд до Йосифа Сліпого, 21 квітня 1964, *America. Komitet Oborony 1964–1972*, ф. 2, оп. IVa, спр. 395, б. п., ІА УГКЦ; Громадський комітет м. Клівленд до Йосифа Сліпого, 15 грудня 1964, *America. Komitet Oborony 1964–1972*, ф. 2, оп. IVa, спр. 395 арк. 167, ІА УГКЦ.

³³³ Громадський комітет м. Клівленд до Йосифа Сліпого, 15 грудня 1964.

ліквідації усіх проявів латинізації й асиміляції в богослужбовому житті, а також у програмі парафіяльної школи. Основні аргументи співпадали з подібними заявами Клівлендського комітету, проте у випадку з Чикаго «традиційний» календар та богослужбові практики були позиціоновані як важливі елементи «окремішності» української спільноти і Церкви супроти інших християнських традицій і американського суспільства в цілому.³³⁴

Чиказький комітет, так само як і Клівлендський, домагався забезпечення душпастирства для тієї частини громади (в Чикаго це було 75% від усіх парафіян), яка бажала дотримуватись «старого» стилю, проте єпископ Ярослав Габро після перемовин з представниками комітету не відкликав свого розпорядження щодо переходу. У зв'язку з цим протягом кількох років під час великих церковних свят на парафії спалахували гострі конфлікти, в які часом змушена була втручатися місцева поліція.

Йосиф Сліпий з розумінням поставився до бажання більшості вірних парафії дотримуватись «старого» календаря, оскільки вважав введення нового стилю несвоєчасним. Проте, зайнявши нейтральну позицію в конфлікті, закликав мирян утриматись від нерозважних дій, а водночас намагався переконати єпископа піти на компроміс та дозволити паралельні богослужіння на великі свята для прихильників обох календарів.³³⁵ Владика Ярослав Габро, однак, не погодився відкликати свого рішення чи запровадити паралельні богослужіння, вважаючи, що зміна його позиції підірвала б єпископський авторитет в очах духовенства і вірних.³³⁶ Не допомогли вирішити ситуацію й листи до кардиналів Густава Тести і

³³⁴ «Меморіал Комітету Оборони Традицій Української Католицької Церкви вручений Їх Ексцеленції Кир Ярославові, Чикаго, дня 12 грудня 1964 р.», *За рідну Церкву*, Березень–Квітень, 1967, 31–38; 4; Анатолій Бабинський, «Календарні конфлікти» в середовищі українських греко-католиків США і Канади у 1950–1960 роках», *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*, вип. 2 (145) (2020): 5–9.

³³⁵ Йосиф Сліпий до Ярослава Габра, 21 січня 1965, *Litterae episcoporum. Gabro Jaroslaw (1963–1975)*, ф. 2, оп. IVa, спр. 48, арк. 50, ІА УГКЦ; Йосиф Сліпий до Ярослава Габра, 8 лютого 1965, *Litterae episcoporum. Gabro Jaroslaw (1963–1975)*, ф. 2, оп. IVa, спр. 48, арк. 55, ІА УГКЦ; Йосиф Сліпий до Ярослава Габра, 4 березня 1965, *Litterae episcoporum. Gabro Jaroslaw (1963–1975)*, ф. 2, оп. IVa, спр. 48, арк. 63, ІА УГКЦ; Йосиф Сліпий до Ярослава Габра, 22 березня 1965, *Litterae episcoporum. Gabro Jaroslaw (1963–1975)*, ф. 2, оп. IVa, спр. 48, арк. 70–72, ІА УГКЦ; Йосиф Сліпий до Романа Смика, 28 лютого 1965, *America: Litterae fidelium. Shy–Smyk*, ф. 2, оп. IVa, спр. 245, арк. 93, ІА УГКЦ; Йосиф Сліпий до Романа Смика, 8 квітня 1965, *America: Litterae fidelium. Shy–Smyk*, ф. 2, оп. IVa, спр. 245, арк. 97, ІА УГКЦ.

³³⁶ Ярослав Габро до Йосифа Сліпого, 28 січня 1965, *Litterae episcoporum. Gabro Jaroslaw (1963–1975)*, ф. 2, оп. IVa, спр. 48, арк. 51–52, ІА УГКЦ; Ярослав Габро до Йосифа Сліпого, 16 березня 1965, *Litterae episcoporum. Gabro Jaroslaw (1963–1975)*, ф. 2, оп. IVa, спр. 48, арк. 68–69, ІА УГКЦ.

Амлето Чіконьяні, а також візити до Риму делегатів КОТ у листопаді–грудні 1965 року.³³⁷

Схожий до Клівлендського та Чиказького комітет постав у той самий час в Торонто (Канада). Як і в США, його утворення було реакцією на бажання частини духовенства «синхронізувати» життя Церкви з канадською культурою. Ініціативна група постала у травні 1965 року, а організаційне оформлення «оборонного руху» в Канаді відбулось 2 червня 1965 року під час засідання президії новоутвореного *Комітету оборони обряду і традицій УГКЦ в Канаді* (КОТ в Канаді). Додатковим поштовхом для розвитку комітету стала зустріч 13 канадських священиків, яка відбулась 1–2 листопада 1965 року у Вінніпезі. За її підсумками вони запропонували низку змін задля оновлення церковного життя УГКЦ в Канаді. Зокрема, священики закликали до ширшого вжитку англійської мови в церковному житті, а також до зміни ідентичності УГКЦ з «Церкви в екзилі» чи вузьконаціональної спільноти на «Католицьку Церкву східного обряду» в Канаді.³³⁸

5 грудня 1965 року в Торонто відбулось багатолюдне зібрання (понад 700 осіб), на якому головний ідеолог канадського КОТ Петро Біланюк виголосив програмну доповідь «Українська Церква, її сучасне й майбутнє», в якій, поміж іншим, гостро розкритикував учасників зустрічі у Вінніпезі та їхні пропозиції. У відповідь він запропонував власну програму розвитку УГКЦ у вільному світі, яка до великої міри стала визначальною для ідентичності «оборонного руху».

Провідною тезою Петра Біланюка була необхідність збереження тих релігійних і церковних практик, які б підкреслювали «окремішність і незалежність» УГКЦ у чужорідному середовищі. Оскільки Біланюк був досвідченим науковцем, його аргументація була добре вибудованою і переконливою з богословського огляду. Звертаючись до теми календаря, він запропонував нову тезу, яка виходила за традиціоналістичні чи «діаспорні» аргументи, наголошуючи, що

³³⁷ «До Його Емінінції Густава Кардинала Тести, Чікаго, дня 9 липня, 1965», *За рідну Церкву*, Березень–Квітень, 1967, 41–56; «A Sua Eminenza Reverendissima Il. Signor Card. Amleto G. Cicognani, Roma, 2 dicembre 1965», *За рідну Церкву*, Березень–Квітень, 1967, 73–75; Городиловський, «Оборонний рух у церковному житті Чікаго й околиці», 96.

³³⁸ Детальніше див. «Suggestions for the Renewal of Our Church», *Logos: A Journal of Eastern Christian Studies* 46, no. 1–2 (2005): 151–58.

«асинхронність» церковного життя УГКЦ відносно доколишньої культури здатна зменшити вплив секуляризації на українську спільноту.³³⁹ Окрім цього у своїй програмній промові П. Біланюк підніс питання покликання мирян, які, відповідно до вчення Другого Ватиканського собору, повинні були займати більш активну поставу в церковних справах. А також торкнувся питання патріархату, підкресливши його важливість у контексті скріплення єдності УГКЦ у світі. Проте, підсумовуючи свій виступ і формулюючи низку завдань для мирянського середовища, питання патріархату П. Біланюк залишив поза увагою. І резолюції з'їзду 5 грудня 1965 року, і перше видання канадського КОТ «Чужинець в обороні Української Церкви», автором якого був о. Клейтон Берклей, продовжували лінію гострої критики будь-яких спроб «латинізації і англізації» УГКЦ в США та Канаді та не торкались питань, пов'язаних із патріархатом.³⁴⁰

Третя хвиля української еміграції, в середовищі якої зародився і розвинувся масовий мирянський патріархальний рух, була типовим зразком віктимних діаспор. А її центральною ідеєю і метою стало повернення у «вільну» Україну. Сприятлива політична атмосфера повоєнної Європи вплинула на те, що протягом кількох років спільного перебування в DP-таборах на території Німеччини й Австрії українські біженці сформували живу функціональну спільноту зі своїми мобілізаційними структурами і практиками. Ця група усвідомлювала себе «політичною» еміграцією незалежно від причин виїзду з батьківщини і претендувала на роль єдиного репрезентанта цілого українського народу у «вільному світі». Однак внутрішньо це середовище не було єдиним. Одним із негативних явищ життя в DP-таборах стала перманентна політична боротьба, яка дробила емігрантів на фракції, що взаємно поборювали одна одну і змагались за лідерство. А тому важливим викликом і завданням для третьої хвилі української еміграції було досягнення єдності всередині самої спільноти.

³³⁹ Біланюк, *Українська Церква*, 20–23.

³⁴⁰ Див. *Чужинець в обороні Української Церкви*; Комітет оборони обряду і традицій УКЦ в Канаді. Загальні резолюції від 5 грудня 1965, 20 грудня 1965, *America. Komitet Oborony 1964–1972*, ф. 2, оп. IVa, спр. 395, арк. 194–195, ІА УГКЦ.

DP-табори стали також місцем поживлення релігійного життя та звернення до Церкви багатьох представників інтелігенції. Дуже часто за цим стояли не лише релігійні мотиви. Церковна приналежність, з одного боку, розглядалася як частина національної ідентичності, а з іншого — участь у релігійних практиках і ритуалах пом'якшувала відчуття розриву з батьківщиною. Ще однією важливою характеристикою релігійного життя DP-таборів була зустріч і відчутне зближення між греко-католиками і православними, які започаткували нову фазу взаємин між двома конфесіями. Представники інтелігенції та політичного середовища, які об'єдналася в Український християнський рух, вважали, що саме релігійна сфера наділена достатнім потенціалом для об'єднання еміграції.

Після розселення українських повоєнних емігрантів у країнах західного світу та їхнього поступового входження в життя місцевих українських діаспор між представниками попередніх хвиль української еміграції і новоприбулими біженцями відбулась низка конфліктів (особливо у США). Головною причиною цих непорозумінь було бажання не допустити або хоча б пригальмувати процес асиміляції в середовищі третьої хвилі, а також зберегти важливі маркери ідентичності, які б поєднували еміграцію з батьківщиною. Одним із таких елементів відразу став календар, який не лише виокремлював спільноту від американського загалу, але й виконував транслокальну та трансчасову функції, оскільки «синхронізував» життя емігрантів з рідними і близькими на батьківщині, а також уявно поєднував емігрантську спільноту з попередніми поколіннями.

Іншою важливою темою, обговорення якої розпочалось у середовищі українських політиків, інтелігенції та духовенства у другій половині 1950-х років, була ідея патріаршого статусу УГКЦ. Патріархальна ідея, яка не була новою в українській історії, в нових умовах містила в собі потужний мобілізаційний потенціал, оскільки на її основі можна було розмовляти і про єдність самої української спільноти, і про поєднання греко-католиків із православними, і про підняття престижу української Церкви в контексті світового християнства. Всі ці аспекти були доволі добре осмислені вже напередодні Другого Ватиканського собору і сприяли утвердженню в середовищі активної частини «третьої хвилі»

погляду, що патріархат УГКЦ може відіграти вирішальну роль у об'єднанні української еміграції та протистоянні асиміляції. А об'єднані і акумульовані таким чином зусилля і ресурси згодом будуть спрямовані на допомогу у відродженні Церкви в Україні.

Рух проти асиміляції та розвиток ідеї патріархату як об'єднуючого чинника української діаспори набули нового сенсу із прибуттям до Рима глави УГКЦ Йосифа Сліпого. Його виступ на Другому Ватиканському соборі, а також заходи, які були спрямовані на скріплення єдності Церкви і діаспори у цілому, були позитивно сприйняті саме третьою хвилею української еміграції. Вони також інтенсифікували ті процеси в українській діаспорній спільноті в США і Канаді, які тривали там із середини 1950-х років. Наслідком цього стало формування на території цих країн мирянських осередків. Один із цих осередків, який можна умовно окреслити як «Північноамериканський» (Чикаго–Клівленд–Торонто), мав «парафіяльний» характер, а провідною його ціллю була протидія будь-яким змінам у обрядовому житті громад, перш за все щодо мови і календаря, а також максимальна відповідність богослужбового життя українсько-візантійській обрядовій традиції. Питання патріархату лише побіжно звучало в риториці представників цієї групи і трактувалось як інструмент уніфікації життя УГКЦ в діаспорі. Результатом діяльності цього центру стало зародження низки «патріархальних» парафій, головною мотивацією яких було збереження українсько-візантійської богослужбової традиції та культурно-релігійної спадщини УГКЦ, в тому числі української мови і юліанського календаря.

Другий центр, який можна умовно окреслити як «Східноамериканський», оскільки його активісти були зосереджені довкола Нью-Йорку, Вашингтона та Філадельфії, постав без прив'язки до конкретних парафій. А його виникнення було зумовлене бажанням підтримати патріархальну ініціативу Йосифа Сліпого та його самого у зв'язку з полемікою, яка розгорнулася довкола його особи, та негативним наставленням митрополита Амвросія Сенишина до ідеї патріархату, який би об'єднав цілу УГКЦ в діаспорі в одну організаційно-адміністративну структуру.

Відчутну роль у становленні цього центру патріархального руху відіграв політичний чинник, а саме конфлікт між різними фракціями ОУН.

Ці мирянські осередки постали незалежно один від одного, проте їхні програми мали багато спільного. Насамперед, їх об'єднувала особа митрополита Йосифа Сліпого, оскільки в ньому вони отримали авторитетного виразника своїх переконань і прагнень. По-друге, фундаментальною ціллю обидвох мирянських середовищ була консолідація Церкви, яка повинна була вберегти розпорошену спільноту від дезінтеграції і поступового розчинення в оточенні.

На нашу думку, ініціатори комітетів, які постали у 1964 році в США і Канаді, не ставили собі за мету створення нових мирянських об'єднань чи широкомасштабного мирянського руху (було б анахронізмом вважати, що патріархальний рух постав вже у 1963 чи 1964). Ці організації мали радше ситуативний характер, оскільки їхня активність окреслювалась бажанням реалізації низки конкретних цілей: збереження юліанського календаря на парафіях (чи бодай забезпечення душпастирства тим, хто бажав його дотримуватись) та української мови у парафіяльних школах, проповідях та богослужіннях, чи, як це було у випадку з ККГП, — проголошення патріархату УГКЦ. І лише у 1965 році ці *ad hoc* комітети вийшли на якісно новий організаційний рівень і зробили перші кроки до об'єднання зусиль.

РОЗДІЛ 3.

УКРАЇНСЬКИЙ ПАТРІАРХАЛЬНИЙ РУХ: ОРГАНІЗАЦІЯ І ТАКТИКА

Перша схема періодизація історії патріархального руху була запропонована у 1978 році В. Маркусем.³⁴¹ Згідно із його баченням, перший період історії руху тривав від виступу митрополита Йосифа Сліпого на Другому Ватиканському соборі у 1963 році до синоду єпископів УГКЦ 1969 року, який автор характеризував як «втрачені роки», оскільки саме в цей час, на його думку, була можливість досягнути цілі руху — проголошення патріархату УГКЦ. Другий період, на думку В. Маркуся, тривав від 1969 до 1975 року, а його головними ознаками були масові публічні заходи, протести та маніфестації на підтримку патріархату. Завершився цей етап «Українськими днями в Римі», під час яких учасники патріархального руху з ентузіазмом підтримали прийняття главою УГКЦ титулу патріарха. В центрі третього періоду, який розпочався у 1975 році та, за припущенням В. Маркуся, повинен був завершитись у 1978 році, була боротьба за загальноцерковне визнання патріаршого устрою УГКЦ як факту.

У 2009 році А. Сороковський³⁴² модифікував та поглибив схему періодизації В. Маркуся. Проте в загальних рисах його підхід зберігав логіку попереднього автора. На думку А. Сороковського, перший період історії руху тривав від 1963 до 1975 року та був зосереджений на *заснуванні* патріархату, другий — з 1975 до 1984 на боротьбі за його *визнання*, а на третьому, упродовж 1984–2001 років, відбувалося *втілення в життя* «Заповіту» патріарха Йосифа Сліпого.

Основною спільною рисою періодизацій, запропонованих цими дослідниками, є прив'язаність до основної цілі руху, а саме — осягнення патріархату. Що є зрозумілим, оскільки обидва автори прагнули зафіксувати досвід діяльності патріархальних організацій та проаналізувати їхні здобутки і втрати саме з цієї внутрішньої перспективи. Такий підхід однак не цілком підходить для цієї дисертаційної роботи, в центрі дослідницької уваги якої є сам рух, його

³⁴¹ Див. Маркус, «П'ятнадцять років українського патріархального руху».

³⁴² Сороковський, «Нарис».

інституційний розвиток та ідеї. І хоч запропонований В. Маркусем та А. Сороковським поділ на періоди є загалом слушним і відповідає основним етапам становлення та розбудови патріархального руху, проте у нашому дослідженні його було переосмислено та уточнено відповідно до організаційної та ідейної еволюції самого руху із врахуванням змін у його тактиці.

3.1. Від комітетів до масового об'єднання (1965–1969)

Вже на початку 1965 року діяльність Комітету за створення Києво-Галицького патріархату спровокувала негативну реакцію з боку Римської курії. На думку провідників комітету, це відбулось внаслідок скарги митрополита Амврозія Сенишина.³⁴³ На запит курії верховний архієпископ Йосиф Сліпий пообіцяв посприяти припиненню акції.³⁴⁴ У Ватикані це потрактували як його особисте відмежування від подій в США, і 14 березня 1965 року апостольські делегати в США та Канаді надіслали місцевим греко-католицьким єпископам листи, в яких йшлося про те, що у зв'язку з «шкідливими поділами» Конгрегація Східних Церков і Державний секретаріат Римського Апостольського престолу бажають припинення будь-якої «пропаганди і кампаній» у справі українського патріархату й що сам Йосиф Сліпий від акції відмежувався (*disassociated*).³⁴⁵ У відповідь глава УГКЦ написав листа до держсекретаря Ватикану, кардинала Амлето Чіконьяні, в якому зазначив, що питання патріархату постало ще до його звільнення у 1963 році та що він особисто не був учасником акції за патріархат (*associated*), тому твердження про його «відмежування» (*disassociation*) є неправдивим. Предстоятель УГКЦ звернув увагу кардинала, що акція була спонтанною і природною реакцією вірних і духовенства на спільне звернення єпископів УГКЦ до папи у справі патріархату від

³⁴³ Богдан Шебунчак і Василь Качмар до Богдана Лончини, 4 серпня 1965, Фонд Богдана Лончини, Українське Патріархальне Товариство, б. п., ІА УГКЦ.

³⁴⁴ Амлето Чіконьяні до Йосифа Сліпого, 28 березня 1965, *Curia romana* (1965–II), ф. 2, оп. IVa, спр. 33, арк. 7, ІА УГКЦ.

³⁴⁵ «Довірочний комунікат», *Українське життя*, Вересень 25, 1965, 2; *Piddubcheshen, ... And Bless Thine Inheritance*, 24.

12 листопада 1964 року.³⁴⁶ Схожі за змістом листи він надіслав також апостольським делегатам у США і Канаді.³⁴⁷

22 квітня 1965 року кардинал-держсекретар відправив Йосифові Сліпому чергового листа, в якому наголосив, що папа Павло VI бажає, щоб розмови довкола питання українського патріархату були припинені.³⁴⁸ Йосиф Сліпий написав Миколі Чубатому про настрої у Ватикані та просив його не форсувати акцію в США, оскільки вона вносила додаткові непорозуміння в громаду. Він порекомендував розпустити ККГП чи приєднатись до УХР та попросив не втягати його особу у суперечки в США.³⁴⁹ На ці рекомендації М. Чубатий відповів, що припинення роботи цього комітету було б шкідливим, оскільки тоді нішу мирянської активності зайняли б комітети оборони, які, на його думку, діяли деструктивно.³⁵⁰

Паралельно з цими подіями, 19 червня 1965 року в США відбувся I З'їзд представників окружних комітетів і мужів довір'я ККГП (загалом 39 осіб). З'їзд постановив продовжувати працю комітету, доопрацювати статут та переобрав попередній склад управи.³⁵¹ Незважаючи на те, що діяльність комітету отримала неоднозначну оцінку глави Церкви, Роман Данилевич, багатолітній і досвідчений мирянський діяч, запропонував створити аналогічні патріархальні організації в інших країнах проживання української діаспори з метою подальшого розвитку і поширення ідей ККГП.³⁵² У зв'язку з негативною реакцією Апостольської столиці було прийнято рішення надіслати відповідні листи до кардиналів Амлето Чіконьяні

³⁴⁶ Йосиф Сліпий до Амлето Чіконьяні, 6 квітня 1965, *Curia romana* (1965–II), ф. 2, оп. IVa, спр. 33, арк. 8–10, ІА УГКЦ; Маркштайнер-Мищенко, «Синодальна діяльність єпископів УГКЦ», 267.

³⁴⁷ Йосиф Сліпий до Серджіо Пігнедолі, 8 квітня 1965, *Curia romana* (1965–II), ф. 2, оп. IVa, спр. 33, арк. 13, ІА УГКЦ; Йосиф Сліпий до Еджідіо Ваньйоцці, 8 квітня 1965, *Curia romana* (1965–II), ф. 2, оп. IVa, спр. 33, арк. 14, ІА УГКЦ.

³⁴⁸ Амлето Чіконьяні до Йосифа Сліпого, 22 квітня 1965, *Curia romana* (1965–II), ф. 2, оп. IVa, спр. 33, арк. 55, ІА УГКЦ.

³⁴⁹ Йосиф Сліпий до Миколи Чубатого, 28 квітня 1965, *Litterae fidelium. Cubatuj Mykola* (1963–1973), ф. 2, оп. IVa, спр. 9, арк. 182, ІА УГКЦ; Йосиф Сліпий до Миколи Чубатого, 23 травня 1965, *Litterae fidelium. Cubatuj Mykola* (1963–1973), ф. 2, оп. IVa, спр. 9, арк. 194, ІА УГКЦ; Йосиф Сліпий до Миколи Чубатого, 27 серпня 1965, *Litterae fidelium. Cubatuj Mykola* (1963–1973), ф. 2, оп. IVa, спр. 9, арк. 223–24, ІА УГКЦ.

³⁵⁰ Микола Чубатий до Йосифа Сліпого, 17 серпня 1965, *Litterae fidelium. Cubatuj Mykola* (1963–1973), ф. 2, оп. IVa, спр. 9, арк. 220–22, ІА УГКЦ.

³⁵¹ «З'їзд Комітетів за Патріархат», *Українське життя*, Серпень 15, 1965, 2; Андрій Сороковський, ред., «Устав Крайового Комітету в ЗДА за створення Київсько-Галицького Патріархату», в *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)* (Львів: Свічадо, 2009), 202–7.

³⁵² Роман Данилевич до Президії ККГП, 8 серпня 1965, Фонд Богдана Лончини, Українське Патріархальне Товариство, б. п., ІА УГКЦ

і Густава Тести, в яких була б детально описана ситуація, що склалася в УГКЦ у США, та обґрунтовано причини петиційної акції.³⁵³ Частина управи вважала листи, які були підготовлені М. Чубатим, занадто гострими. Через це в комітеті виникли непорозуміння, а їх висилка до Риму затягнулась на кілька місяців.³⁵⁴

Управа комітету спробувала налагодити стосунки з американськими єпископами і була прийнята єпископом Чикаго Ярославом Габром, а пізніше — стемфордським владикою Йосифом Шмондюком, проте отримала різку відмову від митрополита Амврозія Сенишина.³⁵⁵ Натомість архієпископ Іван Бучко та митрополит Максим Германюк з Канади прислали своє привітання обраній на з'їзді управі.³⁵⁶

Перший з'їзд ККГП застановився також над питанням стосунків із КОТ. Микола Чубатий зайняв негативне становище до «оборонців». У світлі прихильного налаштування чиказького єпископа до справи патріархату, він вважав їхню працю деструктивною, а перехід на «новий» календар, навпаки, віддавна оцінював позитивно.³⁵⁷ Натомість голова ККГП Богдан Шебунчак прагнув об'єднання зусиль із КОТ та вів перемовини із його представниками в Чикаго Юрієм Городиловським і Богданом Попелем. Ця ситуація, а також затримка з висилкою листів до кардиналів стали причиною конфлікту між Богданом Шебунчаком та Миколою Чубатим, який вважав себе *spiritus movens* ККГП і навіть намагався ініціювати зміну керівництва комітету.³⁵⁸

³⁵³ Микола Чубатий до Романа Данилевича, 18 серпня 1965, Фонд Миколи Чубатого, «Д», б. п., УМАС; ККГП до кардиналів Амлето Чіконьяні і Густава Тести, 9 серпня 1965, *Litterae fidelium. Cubatyj Mykola (1963–1973)*, ф. 2, оп. IVa, спр. 9, арк. 206–14, ІА УГКЦ.

³⁵⁴ Лончина, «Звіт з поїздки до Рима з рамени Краєвого Комітету в ЗДА», вересень 1965; Микола Чубатий до Богдана Лончини, 7 серпня 1965, Фонд Богдана Лончини, Листування з М. Чубатим, б. п., ІА УГКЦ; Богдан Лончина до Миколи Чубатого, 27 липня 1965, Фонд Миколи Чубатого, «Л–Н», тека 26, б. п., УМАС; Розмова із Миколою Галівим (головний редактор журналу «Патріархат» 1976–2002), Нью-Йорк, США (5.11.2017).

³⁵⁵ Микола Чубатий до Йосифа Сліпого, 17 серпня 1965; Богдан Шебунчак і Василь Качмар до Богдана Лончини, 4 серпня 1965; Микола Чубатий до Романа Данилевича, 18 серпня 1965; Амврозій Сенишин до Василя Качмара, 21 липня 1965, *America. Pat. Society. Управа 1*, ф. 2, оп. IVa, спр. 382, арк. 93–94, ІА УГКЦ.

³⁵⁶ Іван Бучко до Василя Качмара, 8 вересня 1965, Фонд Богдана Лончини, Листування з В. Качмарем і Р. Данилевичем, б. п., ІА УГКЦ; Василь Качмар до Богдана Лончини, 18 вересня 1965, Фонд Богдана Лончини, Листування з В. Качмарем і Р. Данилевичем, б. п., ІА УГКЦ; Пасічник, «До відзначення 20-річчя», 2.

³⁵⁷ Микола Чубатий до Богдана Лончини, 24 серпня 1965, Фонд Богдана Лончини, Листування з М. Чубатим, б. п., ІА УГКЦ; Чубатий, «Чи не крайня пора».

³⁵⁸ Микола Чубатий до Євгена Гіля, 28 березня 1966, Фонд Миколи Чубатого, «А–Г», б. п., УМАС; Василь Качмар до Миколи Чубатого, 27 травня 1966, Фонд Миколи Чубатого, «К», тека 25, б. п., УМАС.

На прохання Йосифа Сліпого ККГП зупинив масову петиційну акцію, проте свого існування і роботи не припинив. У липні–серпні відбулось кілька зустрічей між представниками ККГП та чиказького КОТ, в результаті яких між комітетами було досягнуто певного порозуміння.³⁵⁹ У жовтні 1965 року ККГП надіслав розлогий меморіал українським єпископам, а також лист папі Павлові VI з нагоди початку останньої сесії Другого Ватиканського собору, в яких позиції комітету вже були наближені до поглядів, які відстоювали в КОТ. Лист єпископам, укладений Романом Данилевичем, наголошував на необхідності збереження одруженого священства, «старого» календаря, церковнослов'янської мови та усіх традицій в УГКЦ, а також містив заклик до активного залучення мирян у життя Церкви.³⁶⁰ В листі до папи автори звертали увагу, що розпорошення структур Церкви без зв'язку з міцним центром спричинить її розділення та руїну і лише патріархат може цьому завадити.³⁶¹

Процес організаційного оформлення тривав не лише у ККГП, але й у середовищі КОТ США і Канади. Питання юліанського календаря та української (церковнослов'янської) мови було роз'яснене у III Спільному пастирському посланні українських греко-католицьких владик у 1965 році, у якому вони підкреслили, що «не можна тепер міняти в Українській Католицькій Церкві дотеперішнього юліанського календаря»³⁶² з тим, щоб там, де вірні бажають такої зміни, була забезпечена *повна* духовна опіка для тієї частини, яка переходу не бажає. Водночас владики залишили офіційною богослужбовою мовою церковнослов'янську, дозволивши вживання також української, а «в разі

³⁵⁹ Богдан Лончина, «Звіт з розмови проведеної з представниками Комітету для оборони традицій в Шикаго, в суботу 17 липня 1965», 19 липня 1965, Фонд Богдана Лончини, Листування. Різне, б. п., ІА УГКЦ; Богдан Шебунчак і Василь Качмар до Богдана Лончини, 4 серпня 1965.

³⁶⁰ «Справи Української Католицької Церкви. Лист до Конференції українського католицького єпископату (I)», *Вільне слово*, Грудень 4, 1965, 3; «Справи Української Католицької Церкви. Лист до Конференції українського католицького єпископату (II)», *Вільне слово*, Грудень 11, 1965, 3; «Справи Української Католицької Церкви. Лист до Конференції українського католицького єпископату (III)», *Вільне слово*, Грудень 18, 1965, 3; «Справи Української Католицької Церкви. Лист до Конференції українського католицького єпископату (IV)», *Вільне слово*, Грудень 25, 1965, 2.

³⁶¹ ККГП до Павла VI, 20 жовтня 1965, Фонд Богдана Лончини, Листування з В. Качмарем і Р. Данилевичем, б. п., ІА УГКЦ.

³⁶² «III Спільне пастирське послання українських католицьких владик приявних на кінцевій IV сесії вселенського собору Ватиканського другого в Римі», *Благовісник Верховного архієпископа византійсько-українського (греко-руського) обряду*, 1, 1966, 21.

конечності» й інших мов.³⁶³ Таке рішення було реакцією на події в Чикаго, оскільки вони стали предметом обговорення на конференції українського єпископату в Римі у вересні–листопаді 1965 року. В результаті дискусії митрополит Амврозій Сенишин зазначив, що «комітет ігнорує владу», і зобов'язався у співпраці із єпископом Ярославом Габром полагодити конфлікт у США, попросивши інших єпископів не втручатись у справи очолюваної ним митрополії. Усі присутні ієрархи погодились.³⁶⁴

Однак, якщо для єпископату УГКЦ виникнення комітетів оборони в різних містах Північної Америки виглядало лише як локальне непорозуміння і не мало ознак зародження масового руху, то в очах ініціаторів «оборонного» руху їхні ідеї мали не місцевий, а всецерковний характер. Це спонукало активістів з різних міст розпочати перемовини щодо співпраці з метою створення широкої організаційної мережі. Перші інформаційні наради між представниками комітетів з Чикаго, Клівленду і Гемонду відбулись 28 березня 1965 року, під час яких учасники домовились скоординувати й об'єднати зусилля усіх комітетів у США і Канаді. Другий цикл нарад відбувся 14 травня 1966 року в Чикаго, а вже під час третьої спільної зустрічі 17–18 грудня 1966 року було створено *Централю комітетів оборони обряду, традиції і мови УКЦ в ЗСА і Канаді* (далі Централя КОТ). Участь у з'їзді взяли представники Чикаго, Клівленду, Парми, Акрону, Янгставну і Гемонду (США) та Торонто (Канада).³⁶⁵ Очолив Централю представник Чиказького комітету — Богдан Попель, а до її управи увійшли чільні представники місцевих комітетів. Петро Біланюк став науковим дорадником, а періодичний орган Торонтонського комітету «За рідну Церкву» (почав виходити в липні 1966) — офіційним бюлетенем Централі.³⁶⁶ Навесні 1967 року в Чикаго під редакцією Юрія

³⁶³ «III Спільне пастирське послання», 19.

³⁶⁴ Протокол конференції католицьких єпископів українського обряду, Вересень–Листопад 1965, Synodi 1958–1979, ф. 2, оп. IVa, спр. 73, арк. 59, ІА УГКЦ.

³⁶⁵ Городиловський, «Оборонний рух у церковному житті Чикаго й околиці», 98–101.

³⁶⁶ «З'їзд Комітетів оборони обряду і традицій Української католицької церкви», *За рідну Церкву*, Грудень, 1966, 14–16; «Резолюції схвалені на З'їзді Представників Комітетів Оборони Обряду, Традицій і Мови Української Католицької Церкви в З'єдинених Державах Америки і Канади в днях 17–18 грудня 1966 року в Чикаго», *За рідну Церкву*, Березень–Квітень, 1967, 85–89.

Теодоровича почав виходити ще один часопис, який дотримувався лінії «оборонців», — «Мирянин».³⁶⁷

На початковому етапі тема патріархату у діяльності КОТ хоч і була присутньою, проте пріоритетного місця не займала.³⁶⁸ Ця ідея розглядалася в середовищі «оборонців» радше як інструмент уніфікації Церкви, який повинен був позбавити місцевих єпископів права вводити будь-які зміни в життя громад без погодження з іншими єпископами, а головню — з главою УГКЦ Йосифом Сліпим.³⁶⁹ Проте в процесі діалогу із ККГП ідеї «оборонного» руху були вписані в ширший контекст змагань за патріархат, а боротьба за його визнання стала повноцінним елементом дискурсу «оборони традицій».

23 квітня 1966 року в Нью-Йорку під час II З'їзду ККГП було обрано нову управу. Почесним головою було переобрано Михайла Тершаковця, а діючим головою став Василь Пасічняк. На зібранні вже був присутній представник КОТ з Чикаго — Юрій Городиловський, який у своєму слові привітання підкреслив близькість цілей діяльності обох організацій.³⁷⁰

II З'їзд ККГП став одночасно установчими зборами *Товариства за патріархальний устрій Української Католицької Церкви* (ТПУ). Зміна назви зі збереженням всіх цілей і напрямків діяльності була необхідною, за словами нового голови, для офіційної реєстрації організації та її статуту.³⁷¹ Напередодні з'їзду Йосиф Сліпий висловив свої застереження щодо діяльності ККГП, відзначаючи, що «ревністю часом можна більше пошкодити, ніж ослабленням акції», проте після зібрання він прихильно оцінив його декларацію і резолюції.³⁷²

³⁶⁷ «Від редакції», *Мирянин*, Квітень–Травень, 1967, 15.

³⁶⁸ Комунікат Комітету оборони рідних традицій, 13 грудня 1964, *America. Komitetu Oborony 1964–1972*, ф. 2, оп. IVa, спр. 395, арк. 160–63, ІА УГКЦ.

³⁶⁹ Пор. «Наше становище і наші завдання», *За рідну Церкву*, Липень, 1966, 7–8; «Комітет оборони традицій УКЦ до їх Ексцеленції Кир Ярослава Габра, Чикаго, дня 17 жовтня 1966 року», *За рідну Церкву*, Березень–Квітень, 1967, 76–85.

³⁷⁰ Микола Галів, «На маргінесі з'їзду Комітету за створення Київсько-Галицького патріархату», *Українське життя*, 22, Травень 1966, 4.

³⁷¹ ТПУ до відділів і мужів довір'я комітетів за Київсько-Галицький Патріархат, Червень 1966, Фонд Миколи Чубатого, «Товариства і організації», тека 11, б. п., ІА УГКЦ; Андрій Сороковський, ред., «Статут Товариства за Патріархальний Устрій Української Католицької Церкви», в *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)* (Львів: Свічадо, 2009), 208–12.

³⁷² Йосиф Сліпий до Миколи Чубатого, 18 квітня 1966, *Litterae fidelium. Cubatyj Mykola (1963–1973)*, ф. 2, оп. IVa, спр. 9, арк. 258, ІА УГКЦ; Йосиф Сліпий до Миколи Чубатого, 17 травня 1966, *Litterae fidelium. Cubatyj Mykola (1963–1973)*, ф. 2, оп. IVa, спр. 9, арк. 265, ІА УГКЦ.

Реакція канцелярії Філадельфійської архієпархії на з'їзд була негативною. 24 квітня 1966 року офіційне видання «Шлях» вийшло з редакційною статтею «Партизанський Вієтконг діє в нашому суспільстві», в якій анонімний автор стверджував, що «патріарші комітети» ведуть комуністичну «партизанську боротьбу проти Церкви /.../ під кличами патріотично-національних ідеалів».³⁷³

Обрання нового голови не розв'язало конфлікт у ТПУ, оскільки проти вибору виступили М. Чубатий, В. Качмар і Р. Осінчук.³⁷⁴ Йосиф Сліпий, натомість, позитивно поставився до кандидатури Василя Пасічняка, закликавши його уникати полеміки, особливо з єпископами.³⁷⁵

Підтримуючи лінію на зближення із комітетами «оборонців», В. Пасічняк прагнув також модифікувати тактику діяльності товариства. Задля ширшого залучення діаспорних кіл до патріархальної акції він спробував налагодити співпрацю з іншими громадськими організаціями, в тому числі ООЧСУ та СУМА, за якими стояла ОУН(б), через що опоненти звинувачували його у прихильності до цієї політичної сили.³⁷⁶ Новий меморіал у справі патріархату до папи, який Василь Пасічняк підготував у співпраці з Петром Біланюком, за задумом голови ТПУ повинні були підписати не окремі особи, а голови різних громадських організацій (професійних, молодіжних тощо).³⁷⁷ З одного боку, такий підхід вже раніше застосовувався під час збирання підписів за патріархат у Чикаго. З іншого боку, петиції від «некомпетентної» і «анонімної маси» наражались на критику з боку як

³⁷³ «Партизанський Вієтконг діє в нашому суспільстві», *Шлях*, Квітень 24, 1966, 3.

³⁷⁴ М. Чубатий, В. Качмар і Р. Осінчук до краювої управи ТПУ, 22 березня 1967, America. Pat. Society. Uprava 1, ф. 2, оп. IVa, спр. 382, арк. 220, ІА УГКЦ.

³⁷⁵ Йосиф Сліпий до Василя Пасічняка, 5 жовтня 1966, America. Pat. Society. Uprava 1, ф. 2, оп. IVa, спр. 382, арк. 180, ІА УГКЦ.

³⁷⁶ Василь Пасічняк до Григорія Головатого, 17 вересня 1967, America. Pat. Society. Uprava 1, ф. 2, оп. IVa, спр. 382, арк. 245, ІА УГКЦ; Василь Пасічняк до Петра Біланюка, 9 жовтня 1967, America. Pat. Society. Uprava 1, ф. 2, оп. IVa, спр. 382, арк. 274, ІА УГКЦ; Василь Пасічняк до Лева Футали, 9 серпня 1966, America. Pat. Society. Uprava 1, ф. 2, оп. IVa, спр. 382, арк. 150, ІА УГКЦ; Василь Пасічняк до Івана Винника, 9 серпня 1966, America. Pat. Society. Uprava 1, ф. 2, оп. IVa, спр. 382, арк. 151, ІА УГКЦ; Голова ТПУ до ХХVIII з'їзду ОДВУ, 1 вересня 1966, America. Pat. Society. Uprava 1, ф. 2, оп. IVa, спр. 382, арк. 155–156, ІА УГКЦ; Голова ТПУ до Екзекутиви УККА, 1 жовтня 1966, America. Pat. Society. Uprava 1, ф. 2, оп. IVa, спр. 382, арк. 217, ІА УГКЦ; Голова ТПУ до президії Всеамериканського здвигу СУМА, 1 вересня 1966, America. Pat. Society. Uprava 1, ф. 2, оп. IVa, спр. 382, арк. 159–60, ІА УГКЦ; «Становище Т-ва за патріархальний устрій УКЦеркви до календарних спорів», *За рідну Церкву*, 1–2, 1968, 85–89; Тома Лапичак, «За патріархальний устрій Української католицької Церкви. Інтерв'ю з головою ТПУ УКЦ В. Пасічняком», *Українське життя*, Лютий 5, 1967, 4; Михайло Тершаковець до Йосифа Сліпого, 5 травня 1966, America: Litterae fidelium. Tershakovets M., ф. 2, оп. IVa, спр. 186, арк. 73, ІА УГКЦ.

³⁷⁷ To His Holiness Pope Paul VI, 25 жовтня 1967, America. Pat. Society. Uprava 1, ф. 2, оп. IVa, спр. 382, арк. 281, ІА УГКЦ; Лапичак, «За патріархальний устрій».

опонентів, так і прихильників діяльності ККГП.³⁷⁸ Цей підхід був застосований для налагодження стосунків із єпископатом у США. З ініціативи ТПУ 24 червня 1967 в Нью-Йорку відбулась нарада кількох українських організацій і товариств, від імені яких були направлені листи американським єпископам із проханням про зустріч.³⁷⁹

Під час каденції В. Пасічняка, яка відповідно до статуту тривала два роки, в серпні 1966 року було засновано офіційний бюлетень товариства «За патріархат». Його редактором став Степан Процик, активний член ОУН(з), а перший номер часопису побачив світ навесні 1967-го. Журнал виявився ефективним інструментом формування спільного дискурсу для всіх локальних філій ТПУ, а з часом — патріархального руху загалом.

Важливим пріоритетом своєї діяльності на чолі товариства Василь Пасічняк вважав необхідність створення світової мирянської (патріархальної) організації.³⁸⁰ Першим кроком стало скликання Світової конференції українських мирян, яка відбулася з ініціативи ТПУ 13 листопада 1967 року в рамках першого Світового конгресу вільних українців (СКВУ). В роботі конференції взяли участь миряни з багатьох країн, представники Централі КОТ та голова УХР Володимир Янів.³⁸¹

Ідея заснування світового мирянського об'єднання УГКЦ не була новою. Вона лежала в основі УХР й, у свою чергу, перегукувалась із цілями третьої хвилі української еміграції. В керівництві ТПУ схилялись до думки, що центром об'єднання усіх мирянських сил повинна стати ідея патріархату. Керівництво УХР натомість виступало за ширшу ідейну базу для об'єднання усіх мирянських організацій. Участь Володимира Яніва в численних міжнародних мирянських зустрічах спонукала його активізувати працю над створенням єдиної мирянської

³⁷⁸ Дмитро Кузик, «Чи правильний підхід до справи Київсько-Галицького католицького патріархату (II)», *Вільне слово*, Лютий 26, 1966, 6; Великий, «Василіянський Чин (III)».

³⁷⁹ Президія наради українських центральних організацій і товариств в ЗСА до Йосифа Шмондюка, б.д., America. Pat. Society. Uprava 1, America. Pat. Society. Uprava 1, ф. 2, оп. IVa, спр. 382, арк. 234, ІА УГКЦ; «Із діяльності Товариства за патріархальний устрій Української католицької церкви», *За патріархат*, Серпень, 1967, 23.

³⁸⁰ Голова ТПУ до XXVIII з'їзду ОДВУ, 1 вересня 1966; Голова ТПУ до Головної управи О.О.Ч.С.У в Нью-Йорку, 1966, America. Pat. Society. Uprava 1, ф. 2, оп. IVa, спр. 382, арк. 145, ІА УГКЦ; Василь Пасічняк, «Про причини патріархального руху мирян і його противників», *За патріархат*, Вересень, 1972, 22–23

³⁸¹ Микола Галів, «Світова конференція мирян УКЦ», *Українське життя*, Грудень 10, 1967, 5; «Світова конференція мирян в рамках СКВУ», *За патріархат*, Березень, 1968, 8–12; Андрій Сороковський, ред., «Резолюції світової конференції мирян», в *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)* (Львів: Свічадо, 2009), 215–16.

організації в діаспорі, яка б могла бути репрезентантом вірних УГКЦ на світовому рівні. *Національна рада українських мирян* формально постала 10 жовтня 1967 року напередодні Третього світового конгресу апостольства мирян Католицької Церкви та об'єднала представників 10 мирянських спільнот (Українське католицьке академічне об'єднання (УКАО) «Обнову», Лігу українських католицьких жінок, УХР та ін.) з 9 країн. Тому, прибувши на перше зібрання СКВУ, Володимир Янів прагнув використати мирянську зустріч для консолідації *Національної ради*, в тому числі шляхом включення до неї патріархальних організацій. Проте в цей час у США, де проживала найбільша і найвпливовіша частина емігрантів, патріархальні осередки вже мали сильнішу організаційну і членську базу ніж УХР, а тому В. Пасічняк прагнув зробити саме ТПУ точкою притягання для усіх мирянських середовищ УГКЦ з різних країн. Захід не увінчався успіхом, проте пропаговані ТПУ ідеї були виведені на якісно новий рівень обговорення, що сприяло поступовому зростанню впливовості товариства у мирянському середовищі.

II Загальний з'їзд ТПУ, який відбувся у Філадельфії 30 березня 1968 року, обрав головою Василя Качмара, а почесним головою о. Володимира Білинського.³⁸² Повернення в провід ТПУ групи Чубатого–Качмара вплинуло на коригування фокусу діяльності цієї організації. Микола Чубатий, який на початку 1967 року відвідав Рим, вважав, що центр уваги товариства повинен зміститися з патріархату як такого на визнання юрисдикції верховного архиєпископа і синоду УГКЦ над усією діаспорою.³⁸³ Така зміна відповідала траєкторії діяльності предстоятеля Церкви, який вже у 1967 році прагнув скликати повноцінний синод, але проти цього виступила Конгрегація Східних Церков.³⁸⁴

Навесні 1968 року Йосиф Сліпий розпочав свої перші масштабні відвідини країн розселення української діаспори. Візити розпочалися з Канади, а завершилися візитацією Австралії та Нової Зеландії у жовтні того ж року. Спершу

³⁸² «З діяльності нашого Товариства», *За патріархат*, Липень, 1968, 20–21.

³⁸³ Микола Чубатий, «Звідомлення з поїздки до Риму: 16 січня – 5 лютого 1967», 1967, Фонд Богдана Лончини, Листування з М. Чубатим, б. п., ІА УГКЦ; Василь Качмар до Йосифа Сліпого, 11 травня 1968, *America. Pat. Society*, Урґава 1, ф. 2, оп. IVa, спр. 382, арк. 361–62, ІА УГКЦ.

³⁸⁴ Маркштайнер-Мищенко, «Синодальна діяльність єпископів УГКЦ», 266; Babiak, *Legitimacy of the Ukrainian Patriarchate*, 111.

існувала непевність стосовно його приїзду до США, проте масовість заходів і ентузіазм, з яким главу УГКЦ зустріли вірні в Канаді (багато з них приїхали з сусідніх регіонів США), спонукали американських єпископів надіслати запрошення й до своєї країни.³⁸⁵

Відвідини главою УГКЦ осередків українського життя в еміграції супроводжувались велелюдними зібраннями і потужним емоційним піднесенням в середовищі мирян. Ці події відіграли важливу роль у перетворенні окремих комітетів і товариств у масовий патріархальний рух, оскільки вони стали видимим підтвердженням беззаперечного визнання Йосифа Сліпого лідером греко-католицького сегменту української діаспори.³⁸⁶ А його приязні зустрічі з українськими православними єпископами Іоанном Теодоровичем і Мстиславом Скрипником давали надію, що він також зможе спрямувати цілу українську спільноту на еміграції у напрямку єдності.

У ході візиту до США було полагоджено затяжний «календарний» конфлікт в Чикаго, що у майбутньому мало значний вплив на подальший розвиток патріархального руху. За півроку до візиту скандали та конфлікти на парафії св. Миколая в Чикаго спонукали Йосифа Сліпого і Конгрегацію Східних Церков закликати місцевого єпископа до компромісу.³⁸⁷ Згодившись на поступку, 1 листопада 1967 року владика Ярослав Габро оголосив про створення «старокалендарної» парафії св. Юрія, проте ця пропозиція з певних причин була відкинена членами комітету.³⁸⁸ Справу було полагоджено лише після того як предстоятель УГКЦ однозначно став на сторону комітету і відмовився відвідати Чикаго влітку 1968 року без попереднього вирішення конфлікту шляхом створення

³⁸⁵ Piddubcheshen, ...*And Bless Thine Inheritance*, 28–29; Сороковський, «Нарис історії», 35–36; Ольга Вітошинська, *Подорожі Блаженішого Кур Йосифа VII (1968–1970) у світлі чужої преси*, (Рим; Париж: Українське богословське наукове товариство, 1972), 11–29.

³⁸⁶ За словами редактора канадського журналу, присвяченого українській християнській культурі, «Правда», який загалом займав нейтральну позицію щодо патріархальних суперечок, під час візиту глави УГКЦ до Північної і Південної Америки відбувся «своєрідний плебісцит», який «ясно й виразно» засвідчив, що саме ідея патріархату здатна «послужити дещо діялові згоди між Українцями еміграції (усякими -івцями, і т. п.)». Див. «До наших читачів», *Правда*, 1–2, 1969, 3–4.

³⁸⁷ Йосиф Сліпий до Ярослава Габра, 13 липня 1967, *Litterae episcoporum. Gabro Jaroslaw (1963–1975)*, ф. 2, оп. IVa, спр. 48, арк. 133, ІА УГКЦ.

³⁸⁸ Олександр Фаріон, «Від комітету до парафії», в *Собор дуи. Пропам'ятна книга Парафії Св. Володимира і Ольги*, під ред. Василя Маркуся (Чикаго: Ставропігія, 1982), 109; «Комітет оборони традицій Української католицької церкви», *За рідну Церкву*, Листопад–Грудень, 1967, 35–38.

нової парафії, але у порозумінні з комітетом.³⁸⁹ Заснування нової парафії — свв. Володимира і Ольги у Чикаго було офіційно проголошено верховним архиєпископом Йосифом Сліпим у присутності єпископа Ярослава Габра 28 липня 1968 року. Певний час новостворена парафія мала відправи у катедрі св. Миколая, проте через нові непорозуміння у вересні 1968 року розпочала богослужіння в православній церкві св. Володимира. До власного приміщення парафія св. Володимира і Ольги перейшла 20 травня 1970 року.³⁹⁰ Заснування «старокалендарної» парафії в Чикаго стало потужним прецедентом, і в наступних роках такі ж парафії, які отримали неформальну назву «патріархальних», постали у Клівленді (1973), Філадельфії (1975) та Вашингтоні (1980).³⁹¹ Осередки «оборонців» діяли також в інших містах, наприклад в Ньюарку³⁹² та Асторії (Нью-Йорк),³⁹³ проте там до заснування окремих парафій справа не дійшла.

Тріумфальний візит посприяв змінам у ставленні до патріархальної акції керівництва найбільших об'єднань українців у США і діаспорі в цілому — Українського конгресового комітету Америки (УККА) та СКВУ.³⁹⁴ До 1969 року проводи обидвох цих організацій займали стриману позицію щодо ідеї патріархату, лише в загальному висловлюючи надію на встановлення патріархатів УГКЦ та УПЦ. Однією з причин такого підходу була багатоконфесійність української діаспори, яку обидві організації репрезентували. Проте ще однією причиною стриманої позиції було бажання підтримувати добрі стосунки із місцевими єпископами. В ухвалах і резолюціях УККА щодо патріархату у 1964 і 1965 роках

³⁸⁹ Йосиф Сліпий до Ярослава Габра, 11 липня 1968, *America. Calendar Chicago 1967–1968*, ф. 2, оп. IVa, спр. 398, арк. 348, ІА УГКЦ.

³⁹⁰ Юрій Теодорович, «Чикаго має нову парафію», *За патріархат*, Жовтень, 1968, 20–21; Степан Голяш, «Братня любов перемагає (співпраця з православними братами)», в *Собор душі. Про пам'ятна книга Парафії Св. Володимира і Ольги*, під ред. Василя Маркуся (Чикаго: Ставропігія, 1982), 194–201.

³⁹¹ Мирослав Мичковський, «Як постала Українська Католицька парафія Покрови Пресвятої Богородиці в Клівленді, Огайо», *За патріархат*, Липень–Серпень, 1974, 8–9; Ірина Процюк, «Патріярша церква св. Архистратига Михаїла в Філадельфії, ПА», *За патріархат*, Листопад–Грудень, 1976, 9–10; К. Д., «Церковно-мовний конфлікт в парафії св. Родини у Вашингтоні, Д.К.», *За патріархат*, Січень–Лютий, 1975, 13–14; Мирянин Парафії Пресв. Трійці, «Юрисдикційне визнання традиційної парафії у Вашингтоні, Д.К.», *Патріархат*, Грудень, 1981, 27–28.

³⁹² Дмитро Кузик до Йосифа Сліпого, 18 березня 1968, *America: Litterae fidelium*. Кузык, ф. 2, оп. IVa, спр. 222, арк. 32, ІА УГКЦ.

³⁹³ Городиловський, «Оборонний рух у церковному житті Чикаго й околиці», 102; Постанови й домагання всенародних зборів парохіян церкви Чесного Хреста в Асторії, 21 березня 1971, *America. Komitet Oborony 1973–1984*, ф. 2, оп. IVa, спр. 396, арк. 120, ІА УГКЦ.

³⁹⁴ Сороковський, «Нарис історії», 35; «УККА також заявився за патріархат», *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Квітень 13, 1969, 15.

наголошувалось на тому, що у церковних справах слід діяти лише у тісній співпраці із місцевими ієрархами, та звучали критичні оцінки щодо збору підписів з боку ККГП.³⁹⁵

Наприкінці 1969 року делегація УККА відбула зустріч у справі патріархату УГКЦ з кардиналом Максиміліаном де Фюрстенбергом та вручила йому розлогий меморандум, в якому було наголошено, що «Український Патріархат причинився б значно до ієрархічної, юридичної і літургічної єдності Української Католицької Церкви; він втримував би живими українські церковні традиції та свідомість української релігійної і етнічної спадщини між українцями і їх нащадками, народженими поза Україною».³⁹⁶ У 1970 році ексекютива УККА доручила своїй церковній комісії (її очолив перший голова ККГП — Богдан Шибунчак, який приєднався до провуду ОУН(м) в США) об'єднати зусилля усіх громадських організацій, оскільки «справа створення і проголошення Патріархату Української Католицької Церкви тепер є однією з найбільш актуальних для спільноти в діаспорі».³⁹⁷

На першому зібранні СКВУ тема патріархату зринала у виступах його учасників, проте вагомої ролі не відігравала. Організатори конгресу неохоче долучили інформацію та резолюції про організовану ТПУ Світову конференцію українських мирян до підсумкової публікації.³⁹⁸ Проте вже під час другого конгресу (Торонто, 1–4 листопада 1973) Микола Плав'юк (ген. секретар СКВУ у 1969 році) та Ігнат Білінський (ген. секретар СКВУ у 1970–1971 роках) у своїх звітах підкреслювали важливу роль цієї організації у процесі створення патріархату УГКЦ та відзвітували про низку відповідних заходів.³⁹⁹

Зустрічаючись із мирянськими патріархальними активістами під час візитів до Канади і США, верховний архієпископ підняв питання об'єднання мирянських

³⁹⁵ «Збори Ради директорів УККА», *Свобода*, Грудень 15, 1964, 1, 5; «Резолюція Ради директорів УККА у справі патріархату», *Свобода*, Березень 23, 1965.

³⁹⁶ «Меморандум Ексекютиви УККА в справі патріархату УГКЦ», *Свобода*, Грудень 10, 1969, 3.

³⁹⁷ «Ексекютива і Рада директорів УККА відбулись в Нью Йорку», *Свобода*, Грудень 15, 1970, 1.

³⁹⁸ «Світова конференція мирян в рамках СКВУ»; «Світовий конгрес вільних українців і вільний мирянський рух», *За патріархат*, Вересень, 1972, 18; Василь Пасічняк, «З приводу звіту СКВУ», *Патріархат*, Листопад, 1977, 26–27.

³⁹⁹ Василь Дідюк, ред., *Другий світовий конгрес вільних українців. Матеріали–Rapport–Transacciones–Kongressberichte* (Торонто; Нью-Йорк; Лондон: Видання Світового конгресу вільних українців, 1986), 62–93.

організацій та їхніх часописів в одну структуру.⁴⁰⁰ На хвилі загального піднесення 15 червня 1968 року в Торонто відбулась спільна нарада Централі КОТ і ТПУ, на якій були обговорені справи об'єднання журналів, а також «координації дії, переведення спільних акцій, чи навіть евентуальне сполучення обох організацій у одну, з одним проводом і одною програмою».⁴⁰¹ Учасники звернулись до Йосифа Сліпого з проханням скликати синод УГКЦ, а до єпископів — із закликом «об'єднано» працювати над досягненням патріархату.

Ці події дали поштовх створенню 14 грудня 1968 року управою ТПУ *Комісії для оформлення Світового товариства за патріархальний устрій УГКЦ* у складі: Романа Криштальського, Василя Пасічняка, Володимира Пушкара і Дарії Кузик. Активну організаційну роботу взяли Р. Криштальський і Д. Кузик, і комісія розпочала свою роботу вже в перші тижні після засідання управи.⁴⁰²

В перші місяці 1969 року ТПУ ініціювало чергову петиційну акцію на підтримку синоду УГКЦ. Підготовлені товариством тексти листів були заздалегідь розіслані різним українським організаціям у США, а згодом, від імені та з підписами їхніх членів, відправлені до папи і апостольського делегата у Вашингтоні.⁴⁰³ За даними Єви Піддубчишин, завдяки залученню низки громадських організацій до петиційної акції 1969 року приєдналося близько 65–67 тисяч українців у США.⁴⁰⁴ Паралельно з листами до папи, КОТ і ТПУ надіслали відповідні реляції до українських єпископів, у яких вони виклали власне бачення тих проблем, які, на їх думку, потребували особливої уваги з боку владик, зібраних на синоді.⁴⁰⁵

⁴⁰⁰ Йосиф Сліпий до Степана Процика, 11 січня 1968, *America: Litterae fidelium. Po–Prima*, ф. 2, оп. IVa, спр. 240, арк. 103, ІА УГКЦ; Йосиф Сліпий до Дмитра Кузика, 25 березня 1968, *America: Litterae fidelium. Kuzyk*, ф. 2, оп. IVa, спр. 222, арк. 30, ІА УГКЦ; Дарія Кузик, «Інформації про працю Світового товариства за патріархальний устрій Української Католицької Церкви», в *В обороні Церкви і народу* (Львів, 2006), 18–19.

⁴⁰¹ «Спільні наради Централі Комітетів Оборони Обряду, Традицій і Мови Української Католицької Церкви в ЗСА і Канаді, та Крайової Управи за Патріархальний Устрій Української Католицької Церкви», *За рідну Церкву*, 5–6, 1968, 5.

⁴⁰² Кузик, «Інформації про працю Світового товариства», 19.

⁴⁰³ Микола Чубатий до Йосифа Сліпого, 19 травня 1969, *Litterae fidelium. Cubatyj Mykola (1963–1973)*, ф. 2, оп. IVa, спр. 9, арк. 431–33, ІА УГКЦ; *To His Holiness Pope Paul VI, 1969, Litterae fidelium. Cubatyj Mykola (1963–1973)*, ф. 2, оп. IVa, спр. 9, арк. 421, ІА УГКЦ.

⁴⁰⁴ *Piddubcheshen, ... And Bless Thine Inheritance*, 30.

⁴⁰⁵ «Відкритий лист до Владик від 15 червня 1969 року», *За рідну Церкву*, Липень–Серпень, 1969, 133–35; «Резолюції Передсинодального З'їзду Мирян і Священиків Української Католицької Церкви, який відбувся 13 вересня 1969 року

Синод єпископів відбувся в Римі 29 вересня – 4 жовтня 1969 року. Йому передували урочистості (27–28 вересня) посвячення собору Святої Софії у Вічному місті, на які прибули численні мирянські групи з цілого світу. 1 жовтня на третій сесії зі словом до владик мали змогу звернутись представники мирян, серед них і представники патріархальних організацій в США Р. Осінчук і В. Маркусь.

У контексті мирянського патріархального руху і його подальшого розвитку важливими рішеннями синоду стали заклик до створення *Головної ради українських католицьких мирян*, опрацювання проєкту Конституції патріархального устрою УГКЦ, а також надсилання чергового листа від єпископів до папи Павла VI з проханням встановити Києво-Галицький патріархат.⁴⁰⁶

Римська курія від імені понтифіка заперечила легітимність відбутого синоду.⁴⁰⁷ А митрополит Амврозій Сенишин покинув Рим напередодні зустрічі, тому не брав участі в засіданнях єпископату, не підписав його постанов і колективного листа щодо патріархату до папи.

В цей час у Філадельфії тривала підготовка до святкування 10-ліття української греко-католицької митрополії в США, яке було заплановане на 7 грудня. На урочистості митрополит запросив представника Ватикану, посилаючись на те, що засновником Філадельфійської митрополії була Римська Апостольська столиця. Запрошення Йосифові Сліпому Амврозій Сенишин надіслав лише 22 листопада 1969 року.⁴⁰⁸ Ці події спровокували різку негативну реакцію в середовищі патріархальних активістів у США та ще більш загострили конфлікт між ТПУ і митрополитом, який подав скаргу в суд на трьох його представників.⁴⁰⁹ 7 грудня 1969 року, під час перебування префекта Конгрегації Східних Церков,

у Філадельфії», *За патріархат*, Березень, 1969, 22–26; «Резолюції передсинодальної наради, схвалені 6 і 7 вересня духовенством і мирянами Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго», *Овид*, Липень, 1969, 23–26.

⁴⁰⁶ «Спільне пастирське послання Архиепископського Синоду Української Католицької Церкви», *Благовісник Верховного архієпископа візантійсько-українського (греко-руського) обряду* V, 1–4, 1969, 77–129; Єпископи УГКЦ до Павла VI, 4 жовтня 1969, *Curia romana* (1969), ф. 2, оп. IVa, спр. 38, арк. 441–45, ІА УГКЦ.

⁴⁰⁷ Babiak, *Legitimacy of the Ukrainian Patriarchate*, 103–25.

⁴⁰⁸ Йосиф Сліпий до Амврозія Сенишина, 24 листопада 1969, *Episcopi. Se–Su*, ф. 2, оп. IVa, спр. 354, арк. 167, ІА УГКЦ.

⁴⁰⁹ «Резолюції вірних УКЦеркви, ухвалені 30 листопада 1969 у Філадельфії, Па.», *За патріархат*, Грудень, 1969, 28–29; Piddubcheshen, *...And Bless Thine Inheritance*, 1–4, 34–47; Procko, *Ukrainian Catholics in America*, 142; Сороковський, «Нарис історії», 37.

кардинала Максиміліана де Фюрстенберга на урочистостях у Філадельфії, ТПУ та КОТ організували перший масовий протест біля катедрального собору Непорочного зачаття Пресвятої Богородиці.⁴¹⁰ Опісля такі ж акції відбулись у Чикаго та Клівленді. Глава УГКЦ Йосиф Сліпий в листі до митрополита Амврозія дистанціювався від протестних акцій у США. Проте він і не засудив виступи мирян, які охарактеризував як «*odium plebis*» (лат. «*гнів народу*»), оскільки вважав, що філадельфійський митрополит сам спровокував їхні рішучі дії.⁴¹¹

3.2. Активізація діяльності, розширення мережі та консолідація патріархального руху (1969–1974)

3.2.1. Радикалізація руху та проголошення патріархату «знизу»

Прохання про проголошення патріархату УГКЦ, надіслане від імені українського єпископату, було відхилене папою Павлом VI 4 квітня 1970 року, а вже на початку травня про це дізнались широкі маси українських греко-католиків у світі.⁴¹² Вчергове свою відмову римський понтифік повторив у 1971 році.⁴¹³

13 червня 1970 року у Нью-Йорку відбувся III Загальний з'їзд ТПУ. Новим головою товариства було обрано Зиновія Гіля, а почесним головою залишився о. Володимир Білинський.⁴¹⁴ За свідченнями нового очільника, під час його каденції в середовищі руху відбулась різка радикалізація настроїв.⁴¹⁵ «Твердої лінії» дотримувався, насамперед, сам голова. Проте на цей процес вплинула й низка зовнішніх факторів: відмовна відповідь папи Павла VI у справі патріархату та пряма заборона главі УГКЦ скликати синоди. Невдоволення викликало також

⁴¹⁰ «Демонстрація у Філадельфії», *За рідну Церкву*, 11–12, 1969, 208–11; «Архиєрейським богослуженням і бенкетом та протестаційними демонстраціями і вічем відзначено десятиріччя митрополії УКЦ в Філадельфії», *Свобода*, Грудень 9, 1969, 1, 6.

⁴¹¹ Йосиф Сліпий до Амврозія Сенишина, 24 листопада 1969.

⁴¹² Василь Качмар до Йосифа Сліпого, 13 травня 1970, *America. Pat. Society. Uprava 1*, ф. 2, оп. IVa, спр. 382, арк. 368, ІА УГКЦ; Микола Галів, «Папа відкинув прохання за Патріархат», *Українське життя*, Червень 7, 1970, 2; «Становище Ватикану в справі патріархату УКЦ», *Свобода*, Квітень 27, 1971, 2–3; Babiak, *Legitimacy of the Ukrainian Patriarchate*, 116.

⁴¹³ «Лист Папи Павла VI до Блаженнішого Йосифа Сліпого», *За патріархат*, Вересень, 1971; Russel P. Moroziuk, *Politics of a Church Union* (Montreal: Church Herald, 1983), 70–92.

⁴¹⁴ «Загальні збори Т-ва за патріархальний устрій УКЦеркви», *За патріархат*, Червень, 1970, 19.

⁴¹⁵ Зиновій Гіль до Йосифа Сліпого, 11 грудня 1970, *America. Pat. Society. Uprava 1*, ф. 2, оп. IVa, спр. 382, арк. 396, ІА УГКЦ.

блокування імплементації в життя «Конституції патріархального устрою УКЦ», проєкт якої був прийнятий на синоді 1969 року. Конституція, яку в патріархальному русі трактували як «Основний закон» УГКЦ, являла собою детальний опис ієрархічної структури «Помісної Української Католицької Церкви» із наголосом на повній юрисдикції «Блаженнішого Патріярха, згл. Верховного Архієпископа, Митрополита Київського і Галицького» над цілою Церквою в Україні і діаспорі, якою він мав керувати разом із Постійним Синодом.⁴¹⁶

Наступним дразливим фактором радикалізації греко-католицьких мирян стали контакти представників Ватикану із репрезентантами Російської Православної Церкви. Понтифікат папи Павла VI був позначений інтенсифікацією міжцерковних стосунків: відбулась низка взаємних візитів офіційних делегацій та перемовин між сторонами, які у свою чергу впливали на ставлення Римського Апостольського престолу до «української теми» загалом і питання патріархату УГКЦ зокрема.⁴¹⁷ І наостанок, негативну реакцію учасників руху викликали підозри щодо підтримки американськими єпископами УГКЦ ідеї створення «Католицької Церкви візантійського обряду в США», яка б включала поруч з українськими єпархіями також створену у 1969 році Мунгальську митрополію, що охоплювала греко-католицьких вихідців із Закарпаття, Словаччини й Угорщини.⁴¹⁸ Створення такої Церкви, на думку патріархальних діячів, призвело б до розбиття УГКЦ та швидкої асиміляції діаспори. Прикладом найбільш радикальних заяв цього періоду стало звернення Ради мирян і Крайової управи ТПУ від 19 червня 1971 року, в якому вони закликали мирянський загал до рішучої конфронтації з

⁴¹⁶ «Патріархальний устрій помісної (particularis) Української католицької Церкви», *Благовісник Верховного архієпископа візантійсько-українського (греко-руського) обряду* V, 1–4, 1972, 79–90; Василь Маркусь, *Конституція помісної Української Католицької Церкви. Аналіз і коментар* (Чикаго: Видавництво братства святого Андрія Первозванного, 1975); Morozjuk, *Politics of a Church Union*, 70–92; Сороковський, «Нарис історії», 42.

⁴¹⁷ Stehle, *Eastern Politics*, 314–75; Dunn, *The Catholic Church and Russia*, 163–67; Floridi, *Moscow and the Vatican*, 167–204; Alexis U. Floridi, «The Role of Ukraine in Recent Soviet-Vatican Diplomacy», in *Archiepiscopal and Patriarchal Autonomy*, ed. Thomas Bird and Eva Piddubcheshen (New York: Fordham University, 1972), 61–69; Peter Hebblethwaite, «Ukrainian odyssey», *The Tablet*, September 4, 1976, 854–55.

⁴¹⁸ Маркусь, «П'ятнадцять років», 84.

єпископами і тими священниками, які не визнавали над собою юрисдикції глави УГКЦ, вносили зміни у сфері богослужбової мови, календаря тощо.⁴¹⁹

Окрім «протестної» реакції, нові умови, в яких опинилась Церква, спонукали керівництво ТПУ та лідерів інших пропатріархальних об'єднань виробити позитивну програму дій, яка може бути окреслена поняттям «практичної помісності».⁴²⁰ Відправною точкою цієї програми став 1-ий пункт постанов синоду 1969 року, згідно з яким його учасники зобов'язались «виконувати свою пастирську службу у правлінні Української Католицької Церкви в усіх країнах поселення її вірних під проводом Верховного Архієпископа згл. Патріярха як помісного Голови».⁴²¹

Програма «практичної помісності» включала в себе домагання літургійного поминання парохами Блаженнішого Йосифа Сліпого як глави помісної Церкви та дотримання ними «мовних» правил на парафіях, оскільки синод лише у виняткових випадках дозволив часткове уживання інших мов, окрім української і церковнослов'янської. Ще одним напрямком діяльності руху стала популяризація ідеї помісності через проведення масових заходів: конференцій, семінарів, віч та спеціальних «Днів помісності», а також через організацію протестів та маніфестацій на її захист.⁴²² «Практична помісність» мала й фінансовий вимір, включаючи, з одного боку, матеріальну підтримку глави Церкви, Українського католицького університету і його філій, а з другого боку — фінансовий бойкот тих єпископів, які відмовлялись діяти на проголошених синодом «патріархальних началах».⁴²³

⁴¹⁹ «Звернення до Ієрархії, Священства і Вірних Української Католицької Церкви в Америці», *За патріярхат*, Червень, 1971, 19–21.

⁴²⁰ «Найближча ціль — помісність!», *За патріярхат*, Червень, 1970, 2–3, 11; Микола Галів, «Думки з приводу статей в “Українському житті” на тему УКЦеркви», *Українське життя*, Березень 28, 1971, 4–5.

⁴²¹ «Постанови, прийняті Архієпископським Синодом під проводом Блаженнішого Верховного архієпископа й Кардинала Кир Йосифа», *Благовісник Верховного архієпископа византійсько-українського (греко-руського) обряду* V, 1–4, 1969, 114.

⁴²² Обіжник Крайової управи ТПУ УКЦ в ЗСА №2, 17 серпня 1970, *America. Pat. Society. Uprava* 1, ф. 2, оп. IVa, спр. 382, арк. 380–81, ІА УГКЦ; Маркус, «П'ятнадцять років», 84–85.

⁴²³ «Кладім основи під патріярхат знизу!» *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Грудень 21, 1969, 1–3; «Патріярший Фонд», *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Квітень 12, 1970, 1–2, 4; Обіжник Крайової управи ТПУ УКЦ в ЗСА №12, 14 серпня 1971, *America. Pat. Society. Uprava* 1, ф. 2, оп. IVa, спр. 382, арк. 422–23, ІА УГКЦ.

Радикалізація настроїв у патріархальному русі проявилася у цілій низці організованих протестів і демонстрацій, які відбулися протягом 1970–1974 років. Так, вже 5 грудня 1970 року багатолюдна маніфестація пройшла біля будинку апостольського делегата в США Луїджі Раймонді, під час якої учасники виступили проти втручання Римської курії у внутрішні справи УГКЦ (заборона і невизнання легітимності синоду тощо), підпорядкування греко-католицьких громад у Польщі та Чехословаччині латинським ординаріям, а також проти екуменічного діалогу з РПЦ коштом українських греко-католиків.⁴²⁴ Негативну реакцію з боку руху спровокувала також ватиканська заборона Йосифові Сліпому відвідати Північну Америку у 1971 році.⁴²⁵

Однак найгучнішою протестною акцією цього періоду став виступ проти номінації Римською курією, в обхід синоду єпископів УГКЦ, оо. Івана Стаха і Василя Лостена на єпископів-помічників Філадельфійської архієпархії. Хіротонія, яка відбулась 25 травня 1971 року у Філадельфії, супроводжувалась масовими і емоційними протестами та оголошенням голодування представників *Товариства українських студентів за помісність УКЦ*.⁴²⁶

Схожі, хоча й менш масштабні, протести з боку патріархального руху викликали номінації наступних українських єпископів: Єфрема Кривого (1972) та Єроніма Химія, Дмитра Грещука і Мирослава Марусина (1974), які Римська курія погодила в обхід глави і синоду УГКЦ, а також дії Держсекретаріату та дикастерій Ватикану, які, на думку активістів, обмежували внутрішню автономію УГКЦ чи нехтували її інтересами в екуменічному діалозі з РПЦ.⁴²⁷

Початок 1970-х років був позначений новим загостренням навколо політичних аспектів діяльності патріархального руху. Це було пов'язано із

⁴²⁴ Зиновій Гіль до Йосифа Сліпого, 11 грудня 1970; «Листівка — поширена перед Вашингтонською маніфестацією», *За патріархат*, Грудень, 1970, 32; Richard M.M. McConnell, «Ukrainians Catholic Picket Apostolic Delegation», *NC News Service*, Грудень 7, 1970, 24–25; Микола Галів, «За історичні права УКЦеркви. Маніфестація у Вашингтоні перед палатою Ап. Делегата», *Українське життя*, Січень 3, 1971, 4.

⁴²⁵ Маркусь, «П'ятнадцять років», 89.

⁴²⁶ С. Процик, М. Лабунька і Я. Рудницький до Йосифа Сліпого, 30 травня 1971, *America. Pat. Society. Uprava* 1, ф. 2, оп. IVa, спр. 382, арк. 418–21, ІА УГКЦ; З. С., «Свячення єпископів Стаха і Лостена відбулись у Філадельфії серед бурхливого спротиву понад 2.500 мирян», *Свобода*, Травень 27, 1971, 1, 3; Robert A. Reilly, «Nominations by Vatican Body Spurs Ukrainians Hunger Strike», *The Philadelphia Inquirer*, Травень 21, 1971, 2; Василь Ленчик, *Невтомний робітник*, 51–52; Розмова із єпископом-емеритом Стемфордським Василем Лостеном, Стемфорд, США (1.11.2017).

⁴²⁷ Маркусь, «П'ятнадцять років», 88.

ангажуванням у патріархальну справу УККА і СКВУ, про що йшлося вище. Намагання керівництва цих організацій перебрати провід усієї акції викликало негативну реакцію з боку ТПУ, яке звинуватило своїх нових «конкурентів» у політизації теми патріархату.⁴²⁸

Проте, за цими звинуваченнями, на нашу думку, не завжди стояла логіка оборони церковного від світського чи політичного. Лінія конфлікту довкола патріархальної акції між УККА і СКВУ, з одного боку, і ТПУ — з іншого, відображала розлам між політичними групами та окремими представниками політичних партій української еміграції. Усвідомивши потужний мобілізаційний потенціал патріархальної ідеї, засвідчений ентузіазмом і масовістю публічних заходів за участі Блаженнішого Йосифа у 1968–1969 роках, політичні сили почали активніше долучати її до власних тактичних планів. Додатковим фактором, на нашу думку, було те, що на кінець 1960-х років українське еміграційне політичне середовище вже не мало яскравих харизматичних лідерів на кшталт Степана Бандери, Льва Ребета чи Андрія Мельника, що загрожувало відтягненням уваги діаспорної спільноти від політичних питань на користь церковних.

Радикалізація настроїв, емоційні маніфестації та політизація патріархальної ідеї спричинили відмежування від руху частини його членів і симпатиків. На їхню думку, вдавшись до публічних протестів, які часто супроводжувалися критикою Ватикану, рух нашкодив справі патріархату.⁴²⁹ Зокрема, різко розкритикував акції радикальних патріархальників архієпископ Іван Бучко, підкресливши, що «/.../ виступи нашого т.зв. Мирянського руху за Патріархат скомпромітували перед Богом і перед культурним світом саму ідею нашого Патріархату /.../».⁴³⁰ Разом з тим, із середовища самого руху та від колишніх його прихильників прозвучали

⁴²⁸ «Прости їм Господи — бо вони не знають що роблять!», *За патріархат*, Січень, 1972, 40–43; «Лист УККА до Крайової управи», *За патріархат*, Вересень, 1972, 19; «Відпис листа голови Крайової управи до УККА», *За патріархат*, Вересень, 1972, 20–21; «Світовий конгрес вільних українців і вільний мирянський рух»; Степан Процик, «Геть партійну політику від церкви!», *За патріархат*, Квітень, 1974, 9–10.

⁴²⁹ Лапичак, «Де кілька думок до справи Патріархату»; Кедрин, *Життя–події–люди*, 534; Маркусь, «П'ятнадцять років», 87; Юрій Герич, *Сучасна ситуація в нашій Церкві, і який вихід* (Торонто: Братство українців католиків Торонтонської єпархії, 1976), 18–19.

⁴³⁰ «Лист історичного значення», *Нова зоря*, Листопад 23, 1975, 3, 7.

заклики відмовитись від інструменталізації ідеї патріархату у політичній боротьбі та від радикалізму.⁴³¹

Після того, як у 1970 році папа Павло VI відхилив пропозицію українських владик у справі патріархату, митрополит Амврозій Сенишин дещо пом'якшив свою позицію у цій справі. 15 травня 1970 року він долучив свій підпис до колективного прохання єпископату щодо патріархату та висловив стриману підтримку мирянським змаганням за патріархат, але при умові дій у порозумінні з ієрархією.⁴³² Разом із двома іншими американськими єпископами УГКЦ він висунув ідею надання папою персонального патріаршого титулу (*ad personam*) Йосифові Сліпому. Підкресливши, що це не надавало б юрисдикції главі УГКЦ поза межами матірньої території.⁴³³ У 1970 році він дав своє благословення на проведення «Дня помісності» у Торонто з нагоди першої річниці синоду 1969 року. У 1972 році на честь 80-ліття Йосифа Сліпого митрополит організував «День помісності» безпосередньо у Філадельфії, запросивши на нього самого ювіляра, який, однак, не зміг приїхати через заборону з боку Ватикану.⁴³⁴

Предстоятель УГКЦ дотримувався дистанції щодо протестних акцій у США, не критикуючи їх і не заохочуючи. Водночас він спонукав учасників патріархальних організацій із різних країн скоординувати зусилля. В цій справі він схвально поставився (і дав своє благословення) до того, щоб опікуном такого всесвітнього об'єднання став єпископ Іван Прашко, який допомагав би порадами і застереженнями.⁴³⁵

⁴³¹ «За правильні шляхи боротьби», *Українське життя*, Березень 14, 1971, 2; Тома Лапичак, «Про правильний шлях боротьби», *Українське життя*, Вересень 19, 1971, 5; Екуменікус, «Криза в УКЦеркві триває (I)», *Свобода*, Травень 4, 1972, 2; Екуменікус, «Криза в УКЦеркві триває (II)», *Свобода*, Травень 5, 1972, 2, 5; Осип Федорика, «Яка криза?», *Українське життя*, Вересень 10, 1972, 2; Мілена Рудницька, «Криза чи провал?», *Українське життя*, Червень 25, 1972, 5; Мілена Рудницька, «Ще про кризу та деякі її причини», *Українське життя*, Листопад 5, 1972, 3.

⁴³² Заява українських католицьких єпископів в ЗСА Вих. №386/71, 27 березня 1971, Episcopi. Se-Su, ф. 2, оп. IVa, спр. 354, арк. 177, ІА УГКЦ; Babiak, *Legitimacy of the Ukrainian Patriarchate*, 120.

⁴³³ Амврозій Сенишин, Ярослав Габро та Йосиф Шмондюк до Йосифа Сліпого 739/710, 25 червня 1971, Episcopi. Se-Su, ф. 2, оп. IVa, спр. 354, арк. 181–82, ІА УГКЦ.

⁴³⁴ Василь Маркус, «Верховний архиєпископ зустрів своє 80-річчя з великою журбою за долю церкви і народу», *Свобода*, Лютий 23, 1972, 1, 4.

⁴³⁵ Йосиф Сліпий до Зиновія Гіля, 26 грудня 1970, America. Pat. Society. Uprava 1, ф. 2, оп. IVa, спр. 382, арк. 395, ІА УГКЦ; Йосиф Сліпий до Зиновія Гіля, 9 лютого 1971, America. Pat. Society. Uprava 1, ф. 2, оп. IVa, спр. 382, арк. 401, ІА УГКЦ; Йосиф Сліпий до Івана Прашка, 18 травня 1971, Litterae episcoporum. Prasko Joannes (1963–1975), ф. 2, оп. IVa, спр. 46, арк. 336, ІА УГКЦ.

Питання мирянського патріархального руху було предметом обговорення на єпископських синодах у 1971 і 1973 роках. Під час нарад Йосиф Сліпий відзначив, що останні події в діаспорі засвідчили втрату довір'я до ієрархії з боку мирян.⁴³⁶ Він також підкреслив, що мирянські активісти є «свідомі своїх прав і дорожать ними та рішені їх боронити; це є добре явище, але треба його спрямувати в доброму напрямі, треба їм допомогти і цей рух провадити, а не тільки нарікати і воювати проти мирян».⁴³⁷

Проте низка інших ієрархів, зокрема єпископи Августин Горняк, Ізидор Борецький, Василь Лостен, Іван Прашко, Максим Германюк, критично оцінювали діяльність патріархального руху і його методи. Однак публічно вони досить обережно реагували на виступи мирян. Адже ватиканська «східна політика» сприяла формуванню антиримських настроїв⁴³⁸ серед греко-католиків у діаспорі, що могло спровокувати черговий відхід вірних до Православної Церкви, як це вже відбувалось у першій половині ХХ століття. Тому деякі з владик навіть не наважились самостійно повідомити свою паству про відмовну відповідь папи Павла VI у справі патріархату, остерігаючись ще більшої зневіри та прохаючи главу УГКЦ заспокоїти вірних.⁴³⁹

Побоювання щодо схизми мав і Йосиф Сліпий.⁴⁴⁰ А тому він видав окреме послання «В справі Києво-Галицького патріархату», прохаючи вірних «прийняти цю тимчасову відмову в душі віри і підчинення, із спокоем і відданням Божій волі» та, водночас, закликаючи їх не складати рук, а «даліше провадити і розвивати, як

⁴³⁶ Протокол V Архиепископського Синоду єпископату Української Католицької Церкви, 1971, Synodi 1958–1979, ф. 2, оп. IVa, спр. 73, арк. 146–53, ІА УГКЦ.

⁴³⁷ Протокол VI Архиепископського Синоду єпископату Української Католицької Помісної Церкви, 1973, Synodi 1958–1979, ф. 2, оп. IVa, спр. 73, арк. 230–36, ІА УГКЦ.

⁴³⁸ До прикладу у летючці Централі КОТ «Наступ Риму на українство» йшлося про те, що саме Рим був винен у всіх бідах, які випали на долю УГКЦ, починаючи від Берестейської унії (напр. §1 Рим був головним інспіратором розбиття нашої прадідної Церкви на Православну і Уніяцьку). Детальніше див. Летючка Централі КОТ «Наступ Риму на українство», б.д., Тека 11–D, Матеріали патріархального руху, б. п., УМАК.

⁴³⁹ Кирило Митрович до Петра Зеленого, 7 грудня 1970, America. Pat. Society. Управа 2, ф. 2, оп. IVa, спр. 383, арк. 425–26, ІА УГКЦ; Протокол VI Архиепископського Синоду єпископату Української Католицької Помісної Церкви; Іван Прашко до Йосифа Сліпого, 2 червня 1971, Litterae episcoporum. Prasko Joannes (1963–1975), ф. 2, оп. IVa, спр. 46, арк. 344–45, ІА УГКЦ; Іван Прашко до митрополитів, архієпископів і єпископів УКЦ, 1 червня 1971, Litterae episcoporum. Prasko Joannes (1963–1975), ф. 2, оп. IVa, спр. 46, арк. 342–43, ІА УГКЦ; Іван Прашко до Йосифа Мартинця і Андрія Сапеляка, 10 липня 1971; Ізидор Борецький до Йосифа Сліпого, 23 серпня 1971, Litterae episcoporum. Boreckyj Isydor (1966–1975), ф. 2, оп. IVa, спр. 45, арк. 19, ІА УГКЦ.

⁴⁴⁰ Babiak, *Legitimacy of the Ukrainian Patriarchate*, 112.

дотепер, а навіть сильніше, наше церковне і народне життя в правових межах Верховного Архиепископства, доки воно не буде завершене Патріярхатом».⁴⁴¹

Розчарування і згасання надій на можливість швидкого офіційного визнання папою українського греко-католицького патріархату дали поштовх розвиткові ідеї проголошення патріархату «знизу», тобто самими вірними, священниками і єпископами. Ідея не була вкрай новою, оскільки вже під час відвідин Йосифом Сліпим Канади у 1968 році його вітали там як «першого українського патріярха».⁴⁴² А учасники II з'їзду Централі КОТ, який відбувся 28–29 листопада 1970 в Торонто, погодились, що «одиноким способом досягнути патріярхат і помісність Української Католицької Церкви — це проголошення владиками, священниками і мирянами Укр. Католическої Церкви Кир Йосифа патріярхом УКЦ без огляду на те, як зреагує на те Ватикан».⁴⁴³

Богословсько-історичне обґрунтування самопроголошення патріярхату було запропоноване П. Біланюком, який, проаналізувавши історію питання, дійшов висновку, що існуючі патріярхати постали як «природний вислід розвитку помісних Церков на підставі звичаєвого права, а тому формально їх ніхто не встановляв, а лише їх визнали такими Вселенські і Помісні Собори».⁴⁴⁴

Ідея самопроголошення була підсилена під час симпозіуму «Архиепископська і патріярша автономія», який відбувся у 17 червня 1972 року у Фордгемському університеті (Нью-Йорку), участь в якому взяла низка відомих науковців. Захід був організований новою управою ТПУ на чолі з Мирославом Навроцьким, яка була обрана на IV Загальному з'їзді товариства 29 квітня 1972 року у Філадельфії.

У своїй доповіді «Походження східних патріярхатів і їх відношення до папської влади» Вільгельм де Фріс, який вважався одним з кращих знавців східного християнства в Римо-Католицькій Церкві, підкреслив, що протягом історії східні

⁴⁴¹ «Послання в справі Київсько-Галицького Патріярхату», в *Твори Патріярха і Кардинала Йосифа*, під ред. Івана Хоми і Івана Музички, т. IX (Рим: Український католицький університет ім. св. Климента папи, 1980), 153–54.

⁴⁴² «За рідний патріярхат», *За рідну Церкву*, 5–6, 1968, 8–9.

⁴⁴³ «Звідомлення із з'їзду Централі Комітетів Оборони Обряду, Традицій і Мови У.К.Ц. в США і Канади», *За рідну Церкву*, 1–2, 1971, 6–13.

⁴⁴⁴ Петро Біланюк, «За самопроголошення Українського Києво-Галицького Патріярхату», *За рідну Церкву*, 3–6, 1970, 1–40.

патріархати «поставали “знизу”, а не завдяки проголошенню якогось декрету “зверху” — чи то папою, чи Вселенським собором».⁴⁴⁵ Ця теза лягла в основу обґрунтування акції «Патріарх через аклямацію», яку патріархальний рух розпочав з нагоди другого візиту Йосифа Сліпого до США навесні 1973 року.⁴⁴⁶ Того ж року в Австралії, куди він прибув напередодні візиту до Канади і США, було започатковано практику богослужбового поминання глави УГКЦ як патріарха. За свідченням самого Йосифа Сліпого, це відбулось завдяки ініціативі «знизу». На одній із зустрічей в Австралії, писав він у 1974 році до митрополита Максима Германюка, «/.../ наші єпископи, священники і вірні рішили поминати патріарха».⁴⁴⁷

Таким чином, вже від 1973 року практика публічного та богослужбового вживання титулу патріарха починає набувати масового характеру. Варто відзначити, що один із засновників патріархального руху, Микола Чубатий, який на початку 1970-х років поступово відійшов від справ в ТПУ, вважав самопроголошення патріархату хибним шляхом. На його переконання справу титулу необхідно було залишити в спокої, натомість працювати над втіленням патріархального устрою в церковному житті.⁴⁴⁸

У свою чергу V Загальний з'їзд ТПУ, що відбувся 8 червня 1974 року в Нью-Йорку і на якому Мирослава Навроцького було переобрано головою товариства, у своїх резолюціях підкреслив, що буде домагатись: «/.../ щоби українські священники всюди і завжди поминали у церковних богослужбах Голову Української Церкви належним йому титулом Патріарха».⁴⁴⁹

⁴⁴⁵ Wilhelm de Vries, «The Origin of the Eastern Patriarchates», 15.

⁴⁴⁶ Eva Piddubcheshen, *In One Decade — From Prisoner to Patriarch* (New York: National Office and New York City Branch of Society for the Patriarchal System in the Ukrainian Catholic Church, 1973), 11; Обіжник Крайової управи ТПУ УКЦ в ЗСА №10, 19 квітня 1973, *America. Pat. Society. Uprava* 2, ф. 2, оп. IVa, спр. 383, арк. 104, ІА УГКЦ; Романа Навроцька до Йосифа Сліпого, 16 липня 1972, *America: Litterae fidelium. Nawrockuj* (1971–1984), ф. 2, оп. IVa, спр. 235, арк. 246, ІА УГКЦ.

⁴⁴⁷ Йосиф Сліпий до Максима Германюка, 16 грудня 1974, *Litterae episcoporum. Hermaniuk Maximus* (1963–1975), ф. 2, оп. IVa, спр. 49, арк. 340–41, ІА УГКЦ.

⁴⁴⁸ Микола Чубатий, «Папа, Курія і УКЦерква (II)», *Свобода*, Травень 19, 1971, 2.

⁴⁴⁹ «Ствердження і резолюції Шостих Загальних Зборів Крайового Товариства за Патріархальний устрій Української Католицької Церкви», *За патріархат*, Липень, 1974, 30.

3.2.2. Постання нових осередків у Західній Європі, Південній Америці, Австралії, Канаді та США

Комісія для оформлення світового товариства за патріархальний устрій УКЦ, яку ТПУ покликало до життя 14 грудня 1968 року (див. § 3.1), розпочала свою діяльність вже на початку 1969 року. Кінцевою метою створення комісії було об'єднання мирян УГКЦ з цілої діаспори. Але фактичним її здобутком стало заснування нових патріархальних товариств поза США.

Спершу у країни, де проживала українська діаспора, були надіслані листи до очільників різних українських громадських організацій із закликом заснувати місцеві товариства за патріархальний устрій, які б долучились до розпочатої в США патріархальної акції. Головним аргументом на підтримку цієї ініціативи було ствердження, що: «Тільки усамостійнення нашої Церкви може зберегти її для українського народу, /.../ бо в іншому випадку нам грозить асиміляція із Римо-Католицькими Церквами».⁴⁵⁰

Вже на початку березня комісія почала отримувати листи-відповіді з країн Західної Європи, Австралії та Південної Америки. Таким чином у березні-липні 1969 року патріархальні товариства постали у Венесуелі,⁴⁵¹ Бельгії,⁴⁵² Франції,⁴⁵³ Іспанії⁴⁵⁴ та Німеччині.⁴⁵⁵ В Австралії окремого товариства не було засновано, проте його функції у 1969 році взяло на себе Об'єднання українських католицьких організацій в Австралії (ОУКОА).⁴⁵⁶ У 1970 році патріархальний осередок було

⁴⁵⁰ Комісія для оформлення Світового товариства за патріархальний устрій Української католицької церкви, 19 лютого 1969, Фонд Дарії Кузик, ф. 24, тека 5, б. п., УМАС.

⁴⁵¹ Дарія Кузик, «Діяльність Краєвих Т-в за П.У. УКЦеркви на підставі одержаних листів», б.д., Фонд Дарії Кузик, ф. 24, тека 3, б. п., УМАС.

⁴⁵² Микола Когут, «Мирянський патріархальний рух у Бельгії», в *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)*, під ред. Андрія Сороковського (Львів: Свічадо, 2009), 82–98; Піх, «Справа патріархату УГКЦ», 341–65.

⁴⁵³ Кузик, «Діяльність Краєвих Т-в за П.У. УКЦеркви на підставі одержаних листів».

⁴⁵⁴ Кузик; Теодор Барабаш, «Патріарх Йосиф Сліпий в Іспанії», в *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)*, під ред. Андрія Сороковського (Львів: Свічадо, 2009), 111–12.

⁴⁵⁵ Андрій Сороковський, «Німеччина (до 1990 р., Західня, територія ФРН)», в *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)*, під ред. Андрія Сороковського (Львів: Свічадо, 2009), 123–24; Іван Бобин і Богдан Шарко, «Історія крайового Товариства за патріархальний устрій УГКЦ в Німеччині», в *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)*, під ред. Андрія Сороковського (Львів: Свічадо, 2009), 124–25.

⁴⁵⁶ Кузик, «Діяльність Краєвих Т-в за П.У. УКЦеркви на підставі одержаних листів»; Іван Шевців, «Церковні організації», в *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)*, під ред. Андрія Сороковського (Львів: Свічадо, 2009), 75–79.

створено в Аргентині.⁴⁵⁷ В Бразилії, де проживала доволі велика українська діаспора, заснувати подібну організацію не вдалось. Головною причиною, за словами Миколи Геца, який намагався активізувати мирян навколо патріархальної ідеї в цій країні, була надто мала кількість представників третьої хвилі української еміграції та повна відсутність священників із цієї групи.⁴⁵⁸ Спроби заснувати товариства були також в Австрії, Норвегії та Швеції, проте чисельність українських емігрантів у цих країнах також була для цього недостатньою.

З огляду на доволі велику кількість представників повоєнної еміграції у Великій Британії, американська комісія намагалася й там стимулювати створення місцевого патріархального товариства. Однак засновником місцевого *Громадського комітету за патріархат Української Католицької Церкви*, який постав у 1971 році, виступив Союз українців у Великій Британії (СУБ), який, починаючи з 1969 року, вже провадив власну пропатріархальну акцію.⁴⁵⁹

Як бачимо, зазвичай товариства поза Північною Америкою створювались на базі чи з ініціативи вже існуючих українських громадських чи мирянських організацій. Так, у Бельгії воно постало на основі відділу УХР, а в Аргентині, Австралії та Великій Британії — з ініціативи вже існуючих об'єднань українців у цих країнах. Окрім того, велику роль у створенні нових осередків руху відіграли відвідини української діаспори Йосифом Сліпим у 1968–1969 роках.

Не всі товариства діяли активно, що в першу чергу залежало від чисельності українських поселенців у тій чи іншій країні. Так, у Венесуелі існування об'єднання патріархальників зводилось до діяльності лише кількох провідних членів громади.⁴⁶⁰ У деяких державах особисті чи політичні конфлікти між різними групами, як також конкуренція із УХР унеможлилювали створення сильних

⁴⁵⁷ Василик, *Українці Аргентини*, 155–56; Михайло Василик, «Українське патріархальне товариство», в *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)*, під ред. Андрія Сороковського (Львів: Свічадо, 2009), 81–82.

⁴⁵⁸ Микола Гец до Дарії Кузик, 14 січня 1973, Світове товариство за патріархальний устрій УКЦ (т. 4), ф. 2, оп. IVb, б. п., ІА УГКЦ.

⁴⁵⁹ Дарія Кузик до Степана Ониська, 14 квітня 1969, Світове товариство за патріархальний устрій УКЦ (т. 3), ф. 2, оп. IVb, б. п., ІА УГКЦ; Роман Кравець, «Коротка історія патріархального об'єднання у Великій Британії», в *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)*, під ред. Андрія Сороковського (Львів: Свічадо, 2009), 98–110.

⁴⁶⁰ Петро Бошко до управи СТПУ, 15 квітня 1970, Світове товариство за патріархальний устрій УКЦ (т. 3), ф. 2, оп. IVb, б. п., ІА УГКЦ.

патріархальних товариств чи паралізували їхню діяльність, якщо вони таки були створені.⁴⁶¹

Засновані за почином американської комісії, крайові товариства розвивали і наслідували її способи діяльності, підписуючи та надсилаючи петиції та протестні листи у справі патріархату до папи і дикастерій Римської курії, організовуючи лекції та семінари на дотичні теми, долучаючись до збирання коштів на потреби і проєкти глави УГКЦ.⁴⁶² Разом з цим, переймаючи програму та тактику зі США, деякі новостворені товариства в Європі та Південній Америці також вступили в конфлікти з місцевими ієрархами. Головною причиною цих суперечок було небажання тамтешніх єпископів визнавати екстериторіальні повноваження глави УГКЦ та синоду, як це вже раніше сталось у Філадельфії. До прикладу, у Бельгії, де постало найвпливовіше на континентальній частині Європи товариство, протистояння розпочалось після призначення Ватиканом у 1971 році о. Мирослава Марусина апостольським візитатором в обхід глави УГКЦ і синоду. А свого піку конфлікт сягнув після того, як нововисвячений єпископ зайняв тверду опозиційну поставу супроти предстоятеля.⁴⁶³

Гострий конфлікт між мирянами та екзархом УГКЦ у Великій Британії Августином Горняком, який спалахнув у 1975 році та тривав 12 років, також був спричинений різкою опозицією цього єпископа до Йосифа Сліпого. Затяжне протистояння супроводжувалось низкою гострих сутичок, внаслідок чого значна частина вірних перестала відвідувати богослужіння та намагалась створити паралельні парафії, душпастирську опіку над якими забезпечували призначені верховним архиєпископом священики. Це, однак, не розв'язало проблеми і її остаточно вдалося залагодити лише у 1987 році, коли Ватикан усунув екзарха від уряду.⁴⁶⁴

⁴⁶¹ Петро Зелений до Йосифа Сліпого, 25 лютого 1973, Belgio: *Litterae fidelium*. Zelenyj, ф. 2, оп. IVa, спр. 272, арк. 116–17, ІА УГКЦ.

⁴⁶² Кузик, «Інформації про працю Світового товариства»; Кузик, «Діяльність Краєвих Т-в за П.У. УКЦеркви на підставі одержаних листів».

⁴⁶³ Піх, «Справа патріархату УГКЦ», 354–58.

⁴⁶⁴ Кравець, «Коротка історія», 108–9.

Слід відзначити, що конфлікт в Англії мав вагому політичну складову, оскільки місцева повоєнна українська діаспора складалася з великої кількості колишніх вояків Галицької дивізії, а СУБ, з ініціативи якого постав патріархальний комітет, перебував під сильним впливом ОУН(б).⁴⁶⁵ Зі свого боку, єпископ Августин Горняк, який походив з с. Куцура в Югославії, на нашу думку, не міг бути достатньо чутливим до національно-політичних почувань третьої хвилі української еміграції та тих цілей і ідеалів, які вона прагнула реалізувати, зокрема й через Церкву. Політична складова конфлікту була настільки серйозною, що у першій половині 1980-х лідери світового патріархального руху змушені були займати обережну позицію щодо осередку в Британії, щоб не спровокувати чергових звинувачень у інструменталізації патріархальної ідеї у політичних цілях.⁴⁶⁶

Схожі, але значно менших масштабів протистояння мали місце також в Аргентині між крайовим патріархальним осередком та єпископом Андрієм Сапеляком.⁴⁶⁷

Паралельно із заснуванням патріархальних товариств у Західній Європі, Південній Америці й Австралії новий патріархальний осередок постав у Канаді. У грудні 1968 року керівництво КОТ у Торонто та деякі політичні активісти виступили з ініціативою узгодження і координації дій на підтримку патріархату між різними українськими громадськими організаціями. Результатом цієї ініціативи стало створення 3 квітня 1969 року *Ради українських громадських організацій м. Торонто за патріархат УГКЦ* (далі РУГО). Головою Торонтонської РУГО став Юліян Пелех, а канадський КОТ увійшов до її складу на правах одного з колегіальних членів. 21 квітня подібна рада постала у Вінніпезі й об'єднала 48 громадських і культурних українських організацій міста, а 16 вересня того ж року

⁴⁶⁵ Ярослав Стецько до Йосифа Сліпого, 14 Жовтень 1970, Germania: Litterae fidelium. Stetzko J., ф. 2, оп. IVa, спр. 307, арк. 129–30, ІА УГКЦ; О.В. Ясь, «Союз українців у Великій Британії», в *Енциклопедія історії України*, під ред. В.А. Смолія (Київ: Наукова думка, 2012), 739–40; Кравець, «Дискусія навколо ідеї патріархату УГКЦ», 187–188.

⁴⁶⁶ Богдан Лончина до Петра Зеленого, 10 березня 1981, Фонд Богдана Лончини, Листування з П. Зеленим, б. п., ІА УГКЦ.

⁴⁶⁷ Див. напр. «В Аргентині вимагають співпраці єп. А. Сапеляка з Патріархом Йосифом і Товариством за Патріархат Української Католицької Церкви в Аргентині», *За патріархат*, Грудень, 1975, 9.

у Вінніпезі представники місцевих рад з Торонто, Саскатуну, Едмонтону і Монреалю висунули ідею створення крайової РУГО.⁴⁶⁸

Проте ситуація в Канаді значно відрізнялась від США. Тут практично не існувало конфлікту між мирянським патріархальним середовищем і єпископами, діяли загальноканадські українські католицькі мирянські організації: БУК, ЛУКЖ та УКЮ. Названі об'єднання охоплювали широкі кола мирян, були визнані єпископами, могли легітимно репрезентувати більшість канадських вірних та, у свою чергу, підтримували ідею патріаршого статусу УГКЦ. Присутність українців у високій канадській політиці сприяла тому, що голос у справі патріархату забирали впливові особи, як, наприклад, сенатор Петро Юзик.⁴⁶⁹ Ці організації тримались осторонь КОТ через його радикальний характер та брак визнання з боку єпископату і тому не взяли участі в створенні РУГО.

Зі свого боку Юліян Пелех прагнув легітимізувати статус очолюваного ним об'єднання. На його думку, РУГО повинно було співпрацювати з вже існуючими мирянськими організаціями та отримати благословення від канадської ієрархії, а також налагодити співробітництво із найбільшими представницькими об'єднаннями українців у США, Канаді та світі (УККА, КУК і СКВУ). В структурно-організаційному плані бажанням керівництва РУГО було об'єднання навколо патріархальної акції не окремих осіб, а громадських організацій.⁴⁷⁰

Остаточне оформлення канадської ради відбулось на першому крайовому з'їзді, який зібрався 10 жовтня 1971 року у Вінніпезі. Головою було обрано Михайла Марунчака.⁴⁷¹ На відміну від КОТ, який з часом відійшов від РУГО,

⁴⁶⁸ Леся Храплива-Щур, «Дещо з історії руху за патріархальний устрій УГКЦ в Канаді», в *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)*, під ред. Андрія Сороковського (Львів: Свічадо, 2009), 120–21.

⁴⁶⁹ Ron Grantham, «Senator leading campaign for Ukrainian Patriarch», *The Ottawa Citizen*, April 3, 1971, 2; Комунікат з аудієнції у папського пронунація в Оттаві, 30 березня 1971, Листування Й.С. з вірними (США), ф. 2, оп. IVb, спр. 119, б. п., ІА УГКЦ.

⁴⁷⁰ Юліян Пелех до Володимира Пушкара, 28 січня 1970, *America. Pat. Society. Uprava* 2, ф. 2, оп. IVa, спр. 383, арк. 377–78, ІА УГКЦ; Юліян Пелех до Йосифа Сліпого, 2 березня 1971, *Canada: Litterae fidelium. Pas-Py*, ф. 2, оп. IVa, спр. 288, арк. 177, ІА УГКЦ.

⁴⁷¹ В редакційній статті Інформаційного бюлетеня РУГО Канади підкреслювалось, що: «Ми в Канаді в щасливому положенні, що ритм наших сердець і почувань є в одному такті з нашою Ієрархією на чолі з Митрополитом Кир Максимом». Див. «Від редакції», *Інформаційний бюлетень Крайової РУГО за патріархат УКЦ в Канаді*, Квітень, 1971, 2; Храплива-Щур, «Дещо з історії руху», 121.

новому патріархальному об'єднанню в Канаді вдалось налагодити добрі стосунки із єпископами.

За схожим сценарієм, як це було в Канаді, утворився новий патріархальний осередок в Чикаго. Формально осередок ККГП існував тут від осені 1964 року, проте занепав, оскільки більшість активістів чиказької громади зосередили свою увагу на розбудові «патріархальної» парафії. Ще однією особливістю Чикаго, у порівнянні з Нью-Йорком чи Філадельфією, була достатньо конструктивна співпраця між представниками різних політичних груп, а це, у свою чергу, вплинуло на характер новопосталого патріархального осередку у відношенні до вже існуючого на терені США ТПУ.

Напередодні багатолюдної маніфестації, яка відбулась в Чикаго 11 травня 1969 року, представники 60 українських громадських організацій (освітніх, професійних, політичних, релігійних тощо) заснували місцевий *Комітет громадської дії (акції) за патріархат УКЦ* (далі КГД). Пізніше до них доєднались ще 50 організацій і товариств міста. Після маніфестації, у якій взяло участь близько 1200 людей, було направлено листи до верховного архиєпископа Йосифа Сліпого та всіх ієрархів УГКЦ із закликом на підтримку патріархату та синодального управління. Окрему телеграму було надіслано до папи Павла VI.⁴⁷²

Ініціатива постанови КГД виходила з середовища «старокалендарної» парафії свв. Володимира і Ольги, а його головою став — Юрій Городиловський. Майже відразу КГД почав шукати можливості співпраці зі створеною в Канаді РУГО.⁴⁷³

7–8 березня 1970 року в Торонто дві організації провели спільну конференцію діячів патріархального руху, на якій серед доповідачів і активних учасників були також представники ТПУ і канадського КОТ. Протягом двох днів близько 150 учасників конференції обмінялись думками стосовно правового положення УГКЦ після синоду 1969 року, обговорили питання фінансової підтримки патріарших структур, акцій на підтримку ідеї патріархату, а також

⁴⁷² КГД до єпископів УГКЦ, 11 травня 1969, «Г», 3 архіву Ю. Городиловського, Комітет громадської дії за патріархат УКЦ, 1969, 11 травня, б. п., АПВО; Всегромадські збори м. Чикаго до Йосифа Сліпого, 11 травня 1969, «Г», 3 архіву Ю. Городиловського, Комітет Громадської Дії за Патріархат УКЦ, 1969, 11 травня, б. п., АПВО.

⁴⁷³ «За синод, за патріархат», *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Травень 25, 1969, 5–6; Юліян Пелех до Володимира Пушкарка, 28 січня 1970.

питання координації дій патріархальних осередків США і Канади. Результатом зустрічі стало створення 10-ти членної координаційної комісії, яка повинна була поглибити співпрацю між патріархальниками Північної Америки.⁴⁷⁴ До кінця 1970 року комісія, реорганізована в *Координаційний комітет українських організацій ЗСА і Канади за здійснення патріархату УКЦеркви* (далі ККУО), відбула зустрічі в Детройті (11–12 квітня), Торонто (20 червня) та Клівленді (12–13 вересня). Головою ККУО було обрано Ю. Пелеха (РУГО, Торонто), першим заступником — Ю. Городиловського (КГД, Чикаго), а другим — Р. Осінчука (ТПУ, Нью-Йорк).

По суті, на території США ККУО почав діяти як паралельна до ТПУ організація, яка намагалась формувати власну мережу патріархальних громадських комітетів (за прикладом Чикаго), налагоджувати взаємини з УККА, а також розвивати контакти з європейськими мирянськими осередками через голову УХР В. Яніва.⁴⁷⁵ Врешті-решт, ККУО та КГД організували 17 червня 1972 року в Чикаго конференцію, на якій було створено *Раду українських організацій ЗСА за патріархат помісної УКЦ (РУО)*, за прикладом вже існуючої в Канаді РУГО. Захід відбувся за підтримки американських єпископів УГКЦ Ярослава Габра та Василя Лостена і за участю представників СКВУ і УККА. Головою новоствореної організації обрано Михайла Панасюка, заступниками стали Юрій Городиловський та Олександр Білик.⁴⁷⁶

Основною причиною заснування паралельного загальноамериканського об'єднання, за задумом його ініціаторів, було бажання створити структуру, яка б стояла на поміркованих позиціях (на противагу до радикалізму ТПУ) і опиралась на існуючі громадські організації. Засновники рад у США та Канаді також вважали,

⁴⁷⁴ Мелетій Соловій, «Конференція за патріархат (репортаж)», б.д., Фонд Миколи Чубатого, «С–Ф», тека 31, б. п., УМАС; «Акція за патріархат УКЦеркви перед новим стартом», *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Березень 15, 1970, 1–2, 4; Л. М., «Наради в Торонті», *За патріархат*, Січень, 1970, 22; Степан Процик, «Координація акції мирян за патріархат», *За патріархат*, Лютий, 1970, 9–10.

⁴⁷⁵ Василь Маркусь, *Синод і посинодальна дійсність в Українській Католицькій Церкві* (Чикаго: Видавництво братства святого Андрея Первозванного, 1970), 32–33; «Акція за здійснення Патріархату УКЦеркви», *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Травень 10, 1970, 14–15; Роман Осінчук, «Чому ми вийшли з Координаційного Комітету в Торонті?», *За патріархат*, Березень, 1972, 26–28.

⁴⁷⁶ «Відбулася Крайова Конференція Українських Організацій за Патріархат УКЦ», *Америка*, Червень 21, 1972, 2.

що платформа ТПУ з різних причин була нездатною охопити собою всіх представників української діаспори, які цікавляться патріархальною справою.⁴⁷⁷

Від часу заснування ККУО у 1970 році ТПУ хоч і делегувало свого представника до його президії, проте тримало дистанцію щодо його діяльності. Під час крайового з'їзду товариства, який відбувся 29 квітня 1972 року, було прийнято рішення відкликати своїх представників від праці у ККУО, а після створення на терені США РУО керівництво ТПУ виступило з заявою, в якій охарактеризувало чиказьку конференцію як політичну акцію, яка водночас спрямована на підпорядкування собі ТПУ як однієї з організацій-членів.⁴⁷⁸

Ця критика, на нашу думку, базувалась на вже згадуваному вище конфлікті між товариством, з одного боку, і УККА та СКВУ — з іншого, оскільки обидва об'єднання взяли активну участь у формуванні ККУО в Чикаго. І саме їхня участь дала нагоду лідерам ТПУ заявити, що за ідеєю створення РУО крились приховані мотиви ОУН(б) та ОУН(м), які домінували в УККА і СКВУ і прагнули пов'язати політичний і церковний дискурси, щоб уникнути розпорошення уваги і дій діаспори.⁴⁷⁹

Таким чином на 1972 рік в США і надалі існувало два паралельні центри патріархального руху, а саме «Східноамериканський» (ТПУ), який був сконцентрований довкола Філадельфії – Вашингтону – Нью-Йорка з меншими осередками в Детройті, Трентоні, Клівленді та ін., та «Північноамериканський» осередок, сконсолідований довкола парафії свв. Володимира і Ольги і РУО. Окрім цих об'єднань, на території США діяло Світове товариство за патріархальний устрій УКЦ (про яке мова піде далі), проте воно не мало під собою ніякого «організаційного тіла», а лише управу з кількох людей.

⁴⁷⁷ О. Сидоряк, «Крайова рада організацій ЗСА за патріархат УКЦ — Засновуючі збори в Чикаго», 30 червня 1972, *America: Litterae fidelium. Nawrockyj (1971–1984)*, ф. 2, оп. IVa, спр. 235, арк. 230–31, ІА УГКЦ; Маркусь, «П'ятнадцять років», 87.

⁴⁷⁸ Процик, «Координація акції»; Осінчук, «Чому ми вийшли»; Пасічняк, «Про причини патріархального руху»; Сороковський, «Нарис історії», 42.

⁴⁷⁹ В даному контексті не слід також виключати фактор особистих непорозумінь між представниками різних патріархальних організацій. Оскільки межі між двома патріархальними осередками не завжди проходили чітко по периметру політичних фракцій і представники ворогуючих партій часом могли взаємодіяти як в рамках ТПУ, так і РУО.

3.2.3. Організаційне згуртування

Ідея згуртування мирян УГКЦ у «вільному світі» нуртувала з часів зародження УХР, більша частина якого, включно з керівництвом, підтримувала також справу патріархату. Кир Йосиф Сліпий активно виступав за створення світового об'єднання, виходячи з потреби єдності Церкви в діаспорі, і спершу не заперечував, щоб саме УХР абсорбував усі мирянські групи в США. Необхідність створення *Головної ради українських католицьких мирян* була частиною рішень синоду єпископів УГКЦ 1969 року і В. Янів вважав, що заснована ним у 1967 році *Національна рада українських мирян* власне і є нею. Проте, як вже йшлося вище, у другій половині 1960-х років УХР остаточно втратив позиції і можливість розвитку в США та Канаді (див. § 3.1).⁴⁸⁰ Тому ініціатива у справі світового об'єднання мирян УГКЦ в діаспорі перейшла до патріархального руху.

Комісія для оформлення Світового товариства за патріархальний устрій УКЦ, з ініціативи якої патріархальні товариства постали в різних частинах світу, у 1969 році була реорганізована у *Світове товариство за патріархальний устрій УКЦ* (далі СТПУ). Вибори керівних органів СТПУ відбулись шляхом кореспонденції між управою комісії і товариствами у різних країнах. Головування було автоматично зарезервоване кандидатові зі США, а посади заступників — головам усіх крайових осередків руху, позиції секретарів — представникам зі США і Канади. В результаті кореспонденційного голосування, яке проходило у червні–липні 1969 року, головою СТПУ було обрано Володимира Пушкара.⁴⁸¹ Поспіх, з яким відбувалася процедура, був пов'язаний з тим, що актив СТПУ прагнув, щоб новостворена організація була офіційно представлена і презентована на синоді єпископів УГКЦ в Римі восени того ж року.

⁴⁸⁰ Володимир Янів до Йосифа Сліпого, 27 жовтня 1967, Francia: Litterae fidelium. Janiw W. 1963–1966, ф. 2, оп. IVa, спр. 301, арк. 325, ІА УГКЦ; Володимир Янів до Йосифа Сліпого, 25 січня 1968; Володимир Янів до Йосифа Сліпого, 17 березня 1968, Francia: Litterae fidelium. Janiw W. 1963–1966, ф. 2, оп. IVa, спр. 301, арк. 378–379, ІА УГКЦ; Йосиф Сліпий до Володимира Яніва, 22 березня 1968, Francia: Litterae fidelium. Janiw W. 1963–1966, ф. 2, оп. IVa, спр. 301, арк. 377, ІА УГКЦ; Володимир Янів до Йосифа Сліпого, 6 лютого 1969, Francia: Litterae fidelium. Janiw W. 1969–1982, ф. 2, оп. IVa, спр. 302, арк. 24, ІА УГКЦ.

⁴⁸¹ Кузик, «Інформації про працю Світового товариства»; Маркусь, «П'ятнадцять років», 86.

Проте, попри здобутки СТПУ у справі створення осередків поза США, воно виявилось неспроможним стати світовим координаційним центром патріархального руху чи мирян УГКЦ загалом. Перш за все це було пов'язано з тим, що визнати СТПУ міжнародним координаційним центром відмовились не лише канадські патріархальні організації, але й ТПУ, яке було ініціатором його створення. Для канадських патріархальників, об'єднаних у місцеві ради, СТПУ була лише творінням американського ТПУ, а останнє було для них занадто радикальне і базувалось на персональному членстві, в той час як ради об'єднували багато громадських і релігійних організацій.

В контексті США базою протиріч між ТПУ і СТПУ був конфлікт всередині самого ТПУ між двома центрами впливу: «старими патріархальниками» (умовно «Нью-Йоркська група») і управами на чолі з З. Гілем (1970-1972) та Мирославом Навроцьким (1972-1976) (умовно «Філадельфійська група»). Позиція Йосифа Сліпого стосовно вирішення внутрішнього конфлікту відображала ідею єдності УГКЦ в цілому: як патріархат повинен був об'єднати розрізнені єпархії УГКЦ в світі в одну структуру, так СТПУ покликане було об'єднати увесь патріархальний рух. Проте ТПУ не прислухалось до його порад і не підпорядкувалося СТПУ.⁴⁸²

Створення у 1970 році ККУО ще більше ускладнило питання формування світового патріархального об'єднання. Логіка існування ККУО і РУО, як його складової частини на терені США, передбачала, що ТПУ увійде в склад РУО як *одна з-поміж інших* громадських організацій. Задля порозуміння із ТПУ керівництво РУО намагалось залучити Йосифа Сліпого як посередника у перемовинах. Однак глава УГКЦ став на сторону ТПУ, спонукаючи лідерів РУО приєднатися до першого американського патріархального товариства, хоч і рекомендував провідникам ТПУ не висувати жорстких умов щодо підпорядкування.

З-поміж двох концепцій єдиного патріархального руху: координаційного об'єднання існуючих організацій (в тому числі й ТПУ), як це пропонувала РУО, і

⁴⁸² Володимир Пушкар до Зиновія Гіля, 17 січня 1971, America. Pat. Society. Uprava 1, ф. 2, оп. IVa, спр. 382, арк. 403–05, ІА УГКЦ; Зиновій Гіль до Володимира Пушकारа, 1 лютого 1971, America. Pat. Society. Uprava 1, ф. 2, оп. IVa, спр. 382, арк. 406–09, ІА УГКЦ; Йосиф Сліпий до Зиновія Гіля, 9 лютого 1971.

товариства з персональним членством, за прикладом ТПУ, глава УГКЦ схилився до останнього. Його позиція в загальному співпадала з позицією керівництва ТПУ, згідно з якою лише товариство, збудоване на індивідуальному членстві, може незалежно сповняти свою статутну діяльність, спрямовану на досягнення патріархального статусу УГКЦ. Натомість будь-яке об'єднання громадських організацій постійно наштовхуватиметься на неузгодженість статутів організацій-членів, багато з яких не мали прямого стосунку до мирянської чи релігійної сфери.⁴⁸³ З іншого боку, Йосиф Сліпий уважав, що всі патріархальні осередки врешті-решт повинні увійти в СТПУ і таким чином скріпити вже існуюче світове патріархальне об'єднання. Натомість голова ТПУ — Мирослав Навроцький, як і його попередник — Зиновій Гіль відмовлялися визнавати над собою зверхність СТПУ,⁴⁸⁴ що, на нашу думку, було продовженням конфлікту між різними центрами впливу в самому товаристві, який тягнувся від часів протистояння між Миколою Чубатим, Василем Качмарем і управою на чолі з Василем Пасічняком.

Конфлікти і непорозуміння між різними патріархальними осередками в США та Канаді, а також роль політичного чинника у розвитку патріархального руху в цих країнах позначились на стосунках між патріархальниками Північної Америки та Західної Європи. У квітні та жовтні 1971 року європейські прихильники патріархату відбули в Лювені дві Європейські конференції мирян, на яких обговорювалось питання необхідності консолідації руху в Європі через його надмірну розпорошеність. Результатом зустрічей і консультацій стало заснування 16 вересня 1973 року в Шарлеруа *Європейського об'єднання крайових товариств і комітетів за патріархат УКЦеркви* (ЄОКТ). До об'єднання увійшли товариства та комітети з Бельгії, Німеччини, Франції та Великої Британії, а його головою було

⁴⁸³ Йосиф Сліпий до Координаційного комітету в Чикаго, 22 червня 1972, America. Pat. Society. A–Co, ф. 2, оп. IVa, спр. 384, арк. 281, ІА УГКЦ; Йосиф Сліпий до Романи Навроцької, 3 січня 1973, America: Litterae fidelium. Nawrockyj (1971–1984), ф. 2, оп. IVa, спр. 235, арк. 370, ІА УГКЦ.

⁴⁸⁴ Йосиф Сліпий до Координаційного комітету в Чикаго, 22 червня 1972; Петро Зелений до Йосифа Сліпого, 8 грудня 1972, Belgio: Litterae fidelium. Zelenyj, ф. 2, оп. IVa, спр. 272, арк. 112, ІА УГКЦ.

обрано Петра Зеленого з Бельгії.⁴⁸⁵ Щодо приєднання до СТПУ, то представники ЄОКТ узалежили це від аналогічного кроку з боку ТПУ.⁴⁸⁶

Черговий поштовх до активізації інтеграційного процесу в патріархальному русі дав візит верховного архиєпископа Йосифа Сліпого до Австралії та Північної Америки у 1973 році. 22 лютого в Мельбурні представники різних українських мирянських організацій, в тому числі патріархальних, засвідчили «абсолютну конечність зорганізованої дії українських мирян в усіх країнах поселення у формі *Світової Федерації Українських Католицьких Мирянських Організацій і Товариств* у якнайтіснішій співпраці з ієрархією і духовенством».⁴⁸⁷ Наступна зустріч представників патріархальних товариств відбулася вже 2–3 червня того ж року в Торонто. Переговори між різними осередками руху проходили цього разу з благословення єпископа Торонтонського та у присутності верховного архиєпископа Йосифа Сліпого. За його ж наполяганням на цій зустрічі було прийняте рішення про створення *Світового товариства патріархальників «За єдність Церкви і народу»*. Однак у Торонто були присутні лише представники РУГО, РУО і ККУО, тому головою було обрано Юліяна Пелеха (Торонто), а головним секретарем Василя Маркуся (Чикаго). Представники ТПУ і СТПУ не взяли участі у зустрічі і відкинули її рішення. У свою чергу, її організатори, незважаючи на прийняте в присутності глави УГКЦ рішення про створення Світового товариства, офіційно оголосили про заснування *Міжкрайового координаційного осередку церковно-мирянських організацій за помісність і патріархат УКЦеркви* (далі МКО) та *Тимчасової головної ради мирян*, які повинні були лише *підготувати* об'єднання всіх пропатріархальних сил.⁴⁸⁸ У липні та

⁴⁸⁵ Протокол I Європейської конференції мирян УКЦ (10 квітня 1971 року, Лювен), 10 квітня 1971, Belgio: Litterae fidelium. Zelenyj, ф. 2, оп. IVa, спр. 272, арк. 53–55, ІА УГКЦ; Комунікат II Європейської конференції мирян УКЦ (2 жовтня 1971 року, Лювен), 10 квітня 1971, Belgio: Litterae fidelium. Zelenyj, ф. 2, оп. IVa, спр. 272, арк. 68–69, ІА УГКЦ; Звідомлення з відбуття III Європейської конференції мирян УКЦ (15–16 вересня 1973 року, Шарлеруа), 20 вересня 1973, America. Pat. Society. Uprava 2, ф. 2, оп. IVa, спр. 383, арк. 217, ІА УГКЦ; Когут, «Мирянський патріархальний рух», 89; Піх, «Справа патріархату УГКЦ», 352–57.

⁴⁸⁶ Кузик, «Інформації про працю Світового товариства», 28; Сороковський, «Нарис історії», 39.

⁴⁸⁷ «Нарада мирян під час 40. Міжнародного Євхаристійного Конгресу в Мельборн, Австралія, дня 22. лютого, 1973», *За патріархат*, Березень, 1973, 8.

⁴⁸⁸ Йосиф Сліпий до Мирослава Навроцького, 30 вересня 1973, America. Pat. Society. Uprava 2, ф. 2, оп. IVa, спр. 383, арк. 143, ІА УГКЦ; Ствердження і постанови конференції представників патріархального руху (2–3 червня 1973, Торонто), 3 червня 1973, America. Pat. Society. A–Co, ф. 2, оп. IVa, спр. 384, б. п., ІА УГКЦ; Комунікат конференції

вересні 1973 з ініціативи МКО відбулися наради в Детройті та Нью-Йорку, на які були запрошені представники ТПУ та СТПУ.⁴⁸⁹

Остаточним кроком на шляху до організаційної консолідації руху стала зустріч представників патріархальних організацій на мирянській конференції в рамках другого СКВУ 1–3 листопада 1973 року.⁴⁹⁰ На нараді було прийнято рішення про створення Організаційної комісії у складі голови Петра Зеленого (Бельгія), заступників: Володимира Пушкарка (США) та Юліяна Пелеха (Канада) та провідників різних патріархальних організацій, яка повинна була підготувати з'їзд і остаточне організаційне оформлення світового патріархального товариства. Спільний комунікат підписали представники чотирьох міжнародних об'єднань: СТПУ, МКО, ККУО, ЄОКТ та різні патріархальні організації: ОУКОА (Австралія), патріархальний осередок в Аргентині, ТПУ (США), РУГО, РУО, КГД, КОТ м. Торонто, Рада мирян ТПУ, Товариство прихильників Українського католицького університету (організація, близька до ТПУ) та представник Товариства прихильників української культури в Бразилії. Наступна нарада цієї комісії відбулась 19–24 грудня в Римі.

Праця Організаційної комісії тривала протягом цілого 1974 року. Сторони провели низку зустрічей та підтримували контакти кореспонденційним чином, було обговорено питання статуту (у співпраці з главою УГКЦ) і принципів, на яких мало б бути засноване нове об'єднання. У процесі підготовки світового об'єднавчого з'їзду стало зрозуміло, що ключовим питанням, яке слід було полагодити, був конфлікт між різними патріархальними осередками в США, головно між Чикаго та Філадельфією. Серед інших важливих завдань було подолання впливу політичних (партійних) чинників на патріархальний рух, забезпечення його незалежності від будь-яких нецерковних організацій, а також ліквідація «внутрішнього фронту» з єпископами. Було прийнято рішення, що нове

представників патріархального руху (2–3 червня 1973, Торонто), 3 червня 1973, *America. Pat. Society. Uprava* 2, ф. 2, оп. IVa, спр. 383, арк. 219, ІА УГКЦ; «Ствердження Крайової Управи за Патріархальний Устрій Української Помісної Католицької Церкви у ЗСА», *За патріархат*, Липень–Серпень, 1973, 7–8.

⁴⁸⁹ «Міжкрайовий Координаційний Осередок за Патріархат і Помісність УКЦ відбув наради», *Свобода*, Липень 17, 1973, 1, 3; «МКО відбув наради», *Свобода*, Вересень 20, 1973, 1.

⁴⁹⁰ В. Маркусь, «Мирянський рух Української Католицької Церкви на шляху до консолідації», *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Листопад 25, 1973, 1–2.

об'єднання включатиме лише патріархальні організації. Натомість питання *Головної ради українських католицьких мирян*, яка б, відповідно до рішень синоду, репрезентувала усіх вірних УГКЦ, було вирішено відкласти на час після з'їзду та ініціювати її створення у співпраці з іншими мирянськими організаціями (УХР, ЛУКЖ та ін.).⁴⁹¹

Спершу з'їзд було заплановано на 6–8 липня в Мюнхені, проте його вдалося провести лише 28–29 грудня у Вашингтоні (в приміщенні філії УКУ), де господарем виступив найстаріший патріархальний осередок — ТПУ. Участь у зустрічі взяли (або надіслали свою згоду на входження в об'єднання) представники всіх існуючих патріархальних осередків в країнах проживання української діаспори, загалом 14 організацій. У результаті нарад було утворене *Українське патріархальне світове об'єднання «За єдність Церкви і народу»* (УПСО). Хоч Йосиф Сліпий вважав, що головою світового об'єднання повинен стати хтось зі США, його натомість очолив Петро Зелений. Останній також вважав, що головою мав би бути представник США чи Канади, де знаходився центр руху, проте прийняв головування, побоюючись продовження внутрішніх конфліктів. Незважаючи на те, що зустріч пройшла в примирливому тоні, для американського і канадського патріархальних центрів обрання головою представника з Європи було лише вимушеним компромісом.⁴⁹² Однією з ознак, що старі непорозуміння й надалі (хоч і значно менше) впливали на стосунки між різними патріархальними товариствами, було те, що, попри заклик Йосифа Сліпого і бажання деяких патріархальних діячів об'єднати різні часописи в єдиний друкований орган, до цього ніколи не дійшло. Майже відразу після створення УПСО з окремою позицією виступили в

⁴⁹¹ Організаційний комітет світового з'їзду патріархальних товариств. Обіжник №2, 2 березня 1974, Belgio: *Litterae fidelium. Zelenyj*, ф. 2, оп. IVa, спр. 272, арк. 152–54, ІА УГКЦ; Петро Зелений, «Під увагу Вп. панам-членам організаційної комісії для скликання з'їзду патр. т-ва», 10 січня 1974, Belgio: *Litterae fidelium. Zelenyj*, ф. 2, оп. IVa, спр. 272, арк. 133–35, ІА УГКЦ; Петро Зелений до Йосифа Сліпого, 30 січня 1974, Belgio: *Litterae fidelium. Zelenyj*, ф. 2, оп. IVa, спр. 272, арк. 145–46, ІА УГКЦ.

⁴⁹² Йосиф Сліпий до Петра Зеленого, 31 листопада 1974, Belgio: *Litterae fidelium. Zelenyj*, ф. 2, оп. IVa, спр. 272, арк. 186, ІА УГКЦ; Петро Зелений до Йосифа Сліпого, 30 грудня 1974, Belgio: *Litterae fidelium. Zelenyj*, ф. 2, оп. IVa, спр. 272, арк. 197, ІА УГКЦ; Петро Зелений до Йосифа Сліпого, 24 січня 1975, Belgio: *Litterae fidelium. Zelenyj*, ф. 2, оп. IVa, спр. 272, арк. 203–4, ІА УГКЦ; «Звідомлення з I Загального з'їзду Українського світового патріаршого об'єднання «За єдність Церкви і народу»», 1 лютого 1975, America. Pat. Society. *Uprava* 2, ф. 2, оп. IVa, спр. 383, арк. 231–36, ІА УГКЦ; Василь Пасічняк, «Створено Українське Патріархальне Світове Об'єднання», *За патріархат*, Січень, 1975, 19–20.

торонтонському КОТ, члени якого вважали, що світове патріархальне об'єднання повинно зайняти жорстку лінію щодо єпископату УГКЦ. Президія УПСО відмежувалась від заяв цієї групи, натомість ТПУ на чолі з Мирославом Навроцьким підтримали радикалізм «оборонців».⁴⁹³

3.3. Патріархальний рух: від конфронтації до самоусвідомлення (1975–1984)

3.3.1. Патріархальний рух у США у 1975–1978 роках

Незважаючи на створення УПСО, основний центр патріархального руху і надалі залишався в США, а його найбільш активною структурою виступало ТПУ. Як уже йшлося вище, протягом 1972–1976 років його очолював Мирослав Навроцький, за каденції якого товариство продовжувало заходи і застосовувало механізми впливу, що були випрацювані в попереднє десятиліття. Серед них були і написання петицій до папи та різних куріальних установ, і виступи в пресі та на радіо, і полеміка з українськими єпископами щодо визнання юрисдикції глави УГКЦ та компетенцій синоду. В цей період відбулося чимало публічних протестних акцій, оскільки управа під проводом Мирослава Навроцького дотримувалось жорсткої лінії, започаткованої Зиновієм Гілем. Тематика чисельних маніфестацій і заяв у ці роки доповнюється критикою Ватикану за мовчання про переслідувану Церкву в Україні та продовження діалогу з Московським патріархатом в рамках т.зв. *Ostpolitik*. Публічними протестами супроводжувались також візити до США представників РПЦ. Значне збурення викликало чергове блокування Римською курією наміру провести синод УГКЦ у 1976 році та заборона виїзду глави УГКЦ до США для участі у 41-му Міжнародному євхаристійному конгресі у серпні того ж року.⁴⁹⁴

⁴⁹³ «Лист Централі КОТ до Йосифа Сліпого», *За рідну Церкву*, 75, 1975, 41–43; «Лист Централі КОТ до Петра Зеленого», *За рідну Церкву*, 75, 1975, 43–45; Вияснення УПСО. Виписка з протоколу засідання президії УПСО в дні 6.9.75, 16 жовтня 1975, Belgio: *Litterae fidelium. Zelenyj*, ф. 2, оп. IVa, спр. 272, арк. 274, ІА УГКЦ; Крайова управа ТПУ до президії УПСО, 21 листопада 1975, Листування Й.С. з вірними (США), ф. 2, оп. IVb, спр. 119, б. п., ІА УГКЦ.

⁴⁹⁴ Романа Навроцька до Йосифа Сліпого, 26 листопада 1972, America: *Litterae fidelium. Nawrockyj* (1971–1984), ф. 2, оп. IVa, спр. 235, арк. 325–26, ІА УГКЦ; His Holliness Pope Paul VI, 13 квітня 1973, America. Pat. Society. *Uprava* 2, ф.

З великим ентузіазмом учасники патріархального руху зустріли послання кардинала Йосифа Сліпого «Про поєднання у Христі» (1976), яке закликала до всеохопного екуменічного діалогу із православними українцями і прозвучало як альтернатива до ватикансько-радянських перемовин, від яких УГКЦ була відсторонена. Тема взаємин із православними вже була присутня в дискурсі руху й раніше, але саме від цього часу вона все частіше починає фігурувати серед його головних стратегічних завдань.⁴⁹⁵ Важливим моментом екуменічної програми Йосифа Сліпого стало включення в неї ідеї спільного патріархату, базованої на проєктах XVII століття.

Період 1972–1976 років був позначений виступами ТПУ на захист висвячення одружених кандидатів на священників УГКЦ в Канаді (єпископи в США не допускали одружених кандидатів до свячень взагалі). Для патріархального руху, питання одруженого духовенства стало одним із важливих маркерів ідентичності й «автономності» східної церковної традиції, натомість Ватикан і частина греко-католицького проводу в Північній Америці виступали проти цієї практики. Дискусія на цю тему відбувалася не лише в рамках УГКЦ, але й вийшла за її межі.⁴⁹⁶ Не в останню чергу це відбулось завдяки тому, що важливою ділянкою праці ТПУ у цих роках було донесення «українського питання» до ширшого загалу, особливо через англomовну пресу.

За цю сферу діяльності у товаристві відповідала Єва Піддубчишин, стараннями якої інформація про патріархальні акції, контраверсії навколо Ostpolitik та ін. з'являлась у провідних американських виданнях на кшталт «The Washington Post» та «The New York Times», а також у релігійних часописах і журналах

2, оп. IVa, спр. 383, арк. 221-31, ІА УГКЦ; «Відкритий лист Крайової Управи ТзПУ УКЦ до Українських Католицьких Владик», *За патріархат*, Вересень, 1974, 7; «Протестна демонстрація мирян», *За патріархат*, Листопад, 1975, 7; Василь Пасічник, «Українська Церква на Евхаристійних Конгресах», *За патріархат*, Вересень–Жовтень, 1976, 2-7; Василь Маркус, «Три “Вета” Ватикану», *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Липень 25, 1976.

⁴⁹⁵ «Пресова конференція в Нью Йорку», *За патріархат*, Червень, 1976, 9.

⁴⁹⁶ Eva Piddubscheshen, «Issue of Celibacy Heightens Patriarchal Sentiment», *За патріархат*, Листопад, 1975, 14–15; John S. Kachuba, «Imposed Celibacy: is it Ethical?» *Diakonia 2* (1977): 145–56; Walter Paska, «Celibacy and Schism», *Diakonia III* (1977): 279–86; Victor Pospishil, «Compulsory Celibacy for the Eastern Catholics in the Americas», *Diakonia II* (1976): 133–56; Victor Pospishil, «Compulsory Celibacy for the Eastern Catholics in the Americas. Part 2», *Diakonia III* (1976): 259–80.

(«Diakonia», «The Eastren Catholic Life» тощо).⁴⁹⁷ Суміжним до цієї праці було нав'язування контактів із богословами та вченими з-поза УГКЦ та організація міжнародних наукових симпозиумів. Після успішного семінару в Фордгемському університеті у 1972 році, наступний з черги симпозиум на тему «Українська Католицька Церква: 1945–1975» відбувся 19 квітня 1975 року в коледжі Ля Саль (Філадельфія) за участю відомих американських та канадських науковців. Одну з ключових доповідей на ньому виголосив Петро Біланюк, який запропонував першу спробу осмислення природи та історії сучасного патріархального руху.⁴⁹⁸

Особливе піднесення в мирянському середовищі спричинила поява у напівофіційному виданні «Вісті з Рима» за березень 1975 року *Соборного Великоднього послання єрархії Помісної Української Католицької Церкви*, під яким був підпис Йосифа Сліпого як «Патріярха і Кардинала».⁴⁹⁹ Як вже йшлося вище, літургійне поминання глави УГКЦ як патріярха розпочалось ще у 1973 році. Проте найбільшого розголосу набуло поминання Йосифа Сліпого як «патріярха Київського, Галицького і всієї Руси» о. Іваном Гриньохом під час літургії в соборі Святого Петра з нагоди чергових «Українських днів» у Римі влітку 1975 року, участь в яких взяло близько 5000 паломників з цілого світу.⁵⁰⁰ Особисто свою згоду на вживання титулу патріярха Йосиф Сліпий пояснював бажанням уникнути ще більшого розчарування в середовищі мирян УГКЦ та, як наслідку, можливого відходу частини вірних від Церкви чи у розкол, про що почала писати навіть неукраїнська преса.⁵⁰¹ Щодо самого механізму проголошення патріярхату, його аргументи були близькими до висловлених раніше П. Біланюком та В. де Фрісом: «Український Патріярхат є проголошений так як й інші патріярхати —

⁴⁹⁷ Див. напр. George Dugan, «Patriarchal Role Denied to Ukrainian Rite Church». *The New York Times*, September 26, 1971. «Ukrainian Catholics Bid in U.S. For Patriarchate Wins Support», *The Eastern Catholic Life*, July 30, 1972, 5, 11; Karlyn Barker, «Ukrainian Catholics Protest “Second Class” Treatment», *The Washington Post*, November 26, 1972, 4; Rebeca Leet, «Ukrainian Catholics Protest Lack of Church Autonomy», *The Sunday Star*, November 26, 1972, 4; Eva Piddubscheschen, «Ecumenism for Export Only», *Diakonia X*, no. 1 (1975): 80–84.

⁴⁹⁸ Labunka and Rudnytsky, *The Ukrainian Catholic Church 1945–1975*.

⁴⁹⁹ «Соборне Великодне послання єрархії Помісної Української Католицької Церкви», *Вісті з Риму*, Березень 26, 1975, 2–5.

⁵⁰⁰ Маркус, «П'ятнадцять років», 92–93; Сороковський, «Нарис історії», 46–47; Markus, «The Role of the Patriarchal Movement», 161; Димид, «Від залежності до автономії», 64.

⁵⁰¹ Йосиф Сліпий до Івана Прашка, 24 липня 1974, *Litterae episcoporum*. Prasko Joannes (1963–1975), ф. 2, оп. IVa, спр. 46, арк. 562, ІА УГКЦ; Babiak, *Legitimacy of the Ukrainian Patriarchate*, 133; «Верховного архієпископа Йосифа Сліпого може зустріти доля кардинала Міндсетті», *Свобода*, Грудень 12, 1974, 1.

московський, румунський, болгарський, сербський чи македонський. Їх не креував ані Папа, ані Вселенський Собор, але потім всі з часом признавали».⁵⁰²

Частина українських єпископів і Ватикан негативно поставились до такого кроку Йосифа Сліпого, на що патріархальники відповіли посиленням конфронтації. У відповідь на їхню адресу посипались звинувачення у бунті проти Апостольського престолу. Невизнання патріаршого титулу з боку Риму і кількох українських владик спонукали діячів патріархальних товариств закликати Йосифа Сліпого до скликання загального (великого) собору (можливо — за участю мирян), на якому б усі єпископи та духовенство офіційно проголосили УГКЦ патріархатом і остаточно закріпили спільну, зобов'язуючу для всіх позицію.⁵⁰³ Слід сказати, що питання участі мирян у процесі прийняття стратегічних рішень у Церкві підіймалося від самого початку існування руху, проте у середині 1970-х років воно почало набирати концептуальності.

11 вересня 1976 року помер митрополит Амврозій Сенишин. Патріарх Йосиф Сліпий особисто прибув на його похорон, а також здійснив свій третій архиєпископський візит до Північної Америки. Як і під час попередніх візитів, відвідини главою УГКЦ низки міст у США і Канаді спричинили емоційне піднесення в середовищі української греко-католицької спільноти. Для патріархального руху цей візит мав своє особливе значення, оскільки глава УГКЦ відвідав «патріархальні» громади у Вашингтоні, Чикаго та Торонто, а у Клівленді посвятив Святопокровський релігійно-громадський осередок із каплицею.⁵⁰⁴ До

⁵⁰² Йосиф Сліпий до Михайла Топоровича, 26 листопада 1975, Листування Й.С. з вірними (США), 1975, ф. 2, оп. IVb, спр. 84, б. п., ІА УГКЦ.

⁵⁰³ Микола Галів, «Собор Помісної УКЦеркви, — наступний етап», *За патріархат*, Березень, 1974, 1–3; Петро Зелений до Йосифа Сліпого, 28 листопада 1975, Бельгія, УПСО, П. Зелений 1971–1983, ф. 2, оп. IVb, б. п., ІА УГКЦ; Дмитро Кузик, «Потрібний Собор УКЦеркви», *Наш голос*, Листопад, 1975, 5–6; Ігор Князенко, «Собор УКЦеркви не є лиш потрібний, але й конечний (I)», *Наш голос*, Грудень, 1975, 10; Ігор Князенко, «Собор УКЦеркви не є лиш потрібний, але й конечний (II)», *Наш голос*, Січень, 1976, 6; Василь Маркус, «Перед Українськими днями в Римі», *Свобода*, Липень 5, 1975, 2; Крайова управа ТПУ до Йосифа Сліпого Вх. № 531/76, 4 січня 1976, Листування Й.С. з вірними (США), 1976, ф. 2, оп. IVb, спр. 85, б. п., ІА УГКЦ.

⁵⁰⁴ З. Р., «Благоговінням напоєні дні. До перебування Блаженнішого Патріярха Йосифа в Чикаго», *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Жовтень 10, 1976, 2–6; З. Р., «Новий Дар Покрови-Богородиці (Подвійне Свято в Парафії Св. Володимира і Ольги в Чикаго)», *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Жовтень 24, 1976, 4–6; «Патріярше Посвячення Святопокровського Осередку», *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Жовтень 24, 1976, 10; Василь Пасічняк, «Слідами Триумфальної Подорожі Патіярха Йосифа I в ЗСА», *Патріярхат*, Грудень, 1976, 5–7; Василь Пасічняк, «Глава ПУКЦеркви в Канаді», *Патріярхат*, Січень, 1977, 15–18.

цієї події громада Клівленда мусіла здолати досить довгий шлях. Заходи щодо заснування парафії розпочались ще у 1966 році, коли тамтешній комітет намагався заснувати в місті студитський монастир і парафію при ньому (схожі ідеї обговорювалися і в Чикаго), проте цього не вдалось зреалізувати, як і заснувати «старокалендарну» парафію на базі одного з храмів у Пармі–Клівленді.⁵⁰⁵ Глава УГКЦ хоч і ставився з розумінням до дій «оборонців», зі свого боку, настоював на тому, що у справі заснування парафії комітет повинен утриматись від різких кроків, а також був проти проведення богослужінь у православних церквах.⁵⁰⁶ У травні 1972 року в Клівленді постав ініціативний комітет для створення нової парафії, проте він одразу отримав відмову з боку митрополита Амврозія Сенишина.⁵⁰⁷ Незважаючи на це, установчі збори парафії відбулись 21 липня 1973 року та було придбано земельну ділянку під будову храму. Остаточо громада перейшла в нове приміщення у грудні 1976 року.

Під час візиту глави УГКЦ до США було оприлюднено його «Послання до українців в Америці», в якому він вкотре підкреслив, що лише Церква здатна забезпечити єдність українського народу в Україні і діаспорі, та закликав до співпраці з іншими етнічними спільнотами, які проживають на території цієї країни.⁵⁰⁸ Про те, наскільки радикально змінилась ситуація в США станом на 1976 рік, яскраво свідчить, на нашу думку, організація 23–24 жовтня в Чикаго «Синодальних днів» на підтримку загальноцерковних синодів УГКЦ та задля збірки коштів на «Патріярший фонд». В оголошенні, яке вийшло з єпископської

⁵⁰⁵ КОТ м. Клівленд до Йосифа Сліпого, 14 серпня 1966, America. Komitet Oborony 1964–1972, ф. 2, оп. IVa, спр. 395, арк. 221–22, ІА УГКЦ.

⁵⁰⁶ Йосиф Сліпий до КОТ в м. Клівленд, 24 травня 1971, America. Komitet Oborony 1964–1972, ф. 2, оп. IVa, спр. 395, арк. 329, ІА УГКЦ.

⁵⁰⁷ Йосиф Сліпий до КОТ в м. Клівленд, 8 квітня 1972, America. Komitet Oborony 1964–1972, ф. 2, оп. IVa, спр. 395, арк. 369, ІА УГКЦ; КОТ м. Клівленд до Йосифа Сліпого, 1 червня 1972, America. Komitet Oborony 1964–1972, ф. 2, оп. IVa, спр. 395, арк. 395, ІА УГКЦ; Ініціативний комітет для створення парохії УКЦ за юліянським календарем у Клівленді, Огайо до Амврозія Сенишина, 28 травня 1972, America. Komitet Oborony 1964–1972, ф. 2, оп. IVa, спр. 395, арк. 396, ІА УГКЦ; Амврозій Сенишин до Ініціативного комітету для створення парохії УКЦ за юліянським календарем у Клівленді, Огайо, 12 вересня 1972, America. Komitet Oborony 1964–1972, ф. 2, оп. IVa, спр. 395, арк. 402, ІА УГКЦ.

⁵⁰⁸ «Послання Блаженнішого Патріярха Йосифа до українців в Америці», в *Твори Патріярха і Кардинала Йосифа*, під ред. Івана Хоми і Івана Музички, т. IX (Рим: Український католицький університет ім. св. Климента папи, 1980), 267–69.

канцелярії і з підписом єпископа Ярослава Габра, зазначалось, що святкування пройдуть під гаслом «За Єдність Церкви і Народу, за Патріархат».⁵⁰⁹

Разом з тим, в середовищі ТПУ у 1974–1976 роках загострився затяжний конфлікт між головою Мирославом Навроцьким та групою «старих патріархальників» на чолі з Василем Качмарем.⁵¹⁰ Повторне обрання останнього очільником товариства на VI Загальному крайовому з'їзді 20 грудня 1976 року не розв'язало проблеми. Сторони не змогли порозумітися щодо передачі справ від попередньої управи до нової, а також щодо посади редактора журналу «За патріархат». Василь Пасічняк, який змінив на цій позиції Степана Процика і кандидатуру якого підтримував Мирослав Навроцький, був усунутий з редакторства, проте відійти від справ відмовився. Лише березнево-квітневе число журналу за 1977 рік вийшло під орудою нового редактора — Миколи Галіва. Починаючи з червневого випуску того ж року часопис почав виходити під назвою «Патріархат», що мало підкреслювати існування патріархату УГКЦ *де-факто*. Відтоді його офіційним видавцем разом із ТПУ стало також УПСО.

Ще за каденції Мирослава Навроцького у 1974 році у Філадельфії було започатковано діяльність американської філії Релігійного товариства українців-католиків «Свята Софія» (РТСС). Товариства «Святої Софії», перше з яких було засноване Йосифом Сліпим в Римі у 1970, стали правовими власниками патріарших інституцій та майна (УКУ і його філій, собору Святої Софії в Римі, храму свв. Мучеників Сергія і Вакха з патріаршим двором і музеєм та монастиря «Студіон» біля Рима) та повинні були дбати про забезпечення фінансової бази для утримання і діяльності перелічених установ. Окрім Філадельфії, філії РТТС постали у Вашингтоні та Чикаго, а також у Великій Британії (1977), Бельгії та Канаді (1979).⁵¹¹ Філадельфійський осередок РТСС був найпотужнішим. Координувала його діяльність дружина тодішнього голови ТПУ — Романа Навроцька, яка також відігравала активну роль у товаристві в цей період.

⁵⁰⁹ «Синодальні дні помісної Української католицької єпархії Св. Николая», *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Жовтень 10, 1976, 6.

⁵¹⁰ Дмитро Кузик, «Патріархальні справи», *Наш голос*, Липень, 1974, 3–4.

⁵¹¹ Леонід Рудницький, «До історії товариств “Свята Софія”» в *Матеріяли до історії Українського Патріархального Руху (1963–2001)*, під ред. Андрія Сороковського (Львів: Свічадо, 2009), 179–96.

Однак з 1977 року відносини між двома організаціями ускладнились у зв'язку зі змінами в керівництві ТПУ та початком активної фандрейзингової кампанії Товариства «Свята Софія», яке отримало санкцію патріарха Йосифа Сліпого займатись збором коштів на «Патріярший фонд». Для лідерів ТПУ, яке від самого початку свого існування збирало пожертви на потреби глави УГКЦ, нова фундація виглядала як спадкоємиця дотеперішньої діяльності ТПУ. Тому в товаристві прагнули не лише пропагувати фінансову збірку на «Патріярший фонд», але й мати право голосу у РТТС. Незважаючи на те, що голова УПСО Петро Зелений намагався донести до предстоятеля УГКЦ слушність позиції нового керівництва ТПУ, той став на сторону Мирослава і Романи Навроцьких, а умовою своїх подальших контактів із ТПУ поставив вимогу співпраці з Товариством «Святої Софії». ⁵¹²

На додаток до цих непорозумінь, нова управа ТПУ зіштовхнулась із занепадом місцевих осередків: у VI з'їзді взяли участь представники лише 18 з них, в той час як формально їх існувало 76. Провід товариства намагався виправити ситуацію, але й через рік на засідання крайової ради прибули репрезентанти лише 18 відділень. ⁵¹³ Нове керівництво ТПУ також спробувало налагодити стосунки із місцевими ієрархами після затяжного періоду конфронтації. В березні 1977 року відбулася зустріч із єпископом Василем Лостеном, який, по смерті митрополита Амврозія, став тимчасовим адміністратором Філадельфійської архієпархії. Перебіг зустрічі і прес-реліз свідчили про бажання патріархальників зняти колишні

⁵¹² Йосиф Сліпий до Крайової управи ТПУ Вих. №2172/77, 19 лютого 1977, Листування Й.С. з вірними (США), ф. 2, оп. IVb, спр. 119, б. п., ІА УГКЦ; Протокол пленарного засідання Крайової ради ТПУ, 6 березня 1977, Листування Й.С. з вірними (США), ф. 2, оп. IVb, спр. 119, б. п., ІА УГКЦ; Крайова управа ТПУ до Йосифа Сліпого, 17 вересня 1977, Листування Й.С. з вірними (США), 1977, ф. 2, оп. IVb, спр. 90, б. п., ІА УГКЦ; Йосиф Сліпий до крайової управи ТПУ Вих. №4125/77, 9 листопада 1977, Листування Й.С. з вірними (США), 1977, ф. 2, оп. IVb, спр. 90, б. п., ІА УГКЦ; Йосиф Сліпий до Зиновія Квіта Вих. № 3259/77, 20 червня 1977, Листування Й.С. з вірними (США), 1977, ф. 2, оп. IVb, спр. 90, б. п., ІА УГКЦ; Крайова управа ТПУ до Йосифа Сліпого, 21 травня 1977, Листування Й.С. з вірними (США), ф. 2, оп. IVb, спр. 119, б. п., ІА УГКЦ; Петро Зелений, «Причини непорозумінь в Америці» Вх. №3488/77, 22 липня 1977, ф. 2, оп. IVb, Листування П.Й.С. (Бельгія, УПСО, П. Зелений 1971–1983), б. п., ІА УГКЦ; Петро Зелений до Богдана Лончини, 11 листопада 1977, Фонд Богдана Лончини, Листування з П. Зеленим, б. п., ІА УГКЦ; Йосиф Сліпий до Петра Зеленого Вих. №5914/78, 30 жовтня 1978, Бельгія, УПСО, П. Зелений 1971–1983, ф. 2, оп. IVb, б. п., ІА УГКЦ.

⁵¹³ Микола Галів, «Крайовий Зїзд ТЗ ПУКЦеркви і перше засідання новообраної управи Т-ва», *За патріярхат*, Січень, 1977, 23; «Крайова нарада з відділами Товариства в США», *Патріярхат*, Грудень, 1977, 19; Василь Качмар до Йосифа Сліпого Вх. №2988/77, 26 квітня 1977, Листування Й.С. з вірними (США), ф. 2, оп. IVb, спр. 119, б. п., ІА УГКЦ.

напруження та налагодити конструктивну співпрацю. І хоч невдовзі ТПУ вкотре запротестувало проти призначення Конгрегацією Східних Церков в обхід синоду і глави УГКЦ єпископа Йосифа Шмондюка новим митрополитом Філадельфійським, а єпископа Василя Лостена — єпархом Стемфордським, під час інтронізацій публічних протестів не було.⁵¹⁴

У другій половині 1970-х років у патріархальному русі визріло розуміння того, що визнання патріаршого статусу — це тривалий процес і що його «не можна досягнути кількома демонстраціями, чи кількома відбутими зборами».⁵¹⁵ У 1977 році папа Павло VI підтвердив неможливість проголошення патріархату УГКЦ та вкотре закликав кардинала Йосифа Сліпого покласти край дискусіям і виступам довкола цієї теми у діаспорі, які, на його думку, шкодили самим вірним.⁵¹⁶ Ці фактори, на нашу думку, а також криза в ТПУ, якою завершився період «радикалізації», спонукали лідерів патріархального руху до переосмислення його стратегії і тактики.

Постання перших патріархальних організацій у 1964 році розглядалось їхніми учасниками переважно як знак пробудження і активізації саме мирянського середовища (кількість активних священиків в русі ніколи не було значною). Проте їхньою основною метою не було створення *мирянських організацій* у вузькому значенні цього терміну. Ціллю був патріархат, який повинен був допомогти реалізації низки завдань: збереження ідентичності Церкви, підтримування єдності спільноти тощо. На нашу думку, на початковому етапі рух не мав цілі сам в собі, а був радше інструментом для досягнення зовнішньої мети. Починаючи з 1977 року серед патріархальників активніше розпрацьовується ідея руху як власне *мирянської* організації, яка не є чимось тимчасовим, перехідним, а існуватиме навіть після можливого визнання патріархату: «Його роля і завдання тут у діаспорі не будуть кінчатися на нас сучасниках, бо інституція, якою є патріархат нашої Церкви піде

⁵¹⁴ «Авдієнція представників Крайової Управи Товариства за Патріархальний устрій Помісної УКЦеркви у владика Василя Лостена», *За патріархат*, Травень, 1977, 5; «Лист до Священної Конгрегації для Східних Церков у Римі через Папського Нунція у Вашингтоні Архиепископа Дж. Жадо», *Патріархат*, Грудень, 1977, 20.

⁵¹⁵ «Патріархат, це довгий процес...», *Патріархат*, Серпень, 1977, 1.

⁵¹⁶ Babiak, *Legitimacy of the Ukrainian Patriarchate*, 156–157.

живучою у віки».⁵¹⁷ Для підкріплення цієї тези все частіше використовуються документи Другого Ватиканського собору, які заохочували мирян до ширшої участі в еkleзіальному житті та закликали брати відповідальність за її теперішнє і майбутнє.

Яскравим практичним втіленням такої стратегії стала парафія свв. Володимира і Ольги в Чикаго. У 1975 році тут був заснований відділ ТПУ за прикладом інших міст США, проте головна увага його членів була спрямована на розбудову зразкової «патріархальної» парафії, на базі якої розгорнули свою діяльність різні мирянські та суспільні організації, відбувалась постійна просвітницька робота через видання відповідної літератури та «Церковного вісника», постали місцеві відділення Релігійного товариства «Свята Софія» і «Патріяршого фонду», а також філія УКУ.⁵¹⁸ На відміну від тих патріархальних структур, які утворилися на теренах Філадельфійської та Стемфордської єпархій і не були безпосередньо прив'язані чи включені у конкретні парафії, в Чикаго (та деяких інших містах) утворилися парафіяльні братства і сестринства, цілцю яких була розбудова помісності Церкви «від самих фундаментів, від низів, від її найнищої клітини — тобто парохії».⁵¹⁹ У 1976 році Комісія зв'язку церковних братств і сестринств, яка об'єднувала 12 осередків і 3 ініціативні групи, була прийнята до УПСО.⁵²⁰

У 1970-х роках проблема впорядкування мирянської активності розглядалось також на рівні єпископату УГКЦ. Як йшлося вище, вже на синоді 1969 року ієрархи підійняли питання про необхідність створення *Головної ради українських католицьких мирян*. Проте їхня ініціатива залишилась на рівні загального ствердження, а тому в середовищі мирянських організацій існували розбіжності щодо втілення цієї ініціативи в життя (див. §3.2.3.). Ієрархи повернулися до питання мирян на синоді у 1973 році, який відбувся 18–25 листопада. Під час засідань кілька

⁵¹⁷ «Зорганізований мирянський рух безперебійно діє», *Патріярхат*, Жовтень, 1977, 3–4.

⁵¹⁸ Детальніше див. Василь Маркус, ред., *Собор наших душ* (Чикаго: Ставропігія, 1982); «Справи УКЦеркви», *Наш голос*, Липень, 1975, 7.

⁵¹⁹ Стефанія Бережницька до Миколи Чубатого, 30 вересня 1971, Фонд Миколи Чубатого, «А–Г», б. п., УМАС.

⁵²⁰ Василь Маркус, *Церковні братства. Погляд на їх минуле та висновки для сучасного* (Чикаго: Видавництво братства святого Андрея Первозванного, 1970); «Створено Крайовий союз церковних братств і сестрицтв в Америці», *Патріярхат*, Жовтень, 1976, 19; Сороковський, «Нарис історії», 48.

єпископів вкотре звернули увагу на брак загальної координації мирянської активності та на окремі проблеми, які створюють деякі патріархальні мирянські організації. Владика Іван Прашко, який підтвердив, що з благословення глави УГКЦ він прийняв пропозицію стати духовним опікуном патріархальників, додав однак, що через відсутність на той момент статуту для цілого руху він не міг сповняти своїх обов'язків. Патріарх Йосиф Сліпий, у свою чергу, став на захист патріархального руху і закликав інших ієрархів допомогти мирянам спрямувати їх потенціал у добре русло: «Мусимо бути дуже уважні з мирянами, бо без мирян ми далеко не зйдемо».⁵²¹ В результаті обговорення було прийняте рішення організувати *Єпископську комісію для світського апостольства мирян*, до якої увійшли митрополит Максим Германюк, єпископи Ізидор Борецький і Василь Лостен, яка повинна була випрацювати засади організації мирянського апостоляту УГКЦ.

На нарадах єпископів УГКЦ 9–10 грудня 1976 року справу детально не розглядали, проте констатували, що «вона висувається на перше місце». Патріарх Йосиф Сліпий від себе додав, що «до мирян треба відноситися з увагою, що часи змінилися і треба доцінювати значіння і працю мирян».⁵²²

3.3.2 Діяльність УПСО у 1975–1978 роках

Серед першочергових цілей УПСО, накреслених його першим головою Петром Зеленим, було узгодження діяльності всіх структур, що увійшли до об'єднання, яке могло б тоді виступати назовні з єдиною позицією, відповідно до рішень проводу. Це, в свою чергу, мало б послужити відновленню довіри до цілого патріархального руху, оздоровленню атмосфери праці, а також подоланню «внутрішнього фронту» як поміж різними осередками (головно в США), так і між мирянами та церковною ієрархією. УПСО також ініціювало чергову висилку

⁵²¹ Протокол VI Архиепископского Синоду Єпископату Української Католицької Помісної Церкви, 1973, арк. 235.

⁵²² Протокол з нарад єпископату Української католицької помісної церкви під проводом Блаженнішого Патріарха Йосифа відбутих у днях 9, 10 і 11 грудня 1976 р. в авлі Українського Католицького Університету в Римі, 1976, Synodi 1958–1979, ф. 2, оп. IVa, спр. 73, б. п., ІА УГКЦ.

петицій до папи Павла VI у справі патріархату з нагоди Святого року в Католицькій Церкві у 1975 році та роковин офіційної заборони УГКЦ на рідних землях.⁵²³

15 липня 1975 року в Кастель-гандольфо біля Рима з ініціативи об'єднання відбувся I Конгрес мирян. Особливістю мирянських форумів УПСО стало те, що на них запрошували не лише представників патріархальних осередків, але й членів інших мирянських та церковно-релігійних організацій і товариств. Перший конгрес відбувся в рамках «Українських днів» у Римі, напередодні яких серед патріархальників ширилась надія на те, що прийняття Йосифом Сліпим титулу патріарха буде потверджене всіма єпископами і, можливо, римським архиєреєм. В УПСО офіційно привітали рішення предстоятеля УГКЦ щодо офіційного вживання патріаршого титулу та закликали всіх греко-католиків підтримати його. Учасники конгресу надіслали листи папі, державному секретареві Ватикану кардиналові Жанові Війо та всім українським єпископам з черговим зверненням у справі визнання патріархату та пошанування прав УГКЦ. Під час прес-конференції представники УПСО порушили питання переслідування і репресій греко-католиків в СРСР та піддали критиці діалог між Ватиканом і Москвою.⁵²⁴

II Конгрес мирян і II З'їзд делегатів УПСО, а разом з тим VII Загальні збори ТПУ відбулись 4–5 серпня 1976 року у Філадельфії в рамках 41 Міжнародного євхаристійного конгресу. Провідною ідеєю зустрічі УПСО стало бажання засвідчити, що екуменічний діалог між Римом і Східними Церквами не може ігнорувати український досвід, а саме: Флорентійську та Берестейську унії, а також ідеї митрополитів Йосифа Велямина Рутського та Петра Могили. Організатори також бажали підкреслити, що український патріархат, а не дипломатичні стосунки між Ватиканом і СРСР, є одним із ключів до вселенської єдності християн.

⁵²³ Відкриття I Загального з'їзду Українського світового об'єднання «За єдність Церкви і Народу», 28 грудня 1974, Belgio: Litterae fidelium. Zelenyj, ф. 2, оп. IVa, спр. 272, арк. 205–11, ІА УГКЦ; Президія УПСО. Повідомлення №1, 1 березня 1975, Belgio: Litterae fidelium. Zelenyj, ф. 2, оп. IVa, спр. 272, арк. 212, ІА УГКЦ.

⁵²⁴ Маркусь, «Перед Українськими днями в Римі», 2–3; Андрій Сороковський, ред., «Резолюції Конгресу мирян скликаного Українським патріархальним світовим об'єднанням за єдність Церкви і народу, що відбувся 15 дня липня 1975 р. в Кастельгандольфо біля Риму», в *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)* (Львів: Свічадо, 2009), 257–60; Андрій Сороковський, ред., «Комунікат Українського патріархального світового об'єднання “За єдність Церкви і народу”», в *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)* (Львів: Свічадо, 2009), 260–63; «Постанови у справі визнання Патріарха Блаженнішого Йосифа І», *Патріархат*, Липень–Серпень, 1975, 11.

В рамках зустрічі було оновлено статут УПСО та обрано нову президію, яку вдруге очолив Петро Зелений. Проте, через особисті обставини він не зміг виконувати своїх обов'язків у 1976–1979 роках, які взяв на себе його заступник Сидір Тим'як зі США. Після з'їзду учасники відбули «Трапезу духовної єдності з Великим неприсутнім» — ціллю якої було засвідчити свій протест проти заборони патріархові Йосифу Сліпому відвідати Північну Америку.⁵²⁵

Протягом 1975–1978 років керівництво УПСО намагалося виступати посередником у непорозуміннях між старою та новою управою ТПУ в США, а також сприяти залагодженню гострого конфлікту між патріархальним комітетом та апостольським екзархом у Великій Британії Августином Горняком.⁵²⁶

9 грудня 1976 року з нагоди 60-ліття священства Йосифа Сліпого УПСО спільно з представниками Українського богословського наукового товариства (УБНТ), Товариства священників св. Андрея, УКАО «Обнова», Союзу церковних братств і сестринств в Америці та патріархального комітету у Великій Британії оприлюднили відкрите звернення до українських владик із закликом не допускати трактування єпархій УГКЦ з боку Римської курії як окремих адміністративних одиниць, розв'язати конфлікт між мирянами і єпископом у Великій Британії без залучення зовнішніх сторін і поважати бажання вірних у США мати «традиційні парафії» в Філадельфії та Клівленді.⁵²⁷ До вірних Британського екзархату підписанти звернулися з проханням уникати необдуманих кроків та прямувати до примирення. Схожу заяву від імені УПСО, патріархальних товариств Бельгії, Німеччини, США, Великої Британії, Товариства священників св. Андрея (підписав

⁵²⁵ Комунікат Президії УПСО, б.д., Belgio: Litterae fidelium. Zelenyj, ф. 2, оп. IVa, спр. 272, арк. 295–97, ІА УГКЦ; Андрій Сороковський, ред., «Резолюції прийняті на другому делегатському з'їзді Українського патріархального світового об'єднання за єдність Церкви і народу (УПСО) та на другому Конгресі мирян, що відбулися в днях 4 і 5 серпня 1976 р. в Філадельфії», в *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)* (Львів: Свічадо, 2009), 268–76; Сороковський, «Нарис історії», 49; Маркусь, «П'ятнадцять років», 93.

⁵²⁶ Зелений, «Причини непорозумін в Америці»; Петро Зелений до Августина Горняка, 7 травня 1977, ф. 2, оп. IVb, Листування П.Й.С. (Бельгія, УПСО, П. Зелений 1971–1983), б. п., ІА УГКЦ; Петро Зелений до Августина Горняка, 14 березня 1978, ф. 2, оп. IVb, Листування П.Й.С. (Бельгія, УПСО, П. Зелений 1971–1983), б. п., ІА УГКЦ; Петро Зелений до Богдана Лончини, 22 травня 1978, Фонд Богдана Лончини, Листування з П. Зеленим, б. п., ІА УГКЦ; Петро Зелений до Йосифа Сліпого Вх. № 5914/78, 21 жовтня 1978, ф. 2, оп. IVb, Листування П.Й.С. (Бельгія, УПСО, П. Зелений 1971–1983), б. п., ІА УГКЦ.

⁵²⁷ В жовтні 1976 року апостольський адміністратор Філадельфійської архієпархії єпископ Василь Лостен суспендував священників, які служили на «патріархальних» парафіях у Клівленді та Філадельфії, за відмову визнати над собою його юрисдикцію. Див. «Звернення Апостольського адміністратора Філадельфійської архієпархії Василя», *Америка*, Жовтень 22, 1976, 2.

також секретар глави УГКЦ о. І. Хома), УХР та Українського християнського робітничого руху в Німеччині було оприлюднено 17 лютого 1977 року з нагоди 85-ліття з дня народження патріарха Йосифа Сліпого. Ініціатори вкотре закликали до порозуміння між мирянами і єпископом у Великій Британії, звернулися до папи Павла VI з проханням переглянути рішення стосовно патріархату УГКЦ та засвідчити свою прихильність і доброзичливість до переслідуваної Церкви в Україні. В такому ж дусі був витриманий комунікат, оприлюднений у 1978 році від імені УПСО, УБНТ, Товариства св. Андрея та РТСС з нагоди 15-ліття звільнення Йосифа Сліпого з радянської неволі.⁵²⁸

Європейські патріархальні товариства-члени УПСО протягом 1975–1978 років діяли в руслі активностей цілого об'єднання та долучалися до ініціатив центрального проводу. Після 1975 року між патріархальним товариством у Бельгії, яке очолював голова УПСО Петро Зелений, та екзархом у Німеччині Мирославом Марусином виник конфлікт щодо поминання глави УГКЦ як патріарха під час літургій. Проте він не набрав таких гострих форм, як це було у Великій Британії.⁵²⁹

Товариства у Франції та Німеччині не були надто активними. Хоч представники цих осередків долучались до підписання спільних листів і петицій УПСО, на місцевому рівні вони не провадили систематичної діяльності. У великій мірі це було пов'язане з тим, що в цих країнах проживало надто мале число українських емігрантів, а також там вже діяли інші мирянські організації (УХР, Робітничий рух тощо). Не менш важливою причиною слабкості цих осередків було те, що вони постали з ініціативи кількох активних осіб, а не внаслідок широкого руху «знизу» та консенсусу різних громадських груп. Це, в свою чергу, провокувало часом гострі внутрішні непорозуміння.⁵³⁰

⁵²⁸ Василь Маркусь, ред., «Становище представників духовенства і мирян, зібраних на спільній нараді в Римі 9 грудня 1976 р.», в *Матеріали Мирянських Конгресів та З'їздів УПСО* (Чикаго: Українське патріархальне світове об'єднання (УПСО), 1981), 121–25; «Заява», *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Березень 13, 1977, 2; Андрій Сороковський, ред., «Комунікат», в *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)* (Львів: Свічадо, 2009), 280–82.

⁵²⁹ Когут, «Мирянський патріархальний рух», 91; Піх, «Справа патріархату УГКЦ», 358–65.

⁵³⁰ Бобин і Шарко, «Історія крайового Товариства»; Президія ПТ у Франції до Петра Зеленого Вх. 259/75, 19 листопада 1975, Бельгія, УПСО, П. Зелений 1971–1983, ф. 2, оп. IVb, б. п., ІА УГКЦ; Петро Зелений до Володимира Косика, 16 червня 1976, Фонд Богдана Лончини, Листування з П. Зеленим, б. п., ІА УГКЦ; Петро Зелений до Богдана Лончини, 22 травня 1978.

Більш активними були патріархальні товариства в Аргентині та Великій Британії. В Аргентині від 1970 до 1977 року такий осередок не діяв формально як окрема організація, а був структурною одиницею Української центральної репрезентації. Певний час існували непорозуміння між ним і Українським католицьким об'єднанням Аргентини, яке також стояло на пропатріархальних позиціях хоч і було лояльним до єпископа. Незалежне патріархальне товариство в Аргентині постало у 1977 році, а його головою і найактивнішим членом став Антін Хлопецький. У другій половині 1970 років осередок вступив у полеміку з місцевим єпископом Андрієм Сапеляком, який після 1975 року деякий час займав опозиційну поставу супроти глави УГКЦ.⁵³¹

Як вже йшлося вище, патріархальний осередок у Великій Британії у другій половині 1970 років перебував у затяжному конфлікті з місцевим ієрархом. На Різдво 1976 року патріарх Йосиф Сліпий надіслав до Великої Британії гостре послання, в якому засудив дії єпископа і підбадьорив мирян. З ініціативи патріархальників були придбані храми у Глостері і Галіфаксі, часом у громадах спалахували конфлікти, в які була змушена втручатись місцева поліція. Предстоятель Церкви взяв під свою опіку окремі парафії, скерувавши туди священників, проте екзарх Августин Горняк заборонив їх у служінні. Попри це, завдяки чисельності членства (Центральний комітет охоплював понад 70 менших відділень) британському патріархальному осередкові вдалось розвинути широку інформаційну та видавничу діяльність, а також організувати масові петиційні акції. У другій половині 1970-х у Лондоні постало місцеве Релігійне товариство «Свята Софія» та філія УКУ.⁵³²

В Австралії патріархальні осередки охоплювали практично всі місцеві українські громадські організації греко-католиків та діяли у згоді з місцевими єпископами та духовенством.⁵³³

⁵³¹ Василик, *Українці Аргентини*, 148–56.

⁵³² Кравець, «Коротка історія»; «Слово Блаженнішого Патріярха Йосифа до українців у Великій Британії на Різдво 1976 р.», *Патріярхат*, Лютий, 1976, 2–3; Звіт з діяльності ЦПК ПУКЦ у Великій Британії за рік закінчений 31 березня 1978 року, 31 березня 1978, Українське Патріярхальне Товариство, Фонд Богдана Лончини, б. п., ІА УГКЦ.

⁵³³ Див. напр. «Відбувся VIII з черги Соборчик священників в Австралії», *Патріярхат*, Серпень, 1978, 8–10.

Попри те, що митрополит Максим Германюк з Канади мав застереження до прийняття титулу патріарха Йосифом Сліпим, до конфлікту між патріархальним рухом та ієрархією в Канаді не дійшло. II Крайовий з'їзд РУГО за патріархат УКЦ та Товариств підтримки патріархату УКЦ, який відбувся у Торонто 13 серпня 1978 року, вніс правки до Статуту РУГО, замінивши титул глави УГКЦ з «верховний архієпископ» на «патріарх», та переобрав головою Михайла Марунчака.⁵³⁴

У другій половині 1970-х років в патріархальному русі все активніше починає звучати думка про необхідність повного порозуміння з єпископами та активної співпраці із ними. Ревними промоторами цієї ідеї були голова УПСО Петро Зелений та багатолітній діяч патріархального руху Богдан Лончина, голова відділу ТПУ в Детройті. Бажання налагодити стосунки із єпископами, на нашу думку, мало дві основні причини: з одного боку, воно було частиною стратегії УПСО з подолання «внутрішнього фронту», а з іншого боку до такого кроку патріархальників підштовхував вік предстоятеля УГКЦ. В патріархальному середовищі розуміли, що без налагодження співпраці з ієрархами, у випадку відходу Йосифа Сліпого від справ, рух може очікувати маргіналізація. На загрозу короткочасності руху через його тісну асоціацію з особою патріарха Йосифа звертав увагу один з доповідачів на III Конгресі мирян УПСО, який відбувся 22 листопада 1978 року у Нью-Йорку.⁵³⁵ Цей форум відбувся в рамках третього СКВУ та став першою спробою комплексного аналізу різних аспектів 15-ти річної історії патріархальних змагань. Його матеріали та низка офіційних документів руху були видані окремим виданням як перший том «Бібліотеки мирянина». Зі згоди патріарха Йосифа Сліпого УПСО також стало членом СКВУ.⁵³⁶

⁵³⁴ «Відбувся другий крайовий з'їзд Рад українських Організацій за патріархат УКЦеркви та Товариств підтримки патріархату УКЦеркви в Канаді», *Патріархат*, Вересень, 1978, 19–20.

⁵³⁵ Богдан Лончина до Петра Зеленого, 28 травня 1978, Фонд Богдана Лончини, Листування з П. Зеленим, б. п., ІА УГКЦ; Петро Зелений до Богдана Лончини, 1 березня 1978, Фонд Богдана Лончини, Листування з П. Зеленим, б. п., ІА УГКЦ; Цимбалістий, «Світла і тіні руху за патріархат», 51–70.

⁵³⁶ Маркусь, ред., *Матеріали мирянських конгресів та з'їздів УПСО*; Василь Верига, ред., «Світовий Конгрес мирян у Нью-Йорку», в *Третій світовий конгрес вільних українців* (Торонто; Нью-Йорк; Лондон: Видання Секретаріату Світового Конгресу Вільних Українців, 1988), 339–42; Йосиф Сліпий до Петра Зеленого Вих. №4898/78, 7 березня 1978, ф. 2, оп. IVb, Листування П.Й.С. (Бельгія, УПСО, П. Зелений 1971–1983), б. п., ІА УГКЦ; Микола Галів, «Відбувся III Конгрес СКВУ», *Патріархат*, Січень, 1979, 22–23,32.

Обрання 16 жовтня 1978 року єпископом Риму кардинала Кароля Войтили, вихідця з Польщі, спершу викликало деякі побоювання в середовищі руху, проте за короткий час почала зростати надія, що саме Іван Павло II буде тим папою, який дасть позитивну відповідь на очікування в справі патріархату.

3.3.3. Патріархальний рух у 1979–1984 роках

Непорозуміння та конфлікти між новою і старою управами ТПУ, які тривали протягом цілої каденції Василя Качмара (1976–1978), значною мірою паралізували роботу керівництва та відтягли значну частину його потенціалу на полеміку. Через це В. Качмар кілька разів намагався залишити посаду голови товариства. Задля вирішення проблеми близький співробітник патріарха Йосифа Сліпого, архимандрит Любомир Гузар пропонував, щоб осідок керівництва ТПУ на деякий час було перенесено до якогось іншого патріархального осередку (окрім Чикаго, Філадельфії та Нью-Йорка). Голова УПСО підтримував цю ідею, яка також обговорювалась в середовищі ТПУ напередодні виборів нової управи.⁵³⁷

Самі вибори відбулися 31 березня 1979 року в Нью-Йорку під час VIII Загального з'їзду ТПУ, участь в якому взяли представники 22 відділів товариства. Свої привітання надіслав глава УГКЦ, а також єпископи Василь Лостен (США) та Ізидор Борецький (Канада), особисто на з'їзді був присутнім представник Релігійного товариства «Свята Софія» Леонід Рудницький, який увійшов до складу нової управи. До неї також увійшли представники різних «центрів впливу» ТПУ: Володимир Пушкар, Василь Маркус, Василь Пасічняк та ін., що, на нашу думку, свідчило про бажання досягнути якомога повнішої репрезентації і примирення різних патріархальних середовищ у США. З'їзд змінив назву *Товариство за патріархальний устрій УКЦ* на нову — *Українське патріархальне товариство в ЗСА (УПТ)*, а новим головою став Богдан Лончина з Детройту.⁵³⁸

⁵³⁷ Петро Зелений до Богдана Лончини, 22 травня 1978.

⁵³⁸ Петро Зелений до Богдана Лончини, 22 травня 1978; «Напередодні Крайового з'їзду в США», *Патріархат*, Листопад, 1978, 16; Управа УПТ до Йосифа Сліпого, 5 квітня 1979, США, Т-во за патріархальний устрій, 1979–1984, ф. 2, оп. IVb, б. п., ІА УГКЦ; М. Г., «Відбувся восьмий Крайовий З'їзд Т-ва за Патріархальний Устрій Помісної

Програма нової управи УПТ містила дві головні засади: об'єднання зусиль духовенства і мирян та зосередження основної уваги на парафіях, які є «фундаментом помісності» (гаслом нової управи стало «Закріплюймо український Патріархат на місцях!»).⁵³⁹ Ця програма відображала зміну самоусвідомлення патріархального руху, яка відбувалась у другій половині 1970-х років і яка полягала у більшому наголосі на його *мирянській* природі, аніж на його меті — *патріаршому статусі* Церкви. Передумовою такого переосмислення було визнання існування патріархату *де-факто*, який, однак, треба було «якнайбільш міцно закріпити». В такій парадигмі патріархальний рух як «рух зорганізованого мирянства», яке повинно бути «включене у наше церковне життя по парафіях не як пасивний, але як активний чинник», отримував перспективу подальшого розвитку в майбутньому.⁵⁴⁰

Обрання Богдана Лончини головою найбільшого і найактивнішого патріархального товариства та його дружні й довірливі стосунки із головою УПСО Петром Зеленим дозволили налагодити та синхронізувати працю патріархального руху у світовому масштабі. 15–16 вересня 1979 року в Лондоні УПСО відбуло свій III З'їзд делегатів і Конгрес мирян, на якому головував Богдан Лончина, а очільником УПСО було знову переобрано Петра Зеленого. Лондонський з'їзд засвідчив перед єпископатом готовність мирянського патріархального руху долучитися до оновлення церковно-парафіяльного життя та закликав єпископів визнати відповідальність за Церкву «за усім Божим людом». Окрему увагу учасники з'їзду приділили необхідності праці серед молоді, стосункам із православними та підготовці ювілею Тисячоліття Хрещення Русі-України. Після зібрання учасники відбули на прощу до Рима, де лідери УПСО вручили секретареві папи Івана Павла II черговий меморіал, який підписали понад 450 провідних мирян

УКЦеркви в США», *Патріархат*, Травень, 1979, 24–25; «Резолюції Восьмого Крайового З'їзду Т-ва за Патріархальний устрій Помісної Української католицької Церкви, що відбувся 31 березня 1979 р. в Нью Йорку», *Патріархат*, Червень, 1979, 22.

⁵³⁹ Богдан Лончина, «Єдність і сила», *Патріархат*, Серпень, 1979, 10, 38; «Від Крайової Управи Українського Патріархального Товариства в ЗСА», *Патріархат*, Серпень, 1979, 41; «Привіт від нової Крайової управи», *Патріархат*, Червень, 1979, 25.

⁵⁴⁰ М. Г., «Перед черговим З'їздом УПСО», *Патріархат*, Вересень, 1979, 6, 31.

діаспори.⁵⁴¹ Окрім чергового прохання про офіційне визнання патріархату УГКЦ та заклику звернути більшу увагу до становища катакомбної Церкви в Україні, автори документу висловили надію на зміну парадигми відносин між Ватиканом і Москвою, оскільки новий папа перед тим відбув свою першу подорож до Польщі, де рішуче виступив на захист свободи віросповідання.⁵⁴²

Бажання подолати «внутрішній фронт» із єпископатом не стримало, однак, керівництво УПСО від негативної реакції на призначення Ватиканом о. Мирослава Любачівського архієпископом-митрополитом Філадельфійським, а одночасно — єпископом-коад'ютором предстоятеля УГКЦ, без відповідного рішення синоду і глави УГКЦ. Незадоволення викликали і деякі формулювання номінаційних булл, в яких було підкреслено, що «влада юрисдикції» глави УГКЦ «не розтягається поза територію Верховного Архієпископства», а також постійно наголошувалось на тому, щоб новий єпископ «повідомляв Священну Конгрегацію для Східніх Церков» про свою діяльність та загалом «діяв згідно з нормами святих канонів і окремих приписів Священної Конгрегації для Східніх Церков».⁵⁴³ Процедура іменування нового митрополита розкритикував і патріарх Йосиф Сліпий. Проте невдовзі напруження між новим митрополитом, главою УГКЦ та папою Іваном Павлом II вдалося полагодити, а від протестів під час інсталяції владики Мирослава-Івана Любачівського на митрополичий престол у Філадельфії керівництво УПТ відмовилось, вважаючи їх шкідливими. 5 листопада 1979 року представники товариства відбули аудієнцію у митрополита-номінанта, на якій він сказав, що сам

⁵⁴¹ «Відбувся III делегатський з'їзд УПСО в Лондоні», *Патріархат*, Жовтень, 1979, 26–27,33; «Українські ювілейні дні в Римі», *Патріархат*, Жовтень, 1979, 3–5, 34; Сороковський, «Нарис історії», 50–51; Андрій Сороковський, ред., «Резолюції Третього З'їзду делегатів Українського патріархального світового об'єднання “За єдність Церкви і народу” (УПСО) що відбувся в Лондоні, Англія, 15–16 вересня 1976 р.», в *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)* (Львів: Свічадо, 2009), 282–86; Меморіал УПСО для Папи Івана Павла II, 21 вересня 1979, США, Т-во за патріархальний устрій, 1979–1984, ф. 2, оп. IVb, б. п., ІА УГКЦ.

⁵⁴² Детальніше див. Андрій Сороковський, ред., «Меморіал від українських мирян у діаспорі до Папи Івана Павла II», в *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)* (Львів: Свічадо, 2009), 289–91.

⁵⁴³ «Булля призначення Апостольського адміністратора Філадельфійської архієпархії для українців», *Патріархат*, Липень–Серпень, 1980, 12; «Булля призначення коад'ютора з правом наслідства Верховного архієпископа Львівського для українців», *Патріархат*, Липень–Серпень, 1980, 12; Президія УПСО до Йосифа Сліпого, 26 вересня 1980, Бельгія, УПСО, П. Зелений 1971–1983, ф. 2, оп. IVb, б. п., ІА УГКЦ.

не визнає титулу патріарха за Йосифом Сліпим, проте священникам не буде забороняти поминати його так під час богослужінь.⁵⁴⁴

20 липня 1980 року представники українських мирян Володимир Янів, Петро Зелений, Богдан Лончина та Мирослав Лабунька були запрошені на аудієнцію з папою Іваном Павлом II. Це була перша в історії зустріч найвищого рівня, на якій представники патріархального руху мали нагоду особисто розмовляти з римським архиєреєм. Сторони обмінялись думками з приводу переслідування УГКЦ в Україні, підготовки святкування 1000-ліття Хрещення, конфлікту між мирянами і єпископом у Великій Британії та низки інших актуальних проблем Церкви в діаспорі. Делегація також вручила папі меморіал польською мовою з переліком усіх піднятих на зустрічі питань.⁵⁴⁵

З ініціативи Івана Павла II питання синодів українського єпископату було остаточно унормоване і глава УГКЦ отримав право на їх скликання за згодою папи. *Надзвичайний* синод відбувся 24–27 березня 1980, а перший *звичайний* синод пройшов уже 25 листопада – 1 грудня того ж року (синоди 1969–1973 років Рим не визнав легітимними). Серед багатьох питань, які на ньому розглядалися, була також тема мирянства, а головну доповідь на цю тему виголосив канадський митрополит Максим Германюк. З боку деяких владик прозвучала критика окремих дій мирян та впливу політичних угруповань на мирянські об'єднання, тому було прийнято рішення активізувати створення осередків мирянського апостоляту, апробованих єпископатом. У кінцевому підсумку всі мирянські структури мали бути об'єднані в світову централізовану організацію *Світове об'єднання українців*

⁵⁴⁴ «Реакція УПСО на номінацію Філядельфійського митрополита», *Патріархат*, Жовтень, 1979, 8, 36; Сороковський, «Нарис історії», 50–51; «Патріарх Йосиф заявив, що буде святити в Римі владика-номіната о. д-ра Мирослава Любачівського», *Патріархат*, Листопад, 1979, 21; Богдан Лончина до Івана Хоми, 28 листопада 1979, Фонд Богдана Лончини, Листування. Різне, б. п., ІА УГКЦ; Богдан Лончина, «Звіт з авдієнції у Філядельфійського Митрополита-Номіната», 10 листопада 1979, Листування Й.С. з вірними (США), 1979, ф. 2, оп. IVb, спр. 97, б. п., ІА УГКЦ.

⁵⁴⁵ Володимир Янів та ін., «Опис перебігу “короткої зустрічі” делегації українських мирян з Папою Іваном Павлом II, яка відбулась в неділю 20 липня 1980 р. в папській палаті в Кастельгандольфо в обідню пору після “Ангел Господній”», 22 липня 1980, Francia: Litterae fidelium. Janiw W. 1969–1982, ф. 2, оп. IVa, спр. 302, арк. 265–67, ІА УГКЦ.

католиків (СОУК), якою повинен був опікуватися духовний асистент з-поміж єпископів.⁵⁴⁶

Напередодні синоду Рим відвідали делегати УПСО — Петро Зелений і Василь Маркусь. Вони мали зустрічі з кількома українськими єпископами та Владиславом Рубіном, новим префектом Конгрегації Східних Церков, та вручили йому меморіал стосовно актуальних проблем УГКЦ. До будь-якої форми участі в засіданнях синоду миряни допущені не були, що спричинило невдоволення в середовищі патріархального руху.⁵⁴⁷

Перший звичайний синод УГКЦ офіційно осудив «Львівський собор 1946 року», що викликало гостру реакцію з боку Московського патріархату на адресу Ватикану. Намагання папи Івана Павла II у листуванні з патріархом Піменом виправдатися тим, що заява українських владик не мала офіційного характеру і була оприлюднена без його відома, породили нову хвилю критики в середовищі патріархального руху.⁵⁴⁸ Телеграми протесту були направлені самому Іванові Павлові II, а також кардиналам Агостіно Казароллі та Владиславові Рубіну. Проте УПТ утрималось від прямих звинувачень, висловивши лише жаль, що сама Апостольська столиця не засудила офіційно і виразно події 1946 року, поставивши під сумнів доцільність діалогу між Ватиканом і Москвою взагалі. Наостанок миряни попросили папу надалі «захищати публічно права Української Католицької Церкви».⁵⁴⁹ Дипломатичний тон телеграм та інших листів цього періоду був наслідком поступової зміни тактики мирянських активістів, які (інколи після консультацій з патріаршою канцелярією в Римі) почали враховувати нюанси ватиканської дипломатії.⁵⁵⁰ Це, у свою чергу, дещо посилювало напруження всередині товариства, оскільки частина його членів віддавала перевагу «жорсткій лінії»

⁵⁴⁶ Максим Германюк, «Завдання мирян в Українській католицькій церкві на Україні та поза її межами», 1980, Synodi 1979–1982, ф. 2, оп. IVa, спр. 74, арк. 159–67, ІА УГКЦ; «Протокол першого звичайного Синоду», 2 грудня 1980, Synodi 1979–1982, ф. 2, оп. IVa, спр. 74, арк. 202–57, ІА УГКЦ.

⁵⁴⁷ Янів та ін., «Опис перебігу “короткої зустрічі”»; «Делегація УПСО у Римі напередодні Синоду», *Патріархат*, Листопад, 1980, 4–5; Богдан Лончина, «Синод: світла і тіні», *Патріархат*, Січень, 1981, 12–13.

⁵⁴⁸ «Виміна посланнями Патріярха Пімена і Папи Івана Павла II», *Патріярхат*, Серпень, 1981, 13–14; «Протестна телеграма Крайової Управи», *Патріярхат*, Серпень, 1981, 20; «Заява Крайової Управи Українського Патріярхального Товариства у США», *Патріярхат*, Серпень, 1981, 20.

⁵⁴⁹ «Протестна телеграма Крайової Управи», 20.

⁵⁵⁰ УПТ в ЗСА. Обіжний лист №4, 5 грудня 1982, Фонд Богдана Лончини, Українське Патріярхальне Товариство, б. п., ІА УГКЦ.

попереднього періоду. Слід додати, що сам патріарх Йосиф Сліпий відкидав занадто гостру критику діалогу між Ватиканом і Москвою та особисто провадив епізодичне листування із митрополитом Ленінградським і Ладозьким РПЦ Никодимом Ротовим.⁵⁵¹

4 квітня 1981 року в Баффало відбувся ІХ Загальний з'їзд УПТ, на який прибуло 49 делегатів, що свідчило про певне пожвавлення діяльності патріархальних осередків у США за останні роки. Листи-привітання надіслали патріарх Йосиф, духовний опікун патріархального руху єпископ Іван Прашко (Австралія), митрополит Степан Сулик та єпископи Інокентій Лотоцький, Василь Лостен зі США та архієпископ-коад'ютор Мирослав-Іван Любачівський. Після детального обговорення діяльності товариства протягом 1979–1981 років Богдана Лончину було переобрано на другий термін. Нова управа постановила й надалі пропагувати ідею патріархату, підтримувати «Патріярший фонд», а також поглиблювати духовно-релігійне життя членів товариства. Вперше одним із пріоритетів стратегії подальшої діяльності стала праця з молоддю, задля чого було створено окрему референтуру.⁵⁵² Нова програма містила натяки на політизацію руху в минулому та наголошувала на необхідності уникати її в майбутньому. На думку Б. Лончини, до товариства як *церковно-релігійного* об'єднання повинні були належати лише «практикуючі християни».

У серпні 1981 року з ініціативи нової управи відбулася спільна зустріч із представниками РТСС з метою остаточного унормування стосунків і розмежування компетенцій двох споріднених організацій. Посередником між двома товариствами виступив архимандрит Любомир Гузар. Внаслідок зустрічі було досягнуто

⁵⁵¹ Див. напр. Йосиф Сліпий до п. Рачунене Вих. 404/75, 29 грудня 1975, Листування Й.С. з вірними (США), 1975, ф. 2, оп. IVb, спр. 84, б. п., ІА УГКЦ; Йосиф Сліпий до Нікодима Ротова, 2 вересня 1975, Episcopi Orthodoxi. A–Z, ф. 2, оп. IVa, спр. 356, б. п., ІА УГКЦ.

⁵⁵² Микола Галів, «Відбувся черговий З'їзд Крайового Українського Патріархального Товариства в США», *Патріярхат*, Травень, 1981, 18–20; Богдан Лончина, «Звіт Голови з діяльності Крайової Управи УПТ-ва в США від квітня 1979 р. до квітня 1981 р.», *Патріярхат*, Травень, 1981, 22–23; Богдан Лончина, «Наші завдання на нову каденцію», *Патріярхат*, Травень, 1981, 28–29; «Відбулось пленарне засідання Крайової Управи Українського Патріархального Товариства», *Патріярхат*, Червень, 1981, 32.

домовленості, що акції, «які вимагають всегромадянської дії у справах УКЦеркви, належать до Українського Патріархального Товариства».⁵⁵³

З нагоди 90-ліття Йосифа Сліпого 14–15 лютого 1982 року УПСО провело в Римі IV Конгрес мирян та свій IV З'їзд делегатів. Конгрес на тему «Наша Церква в обличчі ювілею 1000-ліття Хрещення України» став наймасштабнішою подією з усіх організованих об'єднанням. На нього з'їхалося близько 500 учасників з Австралії, Південної та Північної Америки, багатьох країн Західної Європи. Серед доповідачів були не лише миряни, але й представники єпископату, духовенства та монашества. Окрема сесія була присвячена ролі молоді в Церкві. Відразу після завершення конгресу, 16 лютого, відбувся З'їзд делегатів УПСО, на якому Богдана Лончину було обрано головою. Учасники зустрічі в черговий раз звернулись до єпископату із закликом до єдності з главою УГКЦ, проханням розв'язати конфлікт у Великій Британії, а також допустити мирян до участі у церковному житті на всіх щаблях. Голова об'єднання серед пріоритетів своєї чергової каденції назвав роботу над посиленням духовно-релігійного життя спільноти, розвиток «богослов'я мирян», а також екуменічну діяльність.⁵⁵⁴

У наступних роках в рамках реалізації цієї програми УПСО організувало три наукові симпозіуми: «Богословія мирянства» (30 жовтня 1982 року, Філадельфія, США) і два на тему «Український екуменізм» (2 грудня 1983 року, Торонто, Канада і 28 вересня 1984 року, Пассейк, США). Сама тематика і рівень організації симпозіумів були високо оцінені патріархом Йосифом Сліпим.⁵⁵⁵

Попри намагання керівництва патріархального руху уникати полеміки з ватиканськими службовцями, цілковито цього оминати не вдалося. 6 липня 1982 року кардинал Владислав Рубін надіслав українським єпископам та до канцелярії глави УГКЦ листа (який був реакцією на послання Йосифа Сліпого з нагоди його

⁵⁵³ Богдан Лончина, «Конференція представників Крайової управи і “Св. Софії”. Філадельфія, 17 серпня 1981, приміщення філії УКУ», 5 грудня 1982, Фонд Богдана Лончини, Українське Патріархальне Товариство, б. п., ІА УГКЦ.

⁵⁵⁴ «Четвертий Конгрес Мирян», *Патріархат*, Березень, 1982, 11–16; «Делегатський з'їзд УПСО», *Патріархат*, Березень, 1982, 16–17; «Резолюції IV-го З'їзду УПСО – Рим 16 лютого 1982», *Патріархат*, Квітень, 1982, 22; Богдан Лончина, «Завдання УПСО», *Патріархат*, Квітень, 1982, 21–22.

⁵⁵⁵ «У Філадельфії відбувся симпозіум», *Патріархат*, Грудень, 1982, 15–16; Богдан Лончина, «Відкриття симпозіуму на тему: “Український екуменізм”», *Патріархат*, Січень, 1984, 20–21; Микола Галів, «Український екуменізм», *Патріархат*, Листопад, 1984, 25–26; *Богословія мирянства. Матеріали Симпозіуму*.

90-ліття), в якому ствердив, що «обстоювати, як дехто поступає, що Український Патріархат існує — це є насильство або викривлення правди, що служить хіба лише для того, щоб створювати замішання і поділ думок народу».⁵⁵⁶ В жовтні того ж року цей лист кардинала було оприлюднено в офіційному органі апостольського екзархату УГКЦ у Великій Британії «Церковні вісті». До листів кардинала Рубіна і відповіді йому патріарха Сліпого був доданий емоційний звинувачувальний коментар на адресу решти українських єпископів за те, що вони «не передали своїм вірним слів Папи».⁵⁵⁷ У відповідь УПСО та різні місцеві осередки надіслали листи до єпископа Августина Горняка та кардинала Владислава Рубіна.⁵⁵⁸ Лист до кардинала не був «відкритим», на відміну від листа екзархові, та був витриманий у дипломатичному тоні: автори висловили жаль з приводу оприлюднення листа та запевнили, що продовжуватимуть боротись за визнання патріаршого статусу УГКЦ. Натомість журнал «Патріархат», редактор якого дотримувався більш жорсткої лінії, вийшов з обкладинкою: «Східня Конгрегація знову зневажає нашу Церкву й патріарха» (ч. 12, 1982 р.). В самій Британії ситуація спровокувала чергову хвилю загострення конфлікту між патріархальниками і єпископом. Зі свого боку, патріарх Йосиф Сліпий подякував УПСО за підтримку.⁵⁵⁹

З нагоди завершення роботи над новим кодексом канонів Римо-Католицької Церкви та в контексті підготовки подібного кодексу для Східних Католицьких Церков у грудні 1982 року УПСО звернулося до папи Івана Павла II з проханням переглянути норму територіальності для східних католиків. Автори клопотання звертали увагу на те, що Латинська Церква може безперешкодно опікуватись своїми вірними по цілому світу, натомість юрисдикція предстоятелів Східних Церков обмежена лише до «матірних територій».⁵⁶⁰

⁵⁵⁶ «Документи нашого часу», *Свобода*, Грудень 29, 1982, 1, 4.

⁵⁵⁷ «Рим знову заговорив», *Церковні вісті*, Жовтень, 1982, 1–10.

⁵⁵⁸ Президія УПСО до Владислава Рубіна, 22 листопада 1982, ф. 2, оп. IVb, Листування П.Й.С. (США, Т-во за патріархальний устрій, 1979-1984), б. п., ІА УГКЦ; Богдан Лончина і Василь Колодчин, «Відкритий лист до єп. А. Горняка», *Патріархат*, Січень, 1983, 10–11.

⁵⁵⁹ Див. напр. В. Гоцький, «Чому знову демонстрації?», *Патріархат*, Січень, 1983, 27–28.

⁵⁶⁰ Президія УПСО до Івана Павла II, 6 грудня 1982, США, Т-во за патріархальний устрій, 1979–1984, ф. 2, оп. IVb, б. п., ІА УГКЦ.

Початок 1980-х років був позначений поживаленням контактів із підпільною Церквою. Зокрема вже на Першому звичайному синоді УГКЦ (1980) архимандрит Любомир Гузар від імені патріарха Йосифа Сліпого представив об'ємний звіт на тему «Стан Церкви в Батьківщині-Україні», було також створено відповідну синодальну комісію допомоги Церкви в Україні. Одним із важливих факторів, який сприяв підсиленню уваги до цієї теми, були виступи папи Івана Павла II на захист релігійної свободи в Східній Європі. У своєму Різдвяному посланні *Urbi et orbi* у 1981 році понтифік закликав уряди країн радянського блоку надати східним католикам повноту громадянських прав та забезпечити їхню релігійну свободу.⁵⁶¹

Ще однією нагодою для привернення уваги світової громадськості до долі «мовчазної Церкви» за «залізною завісою» стало відзначення 20-ліття звільнення Йосифа Сліпого з радянського ув'язнення в лютому 1983 року. В цей же час у Римі відбувався другий синод українського єпископату (від 30 січня до 12 лютого), центральною темою якого став стан підпільного церковного життя в Україні. Створена на попередньому синоді комісія представила свої напрацювання і пропозиції, а секретар Йосифа Сліпого о. Іван Дацько повідомив про форми та обсяги допомоги Церкві в УРСР, Польщі та інших країнах Східної Європи. В результаті синодальних нарад було прийнято програму підтримки підпільної Церкви, яка включала боротьбу не лише за індивідуальні права греко-католиків на свободу віровизнання, але й право на існування УГКЦ як інституції.⁵⁶²

Як і раніше, у цьому синоді не мали можливості взяти участь представники патріархального руху чи інших мирянських об'єднань. Проте 7 лютого керівництво УПСО надіслало єпископам власні міркування щодо стану та майбутнього Церкви. У своїх «Сугестіях і думках» миряни насамперед висловили занепокоєння відсутністю повної згоди «в думанні та рішеннях і дії» серед єпископату, тому

⁵⁶¹ «Messaggio di Giovanni Paolo II. Urbi et orbi. Natale 1981», La Santa Sede, accessed 25 October 2019, https://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/messages/urbi/documents/hf_jp-ii_mes_19811225_urbi.html.

⁵⁶² Йосиф Сліпий, «Стан Церкви в Батьківщині-Україні», 24 листопада 1980, Synodi 1979–1982, ф. 2, оп. IVa, спр. 74, арк. 102–23, ІА УГКЦ; Йосиф Сліпий, «До преосвящених владик», 3 лютого 1983, Synodi 1979–1982, ф. 2, оп. IVa, спр. 74, арк. 502–5, ІА УГКЦ; «Звіт Синодальної комісії допомоги церкві в Україні», 1983, Synodi 1979–1982, ф. 2, оп. IVa, спр. 74, арк. 620–44, ІА УГКЦ; Іван Дацько, «Про допомогу церкві в Україні», 10 лютого 1983, Synodi 1982–1983, ф. 2, оп. IVa, спр. 75, арк. 694–700, ІА УГКЦ; Протокол Священного Синоду ієрархії УКЦ, який відбувся у Ватикані від 30 січня 1983 до 12 лютого 1983, 12 лютого 1983, Synodi 1982–1983, ф. 2, оп. IVa, спр. 75, арк. 646–93, ІА УГКЦ.

головним побажанням до синоду стало «плекання ідеї єдності». УПСО також закликала ієрархів підтвердити чинність усіх рішень, прийнятих у 1960–70-х роках на конференціях єпископату (1963–1965) і синодах (1969–1973), оскільки вони були важливим внеском «у патріархальну побудову нашої св. Церкви, її історію та розвиток». Окрім цих та інших попередніх звернень, автори вкотре звернули увагу на конфлікт у Великій Британії та становище Церкви в Україні, а також запропонували відзначити 50-літній ювілей свята «Українська молодь Христові».⁵⁶³

16 квітня 1983 року УПТ відбуло X Загальний з'їзд. Свої привіти зібранню надіслали патріарх Йосиф Сліпий, митрополит Стефан Сулик, єпископ Василь Лостен і провід РТ «Свята Софія». Нову управу товариства очолив Олександр Пришляк з Нью-Йорка. На перших засіданнях новообране керівництво констатувало, що попри намагання налагодити співпрацю з єпископатом, ці спроби залишились переважно одностороннім процесом, а декрети Другого Ватиканського собору щодо участі і голосу мирян в житті УГКЦ не реалізуються. Зі свого боку, УПТ постановило долучитись до організації передач радіомовлення на Україну. Це було зроблено на пропозицію Леоніда Рудницького, який допомагав у роботі синодальної комісії допомоги Церкви в УРСР.⁵⁶⁴

Разом з тим у значному сегменті патріархального руху (США, Велика Британія) почало виявлятися і деяке розчарування розвитком Церкви у діаспорі за попередній період. На початок 1984 року рішення синодів єпископів 1980 і 1983 років не були опубліковані, статус попередніх зібрань ієрархії, які відбувались у 1960–70-х роках, залишався нев'язаним. У такому ж невизначеному стані було питання ролі мирян у Церкві, яке обговорювалося на синоді 1983 року. Зі скупих повідомлень про розгляд цієї справи на синоді 1980 року патріархальникам було

⁵⁶³ «Сугестії і думки Українського Патріархального Світового Об'єднання, що були передані на Священний Синод», *Патріархат*, Квітень, 1983, 13–14.

⁵⁶⁴ «Відбувся черговий Крайовий з'їзд Українського Патріархального Т-ва у Філадельфії», *Патріархат*, Травень, 1983, 26–28; Василь Пасічняк, «З першого засідання новообраної Краєвої Управи Українського Патріархального Товариства в США», *Патріархат*, Серпень, 1983, 25–26; Василь Пасічняк, «Відбулось пленарне засідання Управи Крайового Українського Патріархального Товариства в США», *Патріархат*, Січень, 1984, 29–30; «Звіт Синодальної комісії допомоги церкві в Україні»; Олександр Пришляк, «Українське Патріархальне Товариство в США», в *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)*, під ред. Андрія Сороковського (Львів: Свічадо, 2009), 130–31.

зрозуміло, що єпископи схилились до організації лише таких форм мирянського апостоляту, які були б створені з ініціативи ієрархії та нею офіційно апробовані. Додатковим фактором розчарування стало «Звернення владик Священного Синоду Української Католицької Церкви до вірних», в якому його автори не торкалися теми патріархату та уникнули вживання титулу «патріарх» щодо особи Йосифа Сліпого. В середовищі патріархального руху також існувало невдоволення щодо формату підготовки до ювілею 1000-ліття Хрещення Русі-України, оскільки в русі вважали, що святкування повинні відбуватися за участю православних та протестантів. Певне невдоволення викликали також дії папи Івана Павла II та Римської курії (наприклад, стосовно чергової заборони висвячення священників в одруженому стані), які, на думку діячів патріархального руху, були продовженням політики папи Павла VI.⁵⁶⁵

У свою чергу, керівництво УПСО намагалось втримувати більш виважену лінію, наголошуючи на тому, що взаємини із єпископатом та Ватиканом належать до сфери відповідальності проводу, а до компетенції крайових осередків — лише справи місцевого характеру. На думку голови УПСО, рух повинен був уникати атак на Апостольську столицю (оскільки «східна політика» Івана Павла II була відмінною від провадженої папою Павлом VI) та намагались співпрацювати з прихильними УГКЦ особами, не відступаючи від головних принципів.⁵⁶⁶

І розчарування та навіть розпач в патріархальному середовищі, і намагання знайти максимально-конструктивний *modus vivendi* з українськими єпископами й Ватиканом відбувались на тлі поступового згасання життєвих сил патріарха Йосифа Сліпого. Починаючи з 1980 року, він не міг брати активної участі в

⁵⁶⁵ Микола Галів, «Деякі думки і завваги до питання “Звернення владик Священного Синоду Української Католицької Церкви до вірних”», *Патріархат*, Червень, 1983, 10–12; Микола Галів, «Ще кілька завваг до “Звернення Владик Священного Синоду Української Католицької Церкви до Вірних”», *Патріархат*, Серпень, 1983, 11–12; Пасічняк, «Відбулось пленарне засідання Управи Крайового Українського Патріархального Товариства в США»; М. Г., «Наголошуймо 1000-ліття християнства, а не православ'я, католицизму і протестантизму», *Патріархат*, Жовтень, 1983, 3–4; Василь Пасічняк, «Будьмо послідовниками Патріарха Йосифа», *Патріархат*, Квітень, 1984, 20–21; Євген Іванків, «Папа Іван Павло II і Українська Католицька Церква (I)», *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Листопад 20, 1984, 2; Євген Іванків, «Папа Іван Павло II і Українська Католицька Церква (II)», *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Грудень 4, 1984, 2; Євген Іванків, «Папа Іван Павло II і Українська Католицька Церква (III)», *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Грудень 18, 1984, 2.

⁵⁶⁶ Богдан Лончина, «Деякі завваги стосовно нашої діяльності», *Вісті УПСО*, Червень 10, 1983, 1–2.

засіданнях синодів, а 7 вересня 1984 року відійшов у вічність в Римі на 93-му році життя. На похоронні відправи, які відбулись 12–13 вересня, прибули численні делегації з різних країн.⁵⁶⁷ У спільній заяві, яку підписали представники патріархального руху та УХР, було підкреслено, що «з відходом Блаженнішого Отця Йосифа скінчилася одна доба, а з Його наступником розпочнеться черговий етап у розвитку нашої Церкви», та висловлено надію на те, «що буде задержана тяглість і переємність ідеї та праці у проводі нашої Церкви, у патріарших установах та в настанові ієрархії і духовенства». Наостанок було підкреслено, що миряни залишаються вірними «двадцятирічному змагання за повноцінне завершення нашої Церкви в Києво-Галицькому Патріархаті» і «в цьому дусі» наддадуть свою повну підтримку новому проводу УГКЦ.⁵⁶⁸

Одразу після смерті Йосифа Сліпого Конгрегація Східних Церков надіслала листа до єпископа Ізидора Борецького (Торонто, Канада), який містив перестороги щодо висвячення одружених священників, порушень інструкцій Римського Апостольського престолу у справі патріархату та нарікання на брак дисципліни і духовного життя, через домінування в Церкві псевдо-патріотизму. Лист був підписаний кардиналом-префектом Владиславом Рубіном та секретарем конгрегації єпископом Мирославом Марусином. Оприлюднення цього листа у пресі спровокувало чергову хвилю обурення в середовищі патріархального руху. Щоб зменшити напруження, 12 українських єпископів вимушені були зробити спільну заяву у справі публікації листа та заперечити, що всі вони отримали такі «таємні інструкції».⁵⁶⁹

⁵⁶⁷ Микола Галів, «Хай світла пам'ять про Патріярха Йосифа іде з роду в рід», *Патріярхат*, Жовтень, 1984, 4–9.

⁵⁶⁸ «Заява Президії Українського Патріярхального Світового Об'єднання», *Патріярхат*, Жовтень, 1984, 25–26.

⁵⁶⁹ «Лист Священної Конгрегації», *Патріярхат*, Грудень, 1984, 28; «Коли наші єпископи стануть в обороні нашої Церкви?», *Патріярхат*, Березень, 1985, 28; «Становище владик Української Католицької Церкви до статті у журналі “Ньюзвік” з дня 5 листопада 1984 р.», *Патріярхат*, Січень, 1985, 15.

3.4. Змагання за патріархат після смерті Йосифа Сліпого (1984–1989)

3.4.1 Взаємодія між патріархальниками і новим главою УГКЦ

Смерть патріарха Йосифа Сліпого була трагічною сторінкою в історії патріархального руху і завершила вагомий етап його розвитку і самоусвідомлення. Проте зусилля та напрацювання мирянських лідерів у 1979–1984 роках, які були спрямовані на переорієнтацію фокусу з особи самого Йосифа Сліпого на патріархальну ідею як таку, дозволило рухові розвиватись далі без різкого перепаду. Чинником, який відіграв у цьому процесі дуже важливу роль, було переосмислення характеру руху, який тепер бачився не просто як засіб досягнення патріархату, але мав цінність сам по собі, як форма мирянського апостоляту. Додаткового стимулу для подальшого розвитку додавало «Завіщання» покійного предстоятеля, в якому він закликав ніколи не відмовлятися від «Патріархату своєї страдної Церкви», та заява «Львівського крилосу», тобто найближчих співробітників Йосифа Сліпого, які закликали нового главу УГКЦ продовжувати патріархальні змагання: «...Ваш титул Патріярха, який успадковуєте по великім Pokійнику, є і буде для Вас хрестом. Але цього хреста скинути Ви не можете ради миру в нашій Церкві, ради тих 400-літніх змагань за нього».⁵⁷⁰

З іншого боку, в середовищі руху існувало деяке упередження щодо нового очільника УГКЦ. По-перше, він не належав до близьких співробітників покійного патріарха Йосифа, а своєю резиденцією в Римі обрав не собор Святої Софії, а храм Жировицької Богородиці та свв. Сергія і Ваха. По-друге, щодо деяких питань церковного життя у США між рухом та новим главою Церкви і раніше існували розбіжності. Головним чином це стосувалося питання впровадження англійської мови та ставлення до суспільних питань. У 1964 році о. Мирослав-Іван Любачівський служив на парафії свв. Петра і Павла в Клівленді, де спалахнув мовно-календарний конфлікт. Як митрополит Філадельфійський він гостро критикував вплив політичних сил на церковне життя, які, на його думку, стояли за

⁵⁷⁰ «Становище Львівського Крилосу», *Патріярхат*, Жовтень, 1984, 16; Богдан Лончина, «Найбільше діло Патріярха Йосифа», *Патріярхат*, Лютий, 1985, 9–10.

гучними протестами під час висвячення єпископів Василя Лостена та Івана Стаха у Філадельфії в 1971 році.⁵⁷¹

Попри це, поступово провідникам патріархального руху вдалось налагодити контакт і співпрацю з новим главою УГКЦ. 16 березня 1985 року у Філадельфії з ініціативи УПСО відбулась нарада представників руху, на якій обговорювалась його подальша стратегія. Ключовими точками стало продовження співпраці з єпископатом та прихильними силами у Ватикані, уникання зайвих атак, привернення широкої уваги до переслідуваної Церкви в Україні та черговий «плебісцит» у справі патріархату. За задумом ініціаторів нової петиційної акції, вона повинна була охопити кількасот тисяч людей у цілій діаспорі.⁵⁷² Майже відразу після початку кампанії зі збору підписів УПСО зіткнулося з новою спробою включення в акцію політичного середовища ОУН(б). З боку президії об'єднання ці дії були розцінені як спроба втручання політичної організації в компетенції мирянського руху.⁵⁷³

У травні того ж року провід УПСО звернувся з проханням до Мирослава-Івана Любачівського старатись про офіційне признание з боку Ватикану таємних хіротоній Любомира Гузара й Івана Хоми, які його попередник здійснив у 1977 році.⁵⁷⁴ Обидва «таємних єпископи» були членами «Львівського крилосу» та близькими співробітниками патріарха Йосифа Сліпого, тож звернення у справі легалізації їхніх єпископських свячень було, на нашу думку, наслідком прагнень патріархального середовища зберегти тяглість стратегії на досягнення патріаршого статусу в оточенні нового глави УГКЦ, а також бажання забезпечити неперервність контактів із «українським Римом».

⁵⁷¹ Андрій Кравчук, «Інтерв'ю з митр. М. Любачівським», *Око*, Травень 15, 1980, 4; Громадський комітет м. Клівленд до Йосифа Сліпого, 21 квітня 1964.

⁵⁷² Сороковський, «Нарис історії», 54; «Передз'їздові наради патріархальних діячів», *Патріархат*, Травень, 1985, 17; Протокол з наради УПСО, що відбулась в суботу 16 березня 1985 р. в приміщенні УКУ в Філадельфії, 16 березня 1985, Фонд Роми Гайди, ПТ-7 (Праця в управах – 1984–1986) б. п., УМАС; «Звернення Президії УПСО», *Патріархат*, Грудень, 1985, 7.

⁵⁷³ Сороковський, «Нарис історії», 54; Президія УПСО до управи Крайового патріархального об'єднання мирян у Великій Британії, 1 серпня 1985, Фонд Роми Гайди, ПТ-7 (Праця в управах – 1984–1986) б. п., УМАС.

⁵⁷⁴ Президія УПСО до Мирослава Івана Любачівського, 2 травень 1985, Листування з УПСО, ф.3, оп. III, спр. 42, б. п., ІА УГКЦ.

18 травня 1985 року в Торонто відбувся V Конгрес мирян УПСО. Провідною темою форуму було «40 років нищення УКЦ — ситуація, перспективи, завдання».⁵⁷⁵ Своє привітання конгресові надіслав глава УГКЦ — Мирослав-Іван Любачівський, який закликав учасників шукати того, «що нас поєднює, а не роз'єднює», та попросив мирян застановитися над вихованням «молодого, свідомого і відданого священничого покоління, яке оновить життя нашої Церкви в Україні, яка переживає велику, але важку хвилину відродження». Серед головних завдань у цій сфері він також назвав розбудову УКУ, «щоб з волею мого Великого Попередника св.п. Блаженішого Йосифа, він став кузнею нових кадрів працівників Християнської України в другому тисячолітті її існування».⁵⁷⁶ На конгрес завітали єпископи Ізидор Борецький, Іван Прашко та митрополит Максим Германюк. Наступного дня, 19 травня, відбувся V З'їзд делегатів УПСО, на якому Богдана Лончину було переобрано головою на наступну каденцію. В результаті нарад УПСО проголосило, що його найважливішим завданням на найближчий час стане оборона «прав віруючих та поставленої поза законом в СРСР нашої Церкви, як і інших релігійних спільнот».⁵⁷⁷ З'їзд також звернувся до глави УГКЦ із закликом прийняти титул патріарха, зазначивши, що за патріарший статус необхідно боротись, а не очікувати, що його просто подарують.⁵⁷⁸

27 вересня 1985 року помер Богдан Лончина, тому 1 жовтня позачергова нарада УПСО прийняла рішення до обрання нового голови передати його повноваження одному із заступників — Василеві Колодчину. Свої співчуття родині померлого надіслали глава Церкви та всі єпископи УГКЦ, зібрані в той час на синоді в Римі.⁵⁷⁹

⁵⁷⁵ Сороковський, «Нарис історії», 54–55; М. Г., «В Торонто відбувся п'ятий Конгрес мирян і З'їзд УПСО», *Патріархат*, Липень–Серпень, 1985, 18–19.

⁵⁷⁶ Мирослав-Іван Любачівський до управи УПСО Вих. № 47/85, 19 квітня 1985, Листування з УПСО, ф.3, оп. III, спр. 42, б. п., ІА УГКЦ.

⁵⁷⁷ «Резолюція П'ятого З'їзду делегатів Українського Патріархального Світового Об'єднання в Торонто, Канада», *Патріархат*, Вересень, 1985, 21.

⁵⁷⁸ V З'їзд делегатів УПСО до Мирослава-Івана Любачівського, 19 травня 1985, Листування з УПСО, ф.3, оп. III, спр. 42, б. п., ІА УГКЦ.

⁵⁷⁹ «Широка українська громада відправила у Божу вічність видатного мирянського діяча, Голову УПСО д-ра Богдана Лончину», *Патріархат*, Листопад, 1985, 22–23; Сороковський, «Нарис історії», 55.

Напередодні третього синоду єпископів УГКЦ, який відбувся в Римі з 22 вересня до 5 жовтня 1985 року, УПСО направило на розгляд єпископів низку пропозицій, серед яких звично містились питання, які стосувалися визнання патріархату Ватиканом, юрисдикції і прав глави УГКЦ поза межами України, права висвячувати жонатих на священників, вирішення конфлікту в Британії, а також заклик до відновлення української єпархії у Перемишлі (Польща). Безпосередньо перед самим синодом у Вічному місті відбувся форум представників патріархальних товариств, які підтвердили свою повну лояльність новому провові Церкви та оголосили згадану вище широкомасштабну петиційну акцію у справі визнання патріархату УГКЦ та беатифікації митрополита Андрея Шептицького, що, як сподівались учасники зібрання, могло відбутись в рамках 1000-ліття Хрещення Русі-України.⁵⁸⁰

Слід сказати, що попри поширене в середовищі патріархального руху упередження щодо кардинала Мирослава-Івана Любачівського, виступаючи 25 листопада 1985 року на Папському синоді він, посиляючись на свого попередника, знову закликав Апостольську столицю визнати патріархат УГКЦ.⁵⁸¹ З важливою промовою на цьому ж Папському синоді виступив митрополит Філадельфійський Степан Сулик, який підняв питання поширення юрисдикції глави УГКЦ поза матірню територію: «Ми з пошаною просимо Вселенського Архиєрея як намісника Христа на землі і правдивого наслідника св. Петра зарядити та дарувати пряму юрисдикцію головам Східних Католицьких Церков *sui iuris* над їхніми вірними, де б вони не жили».⁵⁸² Ці виступи були свідченням, що патріархальна ідея утвердилась у провові УГКЦ і не в останню чергу завдяки діяльності мирянського патріархального руху.

У 1986 році увага патріархальних товариств була привернена до збору підписів щодо визнання патріархату в рамках нової петиційної акції та до

⁵⁸⁰ Сороковський, «Нарис історії», 55; Президія УПСО до Священного Синоду УГКЦ, 4 вересня 1987, Листування з УПСО, ф.3, оп. III, спр. 42, б. п., ІА УГКЦ; «Заява представників патріархального руху», *Патріархат*, Листопад, 1985, 27; «Звернення Президії УПСО».

⁵⁸¹ «“Українській Католицькій Церкві визнати статус патріархату” Промова Блаженнішого Мирослава-Івана на Папському синоді (25 Листопада 1985 р.)», *Визвольний Шлях*, Лютий, 1986, 188–91.

⁵⁸² «Промова Митрополита Стефана на Папському синоді (26 Листопада 1985 р.)», *Визвольний Шлях*, Квітень, 1986, 465.

відстоювання прав віруючих в СРСР, щоб якомога ширше інформувати міжнародну громадськість про обмеження релігійної свободи, переслідування віруючих та життя підпільної Церкви. Паралельно з цим відбувалася підготовка до святкування 1000-ліття Хрещення, до якого патріархальники прагнули залучити також представників українських православних Церков у діаспорі.

Разом з тим, діяльність патріархального руху була позначена деяким зниженням активності, що було безперечно пов'язано зі смертю Йосифа Сліпого, але також і з поступовим відходом від справ провідних членів руху. На сторінках офіційного часопису «Патріархат» у 1980-х роках все частіше з'являються повідомлення про смерть відомих мирянських діячів у різних країнах. Завмирання діяльності багатьох товариств було пов'язане також із поважним віком їхніх членів, багато з яких на той час вже мали близько 70 років і не могли приділяти достатньо уваги суспільно-релігійним справам. Так, вже під час наради представників патріархального товариства 16 березня 1985 прозвучала думка про необхідність організувати чергову петиційну акцію саме у 1985–86 роках, оскільки в наступні роки провести її вже було б неможливо.⁵⁸³

Тут також слід додати, що у 1980 роках патріархальний рух почав втрачати свій світовий масштаб. Насамперед, це було пов'язано із поступовим занепадом малих патріархальних осередків. Додатковими факторами, які пришвидшили цей процес, на нашу думку, було обрання головою УПСО Богдана Лончини і відповідне перенесення формального центру руху з Європи до США. А також поступове згасання патріархального руху у Канаді. Стратегія, яка полягала у створенні «парасолькової» патріархальної ради над існуючими громадськими і мирянськими організаціями, не виправдала себе. Не маючи під собою власної, персональної членської бази, діяльність канадської РУГО зводилась до активності кількох членів управи. З їхнім поступовим відходом від справ, праця ради набрала суто декларативних форм.

Раптова смерть Богдана Лончини на деякий час паралізувала активність управи УПСО, а нового голову було обрано лише у вересні 1986 року. Ним став

⁵⁸³ Протокол з наради УПСО, що відбулася в суботу 16 березня 1985 р. в приміщенні УКУ в Філядельфії.

Василь Колодчин з Детройту.⁵⁸⁴ 4 квітня 1987 року на XI Загальному з'їзді УПТ головою було переобрано Олександра Пришляка.⁵⁸⁵

Пожвавлення діяльності руху відбулось у 1987 році і пов'язано було зі святкуванням 1000-ліття Хрещення Русі-України, яке розпочалось у Римі Четвертим синодом єпископів УГКЦ (21–30 вересня 1987 року) та VI Конгресом мирян УПСО. Підготовка до цих подій тривала протягом цілого року, оскільки урочистості в Римі повинні були відбутися за якомога широкої і масової репрезентації українських мирян.

Додатковим стимулом поживлення руху було проголошення у 1987 році папою Іваном Павлом II «Року мирян», в рамках якого в Рокка-ді-Папа (Італія) 21–25 травня відбулась Світова конференція мирян на тему «Нова євангелізація для побудови нового суспільства». Українських мирян на світовому форумі, з благословення і сприяння Мирослава-Івана Любачівського, представляв голова УПСО Василь Колодчин. Світова конференція, в якій взяло участь 204 представники з 57 країн світу, передувала Папському синодові, який також був присвячений ролі мирян в житті Церкви. На форумі голова УПСО поінформував учасників про переслідування УГКЦ в СРСР (а також Православної Церкви), ситуацію зі свободою віросповідання за «залізною завісою» та закликав представників різних делегацій звертатись до радянського керівництва з вимогою припинити переслідування релігійних спільнот і дисидентів.⁵⁸⁶

Запрошення спостерігачів-мирян на VII звичайний Папський синод «Місія і покликання мирян у Церкві та світі: 20 років після II Ватиканського собору» (1–30 жовтня 1987 року) спонукало керівництво УПСО вкотре звернутись до глави УГКЦ з пропозицією допустити представника мирян на синод українського єпископату (21–30 вересня 1987 року) та просити про сприяння у висилці делегата від українців на згаданий Папський синод.⁵⁸⁷ У присутності представника мирян на синоді було

⁵⁸⁴ «Відбулась спільна нарада Українського Патріархального Світового Об'єднання і провідних патріархальних діячів у Боффало, Н.-Й.», *Патріархат*, Жовтень, 1986, 19–20.

⁵⁸⁵ Пришляк, «Українське Патріархальне Товариство в США», 134–35.

⁵⁸⁶ Василь Колодчин, «Звіт із Світової консультативної конференції мирян в Рокка ді Папа біля Риму (21–25 травня 1987 року)», 14 червня 1987, Листування з УПСО, ф.3, оп. III, спр. 42, б. п., ІА УГКЦ.

⁵⁸⁷ Президія УПСО до Мирослава Івана Любачівського, 12 липня 1987, Листування з УПСО, ф.3, оп. III, спр. 42, б. п., ІА УГКЦ.

відмовлено, тому керівництво УПСО надіслало розлогий меморіал до єпископів, в якому висловило бажання співпрацювати задля допомоги Церкві в Україні, а також інших країнах Східної Європи (Польщі, Словаччині, Румунії та Югославії), знову звернуло увагу на затяжний конфлікт у Великій Британії, підтвердило готовність підтримувати фінансово розбудову спадщини УГКЦ в Римі та всіма силами включитись у ювілейні святкування 1000-ліття Хрещення Русі-України. Хоч автори меморіалу констатували покращення стосунків між ієрархією і рухом, проте висловили жаль, що старі упередження подекуди залишилися в силі. У питанні організації світового об'єднання мирян, ідею якого єпископат обговорював на попередніх синодах, керівництво УПСО закликала «прийняти за реальність ту дійсність, яка сьогодні існує. УПСО є одинокою центральною організацією мирян в діаспорі». Не заперечуючи проти гіпотетичного створення іншого мирянського об'єднання, яке б включало організації, санкціоновані єпископатом, лідери патріархального руху звернули увагу на приклад врахування голосу мирян у Латинській Церкві та ствердили, що: «Якщо Синод мав би говорити про мирян і їх організацію, /.../ голос організації і руху, які існують понад двадцять років, повинен бути вислуханим».⁵⁸⁸

Паралельно з синодом єпископату УГКЦ 23–28 вересня 1987 у Римі під гаслом «Українське християнство назустріч другому тисячоліттю» відбувся VI Конгрес мирян УПСО. Конгрес мав дуже насичену програму, яка включала сім сесій, виступи предстоятеля, єпископів, священників та мирян на актуальні теми з життя УГКЦ, її місії у Вселенській Церкві та західному світі, ролі мирянського руху тощо. В рамках паломництва та конгресу мирян, завдяки старанням кардинала Мирослава-Івана Любачівського, відбулась аудієнція у папи Івана Павла II, під час якої патріархальні лідери вручили йому петицію (бл. 60 тис. підписів) у справі визнання патріархату і беатифікації митрополита Андрея Шептицького, а також

⁵⁸⁸ Комунікат Президії УПСО.

короткий меморіал, який включав прохання стосовно оборони прав віруючих в СРСР.⁵⁸⁹

У 1987 році екзарх у Великій Британії Августин Горняк на прохання папи Івана Павла II подав у відставку, в результаті чого в загальному було залагоджено конфлікт, який тривав близько 12 років.⁵⁹⁰

У цьому ж році Блаженніший Мирослав-Іван Любачівський звернувся з закликом до взаємного прощення до поляків та росіян, а зокрема — до священноначалля Московського патріархату. Останнє звернення викликало хвилю нерозуміння в середовищі української діаспори, проте лідери патріархального руху підтримали главу Церкви.⁵⁹¹

Вересневі урочистості в Римі у 1987 році відкрили масштабні ювілейні святкування 1000-ліття Хрещення Русі-України по всіх країнах західного світу, де проживала українська діаспора, які тривали протягом цілого 1988 року. Патріархальні товариства активно включилися в проведення урочистостей, масових заходів, наукових симпозіумів та екуменічних акцій, а також розгорнули широку інформаційну кампанію, метою якої було ознайомлення світової та української громадськості з історією, релігійною та духовною культурою України.

8–12 липня 1988 року ювілей Хрещення відзначали у Римі, де присутніми були понад 9 тисяч прочан із цілого світу. Зустріч стала останнім чисельним паломництвом до Вічного міста представників української діаспори, традиція яких була започаткована під час посвячення храму Святої Софії у 1969 році. З цієї нагоди УПСО відбуло у Вічному місті свій VI З'їзд делегатів, на якому Василя Колодчина було переобрано головою об'єднання. 10–11 вересня святкування відбулись у Ченстохові (Польща), куди прибуло близько 40 тисяч учасників, у тому числі — з

⁵⁸⁹ Сороковський, «Нарис історії», 56; «Вступне слово Голови УПСО, Василя Колодчина на Шостому Конгресі мирян у Римі», *Патріархат*, Грудень, 1987, 19–21; Андрій Сороковський, ред., «Лист, переданий Папі Іванові-Павлові II під час авдієнції 29 вересня 1987 року», в *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)* (Львів: Свічадо, 2009), 304–7.

⁵⁹⁰ «Комунікат з Єпископської Канцелярії Апостольського Екзархату у Великій Британії», *Патріархат*, Грудень, 1987, 28.

⁵⁹¹ Редакція, «У справі промови Патріярха Мирослава-Івана», *Патріархат*, Грудень, 1987, 32; Управа ТПУ в Чикаго до Мирослава-Івана Любачівського, 6 грудня 1987, ф.3, оп. III, спр. 42, б. п., ІА УГКЦ.

України. Зустріч стала першою нагодою для проводу патріархального руху встановити прямий контакт із представниками мирянства катакомбної Церкви.⁵⁹²

3.4.2 Патріархальний рух напередодні виходу УГКЦ з підпілля

3 червня 1989 року у Філадельфії відбувся XII Загальний з'їзд УПТ, на якому головою управи було обрано Рому Гайду, представницю молодшої генерації руху, разом з якою до керівних органів УПТ увійшло кілька нових людей.⁵⁹³ За каденції Р. Гайди було проведено аудит роботи місцевих осередків товариства, багато з яких занепали чи перестали існувати (у з'їзді 1989 року брали участь представники лише 11 відділів). Підтверджуючи свою відданість головним стратегічним напрямом діяльності товариства, які були сформовані у попередні роки, нова голова назвала своїм першочерговим пріоритетом піднесення інтелектуального рівня у мирянському середовищі, а одним із важливих елементів цієї стратегії стало відродження діяльності студентської та академічної «Обнови».⁵⁹⁴

Нове керівництво зуміло активізувати потенціал УПТ в США. Важливим фактором, який додав динамізму його праці, були геополітичні зміни у світі, а особливо — процеси внутрішньої трансформації в СРСР. Вони стали потужним імпульсом для цілої української діаспори, яка пережила період чергової консолідації задля допомоги батьківщині.

Патріархальний рух включився у ці процеси відразу на кількох рівнях: правозахисному, дипломатичному, інформаційному, організаційному, а також підтримуючи відродження Церкви в Україні матеріально. Протягом 1989 року до різних акцій та заходів УПСО долучилось близько тисячі активістів.⁵⁹⁵

⁵⁹² Ілля Дмитрів, «Відзначення Тисячоліття хрещення України в Римі», *Визвольний шлях*, Вересень, 1988, 1027–35; Сороковський, «Нарис історії», 57.

⁵⁹³ «У Філадельфії відбувся черговий З'їзд Українського Патріархального Товариства в США», *Патріархат*, Серпень, 1989, 12–14.

⁵⁹⁴ «Нам потрібно мирянських інтелектуалів, які б персонально і спільно працювали над поглибленням духовного життя мирян, щоб вони усвідомили собі своє велике завдання у нашій спільноті». Детальніше див. О. Кузьмович, «Р. Гайда плянує широко працю мирян», *Свобода*, Серпень 1, 1989, 1, 3.

⁵⁹⁵ Сороковський, «Нарис історії», 57; Рома Гайда, «Патріархальне Товариство на зламі узаконення Церкви підпілля», в *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)*, під ред. Андрія Сороковського (Львів: Свічадо, 2009), 140–44.

Напередодні п'ятого синоду УГКЦ, який відбувався в Римі 24 вересня – 8 жовтня 1989 року, УПСО запропонувало єпископам створити спеціальний центр, який би займався справами, пов'язаними з легалізацією Церкви в Україні, а також висловило готовність і бажання делегувати для роботи в ньому фахівців з-поміж мирян. Об'єднання також запропонувало створити фонд, ресурси якого були б спрямовані виключно на покриття видатків, які були б пов'язані з витратами на юридичні процедури (для адвокатів) щодо легалізації чи оскарження радянською владою тих чи інших дій греко-католиків в Україні. У розлоговому листі до проводу Церкви миряни рекомендували запросити на синод підпільних владик з України, а також висвячених Йосифом Сліпим у Римі «таємних єпископів» — Івана Хому і Любомира Гузара. В контексті цих епохальних історичних змін УПСО пропонувало скликати помісний собор УГКЦ, на який були б запрошені, окрім єпископів, також і священники та миряни.⁵⁹⁶ У відповідь на ці пропозиції 24 вересня на синоді, вперше з 1969 року, змогли промовляти представники мирян: Іванна Горчинська та голова УПСО Василь Колодчин.⁵⁹⁷

Перебуваючи в Римі, лідери УПТ та УПСО відвідали низку посольств західних держав у Ватикані, де мали розмови з офіційними особами та вручили їм інформаційні матеріали щодо стану й процесу легалізації Церкви в Україні. Матеріали були опрацьовані після консультацій із істориками та правозахисниками (М. Боцюрківим, М. Лабунькою, Л. Гайдою, І. Чабан, І. Гелем та ін.), а також попередньо обговорені з о. Іваном Дацьком, членом «Львівського крилосу» та секретарем кардинала Мирослава-Івана Любачівського. Протягом чотирьох днів члени проводу патріархального руху відвідали у Римі дипломатичні представництва Канади, Австрії, Великої Британії, США, Німеччини, Бельгії та Франції. Відвідини амбасад відбувалися напередодні зустрічі папи Івана Павла II з генеральним секретарем ЦК КПРС Михаїлом Горбачовим, тому їх основний фокус був зосереджений навколо питань легалізації УГКЦ. А оскільки через канали

⁵⁹⁶ Андрій Сороковський, ред., «Лист Управи УПСО до Глави УГКЦ і єпископів Синоду від 28 серпня 1989 року», в *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)* (Львів: Свічадо, 2009), 307–13.

⁵⁹⁷ Слово голови УПСО Василя Колодчина до єпископів Синоду УГКЦ, 24 вересня 1989, Листування з УПСО, ф.3, оп. III, спр. 42, б. п., ІА УГКЦ; Звіт голови УПТ в США (9.7–14.9 1989), 14 вересня 1989, Фонд Роми Гайди ПТ–4 (Краєва управа – 1989–1991) б. п., УМАС.

радянської пропаганди поширювались різні тривожні повідомлення про можливість суспільного конфлікту і кровопролиття в разі офіційної легалізації греко-католицьких громад, члени делегації основним своїм завданням поставили спростування міфів стосовно налаштованості українських греко-католиків супроти послідовників інших конфесій і суспільних груп, питань реституції тощо. Після відвідин дипломатичних установ лідери патріархального руху нанесли також візити до Папської ради у справах мирян та Конгрегації Східних Церков.⁵⁹⁸

Не менш важливою ділянкою інформаційної кампанії українських мирянських активістів стала співпраця з іншими міжнародними християнськими організаціями та рухами. Завдяки контактам із федерацією мирянських організацій *Rach Romana* (членом якого була «Обнова») в ООН було передано меморандум на захист прав віруючих в СРСР, підготовлений Андрієм Сороковським. Зі свого боку, представники *Rach Romana* двічі підіймали питання про легалізацію УГКЦ на підкомісії з прав людини при ООН у Женеві.⁵⁹⁹

Процес виходу з підпілля набрав масового характеру з грудня 1989 року після офіційного дозволу органів радянської влади на реєстрацію греко-католицьких громад. Для патріархального руху це означало завершення цілої епохи боротьби за збереження і консолідацію Церкви в умовах її нелегального становища на рідних землях. Водночас, це відкривало нову сторінку історії, в якій центр мирянської активності зміщувався з діаспори в Україну, а серед його головних пріоритетів вже були не питання, пов'язані з існуванням УГКЦ в контексті різних культур проживання української еміграції, а відродження Церкви і мирянського руху в умовах посттоталітарного суспільства.

У своєму зверненні до вірних в Україні з нагоди виходу Церкви із підпілля лідери патріархального руху висловили свою вдячність і пошану єпископам, священикам, монашеству та мирянам катакомбної Церкви, які пережили часи переслідувань і заборони. Напередодні надзвичайного синоду єпископів УГКЦ у

⁵⁹⁸ Гайда, «Патріархальне Товариство на зламі», 140–41; Звіт голови УПТ в США (9.7–14.9 1989); Питання довкола легалізації. Нотатки із брифінгу напередодні відвідин амбасад до Святого Престолу, Рим, 13/IX/1989, 14 вересня 1989, Фонд Роми Гайди ПТ-4 (Краєва управа – 1989–1991) б. п., УМАС.

⁵⁹⁹ Гайда, «Патріархальне Товариство на зламі», 141–42.

1990 році, на який вперше прибули українські єпископи, висвячені в умовах підпілля, УПТ направило їм листа з проханням звернутись до папи у справі визнання патріархату УГКЦ.⁶⁰⁰

У цей час представники патріархального руху розпочали частіше відвідувати Україну, пізнавати стан Церкви та мирянського руху на історичній батьківщині. У вересні 1990 року патріархальні товариства долучились до фінансування та організації молодіжної зустрічі «Українська молодь — Христові», яка відбулась 8–9 вересня 1990 року у Львові. Візити до України сприяли встановленню контактів із місцевими мирянськими активістами, які, у свою чергу, на запрошення патріархальних діячів почали відвідувати країни розселення української діаспори. В результаті перемовин у 1991 році УПСО висунуло ідею створити Світове об'єднання мирян, яке б об'єднало вірних УГКЦ в діаспорі і на батьківщині в одну організаційну структуру.

Після завершення Другого Ватиканського собору, а відповідно й регулярних конференцій українського єпископату в середовищі мирянських комітетів, які постали у 1964 році в США та Канаді, з'явилося розуміння, що їхні цілі є недосяжними у короткій перспективі. У 1965–1966 роках кожен з новопосталих мирянських осередків (Північноамериканський та Східноамериканський) пройшов власний шлях внутрішньої реорганізації і консолідації. Вже у 1965 році між двома організаційно-ідейними центрами розпочалось зближення, у процесі якого сторони прийняли ідеї і програму одна одної. Незважаючи на це, обидва осередки й надалі існували автономно, і тому патріархальний рух ніколи не став гомогенним, а непорозуміння та навіть конфлікти між ними супроводжували розвиток руху впродовж наступних років.

Каталізатором, який інтенсифікував зближення між згаданими мирянськими осередками, став перший візит до Північної Америки глави УГКЦ — верховного архієпископа Йосифа Сліпого. Тріумфальні відвідини української діаспори стали

⁶⁰⁰ Андрій Сороковський, ред., «Лист Президії УПСО до єпископів, священників, монашества і мирян в Україні», в *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)* (Львів: Свічадо, 2009), 319–20; Управа УПТ до владик УГКЦ з України, 20 червня 1990, Фонд Роми Гайди ПТ-4 (Вихідні листи – 1989–1991) б. п., УМАС.

головним чинником, який посприяв засвоєнню патріархальної ідеї широкими масами. Характерними ознаками цього процесу стало активне включення патріархальної ідеї в програму найбільших українських об'єднань Північної Америки УККА і СКВУ, подальше заснування патріархальних осередків в інших країнах, де проживали українці, а також початок консолідаційного процесу руху, який завершився створенням у 1974 році Українського світового патріархального об'єднання. Тому саме 1968 рік слід вважати початком зародження масового патріархального руху, який поширився цілою українською діаспорою.

Період з 1969 по 1974 роки був позначений радикалізацією настроїв у середовищі руху. Головними причинами цього стали: заперечення з боку Ватикану права глави УГКЦ скликати синоди, що з погляду мирянських активістів сприяло дезінтеграції Церкви; відмовна відповідь папи Павла VI у справі патріархату; екуменічний діалог між Римською Апостольською столицею і Московською патріархією, який відбувався без врахування позиції «мовчазної Церкви»; а також «автономістська» постава окремих українських єпископів відносно центрального проводу УГКЦ. Деякі конфлікти були тривалими, як наприклад протистояння між патріархальним рухом і місцевим єпископом у Великій Британії. Протести і маніфестації цього періоду, в яких певну роль відігравав політичний чинник, сприяв розчаруванню в русі частини його членів і прихильників. Водночас, у цей же період рухові вдалось залучити до обговорення проблем УГКЦ і питання патріархату науковців та інтелектуалів з-поза українського середовища. Серія наукових семінарів та обговорень допомогли учасникам руху у подальшому більш обґрунтовано обстоювати власну позицію.

«Радикальний» період завершився затяжною кризою в патріархальному русі, який був підсилений внутрішніми конфліктами і полемікою. Вихід із організаційної кризи в ТПУ та оздоровлення атмосфери всередині руху почалися лише наприкінці 1970-х років і були пов'язані із переорієнтацією фокусу діяльності з зовнішнього вектора на внутрішній. У цей період відбулось переосмислення характеру руху, внаслідок чого наголос змістився із ідеї «боротьби за патріархат» на ідею мирянського апостоляту, що, у свою чергу, сприяло зниженню впливу

політичного фактора на діяльність руху та налагодженню конструктивніших стосунків із єпископатом УГКЦ. Форуми і конференції, організовані УПСО в зазначений період, стали майданчиками інтелектуальної роботи не лише для самого руху, але й цілої греко-католицької спільноти в діаспорі.

У 1980 роках активність патріархального руху помітно знижується, що перш за все було пов'язано із відходом від справ його активних учасників, смертю патріарха Йосифа Сліпого та більш поміркованим підходом до церковного управління з боку нового глави УГКЦ — кардинала Мирослава-Івана Любачівського. Проте поступово лідерам руху вдалось налагодити співпрацю із новим керівництвом Церкви та включитись у реалізацію низки проєктів, які стосувались ювілею 1000-ліття Хрещення, а також допомоги Церкві в Україні. Напередодні виходу УГКЦ з підпілля учасники патріархального руху розгорнули масштабну міжнародну кампанію підтримки, а з початком відродження церковних структур на рідних землях активно долучились до процесу їх розбудови.

РОЗДІЛ 4.

ПАТРІАРХАЛЬНИЙ РУХ ЯК СУСПІЛЬНО-РЕЛІГІЙНЕ ЯВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Історія патріархального руху свідчить, що на його розвиток суттєво впливали як суспільно-політичні, так і церковно-релігійні чинники. Вагому роль у його формуванні відіграли представники і прихильники окремих політичних партій та фракцій української еміграції. Перша генерація повоєнних емігрантів ставила перед собою низку цілей, а саме: досягнення єдності діаспори, репрезентацію України перед світовою спільнотою та збереження духовно-культурного надбання, яке на батьківщині перебувало під загрозою знищення, а в умовах діаспори допомагало окреслити ідентичність спільноти перед лицем асиміляції. В кінцевому підсумку усі три цілі були підпорядковані найвищому ідеалу — звільненню від радянського поневолення і створенню незалежної української держави. Новітня ідея патріархату, яка, до певної міри, формувалась у схожих умовах бездержавності, спиралася на низку теоретичних засад, які перегукувались із цими цілями і тому була привабливою для політиків.

Слід також зважати на той факт, що рух зародився в часі досить радикальних реформ Другого Ватиканського собору. Для УГКЦ, в контексті досліджуваної проблематики, особливо важливе значення мало переосмислення місця і ролі східних католиків, їхньої богословської та культурно-релігійної спадщини в рамках Католицької Церкви та вселенського християнства,⁶⁰¹ а також зміна парадигми у стосунках із православними.⁶⁰² В українському контексті обидва напрямки змін виходили за суто церковно-богословські рамки, а стосувалися також суспільної сфери. Оскільки питання релігійної самобутності та християнської єдності були тісно переплетені зі структурою та проблемами українського суспільства у цілому.

Все це дає право вважати боротьбу за патріархат однією з форм реалізації ідеалів і завдань третьої хвилі української еміграції, в рамках якого суспільно-політичний дискурс «перетікав» у церковно-релігійний і навпаки. Тому для

⁶⁰¹ Детальніше див. ОЕ, § 1–11.

⁶⁰² Детальніше див. UR, § 13–18.

детальнішого аналізу цього явища слід розглянути співвідношення ключових завдань патріархального руху і тих цілей, які собі ставила повоєнна генерація емігрантів. Водночас, особливого розгляду потребують і суто богословські імпульси, яких надав рухові Другий Ватиканський собор.

Висвітлення внутрішньої специфіки релігійно забарвленої та вмотивованої активності українців діаспори було б неповним без врахування контексту і тих процесів, які переживають й інші емігрантські спільноти у нових країнах свого поселення в цьому періоді. Сам характер організованого патріархального руху дозволяє припустити, що за лаштунками зовнішніх його проявів та декларованої мотивації відбувалися зміни, характеристика яких відповідає ширшому феномену діаспорної релігійності. Тому в нашому аналізі буде також застосовано теоретичну модель «diasporic religion», запропоновану Томасом Твідом.

Наостанок, окремого розгляду заслуговує розвиток мирянського богослов'я в середовищі патріархального руху. Як уже говорилося вище, протягом першого десятиліття центральна увага учасників руху була зосереджена на боротьбі за патріархат та відстоюванні певних принципів, згідно з якими, на думку патріархальників, УГКЦ мала б розвиватися у вільному світі. Натомість, починаючи з середини 1970-х років, лідери руху почали більше уваги звертати на характер самого руху, а саме на його мирянську природу. Цей етап заслуговує на увагу в рамках цього дослідження не лише з огляду на історію Української Греко-Католицької Церкви, але й зважаючи на потребу глибшого розуміння багатогранності процесів у Католицькій Церкві у другій половині ХХ століття та рецепції соборових напрацювань з урахуванням діаспорної специфіки.

4.1. Боротьба за патріархат і проблема єдності українців на еміграції

Проблема єдності для третьої хвилі української еміграції була пов'язана із чотирма основними лініями роздроблення, які існували серед українців у діаспорі. Перша з них стосувалася співіснування кількох емігрантських хвиль, які різнилися ступенем інтегрованості в місцеву культуру і соціум та пройшли відмінні шляхи

розвитку і самоусвідомлення; друга була пов'язаною із політичним протистоянням між різними емігрантськими партіями, фракціями та об'єднаннями; третя лінія проходила по конфесійній межі між (греко-)католиками і православними; а четверта стосувалася браку структурно-юрисдикційної єдності всередині обидвох еклезіальних спільнот.

Діяльність патріархального руху зосереджувалась в основному навколо останніх трьох пунктів програми осягнення єдності. Для перших хвиль українських емігрантів (насамперед у Північній Америці) стратегічні напрямні руху залишалися малозрозумілими, бо практично всі його учасники належали до повоєнної генерації. Давніші переселенці прагнули певної адаптації і синхронізації церковного життя відповідно до свого світогляду, культури і потреб своїх дітей та внуків, які були цілковито інкультурованими в життя навколишнього середовища.⁶⁰³ Тому серед активних членів руху було лише дві представниці «старої еміграції» — Єва Піддубчишин та Марія Клячко.⁶⁰⁴ Часом зародження окремих осередків патріархального руху супроводжувалося конфліктами із представниками попередніх хвиль еміграції та всупереч спробам єпископів і священників УГКЦ в США й Канаді синхронізувати церковні практики відповідно до очікувань нащадків «старої» еміграції. Там, де третя хвиля еміграції була нечисельною і не надто впливовою (Бразилія, Аргентина) чи цілковито домінувала (Австралія), конфліктів на кшталт тих, які мали місце в Чикаго чи Клівленді, не виникало.

4.1.1. Необхідність політичної солідарності

Боротьба за церковний патріархат активно використовувалася різними політичними силами з надією на подолання партійної роздробленості української еміграції. Лідери націоналістичних партій, які мали вагомий вплив на погляди представників третьої хвилі, вбачали в проголошенні патріархатів Православної

⁶⁰³ Bohdan Kosovych, «Laymen and the Future of the Ukrainian Catholic Church in America», *Diakonia* IX, no. 2 (1974): 126–37; В.І. Поспішил, «Слабкість мирянського руху», *Патріархат*, Червень, 1983, 14–15.

⁶⁰⁴ Розмова із Ромою Гайдою (голова УПТ 1989–1993), Стемфорд, США (2.11.2017)

і/чи Греко-Католицької Церков шанс також і для національної та міжпартійної консолідації. Вже в DP-таборах Церква почала відігравати в житті багатьох представників нової хвилі еміграції набагато більшу роль, ніж це було на батьківщині. Розвинена мережа релігійних громад та її консолідаційний потенціал відразу привернули увагу політиків. На думку Льва Ребета, для повоєнної еміграції будь-який прояв релігійного життя включав «попри суто церковний, ще й політичний аспект».⁶⁰⁵ Для Ярослава Стецька, який вже від 1951 року активно виступав за встановлення православного патріархату, а пізніше почав більше уваги приділяти греко-католицькому, змагання за патріарший статус повинно було стати справою «великої ваги для всіх українців, без різниці політичних переконань», яка «українців Києва і Львова, Ужгорода і Чернівців, Європи і Америки, і де ми не жили б — з'єднала б для однієї великої мети».⁶⁰⁶ На нашу думку, патріархальний рух, до якого долучилась значна кількість представників націоналістичного політикуму, легко абсорбував ці ідеї. Політизація, як важлива частина *фреймінгу* цілої третьої хвилі, сприяла тому, що й багато тих, які не належали формально до тих чи інших партій, відчитували події і явища, в тому числі церковно-релігійного характеру, через політичні окуляри.

Додатковим стимулом розглядати змагання за патріархат як засіб внутрішньополітичного примирення було проголошення Йосифом Сліпим гасла «За єдність Церкви і народу» у Великодньому посланні 1966 року. У своєму зверненні глава УГКЦ підкреслив, що «хоч спокійна і річева виміна думок може бути корисна», все ж «всілякі свари і взаємні поборювання, на дні яких лежать самолюбіє й амбіція, мусять щезнути в нас в ім'я добра Церкви і народу».⁶⁰⁷ Дехто з патріархальних діячів сприймав це гасло, яке стало мотто цілого руху, як заклик також і до політичної консолідації.⁶⁰⁸ До прикладу, у 1979 році один із дописувачів журналу «Патріархат» з сумом констатував, що «політична еміграція вже змучена

⁶⁰⁵ Ребет, «Чи наші Церкви на еміграції підготовані», 3.

⁶⁰⁶ Карбович, «За велику справу», 15.

⁶⁰⁷ «Пасхальний привіт Верховного архієпископа», *Благовісник Верховного архієпископа византійсько-українського (греко-руського) обряду*, 2–4 (1966): 58.

⁶⁰⁸ Василь Маркусь, «“Єдність Церкви і народу” — головна ідея суспільно-церковної мислі патріярха Йосифа», *Дзвони*, вип. 3–4 (102) (1977): 12–13.

теорією поєднання, якого немає кому перевести із гідним авторитетом від часу смерти великого Пастиря народу нашого Митрополита Андрея Шептицького»,⁶⁰⁹ та закликав усіх об'єднатись і допомогти патріархові Йосифові втілити цю високу ідею в дійсність.

Такі заклики мали деяке підґрунтя, оскільки сам Йосиф Сліпий намагався, у міру власної компетенції, сприяти подоланню міжпартійних розбіжностей і створенню єдиного політичного центру.⁶¹⁰ Не виключав він і роль патріархального руху у цьому процесі, підкреслюючи, що участь у ньому різних партій «повинна злагіднити їх противенства, бо мусимо всі і всюди стреміти до закріплення якнайтіснішої єдності».⁶¹¹ А подаючи свої зауваги до статуту УПСО, предстоятель підкреслив, що об'єднання «плекає національну і громадянську свідомість та береже єдності українського народу, розсіяного по всім усюдам, без огляду на державну і політичну приналежність».⁶¹²

У деяких місцевостях, як наприклад в Чикаго, ідея змагань за патріархат УГКЦ справді сприяла примиренню представників різних політичних сил. КГД та РУО згуртували довкола себе цілий спектр громадських і політичних об'єднань міста, які належали до різних політичних таборів. Проте на тлі ширшої картини вплив різних політичних груп та партійних діячів на окремі патріархальні осередки давав здебільшого протилежний результат. Як наслідок, протягом першого десятиліття існування руху помітнішою була тенденція інструменталізації ідеї патріархату у міжпартійній боротьбі. Втягнення політичних чинників у діяльність руху пошкодило його розвиткові та врешті doprowadило до глибокої кризи в середині 1970-х років, а також відштовхнуло від нього частину колишніх прихильників.

⁶⁰⁹ М. Трембіцький, «Український Патріархат та українська національно-державна рація», *Патріархат*, Травень, 1979, 19, 23.

⁶¹⁰ Йосиф Сліпий до Зенона Городиського, Вих. Ч1107/76, 11 травня 1976, Листування Й.С. з вірними (США), 1976, ф. 2, оп. IVb, спр. 87, б. п., ІА УГКЦ.

⁶¹¹ Йосиф Сліпий до Володимира Пушкара, 26 лютого 1970, *America. Pat. Society. Uprava* 2, ф. 2, оп. IVa, спр. 383, арк. 374, ІА УГКЦ; Див. також Йосиф Сліпий, «Завваги до Статутів Світового товариства “За єдність Церкви і Народу”», 25 вересня 1974, *Belgio: Litterae fidelium. Zelenuj*, ф. 2, оп. IVa, спр. 272, арк. 172, ІА УГКЦ

⁶¹² Сліпий, «Завваги до Статутів».

4.1.2. «Український екуменізм»

Не менш перспективною справа патріархату видавалась ідейним натхненникам руху в контексті подолання міжконфесійного поділу в середовищі української діаспори. Ідея патріархату як чинника об'єднання поділеного українського християнства мала свою довгу передісторію, про яку вже згадувалося. Особливого звучання вона набула в контексті унійних ініціатив митрополита Андрея Шептицького у першій половині ХХ століття. Розвиток цієї ідеї був продовжений і на еміграції. До прикладу, у 1946 році один з майбутніх лідерів патріархального руху Богдан Лончина у своїй брошурі, опублікованій в Німеччині, порушив питання єдиного патріархату греко-католиків і православних, закликавши продовжувати траєкторію кроків митрополита Андрея, живого символу «духа Української Католицької Церкви та ідеї з'єднання всього українського народу з Вселенською Церквою».⁶¹³ Як йшлося вище, плідним середовищем співпраці між українськими греко-католиками і православними були DP-табори. Багатоконфесійний характер мав і заснований у 1956 році Український християнський рух.

Додатковим імпульсом зацікавлення проблематикою став «екуменічний поворот» у Католицькій Церкві, який відбувся у 1950-х роках, а своєї кульмінації досягнув на Другому Ватиканському соборі. Зацікавлення собором у тих мирянських колах, які у тій чи іншій мірі були причетними до постанов патріархального руху, з'явилося уже в процесі його підготовки. Перш за все, Католицька Церква сприймалась як «один з наймогутніших духовних бастионів» проти «марксо-ленінської» ідеології, а відповідно й політики СРСР.⁶¹⁴ Проте особливу увагу українських коментаторів привернула екуменічна спрямованість майбутнього собору, оскільки напередодні папа Іван XXIII оголосив, що одним із пріоритетів собору буде саме відновлення єдності християн.⁶¹⁵

⁶¹³ Лончина, *Українська Католицька Церква і ми*.

⁶¹⁴ М.І. «21-ий Вселенський собор», *Листи до приятелів*, Вересень–Жовтень, 1962, 56.

⁶¹⁵ Giuseppe Alberigo and Joseph A. Komonchak, ed., *History of Vatican II*, Vol. 1 (Maryknoll; Leuven: Orbis; Peeters, 1995), 15.

Зацікавлені в церковних справах українські суспільні кола в еміграції привітали екуменічні напрацювання собору зі значним ентузіазмом.⁶¹⁶ П. Біланюк вважав, що українські Церкви повинні створити власний «Комітет української християнської єдності», який би співпрацював з Секретаріатом християнської єдності в Римі.⁶¹⁷ Один з ініціаторів патріархального руху, Микола Чубатий, вважав, що Другий Ватиканський собор визнав поділ на католиків і православних неіснуючим. Тому й український патріархат, який гіпотетично міг бути визнаний в часі собору, не був би «католицьким», а просто «українським» і мав би стати спільним надбанням обох конфесій.⁶¹⁸ У листах до кардиналів Густава Тести і Амлето Чіконьяні, які готував М. Чубатий від імені ККГП, заснування першого патріархального комітету обґрунтовувалось саме ентузіазмом, з яким українська спільнота зустріла екуменічні ініціативи папи Івана XXIII.⁶¹⁹

Серед аргументів на користь Києво-Галицького патріархату у меморіалі Нагаєвського-Лужницького, а особливо в петиції, підготовленій Чубатим, яскраво виділявся *унійний* та частково *націєтворчий* потенціал патріархальної ідеї.⁶²⁰ Останній був переконаний, що проголошений під час Другого Ватиканського собору український патріархат повинен був «стати засобом релігійного об'єднання дітей того самого народу, як це плянувалося нашими батьками напередодні Хмельниччини».⁶²¹ Зразки петицій, які масово надсилались до Риму у вересні 1964 – червні 1965 року, були побудовані виключно на ідеї об'єднання греко-католиків

⁶¹⁶ Див. напр. Василь Маркус, «Деякі зауваження до нашої релігійної ситуації», *Український самостійник*, Вересень, 1963, 3–10; Т-ий, «Ватикан, собор і діалог», *Український самостійник*, Грудень, 1963, 30–35; Б. Кордюк, «До ролі наших Церков в екуменічному русі», *Український самостійник*, Грудень, 1963, 35–38; Мелетій Соловій, «Ізоляція чи співпраця? (I)», *Америка*, Червень 15, 1962, 2; Мелетій Соловій, «Ізоляція чи співпраця? (II)», *Америка*, Червень 16, 1962, 2; Мелетій Соловій, «Ізоляція чи співпраця? (III)», *Америка*, Червень 19, 1962, 2.

⁶¹⁷ Біланюк, *Українська Церква*, 29.

⁶¹⁸ «Справа українського патріархату. Інтерв'ю редактора “Українського життя” д-ра Т. Лапичака з проф. Миколою Чубатим (II)», *Українське життя*, Лютий 14, 1965, 4

⁶¹⁹ ККГП до кардиналів Амлето Чіконьяні і Густава Тести. Схожі думки висловлював також активний член Чиказького патріархального осередку Євген Іванків Див. Євген Іванків, «За справжню єдність і вселенськість Христової церкви (I)», *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чікаго*, Березень 14, 1976, 4–6; Євген Іванків, «За справжню єдність і вселенськість Христової церкви (II)», *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чікаго*, Березень 28, 1976, 4–6.

⁶²⁰ Нагаєвський, *Патріархати*, 79; Petition to His Holiness Pope Paul VI, 1964, Фонд Миколи Чубатого, «К», тека 25, б. п. УМАС.

⁶²¹ Чубатий, «Справа Київського Патріархату (III)», 2.

і православних. Слід сказати, що *унійний* аргумент присутній також і в першому колективному зверненні українських єпископів до папи Павла VI.⁶²²

Микола Чубатий, який послідовно захищав саме такий підхід, вважав, що окрім релігійного зближення патріархат призведе до «сцементування українського народу»,⁶²³ а відповідно — й роз'єднаної української діаспори. Аналізуючи цей період, Василь Маркусь констатував, що в той час у середовищі української еміграції екуменізм розглядався переважно з позиції «національного інтересу», в основі якого лежала «світська, патріотична й націоналістична мотивація», тобто прагнення єдиної і сильної «національної Церкви без пов'язання із зовнішніми осередками християнства».⁶²⁴

Однак фраза з петиції, яку поширював ККГП, про те, що встановлений папою патріархат допоможе «повернути наших православних братів до кошари під проводом Наслідника св. Петра»,⁶²⁵ навпаки викликала негативну реакцію зі сторони православного сегменту української діаспори, а також з боку частини греко-католиків, які вважали таке твердження нетактовним.⁶²⁶ На загрозу екуменічному рухові, яку створило б проголошення українського католицького патріархату, звертав увагу і протоархимандрит ЧСВВ о. Атанасій Великий. Він також вважав, що перед тим, як висувати ідею патріархату, який би об'єднав дві гілки українського християнства, слід було спершу уважно вислухати православну сторону діалогу.⁶²⁷

Ще у 1960 році українські православні єпископи США і Канади відкинули пропозицію спільного патріархату, яка була запропонована під час конференції українських греко-католицьких єпископів у 1959 році.⁶²⁸ Такої ж позиції вони

⁶²² Єпископи УГКЦ до Павла VI, 12 листопада 1964.

⁶²³ «Справа українського патріархату. Інтерв'ю редактора "Українського життя" (II)», 4.

⁶²⁴ Василь Маркусь, «Деякі зауважень до українського екуменізму», *Патріархат*, Грудень, 1979, 10.

⁶²⁵ Petition to His Holiness Pope Paul VI, 1964.

⁶²⁶ Див. напр. «Схаменіться, будьте люди!», *Українське православне слово*, Жовтень, 1964, 5–6; Андрій Соколов, *Найбільше добро — правда. Збірник статей* (Вінніпег: Видавнича фундація Гуменюків, 1980), 57–60; Микола Шлемкевич, «Щоб землю з небом в одне злучити...», *Листи до приятелів*, 9–10, 1964, 12–23; Кедрин, *Життя-події-люди*, 526.

⁶²⁷ Великий, «Василіянський Чин (I)», 21–26; Великий, «Василіянський Чин (II)», 20–22, 24.

⁶²⁸ Див. *Пастирське послання українських владик до українського народу*; «Соборне послання Архипастирів Української Греко-Православної Церкви в Канаді, Української Православної Церкви в Сполучених Штатах Америки й Української Автокефальної Православної Церкви на чужині», *Віра і культура*, Червень, 1960, 1–3

дотримувались і після Другого Ватиканського собору (в УПЦ в США було створено окрему комісію, яка вивчала питання греко-католицького патріархату), виступаючи проти спільного патріархату, який міг бути проголошений папою, як також проти вживання в титулі греко-католицького патріарха означень «український» чи «київський», оскільки вбачали в цьому спробу «окатоличення» України.⁶²⁹

Реакція православної спільноти сприяла тому, що вже восени 1965 року, внаслідок внутрішньої дискусії, провід ККГП висловив свою підтримку проголошенню паралельного православного Київського патріархату (що було б важливим кроком на шляху до єдності між різними українськими православними юрисдикціями в діаспорі) і перестав публічно форсувати ідею спільного патріархату.⁶³⁰

Додатковим фактором того, що до другої половини 1970-х років тема єкуменізму зникла з-поміж пріоритетних, було, на нашу думку, майже цілковите зосередження уваги діячів руху на внутрішніх питаннях УГКЦ. Згадки про необхідність плекання єкуменічних контактів з'являлися лише епізодично (єдиним вагомим прикладом єкуменічної співпраці цього періоду можна вважати використання православного храму св. Володимира для богослужінь старокалендарної парафії свв. Володимира і Ольги в Чикаго),⁶³¹ проте вони не входили до списку стратегічних цілей організації ні в статуті ККГП, ані ТПУ.⁶³² Лише у 1976 році до статутних цілей УПСО було включено завдання «плекати єкуменічну думку серед Українців різних віровизнань, а передовсім у відношенні до наших братів-православних».⁶³³ Поява цього пункту в програмі світового патріархального об'єднання була, на нашу думку, пов'язана із оприлюдненням напередодні посланням патріарха Йосифа Сліпого «Про поєднання у Христі».

⁶²⁹ «Українська Православна Церква в ЗСА у справі соборности», *Свобода*, Лютий 29, 1972, 1, 3; «Відбулася сесія собору єпископів УПЦ в ЗСА», *Свобода*, Вересень 13, 1975, 1.

⁶³⁰ «Справи Української Католицької Церкви (III)», 3.

⁶³¹ Василь Маркус, «Єкуменізм у дії», *Свобода*, Жовтень 16, 1973, 2, 4.1

⁶³² Див. Сороковський, ред., «Устав Крайового Комітету в ЗДА»; Сороковський, ред., «Статут Товариства за Патріархальний Устрій».

⁶³³ Андрій Сороковський, ред., «Статут Українського патріархального світового об'єднання (УПСО)», в *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)* (Львів: Свічадо, 2009), 264–68.

Хоч діячі патріархального руху висловлювались за розвиток діалогу також і з українськими протестантами, проте у фокусі їхньої екуменічної діяльності були передовсім стосунки із православними. Ініціатива порозуміння та поглиблення контактів з останніми частково була реалізована УПСО в рамках згаданих вище симпозіумів «Український екуменізм». Перший захід із цього циклу, який відбувся у 1983 році в Торонто, зосередив увагу на загальних питаннях міжконфесійного діалогу. Свої доповіді представили двоє доповідачів з греко-католицького боку (митрополит Максим Германюк та о. Петро Біланюк) і один з православного (о. Василь Іващук). У результаті дискусій з'явилась ідея заснування Українського екуменічного центру, який би працював у форматі неофіційного діалогу.⁶³⁴

Другий екуменічний семінар УПСО пройшов у скромнішому форматі та зосередився довкола історичних прецедентів протоекуменічної діяльності митрополитів Петра Могили у XVII та Андрея Шептицького у XX століттях.⁶³⁵ Попри ентузіазм греко-католицької сторони, з православного боку зацікавлення в продовженні контактів було суттєво слабшим, тому на обох симпозіумах серед учасників і доповідачів переважали греко-католики. Дехто з православних учасників скаржився на несприйняття екуменічного діалогу всередині своєї спільноти чи волів не вказувати свою приналежність до Православної Церкви, щоб не наразитись пізніше на критику.⁶³⁶ Незважаючи на переважне несприйняття православними ідеї патріархату як чинника об'єднання двох гілок українського християнства, в патріархальному русі продовжували вважати, що досвід минулих століть повинен бути врахований в сучасному екуменічному діалозі.

Беручи до уваги інтенсивний розвиток контактів між Католицькою і Православними Церквами у 1960-х роках, учасники руху наголошували на необхідності започаткування особливого «українського екуменізму», який би враховував унікальний досвід попередніх століть і не лише очікував результатів

⁶³⁴ Б.І.Л., «Відбувся екуменічний симпозіум», *Свобода*, Грудень 20, 1983, 1. Василь Іващук до Богдана Лончини, 5 грудня 1983, Фонд Богдана Лончини, Семінар «Український екуменізм», б. п., ІА УГКЦ.

⁶³⁵ Галів, «Український екуменізм», 25–26.

⁶³⁶ Василь Іващук до Богдана Лончини, 6 лютого 1984, Семінар «Український екуменізм», Фонд Богдана Лончини, б. п., ІА УГКЦ; Іван Коровицький до Богдана Лончини, 14 серпня 1984, Фонд Богдана Лончини, Семінар «Український екуменізм», б. п., ІА УГКЦ.

діалогу «старших братів», але й зробив власний внесок в світовий екуменічний рух. Серед практичних кроків учасники руху пропонували створення спільної літургійної комісії, яка б узгодила літургійні та біблійні тексти, які використовували у своїх богослужіннях обидві українські Церкви, та готові були взяти на себе частину витрат, пов'язаних із її роботою.⁶³⁷

Пожвавлення екуменічної активності патріархального руху відбулось на хвилі святкувань 1000-ліття Хрещення Русі-України, оскільки, на думку членів його проводу, участь у ювілейних заходах представників двох конфесій засвідчувала б спільність києво-візантійської традиції обох українських Церков. Проте вже в наступному році ця співпраця опинилася перед новим викликом: відродженням УАПЦ в Україні, яке відбувалося паралельно з виходом із підпілля УГКЦ та часом супроводжувалося конфліктами між представниками обох конфесій. Бажаючи зменшити напругу та тертя між двома Церквами, в середовищі руху було прийнято рішення направити відкрите звернення мирянам УАПЦ із закликом, «щоб відновлення церковно-релігійного життя, обосновувалось на взаємнім християнським пошанованню і солідаризації проти заходів на роз'єднання та непорозуміння».⁶³⁸ Проте, через опозицію частини членів управи звернення не було оприлюднене.⁶³⁹

4.1.3. Внутрішня згуртованість греко-католиків

Найбільшу увагу з-поміж існуючих «ліній роздроблення» в українській діаспорі патріархальний рух зосередив на питанні еклезіально-адміністративної єдності самих греко-католиків.

⁶³⁷ Див. Василь Качмар, «Ідея екуменізму і її одного Патріархату в Слуги Божого Андрея і Патріарха Йосифа Сліпого (I)», *Патріархат*, Вересень, 1984, 9–12; Василь Качмар, «Ідея екуменізму і її одного Патріархату в Слуги Божого Андрея і Патріарха Йосифа Сліпого (II)», *Патріархат*, Листопад, 1984, 4–7; Маркусь, «Деякі зауважень», 9–11; Сороковський, ред., «Резолюції Конгресу мирян»; Сороковський, ред., «Резолюції прийняті на другому делегатському з'їзді».

⁶³⁸ «До наших братів та сестер, мирян УАПЦ», Грудень 1990, Фонд Роми Гайди ПТ-4 (Краєва управа – 1989–1991) б. п., УМАС.

⁶³⁹ Протокол засідання К.У. УПТ в ЗСА 12 грудня 1990 року, 28 січня 1991, Фонд Роми Гайди ПТ-4 (Краєва управа – 1989–1991) б. п., УМАС; Рома Гайда, «Поправки до протоколу сходи 12/12/1990», 16 лютого 1991, Фонд Роми Гайди ПТ-4 (Краєва управа – 1989–1991) б. п., УМАС; Рома Гайда, «Сходина К.У. Пат. Тов-ва. Звіт голови: Діяльність за час 9/ХІІ/1990–16/ІІ/1991», 16 лютого 1991, Фонд Роми Гайди ПТ-4 (Краєва управа – 1989–1991) б. п., УМАС.

Станом на 1946 рік УГКЦ у вільному світі налічувала лише два екзархати в Північній Америці та апостольську візитатуру в Західній Європі, а на момент прибуття до Рима у 1963 році Йосифа Сліпого вона складалась вже з дванадцяти єпархій і екзархатів у Канаді, США, Аргентині, Бразилії, Австралії та країнах Західної Європи. Також у США існувало дві єпархії, які об'єднували нащадків першої хвилі еміграції (кінець XIX – початок XX ст.) з території сучасного Закарпаття та східних регіонів Словаччини й Угорщини.⁶⁴⁰ Окрім цього, на території Югославії діяла Крижевацька єпархія, більшість вірних якої походили з українських етнічних територій. Ієрархи вищезгаданих «закарпатських» єпархій у США Николай Елько і Степан Коцішко були присутніми на конференції українського єпископату в Римі восени 1963 року, проте лише як спостерігачі. Натомість югославські владика Йоаким Сегеді та Гавриїл Букатко брали активну участь в роботі цієї та наступної конференцій, і їхні підписи стоять під зверненнями українських єпископів до папи Павла VI щодо патріархату 1963 і 1969 років. Свій підпис під зверненням 1969 року поставив і єпископ Василь Гопко з Пряшева.⁶⁴¹

Попри існування більше десяти українських єпархій у вільному світі, вони діяли автономно одна від одної. Проголошення митрополій у Канаді і США, хоч і сприяло консолідації єпархіальних структур у межах цих країн, проте на вищому рівні координаційний орган, яким із 1957 року стали конференції українського єпископату, не мав належного авторитету. Рішення цих конференцій не були зобов'язуючими для кожної окремої єпархії, а носили радше рекомендаційний характер.⁶⁴²

На думку патріархальних діячів, ситуація, коли «кожен єпископ є майже незалежним адміністратором своєї єпархії», могла призвести до того, що в УГКЦ за кордоном було б «15 різних політик щодо обряду, літургійних реформ, церковно-

⁶⁴⁰ Щодо повоєнної хвилі еміграції, то, за припущенням Марти Богачевської-Хомяк, її нечисленні представники, які походили з Закарпаття, ідентифікували себе українцями і приєдналися до єпархій УГКЦ. Див. Bohachevsky-Chomiak, *Ukrainian Bishop, American Church*, 421. За даними В. Маркуся, який був вихідцем із Закарпаття і членом патріархального руху, повоєнна еміграція з Закарпаття була незначною. Markus, «A Century of Ukrainian Religious Experience», 118.

⁶⁴¹ Протокол Конференції католицьких єпископів українського обряду, вересень–листопад 1963; Єпископи УГКЦ до Павла VI, 12 листопада 1964; Єпископи УГКЦ до Павла VI, 4 жовтня 1969.

⁶⁴² Motiuk, *Eastern Christians in the New World*, 84–85; Іван Музичка, «Шукаймо розв'язки», *Дзвони*, вип. 1 (100) (1977): 81.

громадського сектору, вживання літургічної мови і т. д.», в результаті чого існувала б не єдина Церква, а лише «послаблених п'ятнадцять єпископських юрисдикцій, які дедалі менше будуть різнитися від довокішніх латинських, і згодом можуть у них розводнитися».⁶⁴³ Для протидії такому сценарієві діячі патріархального руху наголошували на *інтеграційному* аспекті патріархальної ідеї, суттю якого була дієва канонічно-організаційна єдність усіх частин УГКЦ. Цей аргумент на користь українського патріархату звучав не лише з уст українців, але й від «зовнішніх» по відношенню до української Церкви церковних діячів.⁶⁴⁴

Окрім цього, патріархат, в розумінні ідейних натхненників руху, повинен був стати фундаментом єдності з «закарпатськими» Пітсбурзькою і Пассаїцькою єпархіями в США та Крижевацькою в Югославії, а також із відповідними структурами у Чехословаччині та Польщі, у випадку їхнього відновлення. На думку Василя Маркуся, структурно-адміністративна єдність УГКЦ таким чином допомогла б «пов'язати ті нитки релігійного і національного єднання, що їх так трагічно пірвано з вини обидвох частин, свідомого — українсько-галицького табору і консервативного закарпатського».⁶⁴⁵

Така юрисдикційна єдність, скріплена особою патріарха і синодом з правом вирішувати всі внутрішні справи УГКЦ, була одним із ключових аспектів ідеї «помісності», яка у свою чергу стала стрижневим дискурсом патріархального руху та присутня практично в усіх його програмних публікаціях, офіційних зверненнях і резолюціях.⁶⁴⁶

Ключову роль у формуванні цих ідей відіграв декрет Другого Ватиканського собору «Про Східні Католицькі Церкви» («*Orientalium Ecclesiarum*»), а саме § 9, в якому йшлося про необхідність відновлення втрачених прав і привілеїв патріархів

⁶⁴³ Василь Маркус, «Чому і за який патріархат?», *Українське життя*, Листопад 29, 1964, 3.

⁶⁴⁴ Див. про виступ абата Жана-Марі Гаска, OSB (Jean-Marie Hoesck) на Другому Ватиканському соборі в підтримку українського патріархату Madey, *Le Patriarcat Ukrainien*, 19.

⁶⁴⁵ Маркус, «Чому і за який патріархат?», 3.

⁶⁴⁶ Див. напр. Степан Процик, «До нашої програми», *За патріархат*, Травень, 1967, 8–10; ККГП до Павла VI, 20 жовтня 1965; «Резолюції Загальних Зборів Товариства за Патріархальний Устрій Української Католицької Церкви», *За патріархат*, Липень, 1968, 24–25; To His Holiness Pope Paul VI, 1969; Президія УПСО до Павла VI, 8 березня 1977, ф. 2, оп. IVb, Листування П.Й.С. (Бельгія, УПСО, П. Зелений 1971–1983), б. п., ІА УГКЦ; Президія УПСО до Івана Павла II, 6 грудня 1982.

«згідно з давніми традиціями кожної Церкви й декретами Вселенських Соборів».⁶⁴⁷ Микола Чубатий вважав, що глава Київської митрополії від самого початку її заснування мав титул «старшого архиєпископа» і був незалежним від Константинополя.⁶⁴⁸ Тому, на його думку, соборовий документ повертав усі раніше втрачені главою УГКЦ права і привілеї, який, маючи офіційно визнаний за ним у 1963 році титул «верховного архиєпископа», є рівним з патріархами. Таким чином, вважав проф. Чубатий, декрет «*Orientalium Ecclesiarum*» скасовував законодавство, яке регулювало відносини між Східними Католицькими Церквами і Римом до Другого Ватиканського собору, та повертав стан, який існував до розколу між Східною і Західною Церквами. Міркуючи далі, він підкреслював також важливість § 7, згідно з яким патріарх має юрисдикцію «над усіма єпископами, в тому числі й митрополитами, над клиром і народом своєї території чи обряду», а там, де «ієрарха якогось обряду наставлено поза межами патріархальної території, він, згідно з нормами права, залишається у складі ієрархії патріархату цього обряду».⁶⁴⁹ Звідси він робив висновок, що глава УГКЦ повинен мати владу над усіма єпархіями і митрополіями не лише в Україні, але й за її межами. А стосовно обмежень юрисдикції патріарха «матірною територією» наводив приклад паралельного співіснування східно-католицьких патріархів на Близькому Сході, кожен з яких має персональну, а не територіальну юрисдикцію над усіма вірними, приналежними до відповідного обряду.⁶⁵⁰

Проте Римська Апостольська столиця послідовно заперечувала будь-яку юрисдикцію (в тому числі право скликати синод єпископів) глави УГКЦ над українською діаспорою, підкреслюючи, що відповідно до діючого церковного законодавства він має канонічну владу лише в межах Галицької церковної провінції.⁶⁵¹ А справи діаспори знаходяться в руках Римського понтифіка,

⁶⁴⁷ ОЕ, § 9.

⁶⁴⁸ Микола Чубатий, *Історія Християнства на Русі-Україні*, т. 1 (до р. 1353) (Рим; Нью Йорк: Видання Українського Католицького Університету, 1965), 238–67.

⁶⁴⁹ ОЕ, § 7.

⁶⁵⁰ Nicholas D. Chubaty, «Ukrainian (Ruthenian) Rite Church After Vatican Council II», *The Ukrainian Review*, no. 4 (1969): 49–57.

⁶⁵¹ Jaroslav Z. Skira and K. Schelkens, ed., *The Second Vatican Council Diaries of Met. Maxim Hermaniuk C.S.S.R.* (1960–1965), *Eastern Christian Studies*, v. 15 (Leuven: Peeters, 2012), 236.

покликанням якого є дбати про добро Церкви у вселенському вимірі. Будь-яку іншу інтерпретацію декрету «*Orientalium Ecclesiarum*» у Ватикані вважали хибною.⁶⁵²

Насправді, § 7 цього соборового декрету не давав чіткої відповіді, що означав термін *aggregatus* (приєднаний) стосовно єпископа Східної Церкви, поставленого поза межами матірньої території. А саме, яким чином він є «приєднаний до» чи «залишається у складі» ієрархії своєї Церкви. Єпископи, які займали опозиційну поставу щодо ініціатив Йосифа Сліпого об'єднати цілу УГКЦ в Україні і в діаспорі в єдиний структурно-адміністративний організм, обґрунтовували свою позицію саме вірністю Римському Апостольському престолові. А це у свою чергу провокувало численні конфлікти між ними і представниками патріархального руху.

Дехто з греко-католицьких богословів, як наприклад о. Атанасій Великий, ЧСВВ, вважав, що Другий Ватиканський собор відкрив двері для децентралізації Церкви, прагнув зменшення тиску «юридизму», тому боротьба за «централізм» і «юрисдикцію» (під яким він розумів патріархат) суперечила його духові.⁶⁵³

Слід відзначити, що питання юрисдикції глав Східних Католицьких Церков над структурами і вірними поза матірньою територією турбувало не лише українських греко-католиків. Протягом 1965–1968 років схожий конфлікт відбувся між Ватиканом, з одного боку, та патріархом і синодом Мелькітської Греко-Католицької Церкви, з іншого. У 1966 році у Римі відкинули обраного синодом єпископа для вірних у США, натомість в односторонньому порядку призначили власного кандидата, підпорядкувавши його як суфрагана латинському архієпископові Бостона. Сторони досягнули компромісу лише у 1969 році.⁶⁵⁴ Як і у випадку з УГКЦ, на захист єдності усіх мелькітських греко-католицьких структур під проводом патріарха виступили і миряни-мелькіти зі США, проте їхня ініціатива

⁶⁵² Babiak, *Legitimacy of the Ukrainian Patriarchate*, 103-166

⁶⁵³ Атанасій Великий, «Вселенський Собор — Ватиканський Другий: діяння, генеза значення і перспективи», в *Українське християнство. Причинки до історії української церковної думки*, Українська духовна бібліотека (Рим: Видавництво оо. Василян, 1969), 167–218; Великий, «Василянський Чин (II)», 20–22, 24.

⁶⁵⁴ «Melkites in the America. Apostolic Letter: Byzantini Melkitarum», *Diakonia* III, 2 (1968): 258; «Letter from Patriarch Maximos IV», *Diakonia* III, 2 (1968): 260–61; Philip Khairallah, «The Ecumenical Vocation of the Melkite Church», *St. Vladimir's Theological Quarterly* 30, 3 (1986): 197–206; William J. Baroody, «Is there a Future for Eastern Rite Catholicism?», *Diakonia* IV, 2 (1969): 107–18.

не мала співмірного з українським патріархальним рухом масштабу і тривалості.⁶⁵⁵ У випадку мелькітів ситуація була значно легшою не лише тому, що ця Церква вже була патріаршою, але й тому, що вона мала власний, визнаний Римом, синод єпископів.

Незважаючи на заперечення з боку Ватикану, реалізація ідеї єдності тих єпархій у діаспорі, які були прямими «доньками» Галицької греко-католицької митрополії, мала, на нашу думку, помітний успіх. Тиск, який чинили учасники патріархального руху на єпископат і священників у процесі своєї діяльності, через протестні акції, а також через велелюдні прощі до Рима, фінансову та моральну підтримку ініціатив Йосифа Сліпого, сприяли послабленню відцентрових сил в УГКЦ, як це було яскраво видно на прикладі виступів Блаженнішого Мирослава-Івана Любачівського і митрополита Стефана Сулика на Папському синоді 1985 року. Рух також став чинником формування дієвої мережі активних мирян в різних єпархіях і осередках поселень української еміграції, що у свою чергу також сприяло посиленню внутрішньої єдності українських греко-католицьких структур.

Проте рух не досягнув позитивних результатів у справі об'єднання «закарпатських» єпархій з УГКЦ, які від самого початку відмежувались від патріархальної ідеї.

Таким самим шляхом у першій половині 1970-х років пішли єпископи Крижевацької єпархії. У 1978 році на тлі конфлікту у Великій Британії югославські владика, підтримуючи свого земляка — екзарха Августина Горняка, засудили патріархальний рух і вживання патріаршого титулу Йосифом Сліпим та заявили про те, що навіть у випадку проголошення Римом патріархату УГКЦ їхня єпархія не буде його частиною.⁶⁵⁶

⁶⁵⁵ «Resolution Concerning the Relationship of the Melkite Patriarchate to the Melkites in the United States», *Diakonia* III, 2 (1968): 262.

⁶⁵⁶ Гавриїл Букатко до Івана Дацька Вих. 269/1974, 20 вересня 1974, Episcopi. Bukatko, Chymij, Elco, Greschuk, ф. 2, оп. IVa, спр. 345, арк. 123, ІА УГКЦ; Гавриїл Букатко до Йосифа Сліпого Вих. 399/1974, 4 грудня 1974, Episcopi. Bukatko, Chymij, Elco, Greschuk, ф. 2, оп. IVa, спр. 345, арк. 125–27, ІА УГКЦ; «Всечесному у Христі духовенству Крижевської єпархії», *Патріархат*, Липень–Серпень, 1978, 23; «До ситуації наших владик Крижевської єпархії в Югославії і митропол. Максима Германюка», *Патріархат*, Липень–Серпень, 1978, 22–23; «Відкритий лист до владика Букатка в Югославії», *Патріархат*, Грудень, 1978, 23–24.

Щодо греко-католицьких громад у Польщі та Чехословаччині, то протести щодо їх підпорядкування латинським ординаріям не дали видимого результату. Проте у другій половині 1980-х представники руху налагодили контакти з мирянськими середовищами в Польщі та змогли розпочати співпрацю.⁶⁵⁷

4.2. Патріархальний рух і репрезентація української спільноти у світі

Питання єдності української еміграції було тісно пов'язане з необхідністю створення єдиного репрезентативного органу українців у вільному світі, який мав би визнання серед інших народів і держав, робив українську спільноту «видимою» у міжнародному контексті та легітимізував боротьбу за звільнення батьківщини від радянської окупації. Українські політичні партії на еміграції та надпартійні утворення, на зразок УНРади, не змогли досягнути достатнього рівня визнання на міжнародній політичній арені, принаймні на кшталт естонського екзильного уряду в Осло. Українська православна ієрархія також не мала змоги ефективно представляти інтереси української громади на ширшому міжцерковному чи міждержавному рівні. Лише невелика частина православних українців на еміграції належала до Константинопольського патріархату і опосередковано була включена у процеси в світовому Православ'ї. Натомість більшість перебувала в канонічній ізоляції, підтримуючи лише неформальні контакти з іншими Церквами.

Від закінчення Другої світової війни і до середини 1960-х років з-поміж усіх існуючих у діаспорі інституцій Українська Греко-Католицька Церква мала вищий рівень потенціалу для реалізації такої репрезентативної функції, будучи частиною глобальної католицької спільноти та маючи достатньо розвинену і розгалужену мережу громад і структур на всіх континентах, вагому частку високоосвіченого духовенства й тривалий досвід взаємодії з різними міжнародними інституціями. Першою з мирянських організацій, яка спробувала задіяти церковні канали для інтернаціоналізації «українського питання», був Український християнський рух. Його керівництву вдалося налагодити співпрацю з низкою міжнародних

⁶⁵⁷ Сороковський, «Нарис історії», 57.

католицьких організацій, в тому числі — суспільно-релігійного характеру (як, наприклад, «Unum omnes»), завдяки чому інформація про стан Церкви і суспільства в УРСР почала звучати під час міжнародних симпозіумів і зустрічей з політиками та науковцями різних країн.⁶⁵⁸

Приїзд до Рима митрополита Йосифа Сліпого значно підсилив представницький потенціал УГКЦ. Це відразу відчули представники політичних партій, які почали активно використовувати «церковну карту» у своїй діяльності, розглядаючи патріархат, за словами о. Атанасія Великого, ЧСВВ, як «інструментальність у визвольно-політичній дії, для скріплення еміграції, для піднесення укр. справи на міжнароднім форумі та для послаблення окупанта укр. землі».⁶⁵⁹ Явище не було цілком новим. Як вже йшлося вище, починаючи з Х століття, інститут патріаршества на християнському Сході вважався виразником найвищого не лише церковного, але й політичного статусу і престижу. Актуальність цього виміру патріаршого статусу, який і в минулі століття розглядався українськими церковними і світськими елітами як спосіб здобуття вищого рівня *суб'єктності*, в умовах еміграції набула додаткового сенсу.

Не були чужими такі інспірації і представникам патріархального руху. У своїй програмних публікаціях Микола Чубатий підкреслював, що в історії Східної Церкви «кожен патріарх, це був немов релігійний батько свого народу»⁶⁶⁰ і поруч «світського володаря нації /.../ був першою особою нації».⁶⁶¹ Міркуючи далі, проф. Чубатий припускав, що, коли б патріархат був постав у XVII столітті, «то повага Києва, як столиці християнства та українського народу, /.../ була б зросла так високо»,⁶⁶² що невдовзі постала б і українська держава. В умовах середини ХХ століття, на його думку, створення патріархату також піднесло б престиж української Церкви та нації, а Київ став би таким чином «патріархальним містом

⁶⁵⁸ Див. напр. Янів, «Український християнський рух»; «Акція французьких інтелектуалістів та послів за звільнення митрополита-ісповідника Кир Йосифа Сліпого (1961–1962 р.)», в *Студії та матеріали до новішої української історії* (Мюнхен: Український вільний університет, 1970), 302–9; Сороковський, «Мирянський рух», 54–65.

⁶⁵⁹ Великий, «Василіянський Чин (II)», 21.

⁶⁶⁰ Микола Чубатий, «Справа Київського Патріархату та майбутнє нашого християнства (I)», *Америка*, Червень 5, 1964, 2.

⁶⁶¹ «Справа українського патріархату. Інтерв'ю редактора “Українського життя” д-ра Т. Лапичака з проф. Миколою Чубатим (I)», *Українське життя*, Лютий 7, 1965, 3.

⁶⁶² Чубатий, «Справа Київського Патріархату (III)», 2.

на рівні з Москвою, Царгородом та іншими старими патріархіями».⁶⁶³ А у контексті католицького світу, за словами Миколи Шлемкевича, редактора часопису «Листи до приятелів», який на етапі зародження перших патріархальних осередків надав їм вагому інформаційну підтримку, проголошення патріархату УГКЦ було б визнанням за українським католицизмом «рівнорядности з — скажімо — польським, чеським і іншими католицизмами».⁶⁶⁴ Ще один провідний діяч руху, Василь Маркусь, вважав, що «ідея окремого патріархату для українців католиків, як подібна ж ідея для українців православних означає оборону української нації перед провінціалізацією, перед загладою, яку готує їй Москва».⁶⁶⁵

Таким чином *суб'єктнісний* потенціал патріархальної ідеї було тісно пов'язано із потребою ефективною і достатньо престижною формою репрезентації української спільноти на світовому форумі. Особа митрополита-ісповідника Йосифа Сліпого, до якої була прикута увага багатьох світових еліт, цей потенціал суттєво підсилила не лише в релігійній, але й у світській площині.

Проте думки діячів патріархального руху не зупинялись на трактуванні патріархату лише як форми репрезентації української бездержавної нації, але йшли далі, вбачаючи в його проголошенні «крок у напрямку» чи навіть часткове осягнення державної незалежності України. Микола Чубатий називав змагання за патріархат «першими військовими маневрами нашої спосібности та нашої моральної вартости в конструктивній праці для відбудови української державности»,⁶⁶⁶ а його проголошення стало б «видимим доказом, що церковне домінування Москви над Україною закінчене; на церковному полі Україна стає самостійною нацією».⁶⁶⁷ Отець Мелетій Соловій, ЧСВВ вважав, що «установа Патріархату для кожного народу, зокрема ж поневоленого чи обезправленого є

⁶⁶³ Микола Чубатий, «Київський патріархат — церковна та національна справа», *Овид*, Липень–Вересень, 1964, 12.

⁶⁶⁴ Шлемкевич, «Щоб землю з небом», 12.

⁶⁶⁵ Маркусь, «Чому і за який патріархат?», 3.

⁶⁶⁶ «Справа українського патріархату. Інтерв'ю редактора “Українського життя” (II)», 4. В одній з невідомих власним іменем статей М. Чубатий характеризував патріархат, як «великий крок наперед до здобуття національної самостійности; покищо духовної самостійности». Детальніше див. «До справи Українського Патріархату».

⁶⁶⁷ Чубатий, «Київський патріархат», 12.

висловом і виявом його змагань до самобутності незалежності і соборності — церковної, національної і навіть політичної». ⁶⁶⁸

Без сумніву, таке поєднання релігійних та політичних аспектів життя, а також трактування церковного лідера як етнарха було вкорінене у досвіді бездержавності української спільноти Галичини. Проте в довоєнний період українські еліти все ж мали змогу бути учасниками політичного процесу, а сама спільнота компактно проживала в межах одного регіону. З цього огляду умови еміграції та розпорошення спільноти по різних країнах під певним оглядом були гіршими, а модель організації національного життя на чолі з етнархом навіть більш привабливою, оскільки лише така «духовна» форма єдності могла забезпечити транскордонну згуртованість діаспори. ⁶⁶⁹ Тому вже у своєму першому розлогіму зверненні до українських єпископів провід ККГП підкреслював, що УГКЦ повинна бути не лише найважливішою релігійною установою, але «чинником нашої духовної сили та єдності і в українських національних справах. Так, як це було на наших Рідних Землях, наша Церква повинна бути і в краях нашого нового поселення виховуючим, об'єднуючим, керівним та репрезентативним чинником». ⁶⁷⁰

Додатковим фактором, який посприяв накладанню релігійних і політичних аспектів життя діаспорної спільноти, були невдалі спроби здобуття українцями незалежності у 1917–1919 та 1940-х роках. ⁶⁷¹ Для багатьох діячів патріархального руху боротьба за «церковний суверенітет» УГКЦ стала компенсацією невдач у боротьбі за незалежність політичну. Так, за словами настоятеля провідної патріархальної парафії свв. Володимира і Ольги в Чикаго Маріяна Бутринського: «Українська Церква — то продовження існування рідної держави в наших душах,

⁶⁶⁸ Мелетій Соловій, «Кардинал чи патріарх? (Уваги про гідності Його Еміненції Кардинала Йосифа) (III)», *Свобода*, Лютий 4, 1965, 2.

⁶⁶⁹ В одній зі своїх промов Василь Пасічняк (голова УПТ 1966–1968) зазначив, що «в умовах нашої бездержавности Патріарх — це монарх народу, це центр його єдности» Див. Василь Пасічняк, «Слово, виголошене в “День українського Патріархату”», *Патріархат*, Грудень, 1985, 21–22.

⁶⁷⁰ «Справи Української Католицької Церкви (I)», 3.

⁶⁷¹ До прикладу, Микола Чубатий був учасником визвольних змагань 1917–1921 років та одним з делегатів ЗУНР під час Акту злуки 22 січня 1919 року. А багато молодших учасників патріархального руху, Василь Качмар, Василь Пасічняк, Микола Галів, Степан Процик та ін., були активними учасниками українських національно-визвольних змагань періоду Другої Речі Посполитої та Другої світової війни.

/.../ духовна половина нашого самостійного життя»,⁶⁷² яка уціліла навіть після програшу у визвольних змаганнях. Тому, за словами редактора «Українського життя» Томи Лапичака, рух у напрямку «національного самовизначення і державного оформлення» мав би відбуватися в усіх сферах: «Українці повинні використовувати кожен нагоду і всі засоби, щоб утвердити свою духовно-національну підметність та суверенність».⁶⁷³

У результаті злиття прагнень державної незалежності та церковної автономії відбулось зближення концепції патріархату з поширеною в середовищі третьої хвилі ідеєю «духовної держави».⁶⁷⁴ Наслідком цього стало максимальне розмивання меж між *політичним* і *релігійним*, оскільки в «духовній державі» все є одночасно і першим, і другим. Так, до прикладу, Василь Маркусь уважав, що: «Справи в УКЦ на чужині /.../ не є справами суто релігійного, догматичного, морального чи душпастирського характеру. Вони по суті політичні, стосуються форми ієрархічної структури, суспільної ролі та характеру Церкви».⁶⁷⁵ Відкидаючи звинувачення у привнесенні політики в Церкву, він твердив, що противники патріархату діють таким самим чином: «Політичним є також становище осіб і кіл, які намагаються накинати нашій Церкві іншу орієнтацію, політичними є їхні мотиви». І наостанок резюмував, що «правна організація Церкви, з ким вона має бути пов'язана, яка культура має визначати форму Церкви, яким суспільним інтересам вона служить — це все політичні питання, або питання церковної політики».⁶⁷⁶

Трактування ідеї патріархату як кроку на шляху до здобуття незалежності України чи розуміння Церкви як квазідержави спровокувало гостру критику на

⁶⁷² Маріян Бутринський, «Завдання мирян і священників після Надзвичайного Синоду», *Патріархат*, Листопад, 1980, 8.

⁶⁷³ Т. Л., «Думки перед Синодом, що не відбудеться», *Українське життя*, Вересень 24, 1967, 3.

⁶⁷⁴ Див. напр. Роман Завадович, «Наша Церква — наша духовна держава», *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Червень 18, 1972, 7–9. Аналізуючи лист папи Івана Павла II з нагоди Тисячоліття Хрещення Руси-України, Євген Іванків підкреслив, що «найкращим місцем цього послання, яке ми українці все повинні мати на увазі, є наступна пригадка для нас: “Коли сини й дочки українського народу залишають свою країну, остаються все, навіть як переселенці, зв’язані зі своєю Церквою, яка через традицію і мову і літургію стає для них наче духовною “батьківщиною” серед чужих народів». Див. Іванків, «Папа Іван Павло II і Українська Католицька Церква (I)», 2.

⁶⁷⁵ Василь Маркусь, «Українська політика з перспективи Риму», *Український самостійник*, Липень–Серпень, 1966, 3.

⁶⁷⁶ Маркусь, 3. Див. також Маркусь, «Деякі зауваження», 3–10.

адресу патріархальників у самій УГКЦ та відштовхнуло від руху тих симпатиків, які розглядали патріархат як суто внутрішньоцерковну справу, якою повинні були займатись лише люди з відповідною освітою і досвідом. Патріархальних діячів звинувачували в тому, що «розчаровані політичними неспіхами» вони бажали реваншу в іншій ділянці і вбачали в проголошенні українського патріархату «дипломатичне визнання незалежності України заднім входом».⁶⁷⁷ Осип Федорика, колишній член ОУН і загалом прихильник ідеї патріархату, вважав, що погляд на патріархальні змагання як на «малі маневри за українську державну самостійність» відвертає увагу української громади від справжніх основ релігійного життя та пришвидшує секуляризацію українського суспільства.⁶⁷⁸

Слід сказати, що під впливом критики політизації теми патріархату ідея церковної автономії як одного з етапів здобуття української незалежності поступово почала зникати з публічного дискурсу патріархального руху. Проте й у пізніший час вона мала вплив на мотивацію дій окремих патріархальних діячів. До прикладу, у 1982 році О. Романчукевич, відповідаючи на критику змішування питання патріархату і державної незалежності, виправдовував таку практику тим, що «бажання в напрямі Патріархату, як і бажання в напрямі самостійного державницького життя, помісність і незалежність — походять із того самого етнопсихологічного кореня українського народу».⁶⁷⁹

4.3. Ідея патріархату та проблема збереження етнокультурної ідентичності українців у діаспорі

Поруч із прагненням *єдності* та *суб'єктності* на порядку денному української діаспори стояла потреба *збереження* української національно-культурної спадщини. За цим бажанням, як вже йшлося вище, стояла подвійна мотивація. Перш за все, це духовно-культурне надбання перебувало під загрозою

⁶⁷⁷ М. Б., «Ще кілька думок до справи патріархату», *Українське життя*, Листопад 15, 1970, 3.

⁶⁷⁸ Осип Федорика, «Лист до Редакції», *Патріархат*, Вересень, 1977, 22.

⁶⁷⁹ Олександр І. Романчукевич, «Блаж. Патріярх Йосиф і релігійно-національні ідеали Укр. Патріярх. Руху», в *Церковний календар-альманах на Рік Божий 1982* (Чикаго: Видавництво братства святого Андрея Первозванного, 1982), 64.

повного чи часткового знищення на батьківщині. Тому *збереження* прямим чином стосувалось остаточної мети, якій були підпорядковані всі стремління і почування активної частини третьої хвилі української еміграції, — звільнення і відбудови України, в тому числі — її релігійного життя. За словами Антіна Вітковського: «Ми (*новоєнна еміграція – прим. автора*) вірили, що це еміграція несе на своїх скитальських ослицях кивот завіту — душу нашої нації та має повернутися з нею, збереженою в чистоті і збагаченою в рідний край».⁶⁸⁰ У схожому ключі розмірковував про роль УГКЦ і Володимир Кубійович, який вважав, що Церква в діаспорі «має змогу зберегти себе, поглибити свої цінності Східної Церкви, дати вклад у Вселенську Церкву, підготовляти кадри і місіонарів, щоб їх у відповідний час передати Рідному Краєві».⁶⁸¹

У контексті патріархального руху це була програма максимум, яка водночас мала коригувати всі проміжні цілі. За словами активного члена УХР, а пізніше — патріархального руху в Німеччині Маркіяна Заяця, для діаспори «мусить залишитися аксіомом, що вся сила нашої віри і надії, вся наша християнсько-соціяльна діяльність, все ідейне та організаційне скерування Церкви-дочки мусить бути підпорядковане візії майбутнього розквіту і поширення Церкви в Україні, яку мав у годині смерти, Митрополит Андрей».⁶⁸² На думку Миколи Чубатого, саме Церква в США повинна була відіграти ключову роль у здійсненні цього завдання, оскільки там проживала найбагатша і найвпливовіша група емігрантів. «Велика релігійна ідея» майбутньої місії «навертання споганщеної України», на думку проф. Чубатого, могла надати нового і живого сенсу існуванню УГКЦ в США.⁶⁸³ Патріархат у цьому процесі повинен був сприяти кращій координації усіх зусиль діаспори, концентрації уваги на важливих проєктах, таких як Український католицький університет, підготовка молодих науковців та священиків для звільненої України, видання необхідної літератури тощо.

⁶⁸⁰ Антон Вітковський, «Думки про наше Різдво», *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Січень 5, 1969, 10.

⁶⁸¹ Кубійович, «Ще про церковні справи», 16.

⁶⁸² Маркіян Заяць, «Початок початку», *Український самостійник*, Січень 1966, 9.

⁶⁸³ Микола Чубатий до Йосифа Сліпого, 17 серпня 1965.

З іншого боку, виконання цієї місії залежало від того, наскільки діаспорна спільнота буде спроможною зберегти саму себе, тобто зможе протистояти процесові асиміляції. Це, у свою чергу, висувало перед нею питання, що саме слід було *зберегти*, чи, іншими словами, де пролягала межа, пробивши яку, асиміляційні процеси могли б зруйнувати серцевину тожсамості цієї спільноти.

Як уже йшлося вище, саме релігія має підвищену властивість ставати «якорем» колективної ідентичності діаспор та інструментом відрізнення від навколишнього середовища, підсилює соціальні зв'язки і слугує додатковим будівельним елементом для формування спільного дискурсу переселенців.⁶⁸⁴ Для представників третьої хвилі української еміграції, більшість з яких були вихідцями з Галичини, цей процес, притаманний багатьом діаспорам, протікав у надзвичайно сприятливому середовищі, оскільки елементи релігійної і світської культури для цієї групи були тісно переплетеними і до певної міри тотожними. Такі зразки духовної традиції, як обряд, богослужбова мова, «старий» календар, одружене священство ще до моменту еміграції були маркерами не лише церковної, але й етнонаціональної ідентичності спільноти.⁶⁸⁵ Ба більше, за словами настоятеля парафії свв. Володимира і Ольги в Чикаго о. Маріяна Бутринського: «...За сакральною, літургічною й обрядовою природою в її (УГКЦ – прим. А.Б.) істоті вміщається ще щось безмірно важне і вагоме — останки нашої державности».⁶⁸⁶

Таким чином, існування і розвиток діаспори, протидія асиміляції були поставлені частиною третьої хвилі української еміграції в залежність від збереження власної релігійної культури. З максимальною ясністю цю тезу сформулював у своїй програмній статті «За самостійність Церкви і єдність обряду» голова ТПУ УКЦ у 1966–1968 роках Василь Пасічняк, підкресливши, що «ми, як окрема етнічна група, збережемо себе на чужині так довго, доки потрапимо зберегти самобутність нашої Церкви».⁶⁸⁷ Суголосно з ним пізніше висловився о.

⁶⁸⁴ Johnson, «Religion and Diaspora», 95; Cohen, *Global Diasporas*, 153; Sökefeld, «Mobilizing in Transnational Space», 270.

⁶⁸⁵ *В обороні прав нашої Греко-католическої церкви* (Львів: Накладом Івана Готя, 1929); Кісь, *Пам'ять та ідентичність*, 36–43.

⁶⁸⁶ Бутринський, «Завдання мирян», 8.

⁶⁸⁷ Василь Пасічняк, «За самостійність Церкви і єдність обряду», *За патріархат*, Травень, 1967, 5.

Любомир Гузар під час публічної доповіді «Хто ми?», яка відбулась 30 вересня 1978 року в Нью-Йорку: «Найбільшою нашою проблемою під сучасну пору є асиміляція. Зупинити асиміляцію немає права, але сповільнити можна. Тому є дуже на часі повторити слова: бережіть свої традиції, бо вони збережуть вас».⁶⁸⁸

Проте суспільно-релігійне життя української спільноти, з яким новоприбулі емігранти зустрілися в Північній Америці, відрізнялося від того, яким воно було в Галичині чи навіть у DP-таборах. Греко-Католицька Церква в США та меншою мірою в Канаді розвивалась у надзвичайно строкатому і динамічному зовнішньому середовищі. Процеси, які відбувалися в Галицькій митрополії на рідних землях у 1920–1930 роках, значно менше впливали на повсякденне життя віруючих та духовенства в діаспорі, ніж процес їхньої адаптації у місцеву культуру. Попередні хвилі еміграції на момент прибуття до США і Канади повоєнних скитальців перебували на останніх стадіях асиміляції. Першим гучним проявом напруги, яка виникла на церковному ґрунті між різними емігрантськими поколіннями, були критичні статті Володимира Кубійовича і вони мали значний вплив на інтелектуальні середовища третьої хвилі української еміграції. Говорячи про УГКЦ в США, проф. Кубійович ствердив, що вона «є більш з назви, ніж по суті, українською»,⁶⁸⁹ а основними ознаками цього стану занепаду, на його думку, були «латинізація і денационалізація».⁶⁹⁰ Задля протидії цьому він вважав необхідним «внести момент боротьби за українство в Церкву, наші організації, все суспільство», відзначаючи, що ця боротьба «спричинить для американської української громади втрати (ще більші матеріальні), але й прочистить атмосферу. Більшість заамериканізується, меншість залишиться свідомо обов'язків для України і Української Церкви й дасть — вірю — чималі духові цінності для українства, а тим самим й для України».⁶⁹¹

⁶⁸⁸ «Слуга Божий Митрополит Андрей. На тлі виголошеної доповіді о. д-ром Гузарем», *Патріархат*, Листопад, 1978, 22.

⁶⁸⁹ Кубійович, «Українська діаспора», 7.

⁶⁹⁰ Кубійович, «Ще про церковні справи», 15.

⁶⁹¹ Володимир Кубійович до Богдана Лончини, 22 грудня 1964, Фонд Богдана Лончини, Листування. Різне, б. п., ІА УГКЦ.

Подальше ототожнення денаціоналізації з латинізацією отримало богословське обґрунтування в текстах і виступах одного з натхненників комітетів оборони традицій і обряду УКЦ Петра Біланюка. На відміну від Миколи Чубатого, який більшу увагу приділяв юридично-адміністративним аспектам «помісності», Біланюк зосередився на її «внутрішніх» рисах: богословській традиції, релігійній культурі та самобутності Східних Церков. На його думку, одним із головних завдань будь-якої української Церкви: католицької, православної чи протестантської, було досягнення «гармонійного завершення українства у Христовій вірі і Христової віри в українстві».⁶⁹² Відправною точкою його міркувань стало вчення Другого Ватиканського собору про партикулярні (*sui iuris*) та Східні Католицькі Церкви, а також висловлена собором вимога пошани до місцевих культур окремих народів.⁶⁹³ У своєму програмному есе «Українська Церква, її сучасне й майбутнє» він наголошував, що «всі народи і всі одиниці, що втілюються у св. Церкву, мусять стати християнськими зі всіма своїми характеристичними рисами і зі всіма своїми ознаками окремішности». В українському випадку Церква, згідно з Біланюком, повинна освячувати «і наше українство, тобто все те, що ми називаємо рідним або українським». Прищеплена таким чином в Тіло Христове і «очищена від протиприродних і грішних елементів», українська культура чи українство є *частиною відкупленого Всесвіту*, «що за Божим Провидінням стала нашою для дальшого відкуплення і освячення». Любов до цієї *частини відкупленого Всесвіту* є, за словами автора, справжнім українським патріотизмом, а завданням Церкви є плекати його серед своїх вірних. «Та вітка української Церкви, — писав Петро Біланюк, — що не виконує цього завдання, перестає тим самим бути рідною Церквою і стає знаряддям винародовлення або національної зради на користь іншого народу чи навіть загарбника».⁶⁹⁴

Вироблена П. Біланюком ідейна схема, в якій проглядається притаманна націоналістичній ідеології абсолютизація тяглості й органічності буття нації,⁶⁹⁵

⁶⁹² Біланюк, *Українська Церква*, 12.

⁶⁹³ Пор. LG, § 13; AG, § 10.

⁶⁹⁴ Біланюк, *Українська Церква*, 8–12.

⁶⁹⁵ Касьянов, «Ідеологія ОУН», 79.

лягла в основну діяльності комітетів оборони та була пізніше засвоєна цілим патріархальним рухом. Явищами, які, на думку його діячів, суперечили українській християнській культурі, були: вживання іншої окрім української (чи церковнослов'янської) мови у богослужіннях та навчанні дітей у парафіяльних школах, переймання латинських елементів у богослужбовій, духовній, канонічній, богословській та естетичній сферах, заборона висвячення одружених кандидатів на священників та заміна юліанського календаря на григоріанський. Додатковим пунктом занепокоєння були «мішані подружжя», оскільки вони також розмивали не лише церковно-релігійні, але й етнонаціональні «кордони» діаспорної спільноти і, таким чином, були шляхом самознищення української спільноти в діаспорі.⁶⁹⁶ У практичній площині запропонований П. Біланюком аналіз сприяв ще більшому утвердженню переконання, що східне богослужіння та релігійна традиція і навіть українська культура у цілому є одночасно і духовною, і національно-культурною спадщиною.⁶⁹⁷

Патріарх Йосиф Сліпий співчував занепокоєнню третьої хвилі української еміграції, вважаючи денационалізацію «найгрізнішим ворогом» діаспори.⁶⁹⁸ Патріархат, на його думку, повинен був стати засобом проти тенденції релігійного і національного «розчинення» діаспори у місцевих культурах. Наголошуючи на необхідності єдиного церковного центру, він звертав увагу, що «тенденція чужини була досі — жити на своїх острівчиках власним, ні від кого не залежним життям.

⁶⁹⁶ З. Павлович, «Проблема мішаних подруж», б.д, America. Komitet Oborony 1973–1984, ф. 2, оп. IVa, спр. 396, арк. 60, ІА УГКЦ; Степан Процик, «Мішані подружжя», *Українське життя*, Жовтень 24, 1965, 2; Роман Завадович, «Мішані подружжя», *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Березень 4, 1973, 1–3; Дарія Кузик, «На маргінесі праці “Мішані подружжя” о. мітрата Івана Музички», *Патріархат*, Вересень, 1979, 27. Див. також Іван Музичка, *Мішані подружжя* (Лондон: Українське релігійне товариство св. Софія, 1979); Василь Качмар, «Обряд передумова помісности», *Патріархат*, Липень, 1977, 14–15; Святоюрєць, «Наші братства і сестринства», *Патріархат*, Червень, 1981, 23.

⁶⁹⁷ Див. напр. Романчукевич, «Блаж. Патріарх Йосиф», 62; «Чому існує Комітет оборони традицій Української Католицької Церкви в Чикаго?», 1964, «Г», Городиловський Юрій м.д., б. п., АПВО; Богдан Стельмах, «До питання корінних змін в церковно-літургійних богослужіннях Помісної Української католицької Церкви», *Патріархат*, Березень, 1980, 14–16. Цікавою в даному контексті є суперечка між учасниками патріархального руху щодо введення у вжиток української мови замість церковнослов'янської, за що виступало багато представників української еміграції. Див. напр. Дмитро Кузик, *За українську мову в нашій Церкві* (Трентон, 1964). Проти цього активно виступав один з ініціаторів ККГП Микола Чубатий, який вважав, що введення «живої» української автоматично потягне за собою введення англійської мови і тому послідовно захищав збереження церковнослов'янської, яка, окрім того, поєднувала галичан із закарпатцями. Див. Микола Чубатий до Йосифа Сліпого, 18 Липень 1966, *Litterae fidelium. Subatyj Mukoła (1963–1973)*, ф. 2, оп. IVa, спр. 9, арк. 297–98, ІА УГКЦ; Іван Музичка і Іван Хома, «Сильветка історика проф. М. Чубатого 1889–1975», *Богословія ХХХІХ*, вип. 1–4 (1975): 89–92.

⁶⁹⁸ Йосиф Сліпий до Василя Качмара Вих. 2988/77, 17 травня 1977, Листування Й.С. з вірними (США), ф. 2, оп. IVb, спр. 119, б. п., ІА УГКЦ.

То певна дорога до нашої ліквідації, яка почалась вже асиміляцією, латинізацією, денационалізацією і самсобіпанством».⁶⁹⁹

Ототожнення національної культури з релігійною, а Церкви — з народом⁷⁰⁰ викликало такі ж критичні реакції, як це було й у випадку з ідеєю «духовної держави». Опоненти звертали увагу, що характеристика загроз існуванню УГКЦ, як її подавали патріархальники, не відповідає дійсності. Зокрема, беручи за приклад літургійну реформу в Римо-Католицькій Церкві після Другого Ватиканського собору, дехто почав підіймати тему запровадження змін у богослужіння УГКЦ, ставлячи під сумнів «непорушність обряду», яку відстоював патріархальний рух.⁷⁰¹ Так, на думку о. Діонісія Тулюк-Кульчицького, фіксація на обрядово-традиційному аспекті церковного життя була нездатною пригальмувати секуляризаційні процеси, які, він уважав, якраз і становили справжню загрозу для Церкви та вірних.⁷⁰²

Схожі думки висловлював і Осип Федорика, який відзначав, що надмірне зосередження на обряді відвертає увагу вірних від головного у християнстві. На його думку, патріархальниками рухала «не туга за Христом, а ностальгія за буколічним минулим і його перенос уявно в сучасне». Як наслідок, вірність церковній доктрині було підмінено «закоханням в самотності рідного... календаря, і в унікальності обичаїв. На місце розбудови внутрішнього життя наслідуванням Христа і моральним змістом релігії прийшло захоплення власнопідметністю, що висловлюється в богемній стилізації християнського фольклору».⁷⁰³

⁶⁹⁹ Йосиф Сліпий до Романа Данилевича Вих. 5799/78, 9 жовтня 1978, Листування Й.С. з вірними (США), ф. 2, оп. IVb, спр. 119, б. п., ІА УГКЦ.

⁷⁰⁰ Один з апологетів патріархального руху, виходячи з такої парадигми, окреслив українську діаспору поняттям «Церква-нарід». Див. Романчукевич, «Блаж. Патріарх Йосиф», 65.

⁷⁰¹ Див. напр. Діонісій Т. Кульчицький, «Зауваження до статті про Берестейську унію», *Український самостійник*, Квітень, 1973, 45–47; Діон. Тулюк-Кульчицький, *Про віру, людську неміч і політику* (Мюнхен, 1976); Діон. Тулюк-Кульчицький, *Про ідеологію древнього православ'я і рідного благочестя* (Мюнхен, 1976).

⁷⁰² Тулюк-Кульчицький, *Про ідеологію древнього православ'я*, 17.

⁷⁰³ Федорика, «Яка криза?», 3.

4.4. Феномен діаспорної релігійності

Патріархальний рух був феноменом майже виключно першої генерації третьої хвилі української еміграції. Обговорюючи питання залучення молодого покоління в діяльність руху на конференції «За здійснення патріархату Української Католицької Церкви», яка відбулась 7–8 березня 1970 року в Торонто, учасники з різних патріархальних осередків констатували, що молодь практично не цікавилася патріархальними ідеями. Один із доповідачів відзначив, що ціла акція «в очах молодшого покоління, в тому числі дітей і внуків поборників і подвижників за Патріархат, стала символізуватися і ідентифікуватися із “старокраєвою політикою”». ⁷⁰⁴ Частково це асоціювання і справді було викликане інерційним продовженням старих суперечок між різними політичними і суспільними групами третьої хвилі, які були перенесені і на церковний ґрунт. Проте додатковим аспектом, який відвертав увагу молоді від діяльності руху, було те, що процес *культурної* та *структурної* асиміляції для неї проходив швидше і легше (перш за все — завдяки школам і університетам), ніж це було у випадку з їхніми батьками. Натомість прошарок інтелігенції, представники якої були активними в різноманітних громадських організаціях діаспори, «належав до тієї категорії осіб, для яких процес соціальної адаптації проходив найважче». ⁷⁰⁵ В результаті цього, для багатьох представників старшого покоління саме церковний обряд, календар та бажання зберегти екстериторіальну єдність цілої діаспори стали основними засобами подолання відчуття дезорієнтації в нових умовах та розриву в часі і просторі.

Практично всі елементи, які, згідно з Т. Твідом, складають феномен діаспорної релігійності, були включені в програму патріархального руху. ⁷⁰⁶

Перш за все *транслокальну* функцію відігравав «старий» календар, який став одним із ключових елементів утримання зв'язку між діаспорою і батьківщиною. Так, активісти КОТ в Чикаго, бажаючи святкувати свята за старим стилем,

⁷⁰⁴ Соловій, «Конференція за патріархат».

⁷⁰⁵ Саранча, «Соціально-політична та культурна адаптація», 64.

⁷⁰⁶ Anatolii Babynskyi, «The Phenomenon of “Diasporic religion”. The Case of a Third Wave of Ukrainian Emigration», *Evropský filozofický a historický diskurz*, no. 1 (2020): 73–81.

прагнули зберегти «найтісніший зв'язок з українським народом в той же час і тим самим способом святкування, який дотепер ми зберігали».⁷⁰⁷ А за словами проводу ККГП, старий календар забезпечував «одність з Церквою на Рідних Землях» і тому цей аргумент, на думку авторів листа до українського єпископату, повинен був бути «чи не найбільш зобов'язуючим чинником» на користь його збереження.⁷⁰⁸ Дещо наївно, але дуже щиро й наочно, цей аргумент прозвучав під час установчих зборів прихильників юліанського календаря, які відбулись 8 квітня 1956 року в Рочестері: «У сам день Христового Воскресення наш окалічений Митрополит напевно простягне свої покалічені руки до благословенства всіх вірних Української Католицької Церкви, але воно до нас не дійде в свій час».⁷⁰⁹

Календар, однак, не був цінністю сам у собі, з ним, за словами Василя Маркуся, «були пов'язані й інші справи — традиції, обряд, мова, ціла церковна ідеологія, все те, що представляє помісність і східність нашої Церкви». Тому, продовжував автор: «Коли ці властивості збережені у більшій мірі, то й зв'язки Церкви на поселеннях з Церквою в батьківщині є сильнішими».⁷¹⁰ Завдяки цьому поєднанню релігійна традиція стала одним із ключових *трансчасових* елементів діаспорної релігійності, який повинен був забезпечити тяглість із минулим батьківщини, з її релігійною історією та майбутніми поколіннями. Обґрунтовуючи боротьбу за збереження «старого» календаря та традиційного характеру обряду на парафії в Чикаго, лідери КОТ⁷¹¹ наводили цитату з повісті Уляни Кравченко, в якій вона описувала свої емоції, пов'язані із досвідом участі у богослужінні в Гошівському монастирі: «... У хвилини молитовної екстази появлялася свідомість, що тут молиться моя мати й бабуня, що давніше молилися тут і так само їхні батьки, а перед сотнями літ молилися тут мої предки. Так будуть молитися і наші нащадки».⁷¹² Обрядова сторона релігійної традиції таким чином цілком органічно і природно забезпечила необхідні для формування діаспорної релігійності *ритуали*,

⁷⁰⁷ «Чому існує Комітет».

⁷⁰⁸ «Справи Української Католицької Церкви. (II)», 3; Див. також «До Їх Екцеленції Митрополита Кир Амврозія», 7–10.

⁷⁰⁹ Протокол ширших сходин українців греко-католиків — прихильників календаря старого стилю.

⁷¹⁰ Маркусь, «Делікатна, але переважлива справа», 20.

⁷¹¹ «Чому існує Комітет».

⁷¹² Уляна Кравченко, *Хризантеми* (Чикаго: Видавництво Миколи Денисюка, 1961), 77.

завдяки яким діаспора конструює уявлену спільноту з тими, хто живе, жив і житиме на батьківщині. Тож ці обряди і звичаї мали не лише суто релігійне значення, але й національне.

Не менш яскраво феномен діаспорної релігійності серед українських переселенців проявився на рівні творення *сакрального простору та артефактів*, які пов'язували країну поселення із батьківщиною, дозволяли емігрантам «переміщуватись» на батьківщину, пригадувати її минуле і уявляти її майбутнє.

Одним із прикладів цього явища став храм св. Івана Хрестителя в Гантері (Нью-Йорк), збудований у 1962 році в класичному гуцульському стилі. Фінансування будівництва було забезпечене представниками третьої хвилі української еміграції, і церква з парафіяльним осередком біля неї стала одним з улюблених місць їх відпочинку та проведення зустрічей, в тому числі – й діячів патріархального руху. Під час посвячення храму один зі священників підкреслив, що на нього слід дивитись «як на дорогоцінну пам'ятну ікону, яку ми, скитальці, взяли зі собою на еміграцію, щоби вона нам нагадувала й рідну архітектуру, й рідні гори, з якими вона й ми зв'язані».⁷¹³

Натомість, проект нового катедрального собору Непорочного зачаття в Філадельфії у неовізантійському стилі, викликав хвилю полеміки в середовищі повоєнної еміграції.⁷¹⁴ Основний закид, який звучав на адресу авторів проекту, полягав саме в тому, що їхня пропозиція була позбавлена «духа української архітектури».⁷¹⁵

⁷¹³ Дам'ян Горняткевич, «Українське церковне мистецтво і його репрезентація», *Листи до приятелів*, Травень–Червень, 1964, 40.

⁷¹⁴ Див. напр. Горняткевич, «Українське церковне мистецтво», 38–41; Дам'ян Горняткевич, «Ще в справі будови катедр у Філадельфії», *Листи до приятелів*, Липень–Серпень, 1963, 47–48; Дам'ян Горняткевич, «Заперечення нашої культури», *Листи до приятелів*, Вересень–Жовтень, 1963, 39–41; П. Богданський, «З економічного погляду», *Листи до приятелів*, Вересень–Жовтень, 1963, 41–42; Мирослав Данило Німців, «Про стилі наших церков (I)», *Гомін України*, Лютий 8, 1964, 9,12; Мирослав Данило Німців, «Про стилі наших церков (II)», *Гомін України*, Лютий 15, 1964, 10–11; Дамян Горняткевич, «Катедра чи пародія? (I)», *Українське життя*, Червень 26, 1966, 4; Дамян Горняткевич, «Катедра чи пародія? (II)», *Українське життя*, Липень 2, 1966, 4–5; Дамян Горняткевич, «Катедра чи пародія? (III)», *Українське життя*, Липень 10, 1966, 5; «Labyrinth Still Complex», *The Way*, Вересень 11, 1966, 3; «Митрополіча Канцелярія у Філадельфії закликає, щоб не поміщувати в пресі статтей, які ображують Церкву», *Свобода*, Серпень 3, 1966, 3; Дам'ян Горняткевич, «Моя відповідь митрополічій канцелярії», *Українське життя*, Жовтень 23, 1966, 4–5.

⁷¹⁵ Горняткевич, «Українське церковне мистецтво», 39.

Проте парадигматичним прикладом творення повоєнною еміграцією власного сакрального простору став храм свв. Володимира і Ольги в Чикаго, який в середовищі патріархального руху вважався «мініатюрою помісності»,⁷¹⁶ зразковим і гідним до наслідування. За словами архітектора храму Ярослава Корсунського, він став «моральною перемогою східної української традиції над денационалізацією та розтопленням у загальному “універсальному казані”».⁷¹⁷

Збудований згідно з традиціями українсько-візантійського храмобудівництва, він є майже точною копією спорудженого в цей же час з ініціативи Йосифа Сліпого собору Святої Софії в Римі. Цей факт свідчить, що сама споруда була покликана пригадувати парафіянам не лише Україну та її тисячолітню церковну традицію, але й пов'язувати їх із центром Церкви в діаспорі та її главою, який на той час перебував у Римі. Розпис храму, здійснений іконописцем Іваном Диким (який розписував також і «патріархальний» храм св. Миколая в Торонто), теж витриманий у класичному візантійському стилі і містить зображення усіх відомих святих українського народу від початків християнізації Київської Русі.⁷¹⁸

Проте важливим є не лише *транслокальний* характер архітектури і розпису споруди, але й її *трансчасовий* аспект. Присвята храмів у діаспорі «національним святим» є загальнопоширеним явищем.⁷¹⁹ Проте, поміж знакових і головних святинь та монастирів УГКЦ у довоєнній Галичині не було церков свв. Володимира й Ольги (чи навіть Святої Софії). Натомість посвята храму одним із перших власних святих Київської Церкви пов'язувала діаспору з джерелами українського християнства. За словами Ярослава Корсунського, поштовхом до проектування храму саме в києво-візантійському стилі стало відчуття дезорієнтації і відтак бажання «відтворити пройдений шлях аж до початкового пункту, до джерела».⁷²⁰

⁷¹⁶ Див. Євген Іванків, «Мініатюра помісності (Парафія св. Володимира й Ольги на тлі нашого церковного життя)», *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Жовтень 13, 1974, 7–8

⁷¹⁷ Ярослав Корсунський, «Спорудження храму святих Володимира і Ольги в Чикаго (Думки та спогади архітекта)», в *Собор душ. Пропам'ятна книга Парафії Св. Володимира і Ольги*, під ред. Василя Маркуся (Чикаго: Ставропігія, 1982), 366.

⁷¹⁸ о. Андрій Чировський, «Церковний розпис собору святих Володимира і Ольги», в *Собор душ. Пропам'ятна книга Парафії Св. Володимира і Ольги*, під ред. Василя Маркуся (Чикаго: Ставропігія, 1982), 402–10.

⁷¹⁹ До прикладу, польські римо-католицькі парафії в Північній Америці часто присвячені національному покровителю Польщі св. Станіславу Костці, хорватські парафії — св. Леопольдові Мандичу чи св. Николаю Тавелічу (св. покровитель Хорватії) тощо.

⁷²⁰ Корсунський, «Спорудження храму», 367.

Розпис храму, який включає канонізованих (і не тільки) історичних осіб від Хрещення Русі до часів митрополита Андрея Шептицького, по суті є стислим історичним нарративом, який діаспори, згідно з Т. Твідом, розвивають і плекають задля тяглости із минулим батьківщини і її релігійною історією.

Історичний нарратив, який є елементом діаспорної релігійності, знайшов своє втілення й у відповідних текстах істориків і богословів, причетних до патріархального руху. Зокрема праці Миколи Чубатого та Петра Біланюка були не просто черговими дослідженнями з історії Церкви в Україні. В них простежується спільне для обох авторів бажання продемонструвати глибоке коріння і самотність української християнської традиції, підкреслити рівноцінність з традиціями інших народів.

Микола Чубатий прагнув науково обґрунтувати унікальний характер українського (київського) християнства, яке, на його думку, було оригінальним синтезом східної і західної еклезіальної традиції на базі дохристиянської культури Русі, а перший київський архієпископ був незалежним і від Риму, і від Константинополя. Після упадку Київської держави, вважав проф. Чубатий, «Церква заступила українському народові колишню державну владу та стала одинокою установою, репрезентуючи цілий нарід».⁷²¹ Петро Біланюк також присвячував багато уваги питанню ймовірного апостольського походження української Церкви, оскільки вважав «особливий історичний розвиток» і «відрубну історію» важливими елементами церковної помісності.⁷²² У процесі своїх наукових пошуків він дійшов переконання, що християнська традиція на українських землях має безперервну тяглість аж до часів, коли, як вважав П. Біланюк, ці терени відвідав апостол Андрій.⁷²³

Розвиток богословської думки в середовищі прихильників патріархату відбувався за схожим сценарієм, а їх основною ціллю було якомога чіткіше

⁷²¹ Чубатий, *Історія християнства*, 2.

⁷²² Див. о. Петро Біланюк, «Схема помісності Української Католицької Церкви», в *Божя істина, краса і любов* (Дрогобич: Відродження, 1995), 157.

⁷²³ Детальніше див. Petro Bilaniuk, *The Apostolic Origin of the Ukrainian Church* (Parma: Published by Protection of the Blessed Virgin Mary Ukrainian Catholic Parish, 1988); Петро Біланюк, «Апостольське походження Української Церкви», в *Ювілейний збірник праць наукового конгресу у 1000-ліття хрещення Русі-України*, під ред. Володимира Яніва (Мюнхен, 1988), 61–71.

окреслення ідентичності і самодостатності української теологічної та духовної традиції, насамперед перед лицем західного християнства. Тому у притаманному *діаспорному богослов'ю* бажанні максимально зберегти чистоту чи автентичність власної спадщини та запобігти її змішуванню з іншими («духовній асиміляції») представники патріархального руху послідовно працювали над розмежуванням богословських традицій Сходу і Заходу, інколи навіть протиставляючи їх одна одній.⁷²⁴

У цих своїх намаганнях прихильники такого підходу часто покликалися на рішення Другого Ватиканського собору. Зокрема, слова соборового декрету «*Orientalium Ecclesiarum*», що східні католики «можуть і мусять завжди берегти свої законні літургійні обряди і свій правопорядок, /.../ а якщо через історичні чи особисті причини від них недоречно відступили, то нехай стараються повернутись до прадідних традицій»,⁷²⁵ стали головною підставою перманентного пошуку автентичної богословської і духовної традиції українського християнства. Один із небагатьох фахових богословів у патріархальному русі, Євген Іванків, вважав, що ідеалом для українських греко-католиків повинні стати «часи повного обрядового і релігійного розквіту 7 і 8 сторіч у Візантії, а для нас українців — часи Петра Могили в Україні».⁷²⁶ Він також вважав, що якщо літургійні реформи Латинської Церкви були спрямовані на поступове екуменічне зближення з протестантами, то завданням східних католиків є рух назустріч православним. А оскільки «східній християнин ніколи зі своїм обрядом не експериментує»,⁷²⁷ то цілу релігійну традицію УГКЦ: обряд, духовність, богослов'я та канонічне право необхідно було б повернути до того стану, в якому вони були перед Берестейською унією 1596 року, а особливо — Замоїським синодом 1720 року.⁷²⁸ На підтвердження цієї тези Іванків знову ж таки звертався до декрету «*Orientalium Ecclesiarum*», який,

⁷²⁴ Див. напр. Євген Іванків, «Два підходи до Таїнства Воплочення», *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Січень 23, 1972, 4–5.

⁷²⁵ ОЕ, § 6.

⁷²⁶ Євген Іванків, «Ми і літургійні реформи Західної Церкви», *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Червень 8, 1969, 4.

⁷²⁷ Євген Іванків, «За збереження справді східного характеру нашої Церкви!», *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Квітень 26, 1970, 15.

⁷²⁸ Пор. Євген Іванків, «Унія та “Уніятизм”», *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Травень 16, 1971, 1–2

заохочуючи східних католиків до екуменічного зближення з православними, закликав чинити це зі «святобливою вірністю давнім східним традиціям».⁷²⁹

Відновлення автентичного східного богослов'я, яке повинно було б визначати всі інші аспекти ідентичності УГКЦ, перебувало в центрі уваги ще одного активного учасника патріархального руху і фахового богослова Петра Біланюка. Як і у випадку з «відрубною історією», «окремішня богословська мисль», на його думку, була одним із важливих елементів «матеріальної помісности».⁷³⁰

Не менш яскраво феномен діаспорної релігійності, який передбачає творення *транслокальних* інституцій, проявився у провідній ідеї патріархального руху, а саме підтримці ідеї патріархату як такого. Учасники руху розглядали патріаршу інституцію виключно як екстериторіальну структуру, яка повинна була об'єднати не лише саму діаспору, але й еміграцію та батьківщину. Важливим об'єднавчим чинником в цій *транслокальній* інституції була особа самого Йосифа Сліпого, який, проживаючи на вигнанні, одночасно був главою переслідуваної Церкви в Україні і власним життєвим прикладом поєднував досвід обох частин розділеної «залізною завісою» церковної спільноти.

4.5. Завдання «апостольства мирян»

Зміна богословської перспективи щодо місця і ролі мирян, яка відбувалась у Римо-Католицькій Церкві з кінця XIX століття, мала прямий вплив на осмислення і розвиток мирянського апостоляту в УГКЦ як у довоєнний, так і повоєнний періоди.⁷³¹ Вагомим внеском у цей процес у другій половині XX століття була діяльність Українського християнського руху. Загалом погляди цього середовища на завдання мирян збігалися з підходами, які були загальноприйнятими на той час у цілій Католицькій Церкві. Один із лідерів УХР Володимир Янів лаконічно сформулював їх наступним чином: «Миряни повинні назовні продовжувати християнізованню середовища при виконанні всіх доступних форм дії».⁷³² Проте на

⁷²⁹ ОЕ, § 24.

⁷³⁰ Біланюк, «Схема помісности», 157.

⁷³¹ Детальніше див. Сороковський, «Мирянський рух».

⁷³² Янів, «Український християнський рух», 378.

практиці таке окреслення мирянського апостоляту стикнулося з низкою викликів, які були пов'язані зі особливостями емігрантського життя, особливо першого покоління третьої хвилі.⁷³³ Один із викликів стосувався пошуку дієвої форми організованого мирянського руху УГКЦ, з огляду на розпорошеність її вірних на кількох континентах. Інший виклик був пов'язаний із узгодженням між цілями, які ставила собі третя хвиля української еміграції, і загальнокатолицькою концепцією мирянського апостольства. Суть проблеми зводилась до того, в якому саме напрямку мав бути спрямований головний вектор діяльності українських мирян: «назовні», тобто до того оточення, в якому проживали емігранти, чи лише «всередину» власної діаспорної спільноти.

В рамках УХР це питання було розв'язане на користь тих завдань, які вважалися першочерговими у цьому середовищі. На думку того ж таки В. Яніва, мирянська активність у діаспорі повинна бути повернута «лицем до Рідних Земель»,⁷³⁴ тобто — на боротьбу за «християнську Україну».⁷³⁵ На практиці суть цієї стратегії полягала в зосередженні «людського матеріалу при Церкві та нації, щоб ідеологічний дійовий центр міг якнайдовше утриматися і міг черпати з рідної суспільности природні соки». А тому найважливішим завданням мирянської організації уважався «спротив денаціоналізації».⁷³⁶

Важливе значення для переосмисленні місця та ролі мирян в УГКЦ мав Другий Ватиканський собор. Соборові дискусії, які стосувалися цієї теми, викликали живе зацікавлення в середовищі заангажованих у церковні справи світських інтелектуалів і богословів. Вони з ентузіазмом вітали можливість розширення прав мирян у парафіяльних громадах, надання їм керівних позицій у церковних структурах, запрошення на синоди та собори світських членів Церкви, а особливо жінок.⁷³⁷

⁷³³ Сороковський, «Мирянський рух», 54–65.

⁷³⁴ Янів, «Український християнський рух», 382.

⁷³⁵ Янів, 359.

⁷³⁶ Янів, 383.

⁷³⁷ Див. напр. Микола Шлемкевич, «Про справи Божі, людські і надлюдські», *Листи до приятелів*, Листопад–Грудень, 1963, 24–31; Ігор Микитюк, «Теперішня роля світського люду в Католицькій Церкві в світлі II Ватиканського собору (I)», *Українське життя*, Листопад 1, 1964, 2; Ігор Микитюк, «Теперішня роля світського люду в Католицькій Церкві в світлі II Ватиканського собору (II)», *Українське життя*, Листопад 8, 1964, 3;

Петро Біланюк ще до оприлюднення відповідних соборових документів запропонував власне «богословське окреслення мирянина», в якому він спершу з'ясував український контекст та подав «описово-догматичну дефініцію» цієї категорії, в основу якої були покладені думки сучасних йому католицьких богословів Іва Конгара, Карла Ранера, Йозефа Рацінгера та ін. Вихідним пунктом його міркувань було розуміння Церкви як вибраного Божого люду, містичного Тіла Христа-Богочоловіка, в якому кожен мирянин завдяки незнищеним печатям св. Хрещення і Миропомазання є повновартісним членом і носієм дарів і плодів Святого Духа, який, перебуваючи у особливому відношенні любові, єдності, послуху, співпраці й обміну духовними дарами з носіями св. Тайни Священства, «живе у світі і поширює Боже Царство службою для спасення всього космосу».⁷³⁸ У процесі імплементації цієї концепції в український контекст Петро Біланюк, як і Володимир Янів, відстоював позицію, що полем апостольської діяльності українського мирянина має бути його власна спільнота: «Для освячення нашого українства, тобто нашого народу і Батьківщини зі всіма її елементами».⁷³⁹ Такі міркування ґрунтувались на його, окресленому вище, баченні сутності і завдань помісної Церкви. Таким чином принципи, на основі яких обидва мислителі окреслювали завдання мирянського апостоляту, були ідентичними з тим підходом, який представники третьої хвилі української еміграції застосовували й до інших сфер релігійного життя, наголошуючи на його транслокальному характері.

Запропонована В. Янівим і П. Біланюком парадигма мирянської діяльності загалом була засвоєна іншими діячами патріархального руху. Натомість документи Другого Ватиканського собору, в яких було детально викладено вчення про місце і роль мирян в Церкві (особливо догматичні конституції «*Lumen gentium*» і «*Apostolicam actuositatem*»), не знайшли належного відгуку в цьому середовищі. За словами Євгена Іванківа, український мирянський рух більше спирався на ідеї

⁷³⁸ Петро Біланюк, «Міркування про богословське окреслення мирянина Христової Церкви», *Український самостійник*, Травень, 1964, 7.

⁷³⁹ Біланюк, *Українська Церква*, 9.

декретів «*Orientalium ecclesiarum*» та «*Unitatis redintegratio*» і в меншій мірі на документах Другого Ватиканського собору про мирянський апостолят.⁷⁴⁰

У тих документах собору, які прямо торкалися справи мирянського апостоляту, деяку увагу активістів патріархального руху привернули лише ті параграфи, в яких йшлося про право й обов'язок мирян, відповідно до своєї компетенції, висловлювати думку про те, що стосується добра Церкви.⁷⁴¹ «Календарні» конфлікти, які вибухнули в США у 1964 році, на думку деяких коментаторів, були пов'язані саме із нехтуванням єпископами позиції мирян у тих справах, які їх безпосередньо торкаються.⁷⁴² Такої ж думки дотримувались і лідери ККГП. У своїй петиції до папи Павла VI у 1965 році⁷⁴³ вони скаржилися, що «український католицький апостолят в ЗДА не існує, а миряни хіба на те лиш, щоб складати гроші, одначе висловити свою думку в церковних справах не догматичного характеру їм забороняють».⁷⁴⁴

Слушною є думка Андрія Сороковського, який припускає, що на мирянську активність третьої хвилі української еміграції, а зокрема й на діяльність патріархального руху, свій вплив справив відкритий, демократичний характер американського суспільства.⁷⁴⁵ У 1960-х роках, за словами Семюела Гантінгтона, США пережили «драматичне відродження демократичного духа», яке позначилось, між іншим, боротьбою за ширшу участь громадян у діяльності і

⁷⁴⁰ Євген Іванків, «Наші древні церковні братства та сучасний мирянський рух у Вселенській Церкві», в *Богословія мирянства. Матеріали Симпозіуму* (Дітройт: Українське Патріархальне Світове Об'єднання За Єдність Церкви і Народу, 1983), 14–18.

⁷⁴¹ Пор. «Деклярація та Резолюції II-го З'їзду Представників “Крайового Комітету за встановлення Київсько-Галицького Патріархату” в Нью-Йорку 23 квітня 1966 р.», *Українське життя*, Червень 12, 1966, 2; «Наше становище і наші завдання», 3–13.

⁷⁴² Микитюк, «Теперішня роля», 3.

⁷⁴³ ККГП до Павла VI, 20 жовтня 1965.

⁷⁴⁴ Слід відзначити, що така оцінка церковної дійсності була однобокою і не відображала погляди широкого мирянського загалу в США. Переважна більшість українських греко-католиків в США не належала до патріархального руху, а «90% мирян спокійно ходили до церкви» (Розмова з о. Романом Галадзою (1943 р.н.) (настоятель парафії св. Іллі, Брамптон, Канада), Брамптон, Канада (25.1.2020)). Багато з них належали до різних мирянських організацій як, наприклад, «The Holy Name Society», «Knights of Columbus» та ін. Питання чисельності патріархального руху залишається відкритим, оскільки доступні архівні матеріали не дозволяють визначити кількість патріархальних осередків та точну кількість їхніх членів. До прикладу, кількість членів одного з активних осередків руху в Детройті складала 40–50 осіб. Найчисельнішим осередком була парафія свв. Володимира і Ольги, яка налічувала близько 5 тисяч парафіян, проте більшість з них не належала до активних учасників руху. Тому, згідно із наявними матеріалами, можна припустити, що актив руху у цілому не перевищував 150–200 осіб, а кількість пасивних учасників була не більшою ніж 8–10 тис. Ще 40–50 тис. в загальному поділяли цілі руху, проте формально не асоціювали себе з ним.

⁷⁴⁵ Сороковський, «Мирянський рух», 64.

контролі над політичними, суспільними і економічними владними інституціями.⁷⁴⁶ Ідеї демократизації й егалітаризму, зокрема й у церковній сфері, які вплинули і на ситуацію в Римо-Католицькій Церкві, були привабливими також для політично активного греко-католицького мирянства.⁷⁴⁷ Можна також припустити, що певний вплив на процеси в українській діаспорі, а відповідно й у патріархальному русі, мало так зване «етнічне відродження» («the ethnic revival») у США, яке тривало від середини 1960-х років до середини 1970-х та супроводжувалось зростанням уваги до власної етнічної ідентичності (в тому числі – до рідної мови) серед різних емігрантських груп.⁷⁴⁸

Не сприйнявши ті моделі мирянського апостоляту, які були запропоновані Другим Ватиканським собором, українські активісти, зорганізовані довкола ККГП і КОТ, почали наслідувати українські церковні братства XVI–XVII ст., які стали для них прикладом боротьби за «обряд, національну суть нашої віри, за культуру і народні права».⁷⁴⁹ Учасники патріархального руху не зважали на закиди, що братства мали антикатолицький характер, підкреслюючи, що вони лише боролися «проти надужиття авторитету Католицької Церкви».⁷⁵⁰

Ідея церковних братств для патріархальників була привабливою відразу з кількох перспектив: по-перше, це була традиційна форма самоорганізації українських мирян і, з огляду на підвищену увагу до збереження історичної тяглості, в середовищі руху цей вибір був цілком природнім; по-друге, хрестоматійна характеристика братств як руху оборонного, спрямованого проти латинізації (в тому числі — проти запровадження григоріанського календаря) і денаціоналізації, цілком відповідала цілям, які ставили перед собою сучасні активісти; по-третє, ідея братств була тісно пов'язана з ідеєю ставропігії, тобто

⁷⁴⁶ Samuel P. Huntington, «The United States», in *The crisis of democracy: report on the governability of democracies to the Trilateral Commission* (New York: New York University Press, 1975), 59–118.

⁷⁴⁷ До прикладу, д-р Ігор Микитюк, який критикував український єпископат за нечутливість до питань мирян, посилається в своїй статті на книгу американського богослова-мирянина Майкла Новака «Відкрита Церква», в якій він давав неприхильну оцінку традиціоналістському крилу єпископів на Другому Ватиканському соборі та позитивно оцінював розширення прав мирян в Церкві. Детальніше див. Микитюк, «Теперішня роля (II)»; Michael Novak, *The Open Church* (New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers, 2002).

⁷⁴⁸ Joshua A. Fishman, «The Rise and Fall of the “Ethnic Revival” in the USA», *Journal of Intercultural Studies* 4, no. 3 (1983): 5–46.

⁷⁴⁹ Василь Маркусь, «Українська католицька церква на роздоріжжі», *За патріархат*, Липень, 1968, 16.

⁷⁵⁰ «Чому існує Комітет».

прямого підпорядкування патріархові і «екземпції» з-під влади правлячого єпископа; по-четверте, покликаючись на історію братств, учасники патріархального руху обґрунтовували своє протистояння з єпископами. Тут знову ж таки важливу роль відіграла спрощена характеристика діяльності братств як таких, які стали «голосом сумління народу» супроти зради чи занедбання своїх обов'язків світськими елітами і руським єпископатом.⁷⁵¹

Парадигма братств стала визначальною як для розуміння діячами руху характеру заснованих ними організацій, так і для визначення методів діяльності, в тому числі видавничої та просвітницької. Вона стояла за постійними намаганнями домогтися присутності мирян на синодах українського єпископату. Дехто з учасників руху звертав увагу, що у свій час братчики мали навіть вплив на вибір єпископів, а також покликалися на те, що мирян запрошують до участі на синоди Римо-Католицької Церкви.⁷⁵² Ця ж парадигма стояла за пропозицією скликання собору УГКЦ за участю мирян. Проте найяскравіше переймання стратегії братств проявилось у радикалізмі патріархального руху у першій половині досліджуваного періоду, який виявився у перманентному конфлікті з низкою українських єпископів та священників, а також із представниками Римської курії.⁷⁵³

Проте радикальний підхід спричинив затяжну кризу в патріархальному русі у середині 1970-х років, яка змусила активних діячів переосмислити його теоретичні основи і форми діяльності. Провідну роль у цьому процесі відіграли перший голова УПСО Петро Зелений та обраний у 1979 році головою ТПУ Богдан Лончина. Обидва лідери доклали зусиль для оновлення ключових засад діяльності руху в світлі документів Другого Ватиканського собору, які торкалися справи мирянського апостоляту. Перш за все це стосувалося повернення до концепції

⁷⁵¹ Маркусь, *Церковні братства*; Іванків, «Наші древні церковні братства»; «Наше становище і наші завдання», 3–13.

⁷⁵² Євген Іванків, «Наші древні церковні братства»; Роман Данилевич до Богдана Лончини, 10 вересня 1965, Фонд Богдана Лончини, Листування з В. Качмарем і Р. Данилевичем, б. п., ІА УГКЦ. Тут слід зазначити, що синодальна практика Західної Церкви відрізняється від синодів Східних Церков і патріархальні діячі не завжди усвідомлювали тонкощі богослов'я Східної і Західної Церков.

⁷⁵³ На думку Василя Маркуся, ситуація, в якій УГКЦ в діаспорі опинилась у 1960-х роках, була схожою до ситуації у XVI–XVII століттях, а в такі моменти «байдужість, незаангажованість і закривання себе маскою “незаторканности авторитетів” є більш шкідливим, як відкритий і щирий виступ» Детальніше див. В. М., «Миряни в дії», *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Грудень 7, 1969, 6.

Церкви як «Божого люду»,⁷⁵⁴ яка передбачала припинення конфронтації всередині УГКЦ і налагодження конструктивної співпраці із єпископатом та іншими церковними спільнотами і групами.⁷⁵⁵ Наступним моментом став наголос на тому, що «головна ціль українських мирян — це змагати до святости через служіння українському Божому народові, Помісній Українській Католицькій Церкві, конкретно — через євангелізацію українського родинного, культурного, громадського і політичного життя».⁷⁵⁶ Таке формулювання хоч і залишалось у певній мірі в рамках діаспорної релігійності й «замикало» український мирянський апостолят лише в рамках української емігрантської спільноти, проте у своїй суті воно відповідало духові і букві Другого Ватиканського собору.

Зміна «мирянської» парадигми сприяла нормалізації взаємин між патріархальним рухом і українською церковною ієрархією, а також іншими мирянськими середовищами в УГКЦ. Мирянські конгреси УПСО стали справді репрезентативними форумами українських мирян.

Ця зміна парадигми також дозволила рухові вийти поза межі суто українського контексту і почати налагоджувати відносини з іншими мирянськими середовищами Католицької Церкви. Попередня практика ігнорування настанов Другого Ватиканського собору щодо апостольства мирян і вибір «братської» парадигми спричинили ізоляцію руху і його замикання на виключно українській проблематиці.⁷⁵⁷ Це, у свою чергу, обмежувало мирянський потенціал УГКЦ навіть у таких справах, як інформування міжнародної громадськості про переслідування Церкви в СРСР та життя УГКЦ в діаспорі. Натомість після зміни підходу, у 1987 році, очільник УПСО Василь Колодчин, з благословення глави УГКЦ кардинала Мирослава-Івана Любачівського, взяв участь у світовій конференції мирян на тему «Нова євангелізація для побудови нового суспільства». Наприкінці 1980-х років

⁷⁵⁴ Пор. «Догматична конституція про Церкву *Lumen gentium*», в *Документи Другого Ватиканського Собору (1962–1965): Конституції, декрети, декларації. Коментарі* (Львів: Свічадо, 2014), 62–70.

⁷⁵⁵ Лончина, «Наші завдання», 28–29

⁷⁵⁶ Богдан Лончина, «Миряни у світлі II Ватиканського собору», в *Богословія мирянства. Матеріали Симпозіуму* (Дітройт: Українське патріархальне світлове об'єднання за єдність Церкви і народу, 1983), 22–27.

⁷⁵⁷ Представник патріархального руху Роман Смик брав участь в III Світовому Конгресі Апостольства Мирян у Римі (11–18 жовтня 1967 р.) як член української делегації, очолюваної головою УХР Володимиром Янівим. Детальніше див. Роман Смик, «Українці на III Світовому Конгресі Апостольства Мирян у Римі (11–18 жовтня 1967)», *За патріархат*, Листопад 1967, 8–10.

керівництво УПТ в США розвивало співпрацю із різними мирянськими організаціями поза УГКЦ (як «Рах Романа»). Завдяки поглибленню таких контактів міжнародні мирянські майданчики, а також суспільно-політичні форуми, в яких брали участь українські миряни-католики, стали полем для донесення необхідної інформації щодо утисків свободи віросповідання в СРСР та переслідування катакомбної Церкви.

Досвід і напрацювання в осмисленні та розбудові українського мирянського апостоляту, які були накопичені у діаспорі, стали пізніше в пригоді лідерам патріархального руху, які після 1989 року долучились до відродження мирянського руху на батьківщині.

Переплетення суспільно-політичних та релігійно-богословських чинників, яке характеризувало процес зародження і розгортання патріархального руху, мало не менший вплив на формування його ідей і цілей. Основні вектори діяльності руху цілком відповідали тим колективним завданням, які ставила перед собою третя хвиля української еміграції загалом. Це стосувалось як прагнення досягнути єдності діаспорної спільноти на політичному, міжконфесійному і внутрішньому греко-католицькому рівнях, бажання достойної і ефективної репрезентації «українського питання» на міжнародній арені, так і боротьби за збереження культурного надбання українського народу.

Важливу роль в цьому процесі відіграв фактор тісного переплетення релігійної сфери життя із суспільною і політичною, причини якого були закорінені у бездержавному досвіді українського галицького суспільства. Не менш вагомий вплив на розвиток патріархального руху і його ідей мали чинники, які є притаманними діаспорам загалом. Перш за все йдеться про підвищену цінність релігії в житті емігрантів, особливо першого покоління, яке найбільш гостро переживає процес дезорієнтації в новій країні проживання, відчуває перманентний «розрив» в часі і просторі та прагне його «залікувати». Патріархальний рух має всі

ознаки явища діаспорної релігійності та може вважатись одним з яскравих зразків цього феномену.

«Діаспорний» фактор відіграв важливу роль у процесі рецепції українськими греко-католиками вчення Другого Ватиканського собору. Особливим чином це проявилось на прикладі осмислення учасниками руху тих напрацювань собору, які стосувалися питання мирянського апостоляту. В рамках патріархального руху як організованого об'єднання мирян соборовий заклик до апостольської діяльності в щоденному житті був відчитаний через призму потреб діаспорної спільноти. Тому в першій половині досліджуваного періоду в основу діяльності мирянського патріархального руху було покладено не скільки вчення Другого Ватиканського собору, а дещо ідеалізований історичний приклад діяльності братств XVI–XVII століть. Відхід від «братської» парадигми мирянського апостоляту дозволив у другій половині 1970-х років вивести рух з кризи та сприяв налагодженню більш конструктивних стосунків із іншими мирянськими середовищами як всередині УГКЦ, так і поза її межами.

ВИСНОВКИ

Український патріархальний рух є важливою частиною історії української діаспори та УГКЦ. Здійснене дослідження переконливо довело, що особливою рисою цього руху було поєднання розвиненої протягом попередніх століть ідеї патріаршого статусу Української (Київської) Церкви із потребами і викликами, які постали перед українською діаспорою у другій половині ХХ століття. Таке накладання еклезіального та діаспорного чинників насамперед пов'язане із особливостями трансформації доволі гетерогенної групи повоєнних біженців у більш-менш гомогенну спільноту зі своїми особливими рисами, цілями й ідеалами.

Дослідження феномену патріархального руху виявило, що час, проведений українськими біженцями після Другої світової війни в ДР-таборах, став для них не лише етапом повернення до нормального трибу життя, але й періодом формування мобілізаційних інституцій і практик та процесу фреймінгу, в ході якого було засвоєно спільну систему цінностей і орієнтирів. Одну з ключових ролей у цьому процесі відіграли представники українського еміграційного політикуму, завдяки впливу яких спільнота емігрантів політизувалась і почала окреслювати себе як політична еміграція. Останнє позначилось на колективних цілях і ідеалах, які ця хвиля української еміграції ставила перед собою: здобуття Україною державної незалежності та репрезентація її перед міжнародною спільнотою, а також збереження єдності української діаспори в умовах географічного розпорошення та протидія процесу асиміляції.

Не менш важливу роль у процесі фреймінгу мав релігійний чинник. В умовах відносної слабкості інших суспільно-громадських інституцій, церковні структури і релігійні практики почали відігравати одну з ключових мобілізаційних і об'єднуючих ролей у спільноті біженців, що привернуло до релігійної сфери особливу увагу не лише еміграційних політиків, але й представників інтелігенції, які до того тримали до Церкви певну дистанцію. Важливим наслідком посилення релігійного чинника у житті еміграції було пожвавлення мирянської активності в середовищі Української Греко-Католицької Церкви. У результаті було утворено

нове мирянське об'єднання — Український християнський рух, програма якого включала популярні у післявоєнній Європі християнсько-демократичні принципи. Аналіз багатьох архівних матеріалів та діаспорної періодики показав, що пізніше члени УХР були активно задіяні у створенні патріархальних організацій.

Політизація спільноти та зростання ролі релігійного чинника сприяли глибшому поєднанню двох сфер у свідомості представників третьої хвилі української еміграції, в результаті чого політичні та культурні цілі й ідеали стали інтегральною частиною також і релігійно-богословського дискурсу. Вивчення приватної кореспонденції представників української діаспори та публіцистики повоєнного періоду виявило: тема патріархату УГКЦ, яка майже відразу після війни стала предметом обговорення у середовищі церковних інтелектуалів, науковців, духовенства та еміграційних політиків, часто інтерпретувалась у руслі згаданих цілей третьої хвилі українських емігрантів.

Важливою частиною досягнутих узагальнень є з'ясування територіальних меж поширення патріархального руху, котре показало: церковний чинник почав відігравати ще важливішу роль в житті повоєнної когорти української еміграції після її розселення в країнах Північної та Південної Америки, Західної Європи та Австралії. Релігія, яка часто постає стабілізуючим чинником в житті першого покоління емігрантів, допомагає їм подолати відчуття дезорієнтації в нових суспільно-політичних та економічних умовах, стала для новоприбулих українських скитальців не лише сферою задоволення духовних потреб, але також зв'язковою ланкою із рідним краєм, засобом протидії асиміляційним процесам та збереження єдності спільноти. В результаті цього процес адаптації нових поселенців супроводжувався епізодичними конфліктами із представниками попередніх хвиль еміграції, які, на думку повоєнних емігрантів, не надто рішуче протистояли процесам дезінтеграції та втрати діаспорною спільнотою її української етнокультурної самобутності. Проведений аналіз показав, що найбільш конфліктними стали питання української мови та збереження «старого», юліанського календаря, які для представників третьої хвилі були винятковими

маркерами колективної ідентичності, а до того ж зближували греко-католиків із українськими православними.

Безперечно, що найбільш потужне емоційне піднесення в середовищі української діаспори, особливо повоєнної хвилі еміграції, спричинило звільнення з ув'язнення і приїзд до Рима глави УГКЦ Йосифа Сліпого. Водночас у роботі простежено, як його стриманість щодо публічної оцінки ситуації в СРСР, а також бажання повернутись в Радянську Україну після завершення Другого Ватиканського собору наштовхнулися на несприйняття з боку частини українського еміграційного політикуму, яка мала інші очікування від митрополита-ісповідника. Зазначений факт, поза сумнівом, вплинув на посилення ідейних дискусій в середовищі української еміграції.

У роботі з'ясовані причини, перебіг і наслідки цих дискусій і конфліктів. Після того, як митрополит Йосиф Сліпий підніс питання Києво-Галицького патріархату на другій сесії Другого Ватиканського собору, опозиційну поставу щодо митрополита зайняла низка українських греко-католицьких єпископів, які не погоджувалися зі ймовірним поширенням юрисдикції глави УГКЦ на усі єпархії та митрополії цієї Церкви в діаспорі. У гостру полеміку, яка спалахнула внаслідок цих процесів в українській громаді, насамперед у США, були втягнені як представники різних конфліктуючих між собою політичних фракцій, так і представники Церкви: миряни, духовенство та єпископи. Конфлікт був підсилений черговою хвилею протистояння довкола календарного питання та бажанням поступового переходу на англійську мову богослужіння з боку частини єпископату і духовенства УГКЦ в США і Канаді.

Водночас, як показано в дисертації, внаслідок підтримки глави УГКЦ у його бажанні утвердження патріархату та збереження усіх етнокультурних елементів обрядового життя Церкви частина вірних і духовенства, часто з політичних мотивів, зайняла опозиційну поставу супроти деяких місцевих єпископів у США, Канаді та Великій Британії.

І саме на хвилі цього протистояння сформувались нові мирянські об'єднання. В дисертації доведено, що вони переслідували не лише релігійну мету —

утвердження патріархального устрою, збереження усіх етнокультурних елементів церковної традиції, але також передбачали досягнення цілей та ідеалів третьої хвилі української еміграції загалом. При цьому патріархат сприймався багатьма членами цих організацій крізь призму політики як ключовий елемент «духовної держави», яка в умовах розпорошення діаспори повинна була замінити емігрантам втрачену батьківщину.

На підставі багатьох фактів можемо констатувати, що трансформація окремих мирянських організацій у масовий патріархальний рух відбулась на хвилі емоційного піднесення, яким супроводжувалися перші відвідини главою УГКЦ української діаспори у 1968 році. Хоча різкого чисельного зростання членства в окремих організаційних осередках не відбулося, зміна підходів до ідеї патріархату з боку найбільших і найвпливовіших суспільно-політичних об'єднань української діаспори УККА і СКВУ та їхнє подальше ангажування в діяльність патріархальних організацій засвідчило факт здобуття рухом великої кількості прихильників і симпатиків. На цей період припадають і перші спроби організаційного об'єднання окремих патріархальних організацій, а також створення низки нових патріархальних осередків у країнах Південної Америки, Західної Європи й Австралії. Формально процес консолідації завершився лише в 1974 році, коли постало Українське патріархальне світове об'єднання.

У процесі аналізу основних форм, етапів та пріоритетів діяльності патріархальних організацій з'ясовано, що практично від самого початку в патріархальному русі існувало два ідейні та організаційні центри, що було пов'язано насамперед з причинами і обставинами їхнього заснування. Північно-американський центр, осередки якого знаходились в Чикаго, Клівленді (США) та Торонто (Канада), зосереджувався на обрядово-традиційному аспекті церковного життя. Патріархат сприймався цим середовищем радше як *засіб*, який повинен був би гармонізувати цю сферу в рамках цілої Церкви, сприяти збереженню всіх елементів українсько-візантійської релігійної культури, яка трактувалась як невід'ємна частина етнонаціональної спадщини (чи навіть її квінтесенція), перед лицем асиміляційних процесів. Представники іншого центру — Східно-

американського, провідні осередки якого діяли у Філадельфії, Нью-Йорку і Вашингтоні та мали яскравіший суспільно-політичний характер, зосереджувалися на самій ідеї патріархату, що мав би зцементувати українську діаспору під проводом глави УГКЦ, якого часто трактували як етнарха. Незважаючи на формальне об'єднання різних осередків у 1974 році, рух і надалі залишився явищем гетерогенним й ідейно неоднорідним.

Політизація чи навіть обмирщення ідеї патріархату, а також гостра конфронтація з окремими українськими єпископами та Римською курією (особливо в контексті «східної політики» Ватикану), якими супроводжувалась діяльність патріархальних організацій протягом першого десятиліття їхнього існування, спровокували втрату інтересу до руху з боку частини його симпатиків. На додаток, внутрішні організаційні та міжособистісні конфлікти спричинили у середині 1970-х років затяжну кризу в самому русі.

Отже, як бачимо, така складна ситуація сприяла переорієнтації фокусу діяльності руху на підсилення його мирянського характеру. Якщо у ранній період історії патріархальних організацій рецепція рішень Другого Ватиканського собору обмежувалась здебільшого тими його постановами, які стосувались питань патріархату, автономії Східних Церков та необхідності збереження (і відновлення) ними власної канонічної, духовної, богословської та літургійної ідентичності, то в другій половині досліджуваного періоду в середовищі руху почали звертати увагу також і на питання апостоляту мирян. При цьому, як показав аналіз джерел і наукових напрацювань учених у діаспорі, представники руху прагнули бути залученими в процес обговорення важливих питань загальноцерковного характеру на найвищому еклезіальному рівні. У цьому прагненні вони апелювали до рішень Собору, а також до традиції українських церковних братств, звертаючись до єпископату УГКЦ з проханням допуску мирян хоча б до участі в окремих засіданнях синоду чи нарадах єпископів. Саме переорієнтація руху в бік «богослов'я мирян» дозволила йому без особливих перешкод перетривати відхід від справ і смерть глави УГКЦ Йосифа Сліпого у 1984 році та налагодити конструктивні стосунки із новим предстоятелем. Мирянський аспект діяльності

руху дозволяє зробити висновок про те, що він спричинив появу в середовищі УГКЦ прошарку активних мирян, які прагнули глибше пізнавати богословську сферу церковного життя, брати відповідальність за місію Церкви та готові були фінансово підтримувати втілення тих чи інших церковних проєктів. Проте, єпископи УГКЦ не використали вповні цей потенціал, оскільки у своїй більшості бажали мати справу з мирянськими організаціями, заснованими «згори».

Суспільно-політична та ідейно-богословська специфіка діяльності українського патріархального руху дають підстави вважати його типовою моделлю діаспорної релігійності. Основні характеристики цього явища, в осерді якого покладено прагнення подолання «розриву» із батьківщиною, що його особливо гостро переживають представники першого покоління емігрантів, були яскраво виражені в ідеях та діяльності руху.

Історія руху є не лише історією інституцій, але й особистостей. В роботі доведено, що значною мірою діяльність руху залежала від дій і підходів окремих персоналій. Початковий ідейний імпульс патріархальним організаціям був заданий досвідченими науковцями і мирянськими діячами Миколою Чубатим, Петром Біланюком, Василем Маркусем. Саме їхні тексти та виступи заклали ідейний фундамент руху. Запропоновані ними напрямні пізніше лише повторювали та поширювали інші члени патріархальних організацій, з яких лише деякі мали достатню богословську освіту та були добре обізнані з нюансами церковного життя і політики. У другій половині 1970-х років їхню естафету перейняли Петро Зелений, Богдан Лончина та Рома Гайда, які так само мали достатній досвід мирянського лідерства та ґрунтовне розуміння церковної сфери.

Проведене дослідження дозволило вповні розкрити поставлену мету і дійти головного висновку: український патріархальний рух був продуктом релігійної, суспільної, політичної та культурної атмосфери, в якій жила українська діаспора у післявоєнний період. Але, насамперед, він є творінням третьої хвилі української еміграції, тому його ідейний, організаційний та діяльний імпульси почали згасати із поступовим відходом з життя її активних представників. Попри це, окремі ідеї, які рух активно відстоював (організаційна єдність церковних структур у світі,

гідність патріархату, важливість голосу мирян у Церкві тощо), увійшли у ширший богословський дискурс УГКЦ та стають особливо актуальними у нових умовах, насамперед — після легалізації Церкви та відродження її структур у незалежній Україні. Цей висновок обґрунтовує необхідність практичного переосмислення досвіду патріархального руху в контексті включення українських християн до глобальних релігійних процесів і гармонізації внутрішньо-церковних відносин як у лоні Католицької Церкви, так і серед самих греко-католиків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. ДЖЕРЕЛА

А. Неопубліковані джерела

Архівні матеріали та рукописні фонди

1) Історичний архів Української Греко-Католицької Церкви в Римі

а) Фонд 2. Йосиф Сліпий (Й.С.)

Opus IVa. Archivum patriarchalae s. Sophiae

1. Litterae fidelium. Cubatyj Mykola (1963–1973), ф. 2, оп. IVa, спр. 9, арк. 575, ІА УГКЦ.
2. Curia romana (1963–II), ф. 2, оп. IVa, спр. 29, арк. 317, ІА УГКЦ.
3. Curia romana (1964–II), ф. 2, оп. IVa, спр. 31, арк. 545, ІА УГКЦ.
4. Curia romana (1965–II), ф. 2, оп. IVa, спр. 33, арк. 294, ІА УГКЦ.
5. Curia romana (1969), ф. 2, оп. IVa, спр. 38, арк. 695, ІА УГКЦ.
6. Litterae episcoporum. Boreckyj Isydor (1966–1975), ф. 2, оп. IVa, спр. 45, арк. 226, ІА УГКЦ.
7. Litterae episcoporum. Prasko Joannes (1963–1975), ф. 2, оп. IVa, спр. 46, арк. 606, ІА УГКЦ.
8. Litterae episcoporum. Gabro Jaroslaw (1963–1975), ф. 2, оп. IVa, спр. 48, арк. 230, ІА УГКЦ.
9. Litterae episcoporum. Hermaniuk Maximus (1963–1975), ф. 2, оп. IVa, спр. 49, арк. 347, ІА УГКЦ.
10. Synodi 1958–1979, ф. 2, оп. IVa, спр. 73, арк. 327, ІА УГКЦ.
11. Synodi 1979–1982, ф. 2, оп. IVa, спр. 74, арк. 485, ІА УГКЦ.
12. Synodi 1982–1983, ф. 2, оп. IVa, спр. 75, арк. 284, ІА УГКЦ.

13. America: Litterae fidelium. Tershakovets M., ф. 2, оп. IVa, спр. 186, арк. 240, IA УГКЦ.
14. America: Litterae fidelium. Kuzyk, ф. 2, оп. IVa, спр. 222, арк. 360, IA УГКЦ.
15. America: Litterae fidelium. Nawrockyj (1971–1984), ф. 2, оп. IVa, спр. 235, арк. 497, IA УГКЦ.
16. America: Litterae fidelium. Po–Prima, ф. 2, оп. IVa, спр. 240, арк. 386, IA УГКЦ.
17. America: Litterae fidelium. Shy–Smyk, ф. 2, оп. IVa, спр. 245, арк. 438, IA УГКЦ.
18. Belgio: Litterae fidelium. Zelenyj, ф. 2, оп. IVa, спр. 272, арк. 403, IA УГКЦ.
19. Canada: Litterae fidelium. Pas–Py, ф. 2, оп. IVa, спр. 288, арк. 390, IA УГКЦ.
20. Francia: Litterae fidelium. Janiw W. 1963–1966, ф. 2, оп. IVa, спр. 301, арк. 362, IA УГКЦ.
21. Francia: Litterae fidelium. Janiw W. 1969–1982, ф. 2, оп. IVa, спр. 302, арк. 314, IA УГКЦ.
22. Germania: Litterae fidelium. Stetzko J., ф. 2, оп. IVa, спр. 307, арк. 397, IA УГКЦ.
23. Episcopi. Bukatko, Chymij, Elco, Greschuk, ф. 2, оп. IVa, спр. 345, арк. 249, IA УГКЦ.
24. Episcopi. Se–Su, ф. 2, оп. IVa, спр. 354, арк. 368, IA УГКЦ.
25. Episcopi Orthodoxi. A–Z, ф. 2, оп. IVa, спр. 356, арк. 165, IA УГКЦ.
26. America. Pat. Society. Uprava 1, ф. 2, оп. IVa, спр. 382, арк. 434, IA УГКЦ.
27. America. Pat. Society. Uprava 2, ф. 2, оп. IVa, спр. 383, арк. 459, IA УГКЦ.
28. America. Pat. Society. A–Co, ф. 2, оп. IVa, спр. 384, арк. 318, IA УГКЦ.
29. America. Komitet Oborony 1964–1972, ф. 2, оп. IVa, спр. 395, арк. 418, IA УГКЦ.
30. America. Komitet Oborony 1973–1984, ф. 2, оп. IVa, спр. 396, арк. 333, IA УГКЦ.
31. America. Calendar Chicago 1967–1968, ф. 2, оп. IVa, спр. 398, арк. 339, IA УГКЦ.

Опис IVb. Листування патріарха Йосифа Сліпого (1963–1984)

32. Листування Й.С. з вірними (США), 1975, ф. 2, оп. IVb, спр. 84, б. п., IA УГКЦ.
33. Листування Й.С. з вірними (США), 1976, ф. 2, оп. IVb, спр. 85, б. п., IA УГКЦ.
34. Листування Й.С. з вірними (США), 1976, ф. 2, оп. IVb, спр. 87, б. п., IA УГКЦ.

35. Листування Й.С. з вірними (США), 1977, ф. 2, оп. IVb, спр. 90, б. п., ІА УГКЦ.
36. Листування Й.С. з вірними (США), 1979, ф. 2, оп. IVb, спр. 97, б. п., ІА УГКЦ.
37. Листування Й.С. з вірними (США), ф. 2, оп. IVb, спр. 119, б. п., ІА УГКЦ.
38. Світове товариство за патріархальний устрій УКЦ (т. 3), ф. 2, оп. IVb, б. п., ІА УГКЦ.
39. Світове товариство за патріархальний устрій УКЦ (т. 4), ф. 2, оп. IVb, б. п., ІА УГКЦ.
40. Бельгія, УПСО, П. Зелений 1971–1983, ф. 2, оп. IVb, б. п., ІА УГКЦ.
41. США, Т-во за патріархальний устрій, 1979–1984, ф. 2, оп. IVb, б. п., ІА УГКЦ.

б) Фонд 3. Мирослав-Іван Любачівський (М.І.Л.)

42. Листування з УПСО, ф.3, оп. III, спр. 42, б. п., ІА УГКЦ.

в) Фонд Богдана Лончини

43. Фонд Богдана Лончини, Листування з В. Качмарем і Р. Данилевичем, б. п., ІА УГКЦ.
44. Фонд Богдана Лончини, Листування з П. Зеленим, б. п., ІА УГКЦ.
45. Фонд Богдана Лончини, Листування з М. Чубатим, б. п., ІА УГКЦ.
46. Фонд Богдана Лончини, Листування. Різне, б. п., ІА УГКЦ.
47. Фонд Богдана Лончини, Українське Патріархальне Товариство, б. п., ІА УГКЦ.
48. Фонд Богдана Лончини, Семінар «Український екуменізм», б. п., ІА УГКЦ.

2) Український музей-архів в Стемфорді (США)

а) Фонд Миколи Чубатого

49. Фонд Миколи Чубатого, «А–Г», б. п., УМАС.

50. Фонд Миколи Чубатого, «Г–І», б. п., УМАС.
51. Фонд Миколи Чубатого, «Д», б. п., УМАС.
52. Фонд Миколи Чубатого, «Товариства і організації», тека 11, б. п., УМАС
53. Фонд Миколи Чубатого, «К», тека 25, б. п., УМАС.
54. Фонд Миколи Чубатого, «Л–Н», тека 26, б. п., УМАС.
55. Фонд Миколи Чубатого, «С–Ф», тека 31, б. п., УМАС

б) Фонд Дарії Кузик

56. Фонд Дарії Кузик, ф. 24, тека 3, б. п., УМАС.
57. Фонд Дарії Кузик, ф. 24, тека 5, б. п., УМАС.

в) Фонд Роми Гайди

58. Фонд Роми Гайди, ПТ–7 (Праця в управах – 1984–1986), б. п., УМАС.
59. Фонд Роми Гайди, ПТ–4 (Краєва управа – 1989–1991), б. п., УМАС.
60. Фонд Роми Гайди, ПТ–4 (Вихідні листи – 1989–1991), б. п., УМАС.

3) Український музей-архів м. Клівленд (США)

61. Тека 11–D, Матеріали патріархального руху, б. п., УМАК

4) Архів парафії свв. Володимира і Ольги (Чикаго, США)

62. «Г», Городиловський Юрій м.д., б. п., АПВО.
63. «Г», з архіву Ю. Городиловського, Комітет Громадської Дії за Патріархат УКЦ, 1969, 11 травня, б. п., АПВО.

д) Особисті інтерв'ю та листування дисертанта

64. Розмова із єпископом-емеритом Стемфордським Василем Лостеном, Стемфорд, США (1.11.2017)
65. Розмова із Ромою Гайдою (голова УПТ 1989–1993), Стемфорд, США (2.11.2017)
66. Розмова із Миколою Галівим (головний редактор журналу «Патріярхат» 1976–2002), Нью-Йорк, США (5.11.2017)
67. Зірка Воронка (донька В. Качмара, одного із засновників ККГП), Електронний лист до автора, Березень 5, 2018.
68. Розмова з о. Романом Галадзою (1943 р.н.), настоятелем парафії св. Іллі, Брамптон, Канада, Брамптон, Канада (25.1.2020)
69. Розмова із о. Андрієм Чировським, засновник Інституту східнохристиянських студій ім. Андрея Шептицького, Торонто (Канада)–Туксон (США) (4.03.2020)

Б. Опубліковані джерела

а) Документи (збірки, окремі офіційні матеріали тощо)

70. «III Спільне пастирське послання українських католицьких владик приявних на кінцевій IV сесії вселенського собору Ватиканського другого в Римі». *Благовісник Верховного архиєпископа византійсько-українського (греко-руського) обряду*, 1, 1966, 3–24.
71. Баран, Олександр, ред. *Питання Українського Патріярхату в XIX столітті*. Т. XIV. Monumenta Ukrainae Historica. Рим: Видання Українського Католицького Університету ім. Св. Климента Папи, 1977.
72. «Булля назначення Апостольського Адміністратора Філядельфійської Архиепархії для Українців». *Патріярхат*, Липень–Серпень, 1980.
73. «Булля назначення Кoadютора з правом наслідства Верховного Архиепископа Львівського для Українців». *Патріярхат*, Липень–Серпень, 1980.
74. «Від митрополичої канцелярії». *Америка*, Жовтень 2, 1964.

75. «Відкритий лист до Владик від 15 червня 1969 року». *За рідну Церкву*, Липень–Серпень, 1969.
76. «Відкритий лист до владики Букатка в Югославії». *Патріярхат*, Грудень, 1978.
77. «Відкритий лист Крайової Управи ТзПУ УКЦ до Українських Католицьких Владик». *За патріярхат*, Вересень, 1974.
78. «Відпис листа голови Крайової управи до УККА». *За патріярхат*, Вересень, 1972.
79. «Всечесному у Христі духовенству Крижевської єпархії». *Патріярхат*, Липень–Серпень, 1978.
80. «Деклярація та Резолюції II-го З'їзду Представників “Крайового Комітету за встановлення Київсько-Галицького Патріярхату” в Нью-Йорку 23 квітня 1966». *Українське життя*, Червень 12, 1966.
81. Дідюк, Василь, ред. «Звіт Генерального Секретаря СКВУ, Ігната М. Білинського, з праці Президії Секретаріату Світового Конгресу Вільних Українців за 1970 р.» В *Другий світовий конгрес вільних українців*, 73–82. Торонто; Нью-Йорк; Лондон: Видання світового конгресу вільних українців, 1986.
82. ———, ред. «Звіт Генерального Секретаря СКВУ, Ігната М. Білинського, з праці Президії Секретаріату Світового Конгресу Вільних Українців за 1971 р.» В *Другий світовий конгрес вільних українців*, 82–93. Торонто; Нью-Йорк; Лондон: Видання Світового конгресу вільних українців, 1986.
83. ———, ред. «Звіт Генерального Секретаря СКВУ, Миколи Плав'юка, з праці Президії Секретаріату Світового Конгресу Вільних Українців за 1969 р.» В *Другий світовий конгрес вільних українців*, 62–72. Торонто; Нью-Йорк; Лондон: Видання світового конгресу вільних українців, 1986.
84. «Для інформації Українців католиків в ЗДА». *Шлях*, Вересень 20, 1964.
85. «До Високопреосвященнішого Митрополита Кир Амврозія Сенишина, ЧСВВ у Філядельфії, Клівленд, 18 травня 1964». *За рідну Церкву*, Жовтень–Листопад, 1966.

86. «До Їх Ексцеленції Митрополита Кир Амврозія Сенишина, ЧСВВ у Філядельфії, Клівленд, 19 квітня 1964». *За рідну Церкву*, Жовтень–Листопад, 1966.
87. «До Його Емінінції Густава Кардинала Тести, Чікаго, дня 9 липня, 1965». *За рідну Церкву*, Березень–Квітень, 1967.
88. «До справи представництва України в ОН. Становище Проводу Закордонних Частин ОУН». В *ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 рр. (Збірка документів)*, 340–42. Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1955.
89. «Довірочний комунікат». *Українське життя*, Вересень 25, 1965.
90. «Документи нашого часу». *Свобода*, Грудень 29, 1982.
91. «Їх Святість Папа Павло VI, Ватикан, Клівленд, дня 25 жовтня 1964 р.» *За рідну Церкву*, Жовтень–Листопад, 1964.
92. «Заява Крайової управи Товариства за Патріархальний Устрій Української Католицької Церкви». *За патріархат*, Червень, 1971.
93. «Заява Крайової Управи Українського Патріархального Товариства у США». *Патріархат*, Серпень, 1981.
94. «Заява представників патріархального руху». *Патріархат*, Листопад 1985.
95. «Заява Президії Українського Патріархального Світового Об'єднання». *Патріархат*, Жовтень, 1984.
96. «Звернення Апостольського адміністратора Філядельфійської архієпархії Василя». *Америка*, Жовтень 22, 1976.
97. «Звернення до ієрархії, священства і вірних Української Католицької Церкви в Америці». *За патріархат*, Червень, 1971.
98. «Звернення Президії Українського Патріархального Світового Об'єднання за Єдність Церкви і Народу». *Патріархат*, Серпень, 1975.
99. «Звернення Президії УПСО». *Патріархат*, Грудень, 1985.
100. «Звіт голови УПСО, П'ятий З'їзд делегатів». *Патріархат*, Вересень, 1985.
101. «Комітет оборони традицій УКЦ до їх Ексцеленції Кир Ярослава Габра, Чікаго, дня 17 жовтня 1966». *За рідну Церкву*, Березень–Квітень, 1967.

102. «Комунікат Митрополичого ординаріату. Ч. 159/65, з 30 січня 1965». *Америка*, Лютий 13, 1965.
103. «Комунікат Ради громадських установ у Вінніпегу». *За рідну Церкву*, 5–6, 1969.
104. «Комунікат з Єпископської канцелярії Апостольського Екзархату у Великій Британії». *Патріярхат*, Грудень, 1987.
105. Кузик, Дарія. «Інформації про працю Світового товариства за патріархальний устрій Української Католицької Церкви». В *В обороні церкви і народу*, 18–30. Львів, 2006.
106. «Лист до Священної Конгрегації для Східніх Церков у Римі через Папського Нунція у Вашингтоні Архієпископа Дж. Жадо». *Патріярхат*, Грудень, 1977.
107. «Лист Папи Павла VI до Блаженнішого Йосифа Сліпого». *За патріярхат*, Вересень, 1971.
108. «Лист, переданий Папі Іванові-Павлові II під час авдієнції». *Патріярхат*, Грудень, 1987.
109. «Лист Священної Конгрегації». *Патріярхат*, Грудень, 1984.
110. «Лист УККА до Крайової управи». *За патріярхат*, Вересень, 1972.
111. «Лист Централі КОТ до Йосифа Сліпого». *За рідну Церкву*, 75, 1975.
112. «Лист Централі КОТ до Петра Зеленого». *За рідну Церкву*, 75, 1975.
113. Лончина, Богдан. «Звіт Голови з діяльності Крайової Управи УПТ-ва в США від квітня 1979 р. до квітня 1981 р.» *Патріярхат*, Травень, 1981.
114. Лончина, Богдан, і Василь Колодчин. «Відкритий лист до єп. А. Горняка». *Патріярхат*, Січень, 1983.
115. Маркусь, Василь, ред. «Становище представників духовенства і мирян, зібраних на спільній нараді в Римі 9 грудня 1976 р.». В *Матеріали Мирянських Конгресів та З'їздів УПСО*, 121–25. Чікаго: Українське патріархальне світове об'єднання (УПСО), 1981.
116. «Меморіал Комітету Оборони Традицій Української Католицької Церкви вручений Їх Ексцеленції Кир Ярославові, Чікаго, дня 12 грудня 1964 р.» *За рідну Церкву*, Березень–Квітень, 1967.

117. «Повідомлення Єпископського Ординаріату Чикаго». *Українське життя*. 25, Жовтень, 1964.
118. *Пастирське послання українських владик до українського народу*. Рим, 1959.
119. «Пасхальний привіт Верховного архієпископа». В *Благовісник Верховного архієпископа византійсько-українського (греко-руського) обряду*, 2–4, 1966, 55–58.
120. «Патріархальний устрій помісної (particularis) Української католицької Церкви». *Благовісник Верховного архієпископа византійсько-українського (греко-руського) обряду*, 1–4, 1972, 79–90.
121. Петрович, Михайло, Тарас Барщевський, Михайло Димид, Олег Кіндій, Василь Рудейко, Євген Станішевський, і Тарас Курилець, ред. «Догматична конституція про Церкву *Lumen gentium*». В *Документи Другого Ватиканського Собору (1962–1965): Конституції, декрети, декларації. Коментарі*, 55–116. Львів: Свічадо, 2014.
122. ———, ред. «Декрет про Східні Католицькі Церкви *Orientalium Ecclesiarum*». В *Документи Другого Ватиканського Собору (1962–1965): Конституції, декрети, декларації. Коментарі*, 117–27. Львів: Свічадо, 2014.
123. ———, ред. «Декрет про єкуменізм *Unitatis redintegratio*». В *Документи Другого Ватиканського Собору (1962–1965): Конституції, декрети, декларації. Коментарі*, 128–44. Львів: Свічадо, 2014.
124. ———, ред. «Декрет про місійну діяльність Церкви *Ad gentes*». В *Документи Другого Ватиканського Собору (1962–1965): Конституції, декрети, декларації. Коментарі*, 165–301. Львів: Свічадо, 2014.
125. «Постанови IV делегацької конференції ОУНз». *Український самостійник*, Листопад, 1966.
126. «Постанови, прийняті Архієпископським Синодом під проводом Блаженнішого Верховного архієпископа й Кардинала Кир Йосифа». *Благовісник Верховного архієпископа византійсько-українського (греко-руського) обряду V*, 1–4, 1969, 114–20.

127. «Постанови у справі визнання Патріярха Блаженнішого Йосифа І». *Патріярхат*, Липень-Серпень, 1975.
128. «Резолюція Ради директорів УККА у справі патріярхату». *Свобода*, Березень 23, 1965.
129. «Резолюції схвалені на З'їзді Представників Комітетів Оборони Обряду, Традицій і Мови Української Католицької Церкви в З'єдинених Державах Америки і Канади в днях 17–18 грудня 1966 року в Чікаго». *За рідну Церкву*, Березень–Квітень, 1967.
130. «Резолюції вірних УКЦеркви, ухвалені 30 листопада 1969 у Філядельфії, Па.» *За патріярхат*, Грудень, 1969.
131. «Резолюції Восьмого Крайового З'їзду Т-ва за Патріярхальний устрій Помісної Української католицької Церкви, що відбувся 31 березня 1979 р. в Нью Йорку». *Патріярхат*, Червень, 1979.
132. «Резолюції Загальних Зборів Товариства за Патріярхальний Устрій Української Католицької Церкви». *За патріярхат*, Липень, 1968.
133. «Резолюції Конгресу мирян, скликаного Українським патріярхальним світовим об'єднанням “За єдність Церкви і народу”, що відбувся 15-го липня 1975 р. в Кастельгандольфо біля Риму». *Патріярхат*, Серпень, 1975.
134. «Резолюції Передсинодального З'їзду Мирян і Священиків Української Католицької Церкви, який відбувся 13 вересня 1969 року у Філядельфії». *За патріярхат*, Березень, 1969.
135. «Резолюції П'ятого звичайного загального з'їзду Товариства за Патріярхальний устрій Української Католицької Церкви у ЗСА, що відбувся дня 29-го квітня, 1972 р. у Філядельфії». *За патріярхат*, Червень, 1972.
136. «Резолюції IV-го З'їзду УПСО — Рим 16 лютого 1982». *Патріярхат*, Квітень, 1982.
137. «Резолюція П'ятого З'їзду делегатів Українського Патріярхального Світового Об'єднання в Торонто, Канада». *Патріярхат*, Вересень, 1985.

138. «Резолюції передсинодальної наради, схвалені 6 і 7 вересня духовенством і мирянами Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чікаго». *Овид*, Липень, 1969.
139. «Слово Блаженнішого Патріярха Йосифа до українців у Великій Британії на Різдво 1976 р.» *Патріярхат*, Лютий, 1976.
140. «Соборне Великодне послання єрархії Помісної Української Католицької Церкви», *Вісті з Риму*, Березень 26, 1975.
141. «Соборне послання Архипастирів Української Греко-Православної Церкви в Канаді, Української Православної Церкви в Сполучених Штатах Америки й Української Автокефальної Православної Церкви на чужині». *Віра і культура*, Червень, 1960, 1–3.
142. Сороковський, Андрій, ред. «Устав Крайового Комітету в ЗДА за створення Київсько-Галицького Патріярхату». В *Матеріали до історії українського патріярхального руху (1963–2001)*, 202–7. Львів: Свічадо, 2009.
143. ———, ред. «Статут Товариства за Патріярхальний Устрій Української Католицької Церкви». В *Матеріали до історії українського патріярхального руху (1963–2001)*, 208–12. Львів: Свічадо, 2009.
144. ———, ред. «Статут Українського патріярхального світового об'єднання (УПСО)». В *Матеріали до історії українського патріярхального руху (1963–2001)*, 264–68. Львів: Свічадо, 2009.
145. ———, ред. «Резолюції світової конференції мирян». В *Матеріали до історії українського патріярхального руху (1963–2001)*, 215–16. Львів: Свічадо, 2009.
146. ———, ред. «Комунікат Українського патріярхального світового об'єднання 'За єдність Церкви і народу'». В *Матеріали до історії українського патріярхального руху (1963–2001)*, 260–63. Львів: Свічадо, 2009.
147. ———, ред. «Резолюції Конгресу мирян скликаного Українським патріярхальним світовим об'єднанням за єдність Церкви і народу, що відбувся 15 дня липня 1975 р. в Кастельгандольфо біля риму». В *Матеріали до історії українського патріярхального руху (1963–2001)*, 257–60. Львів: Свічадо, 2009.

148. ———, ред. «Резолюції прийняті на другому делегатському з'їзді Українського патріархального світового об'єднання за єдність Церкви і народу (УПСО) та на другому Конгресі мирян, що відбулися в днях 4 і 5 серпня 1976 р. в Філядельфії». В *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)*, 268–76. Львів: Свічадо, 2009.
149. ———, ред. «Комунікат». В *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)*, 280–82. Львів: Свічадо, 2009.
150. ———, ред. «Меморіал від українських мирян у діяспорі до Папи Івана Павла II». В *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)*, 289–91. Львів: Свічадо, 2009.
151. ———, ред. «Резолюції Третього З'їзду делегатів Українського Патріархального Світового Об'єднання за єдність Церкви і народу (УПСО) що відбувся в Лондоні, Англія, 15-16 вересня 1976 р.» В *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)*, 282–86. Львів: Свічадо, 2009.
152. ———, ред. «Лист, переданий Папі Іванові-Павлові II під час авдієнції 29 вересня 1987 року». В *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)*, 304–7. Львів: Свічадо, 2009.
153. ———, ред. «Лист Президії УПСО до єпископів, священників, монашества і мирян в Україні». В *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)*, 319–20. Львів: Свічадо, 2009.
154. «Спільне пастирське послання Архиепископського Синоду Української Католицької Церкви». *Благовісник Верховного архієпископа візантійсько-українського (греко-руського) обряду V*, 1–4, 1969, 77–129.
155. «Спільне пастирське послання української католицької єрархії вільного світу з нагоди оснування Української католицької митрополії цілої Канади у Вінніпегу». *Логос VIII*, вип. 1 (1957): 8–17.
156. «Справи Української Католицької Церкви. Лист до Конференції українського католицького єпископату (I)». *Вільне слово*, Грудень 4, 1965.
157. «Справи Української Католицької Церкви. Лист до Конференції українського католицького єпископату (II)». *Вільне слово*, Грудень 11, 1965.

158. «Справи Української Католицької Церкви. Лист до Конференції українського католицького єпископату (III)». *Вільне слово*, Грудень 18, 1965.
159. «Справи Української Католицької Церкви. Лист до Конференції українського католицького єпископату (IV)». *Вільне слово*, Грудень 25, 1965.
160. «Становище Ватикану в справі патріархату УКЦ». *Свобода*, Квітень 27, 1971.
161. «Становище однодумців ОУНз до питання про відношення українців на чужині до українського народу і УРСР». *Український самостійник*, Січень 1965.
162. «Становище Т-ва за патріархальний устрій УКЦеркви до календарних спорів». *За рідну Церкву*, 1–2, 1968.
163. «Становище владик Української Католицької Церкви до статті у журналі “Ньюзвік” з дня 5 листопада 1984 р.» *Патріархат*, Січень, 1985.
164. «Становище Львівського Крилосу». *Патріархат*, Жовтень, 1984.
165. «Становище президії Головної Ради УПСО до церковних подій у Великій Британії». *Патріархат*, Березень, 1976.
166. «Ствердження і резолюції Шостих Загальних Зборів Крайового Товариства за Патріархальний устрій Української Католицької Церкви». *За патріархат*, Липень, 1974.
167. «Ствердження Крайової Управи за Патріархальний Устрій Української Помісної Католицької Церкви у ЗСА». *За патріархат*, Липень–Серпень, 1973.
168. «Товариство за Патріархальний Устрій Української Католицької Церкви. Крайова Управа. Заява». *За патріархат*, Липень, 1974.
169. Хома, Іван, і Іван Музичка, ред. «Послання в справі Київсько-Галицького патріархату». В *Твори патріарха і кардинала Йосифа*, т. IX:153–54. Рим: Український католицький університет ім. св. Климента папи, 1980.
170. Хома, Іван, і Іван Музичка, ред. «Послання Блаженнішого Патріарха Йосифа до українців в Америці». В *Твори патріарха і кардинала Йосифа*, т. IX: 267–69. Рим: Український католицький університет ім. св. Климента папи, 1980.
171. «A Sua Eminenza Reverendissima Il. Signor Card. Amleto G. Cicognani, Roma, 2 dicembre 1965». *За рідну Церкву*, Березень–Квітень, 1967.

172. «Card. Fuerstenberg to Metrop. Joseph Slipyj». *Diakonia* VI, 4 (1971): 299–300.
173. Chubaty, Nicholas D. «In Defense of the Religious Freedom in Ukraine: A Letter to Nikita Khrushchev». *The Ukrainian Quarterly* XIII, no. 2 (1957): 138–43.
174. Dmytriw, Illya, ed. «First Memorandum to the Holy Father». In *Documents and Comments: Related to the Struggle for the Patriarchal Rights of the Ukrainian Catholic Church*, 11–16. London: Central Committee for a Ukrainian Catholic Patriarchate, 1976.
175. «Exc. mus P.D. Ioseph Slipyj». In *Acta synodalia Sacrosancti Concilii Oecumenici Vaticani Secundi*, II Periodus secunda. Pars II Congregationes XL-XLIX:442–46. Typis polyglotis Vaticanis, MCMLXXII.
176. «For the Patriarchal Rights of the Ukrainian Catholic Church». *The Ukrainian Review* XXIII, 4 (1976): 3–76.
177. *For the Ukrainian Patriarchate. Petition to His Holiness Pope Paul VI and Memorandum to His Eminence Cardinal Testa by Yaroslav Stetsko Former Prime Minister of Ukraine*. London: Ukrainian Information Service, 1971.
178. La Santa Sede. «Messaggio di Giovanni Paolo II. Urbi et orbi. Natale 1981», Accessed October 25, 2019. https://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/messages/urbi/documents/hf_jp-ii_mes_19811225_urbi.html.
179. «Letter from Patriarch Maximos IV». *Diakonia* III, 2 (1968): 260–61.
180. «Letter from Pope Paul VI to Patriarch Maximos V». *Diakonia* XIII, 2 (1978): 188–89.
181. «Letter of Cardinal Tisserant». *Diakonia* VI, 1 (1971): 84–85.
182. «Melkites in the America. Apostolic Letter: Byzantini Melkitarum». *Diakonia* III, 2 (1968): 258.
183. «Resolution Concerning the Relationship of the Melkite Patriarchate to the Melkites in the United States». *Diakonia* III, 2 (1968): 262.
184. «Resolution of the 13th Annual Melkite Convention. Boston, Mass., July 3, 1972». *Diakonia* VII, 4 (1972): 397–98.
185. «Suggestions for the Renewal of Our Church». *Logos: A Journal of Eastern Christian Studies* 46, no. 1–2 (2005): 151–58.

186. «The Sacred Congregation for the Eastern Churches. Declaration». *Diakonia* V, 3 (1970): 260.
187. «To the Most Reverend Egidio Vagnozzi Apostolic Delegate in Washington D.C., Cleveland, April 7, 1964». *За рідну Церкву*, Жовтень–Листопад 1966.

б) Спогади та щоденники

188. К., В. «Чому, коли і де постав Український Патріархальний Рух? (I)». *Патріархат*, Лютий 1978.
189. ———. «Чому, коли і де постав Український Патріархальний Рух? (II)». *Патріархат*, Березень 1978.
190. Кедрин, Іван. *Життя–події–люди. Спомини і коментарі*. Нью-Йорк: Видавнича Кооператива «Червона Калина», 1976.
191. Когут, Микола. *Дорогами чужини*. Тернопіль: Лілея, 2007.
192. Никифорок, Василь. «Мирянський рух і моя участь в ньому». В *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)*, під ред. Андря Сороковського, 173–77. Львів: Свічадо, 2009.
193. Skira, Jaroslav Z., and K. Schelkens, ed. *The Second Vatican Council Diaries of Met. Maxim Hermaniuk C.S.S.R. (1960–1965)*. Eastern Christian Studies, v. 15. Leuven: Peeters, 2012.

II. ЛІТЕРАТУРА

а) Книги, брошури та матеріали конференцій

194. «Акція французьких інтелектуалістів та послів за звільнення митрополита-ісповідника Кир Йосифа Сліпого (1961-1962 р.)». В *Студії та матеріали до новішої української історії*, 302–9. Мюнхен: Український вільний університет, 1970.

195. Барабаш, Теодор. «Патріярх Йосиф Сліпий в Іспанії». В *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)*, під ред. Андрія Сороковського, 111–12. Львів: Свічадо, 2009.
196. Біланюк, Петро. *Українська Церква, її сучасне й майбутнє*. Торонто; Чикаго: Комітети оборони обряду і традицій Української Католицької Церкви в Канаді і З.Д.А., 1966.
197. ———. «Схема помісности Української Католицької Церкви». В *Божа істина, краса і любов*, 157. Дрогобич: Відродження, 1995.
198. Бобин, Іван, і Богдан Шарко. «Історія крайового Товариства за патріархальний устрій УГКЦ в Німеччині». В *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)*, під ред. Андрія Сороковського, 124–25. Львів: Свічадо, 2009.
199. Богачевський, Данило. «В ім'я правди. Відповідь на статтю проф. д-ра Володимира Кубійовича в “Листах до приятелів”, ч. 7–8, з 1964 р.» В *В ім'я правди*, 3–11. Філадельфія: Накладом апостоляту, 1965.
200. *Богословія мирянства. Матеріали Симпозіуму*. Дітройт: Українське патріархальне світове об'єднання за єдність Церкви і народу, 1983.
201. Верига, Василь, ред. «Світовий Конгрес мирян у Нью-Йорку». В *Третій світовий конгрес вільних українців*, 339–42. Торонто; Нью-Йорк; Лондон: Видання Секретаріату Світового Конгресу Вільних Українців, 1988.
202. *В обороні прав нашої Греко-католическої церкви*. Львів: Накладом Івана Готя, 1929.
203. Гайда, Рома. «Патріархальне Товариство на зламі узаконення Церкви підпілля». В *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)*, під ред. Андрія Сороковського, 139–49. Львів: Свічадо, 2009.
204. Галів, Микола. *Паломникам в дорогу на посвячення храму св. Софії в Римі*. Нью-Йорк: Товариство за патріархальний устрій Української католицької церкви в Америці, 1969.
205. ———. *У шістдесятиріччя єрейських свячень патріярха Йосифа помісної Української католицької церкви 1917–1977*. Нью-Йорк; Філадельфія, 1977.

206. ———. «Вплив Патріярха Йосифа на постання і розвиток зорганізованого мирянського руху в діаспорі». В *Роля мирян в Українській Греко-Католицькій Церкві. Матеріали конференції мирян в Ньюарку, США, 30 травня, 1998*, 43–53. Львів: Свічадо, 1998.
207. Герич, Юрій. *Сучасна ситуація в нашій Церкві, і який вихід*. Торонто: Братство українців католиків Торонтонської єпархії, 1976.
208. Голяш, Степан. «Братня любов перемагає (співпраця з православними братами)». В *Собор душ. Пропам'ятна книга Парафії Св. Володимира і Ольги*, під ред. Василя Маркуся, 194–201. Чикаго: Ставропігія, 1982.
209. Городиловський, Юрій. «Оборонний рух у церковному житті Чикаго й околиці». В *Собор душ. Пропам'ятна книга Парафії Св. Володимира і Ольги*, під ред. Василя Маркуся, 93–105. Чикаго: Ставропігія, 1982.
210. Гриньох, Іван. «Українське католицьке духовенство і змагання за патріархат Київсько-Галицької митрополії й усієї Русі». В *Матеріали Мирянських Конгресів та З'їздів УПСО*, під ред. Василя Маркуся, 41–49. Чикаго: Українське патріархальне світове об'єднання (УПСО), 1981.
211. Добрянський, Михайло. *До питання кризи в Державному Центрі УНР / Інститут і асоціація*. Українські вісті, 1955.
212. Драган, Антін. «Календарна справа». В *Календар «Свободи» на звичайний рік 1957*, 25–27. Jersey City: Видання Українського народного союзу, 1957.
213. ———. *Маємо кардинала*. Jersey City: Накладом Українського народного союзу, 1966.
214. *Еміграція а наші завдання*. Ельванген: Рідна книжечка, 1948.
215. Заревінський, Орест. «Сучасне положення в Україні й роля еміграції». В *Український мирянин в житті Церкви, спільноти та людства: матеріали студійних днів УХР, (Рокка ді Папа, Рим, 13-16 жовтня 1963 р.)*, під ред. Володимира Яніва, 107–32. Париж: Український християнський рух, 1966.
216. *Зустрічі, поцілунки і що далі? («Культобмін» і українська еміграція)*. Нью Йорк: Видання ООЧСУ, 1965.

217. Іванків, Євген. «Основні елементи традиційної і обрядової парафії (на прикладі парафії св. Володимира і Ольги)». В *Собор душ. Пропам'ятна книга Парафії Св. Володимира і Ольги*, під ред. Василя Маркуся, 106–12. Чікаго: Ставропігія, 1982.
218. ———. «Наші древні церковні братства та сучасний мирянський рух у Вселенській Церкві». В *Богословія мирянства. Матеріали Симпозіуму*, 14–18. Дітройт: Українське патріархальне світове об'єднання за єдність Церкви і народу, 1983.
219. ———. *Український християнський схід: вибрані статті поміщені у «Церковному віснику», двотижневику Парафії св. Володимира і Ольги в Чікаго*. Чікаго, 1992.
220. Качмар, Василь. *Патріарх Йосиф: обновник Української католицької церкви*. Чікаго: Видавництво братства святого Андрея Первозванного, 1976.
221. Когут, Микола. «Мирянський патріархальний рух у Бельгії». В *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)*, під ред. Андрія Сороковського, 82–98. Львів: Свічадо, 2009.
222. Кравець, Роман. «Коротка історія патріархального об'єднання у Великій Британії». В *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)*, під ред. Андрія Сороковського, 98–110. Львів: Свічадо, 2009.
223. Колодчин, Василь. «Чи здійснений заповіт Патріарха Йосифа». В *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)*, під ред. Андрія Сороковського, 9–14. Львів: Свічадо, 2009.
224. Корниляк, Платон. «Права й обов'язки митрополита». В *Українська католицька митрополія в Злучених Державах Америки*, 185–87. Філядельфія: Філядельфійська архієпархія візантійського обряду, 1959.
225. Корсунський, Ярослав. «Спорудження храму святих Володимира і Ольги в Чікаго (Думки і спогади архітекта)». В *Собор душ. Пропам'ятна книга парафії Св. Володимира і Ольги*, під ред. Василя Маркуся, 366–70. Чікаго: Ставропігія, 1982.

226. Кравченко, Уляна. *Хризантеми*. Чикаго: Видавництво Миколи Денисюка, 1961.
227. Кузик, Дарія. *В обороні Церкви і народу*. Львів, 2006.
228. Кузик, Дмитро. *За українську мову в нашій Церкві*. Трентон: Накладом автора, 1964.
229. Кушнір, Михайло. *Край і еміграція*. Нью Йорк: Видання організації чотирьох свобод України, 1966.
230. Лончина, Богдан. *Українська Католицька Церква і ми*. Мюнхен; Міттенвальд, 1946.
231. ———. «Миряни у світлі II Ватиканського собору». В *Богословія мирянства. Матеріали Симпозіуму, 22–27*. Дітройт: Українське Патріархальне Світове Об'єднання За Єдність Церкви і Народу, 1983.
232. Маркусь, Василь. *Синод і посинодальна дійсність в Українській Католицькій Церкві*. Чикаго: Видавництво братства святого Андрея Первозванного, 1970.
233. ———. *Церковні братства. Погляд на їх минуле та висновки для сучасного*. Чикаго: Видавництво братства святого Андрея Первозванного, 1970.
234. ———. *Конституція помісної Української Католицької Церкви. Аналіза і коментар*. Чикаго: Видавництво братства святого Андрея Первозванного, 1975.
235. ———, ред. *Матеріяли мирянських конгресів та з'їздів УПСО*. Чикаго: Українське патріархальне світове об'єднання (УПСО), 1981.
236. ———, ред. *Собор наших душ*. Чикаго: Ставропігія, 1982.
237. ———, ред. *Українська Католицька Церква назустріч ювілеєві тисячоліття : матеріали IV Конгресу мирян Українського патріархального світового об'єднання УПСО, Рим, 14–16 лютого 1982 р.* Рим: Edigraf, 1983.
238. ———, ред. *Патріарх Йосиф, (17.II.1892-7.IX.1984) (документи і матеріали про смерть та похорони)*. Дітройт: Видання Українського патріархального світового об'єднання, 1984.

239. ———. «П'ятнадцять років українського патріархального руху». В *Матеріяли мирянських конгресів та з'їздів УПСО*, під ред. Василя Маркуся, 71–99. Чікаго: Українське патріархальне світове об'єднання (УПСО), 1981.
240. ———. «Український католицький патріархат — вчора, сьогодні і завтра». В *Матеріяли до історії українського патріархального руху (1963–2001)*, під ред. Андрія Сороковського, 15–18. Львів: Свічадо, 2009.
241. Мірчук, Петро. *Революційний змаг за УССД. Хто такі «бандерівці», «мельниківці», «двійкарі»*. т. 2. Нью Йорк; Торонто; Лондон: Союз українських політв'язнів, 1987.
242. ———. *Українська визвольна справа і українська еміграція*. Торонто: Ліга визволення України, 1954.
243. Музичка, Іван. *Мішані подружжя*. Лондон: Українське релігійне товариство св. Софія, 1979.
244. ———. *Християнство в житті особи і народу. Вибрані твори*. Під ред. Анатолія Колодного. Мислителі української діаспори. Київ, 1999.
245. Мурович, Володимир. *Гр.-Католицька Церква в житті українського народу (з українського національного становища)*. Марієнталь: Накладом Української християнської організації «Рух» в Мінхені, 1946.
246. Нагаєвський, Ісидор. *Об'єднання Церкви і ідея патріархату в Києві*. Торонто: Добра книжка, 1961.
247. ———. *Патріархати: їх початок і значення в церкві та український патріархат: історично-правна студія*. 2-ге, виправлене і доповнене вид. Лондон: Центральний патріархальний комітет помісної української католицької церкви у Великій Британії, 1976.
248. Пелех, Юліян, і Василь Маркусь. *Патріархат і помісність Української Католицької Церкви (Пекучі питання нашої церковної дійсності)*. Торонто; Чікаго: Координаційний комітет українських організацій ЗСА і Канади за здійснення патріархату УКЦ, 1970.

249. *Перший мирянський конгрес УКПО (Матеріали)*. Лондон: Українське патріархальне об'єднання мирян помісної Української католицької церкви у Великій Британії, 1982.
250. Пришляк, Олександр. «Українське Патріархальне Товариство в США». В *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)*, під ред. Андрія Сороковського, 127–39. Львів: Свічадо, 2009.
251. «Промова Митрополита Кир Максима виголошена під час вечірнього бенкету». В *Українська католицька митрополія в Злучених Державах Америки*, 97–98. Філядельфія: Філядельфійська архієпархія візантійського обряду, 1959.
252. *Роля мирян в Українській Греко-Католицькій Церкві. Матеріали конференції мирян в Ньюарку, США, 30 травня 1998*. Львів: Свічадо, 1998.
253. Романчукевич, Олександр І. «Блаж. Патріарх Йосиф і релігійно-національні ідеали Укр. Патріарх. Руху». В *Церковний календар-альманах на Рік Божий 1982*, 57–66. Чикаго: Видавництво братства святого Андрея Первозванного, 1982.
254. Рудницький, Леонід. «До історії товариств “Свята Софія”». В *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)*, під ред. Андрія Сороковського, 179–96. Львів: Свічадо, 2009.
255. ———. «Мирянські організації — мета і завдання». В *Роль і місце мирян в Церкві. Матеріали II сесії Патріаршого собору УГКЦ*, 52–62. Львів, 1998.
256. Рудницька, Мілена. *Невидимі стигмати*. Рим: Товариство за патріархальний устрій Української католицької церкви, 1971.
257. Самчук, Улас. *Плянета Ді-Пі. Нотатки й листи*. Вінніпег: Інститут дослідів Волині, 1979.
258. Соколів, Андрій. *Найбільше добро — правда. Збірник статей*. Вінніпег: Видавнича фундація Гуменюків, 1980.
259. Соловій, Василь. *Фальшиві та правдиві традиції. Думки на часі*, 1969.
260. Старко, Сем., ред. *Пам'ятка українського емігранта*. На скитальщині: Відділ інформації ЦПУЕ, 1948.

261. Танячкевич, Данило. «Наглі справи». *Рускій Сіонъ* 10, вип. 18 (1880): 580–81.
262. Тарнавський, о. Володимир. *Незабутні українські дні в Римі. Спостереження і враження очевидця*. Едмонтон: Кобзар, 1970.
263. Тулюк-Кульчицький, Діонісій. *Про віру, людську неміч і політику*. Мюнхен, 1976.
264. ———. *Про ідеологію древнього православ'я і рідного благочестя*. Мюнхен, 1976.
265. ———. *Про східній максималізм і нігілізм (Передвісники революції)*. Мюнхен, 1977.
266. Фаріон, Олександр. «Від комітету до парафії». В *Собор душ. Пропам'ятна книга Парафії Св. Володимира і Ольги*, під ред. Василя Маркуся, 106–12. Чікаго: Ставропігія, 1982.
267. Храплива-Щур, Леся. «Дещо з історії руху за патріархальний устрій УГКЦ в Канаді». В *Матеріяли до історії українського патріархального руху (1963–2001)*, під ред. Андрія Сороковського, 115–23. Львів: Свічадо, 2009.
268. Цимбалістий, Богдан. *Проблеми ідентичности Україна чи Америка?* Чікаго: Український публіцистично-науковий інститут, 1974.
269. ———. «Світла і тіні руху за патріархат». В *Матеріяли мирянських конгресів та з'їздів УПСО*, під ред. Василя Маркуся, 51–70. Чікаго: Українське патріархальне світове об'єднання (УПСО), 1981.
270. Черногора, Федоръ. *Письмо народовцівъ руськихъ до редактора політичнєї часописі «Русь» яко протестъ и меморіяль*. Відень: Тискомъ Соммера, 1867.
271. Чубатий, Микола. «Найстарша і наймолодша Митрополії Української Церкви». В *Українська католицька митрополія в Злучених Державах Америки*, 287–92. Філядельфія: Філядельфійська архиепархія візантійського обряду, 1959.
272. *Чужинець в обороні Української Церкви*. Торонто: Комітет оборони обряду і традицій Української католицької церкви в Канаді, 1966.

273. Шевців, Іван. «Церковні організації». В *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)*, під ред. Андрія Сороковського, 75–79. Львів: Свічадо, 2009.
274. Шлемкевич, Микола. *Українська синтеза чи українська громадянська війна*. 2-ге вид. Бломберг-Ліппе, 1949.
275. Янів, Володимир. «До завдань УХРуху на тлі сучасної ситуації». В *Завдання і діяльність У.Х.Р.*, під ред. Володимира Яніва, 94–109. Париж; Мюнхен; Ноттінгам; Брюссель: Видання Українського Християнського Руху, 1958.
276. ———, ред. «Огляд діяльності У.Х.Р.» В *Завдання і діяльність У.Х.Р.*, 5–9. Париж; Мюнхен; Ноттінгам; Брюссель: Видання Українського Християнського Руху, 1958.
277. ———. «Український християнський рух на тлі нашої дійсності». В *Український мирянин в житті Церкви, спільноти та людства: матеріали студійних днів УХР, (Рокка ді Папа, Рим, 13–16 жовтня 1963 р.)*, під ред. Володимира Яніва, 351–86. Париж: Український християнський рух, 1966.
278. Maloney, George A, & Eva Piddubcheshen. *Critique of Msgr. Pospishil's «The quest for an Ukrainian Catholic Patriarchate»* . Philadelphia: Society for the Promotion of the Patriarchal System in the Ukrainian Catholic Church, 1972.
279. Piddubcheshen, Eva. ... *And Bless Thine Inheritance*. Schenectady: Friends of the Ukrainian Catholic University in Rome, 1970.
280. ———. *In One Decade — From Prisoner to Patriarch*. New York: National Office and New York City Branch of Society for the Patriarchal System in the Ukrainian Catholic Church, 1973.
281. Stecko, Yaroslav. «The Question of the Ukrainian Patriarchate — Another Persperctive». In *The Millennium of Ukrainian Christianity*, edited by Nicholas L. Chirovsky, 393–400. New York: Philosophical Library, 1988.

б) Статті у періодичних виданнях

282. «Авдієнція представників Крайової Управи Товариства за Патріярхальний устрій Помісної УКЦеркви у владики Василя Лостена». *За патріярхат*, Травень, 1977.
283. «Акція за здійснення Патріярхату УКЦеркви». *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чікаго*, Травень 10, 1970.
284. «Акція за патріярхат УКЦеркви перед новим стартом». *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чікаго*, Березень 15, 1970.
285. «Апостольська столиця ще 10-го квітня минулого року відмовилася створити патріярхат». *Свобода*, Квітень 27, 1971.
286. «Архиерейським богослуження і бенкетом та протестаційними демонстраціями і вічем відзначено десятиріччя митрополії УКЦ в Філядельфії». *Свобода*, Грудень 9, 1969.
287. Б. І. Л. «Відбувся екуменічний симпозиум». *Свобода*, Грудень 20, 1983.
288. Б., М. «Митрополит мовчав: по волі, чи неволі?» *Українське життя*, Грудень 6, 1964.
289. ———. «Як це так? Деякі питання у справі патріярхату». *Українське життя*, Червень 7, 1970.
290. ———. «Ще кілька думок до справи патріярхату». *Українське життя*, Листопад 15, 1970.
291. Баран, Степан. «Українська національна Церква». *Канадійський українець*, Квітень 25, 1923.
292. Барболяк, М. «Клеветникам митрополита». *Світло*, Вересень, 1964.
293. Біланюк, Петро. «Міркування про богословське окреслення мирянина Христової Церкви». *Український самостійник*, Травень, 1964.
294. ———. «За самопроголошення Українського Києво-Галицького Патріярхату». *За рідну Церкву*, 3–6, 1970.
295. Богданський, П.. «З економічного погляду», *Листи до приятелів*, Вересень–Жовтень, 1963.

296. «Богові свічка». *Америка*, Січень 15, 1965.
297. Бутринський, Маріян. «Завдання мирян і священників після Надзвичайного Синоду». *Патріярхат*, Листопад, 1980.
298. В., Л. «Митрополит з советським пашпортом». *Гомін України*, Квітень 14, 1963.
299. «В Аргентині вимагають співпраці єп. А. Сапеляка з Патріярхом Йосифом і Товариством за Патріярхат Української Католицької Церкви в Аргентині». *За патріярхат*, Грудень, 1975.
300. «В обороні віри і народу». *Гомін України*, Вересень 26, 1964.
301. «В справі патріярхату». *Українське життя*, Жовтень 17, 1964.
302. Великий, Атанасій. «Василіянський Чин і справа українського патріярхату (I)». *За патріярхат*, Грудень, 1970.
303. ———. «Василіянський Чин і справа українського патріярхату (II)». *За патріярхат*, Березень, 1971.
304. ———. «Василіянський Чин і справа українського патріярхату (III)». *За патріярхат*, Червень, 1971.
305. «Верховного архієпископа Йосифа Сліпого може зустріти доля кардинала Міндсетті». *Свобода*, Грудень 12, 1974.
306. «Виміна посланнями Патріярха Пімена і Папи Івана Павла II». *Патріярхат*, Серпень, 1981.
307. «Від редакції». *Мирянин*, Квітень–Травень, 1967.
308. «Від редакції». *Інформаційний бюлетень Крайової РУГО за патріярхат УКЦ в Канаді*, Квітень, 1971.
309. «Від Крайової Управи Українського Патріярхального Товариства в ЗСА». *Патріярхат*, Серпень, 1979.
310. «Відбувся другий крайовий з'їзд Рад українських організацій за патріярхат УКЦеркви та Товариств підтримки патріярхату УКЦеркви в Канаді». *Патріярхат*, Вересень, 1978.
311. «Відбувся черговий Крайовий з'їзд Українського Патріярхального Т-ва у Філядельфії». *Патріярхат*, Травень, 1983.

312. «Відбувся III делегатський з'їзд УПСО в Лондоні». *Патріярхат*, Жовтень, 1979.
313. «Відбувся VIII з черги Соборчик священників в Австралії». *Патріярхат*, Серпень, 1978.
314. «Відбулася Крайова конференція українських організацій за патріярхат УКЦ». *Америка*, Червень 21, 1972.
315. «Відбулася сесія собору єпископів УПЦ в ЗСА». *Свобода*, Вересень 13, 1975.
316. «Відбулась спільна нарада Українського Патріярхального Світового Об'єднання і провідних патріярхальних діячів у Боффало, Н.-Й.» *Патріярхат*, Жовтень, 1986.
317. «Відбулось перше засідання Крайової управи». *Патріярхат*, Червень, 1979.
318. «Відбулось пленарне засідання Крайової Управи Українського Патріярхального Товариства». *Патріярхат*, Червень, 1981.
319. «Відвідини Апост. Нунція і його "слово"». *Діло*, Грудень 17, 1938.
320. «Вѣсти про патріярхатъ у Львовѣ». *Дѣло*, Січень 28, 1888.
321. Вітковський, Антон. «Наша Церква, її сучасне і майбутнє». *Українське життя*, Січень 10, 1965.
322. ———. «Думки про наше Різдво». *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Січень 5, 1969.
323. «Владика Шмондюк у справі Українського Патріярхату». *Свобода*, Листопад 20, 1964.
324. «Вступне слово Голови УПСО, Василя Колодчина на Шостому Конгресі мирян у Римі». *Патріярхат*, Грудень, 1986.
325. Г., М. «В Торонто відбувся п'ятий Конгрес мирян і з'їзд УПСО». *Патріярхат*, Серпень, 1985.
326. ———. «Відбувся восьмий Крайовий з'їзд Т-ва за Патріярхальний Устрій Помісної УКЦеркви в США». *Патріярхат*, Травень, 1979.
327. ———. «Наголошуймо 1000-ліття християнства, а не православ'я, католицизму і протестантизму». *Патріярхат*, Жовтень, 1983.
328. ———. «Перед черговим з'їздом УПСО». *Патріярхат*, Вересень, 1979.

329. Галів, Микола. «На маргінесі з'їзду Комітету за створення Київсько-Галицького патріархату». *Українське життя*, Травень 22, 1966.
330. ———. «Світова конференція мирян УКЦ». *Українське життя*, Грудень 10, 1967.
331. ———. «Папа відкинув прохання за Патріархат». *Українське життя*, Червень 7, 1970.
332. ———. «За історичні права УКЦеркви. Маніфестація у Вашингтоні перед палатою Ап. делегата». *Українське життя*, Січень 3, 1971.
333. ———. «Думки з приводу статей в “Українському житті” на тему УКЦеркви». *Українське життя*, Березень 28, 1971.
334. ———. «В Нью Йорку відбулась демонстрація проти секретаря Східної Конгрегації». *Свобода*, Жовтень 5, 1973.
335. ———. «Собор Помісної УКЦеркви, — наступний етап». *За патріархат*, Березень, 1974.
336. ———. «Крайовий З'їзд ТЗ ПУКЦеркви і перше засідання новообраної управи Т-ва». *За патріархат*, Січень, 1977.
337. ———. «Відбувся III Конгрес СКВУ». *Патріархат*, Січень, 1979.
338. ———. «Відбувся черговий З'їзд Крайового Українського Патріархального Товариства в США». *Патріархат*, Травень, 1981.
339. ———. «Деякі думки і завваги до питання “Звернення владик Священного Синоду Української Католицької Церкви до вірних”». *Патріархат*, Червень, 1983.
340. ———. «Ще кілька завваг до “Звернення Владик Священного Синоду Української Католицької Церкви до Вірних”». *Патріархат*, Серпень, 1983.
341. ———. «Хай світла пам'ять про Патріарха Йосифа іде з роду в рід». *Патріархат*, Жовтень, 1984.
342. ———. «Український екуменізм». *Патріархат*, Листопад, 1984.
343. ———. «Чи знову атака Ватикану на Помісну УКЦеркву?». *Патріархат*, Грудень, 1984.

344. Гіль, Зиновій. «Велетень героїзму (і бунт мікроорганізмів у людських корпусах)». *Вільне слово*, Травень 20, 1967.
345. Гоцький, В. «Чому знову демонстрації?» *Патріярхат*, Січень, 1983.
346. Головацький, Р. «Публіцистика Л. Ребета з релігійної проблематики». *Український самостійник*, Березень, 1957.
347. «Головні засади і завдання праці української громади в рамках УККА на 1965–66 роки». *Свобода*, Березень 24, 1965.
348. «Голос православних про патріярхати». *Гомін України*, Квітень 3, 1963.
349. Горняткевич, Дам'ян. «Школа — спільна жура суспільства». *Листи до приятелів*, Серпень, 1957.
350. ———. «Українське церковне мистецтво і його репрезентація». *Листи до приятелів*, Травень–Червень, 1963.
351. ———. «Ще в справі будови катедри у Філадельфії», *Листи до приятелів*, Липень–Серпень, 1963.
352. ———. «Заперечення нашої культури», *Листи до приятелів*, Вересень–Жовтень, 1963.
353. ———. «Катедра чи пародія? (I)». *Українське життя*, Червень 26, 1966.
354. ———. «Катедра чи пародія? (II)». *Українське життя*, Липень 2, 1966.
355. ———. «Катедра чи пародія? (III)». *Українське життя*, Липень 10, 1966.
356. ———. «Моя відповідь митрополичій канцелярії». *Українське життя*, Жовтень 23, 1966.
357. Д., К. «Церковно-мовний конфлікт в парафії св. Родини у Вашингтоні, Д.К.» *За патріярхат*, Січень–Лютий, 1975.
358. Данилевич, Роман. «Як є з поворотом Митрополита-Ісповідника Йосифа в Україну?» *Наша мета*, Вересень 5, 1964.
359. Дацко, Осип. «Патріярхат — найважливішою справою нашої доби». *Нова зоря*, Січень 25, 1965.
360. «Два митрополити про Патріярхат і живу мову». *Гомін України*, Січень 9, 1965.

361. «Делегація УПСО у Римі напередодні Синоду». *Патріярхат*, Листопад, 1980.
362. «Делегатський з'їзд УПСО». *Патріярхат*, Березень, 1982.
363. «Демонстрація у Філядельфії». *За рідну Церкву*, 11–12, 1969.
364. «День Помісности нашої Церкви — успішний іспит мирян». *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Липень 5, 1970.
365. Д-ий, І. «Зустрічатись, чи не зустрічатись?» *Гомін України*, Лютий 27, 1965.
366. Дмитрів, Ілля. «Відзначення Тисячоліття хрещення України в Римі». *Визвольний шлях*, Вересень, 1988.
367. «До номінації і свячень двох єпископів». *За патріярхат*, Червень, 1971.
368. «До ситуації наших владик Крижевської єпархії в Югославії і митропол. Максима Германюка». *Патріярхат*, Липень-Серпень, 1978.
369. «До наших читачів», *Правда*, 1–2, 1969, 3–4.
370. «До справи Українського Патріярхату». *Новий шлях*, Лютий 13, 1965.
371. «Довкруги видання “Невидимі стигмати”». Вияснення видавничої комісії». *Українське життя*, Лютий 25, 1973.
372. Донцов, Дмитро. «Дружба з Люципером». *Гомін України, місячний додаток «Література і мистецтво»*, Квітень 14, 1963.
373. Душник, Володимир. «Інтерв'ю Преосв. Кир Йосифа у справі Українського Патріярхату». *Америка*, Листопад 17, 1964.
374. «Екзекутива і Рада директорів УККА відбулись в Нью Йорку». *Свобода*, Грудень 15, 1970.
375. Екуменікус. «Криза в УКЦеркві триває (I)». *Свобода*, Травень 4, 1972.
376. ———. «Криза в УКЦеркві триває (II)». *Свобода*, Травень 5, 1972.
377. «Естаблішмент і справа Патріярхату». *Українське життя*, Січень 4, 1970.
378. «З діяльності нашого Товариства». *За патріярхат*, Липень, 1968.
379. «За правильні шляхи боротьби». *Українське життя*, Березень 14, 1971.
380. «За рідний патріярхат». *За рідну Церкву*, 5–6, 1968.

381. «За синод, за патріархат». *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Травень 25, 1969.
382. «За створення Києво-Галицького Католицького Патріархату». *Наша мета*, Лютий 13, 1965.
383. Завадович, Роман. «Мішані подружжя». *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Березень 4, 1973.
384. ———. «Наша Церква — наша духовна держава». *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, 18, Червень 1972.
385. «Загальні збори Т-ва за патріархальний устрій УКЦеркви». *За патріархат*, Червень, 1970.
386. «Заява». *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Березень 13, 1977.
387. Заяць, Маркіян. «Початок початку». *Український самостійник*, Січень, 1966.
388. «Збори Ради директорів УККА». *Свобода*, Грудень 15, 1964.
389. «Звідомлення із З'їзду Централі Комітетів Оборони Обряду, Традицій і Мови У.К.Ц. в США і Канади». *За рідну Церкву*, 1–2, 1971.
390. Зелений, Петро. «А може все ж таки». *Патріархат*, Травень 1977.
391. «З'їзд Комітетів за Патріархат». *Українське життя*, Серпень 15, 1965.
392. «З'їзд Комітетів оборони обряду і традицій Української католицької церкви». *За рідну Церкву*, Грудень, 1966.
393. «З'їзд УХР у Німеччині». *Український самостійник*, Липень 22, 1956.
394. «Зорганізований мирянський рух безперервно діє». *Патріархат*, Жовтень, 1977.
395. Іванків, Євген. «Унія та “Уніятизм”». *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Травень 16, 1971.
396. ———. «Два підходи до Таїнства Воплочення», *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Січень 23, 1972.
397. ———. «За збереження справді східного характеру нашої Церкви!» *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Квітень 26, 1970.

398. ———. «За справжню єдність і вселенськість Христової цекрви (I)». *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чікаго*, Березень 14, 1976.
399. ———. «За справжню єдність і вселенськість Христової цекрви (II)». *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чікаго*, Березень 28, 1976.
400. ———. «Ми і літургічні реформи західньої цекрви». *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чікаго*, Червень 8, 1969.
401. ———. «Мініятюра помісности (Парафія св. Володимира й Ольги на тлі нашого церковного життя)». *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чікаго*, Жовтень 13, 1974.
402. ———. «Папа Іван Павло II і Українська Католицька Церква (I)». *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чікаго*, Листопад 20, 1984.
403. ———. «Папа Іван Павло II і Українська Католицька Церква (II)». *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чікаго*, Грудень 4, 1984.
404. ———. «Папа Іван Павло II і Українська Католицька Церква (III)». *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чікаго*, Грудень 18, 1984.
405. Камінський, Ів. «До справи Українського патріярхату». *Гомін України*, Березень 13, 1965.
406. Карбович, Зиновій. «За велику справу». *Визвольний шлях*, Вересень, 1951.
407. ———. «Ще раз про велику справу». *Визвольний шлях*, Березень, 1956.
408. ———. «За воюючу Церкву проти воюючого ворога (I)». *Гомін України*, Грудень 22, 1962.
409. ———. «За воюючу Церкву проти воюючого ворога (II)». *Гомін України*, Січень 7, 1963.
410. ———. «Наступ Кремлю на Ватикан». *Гомін України*, Квітень 14, 1963.

411. ———. «Українське Православ'я і Вселенський Собор (I)». *Гомін України*, Серпень 3, 1963.
412. ———. «Українське Православ'я і Вселенський Собор (II)». *Гомін України*, Серпень 10, 1963.
413. ———. «Українське Православ'я і Вселенський Собор (III)». *Гомін України*, Серпень 17, 1963.
414. ———. «Українське Православ'я і Вселенський Собор (IV)». *Гомін України*, Серпень 24, 1963.
415. Івахнюк, Антін. «Трохи поміркованости». *Українське життя*, Березень 25, 1973.
416. «Із діяльності Товариства за патріархальний устрій Української Католицької Церкви». *За патріархат*, Серпень, 1967.
417. «Інтерв'ю Редактора “У.Ж.” з Всесвітлішим о. д-ром А. Великим». *Українське життя*, Червень 29, 1969.
418. К., М. «Діли і пануй». *За патріархат*, Листопад, 1967.
419. Качмар, Василь. «Ідея екуменізму і її одного Патріархату в Слуги Божого Андрея і Патріарха Йосифа Сліпого (I)». *Патріархат*, Вересень, 1984.
420. ———. «Ідея екуменізму і її одного Патріархату в Слуги Божого Андрея і Патріарха Йосифа Сліпого (II)». *Патріархат*, Листопад, 1984.
421. ———. «Обряд передумова помісности». *Патріархат*, Липень, 1977.
422. «Кладім основи під патріархат знизу!» *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Грудень 21, 1969.
423. Князенко, Ігор. «Собор УКЦеркви не є лиш потрібний, але й конечний (I)». *Наш голос*, Грудень, 1975.
424. ———. «Собор УКЦеркви не є лиш потрібний, але й конечний (II)». *Наш голос*, Січень, 1976.
425. «Коли наші єпископи стануть в обороні нашої Церкви?» *Патріархат*, Березень, 1985.
426. «Комітет Оборони Юліанського Календаря». *Свобода*, Вересень 20, 1956.

427. «Комітет оборони традицій Української католицької церкви». За рідну Церкву, Листопад–Грудень, 1967.
428. «Конференція українського католицького єпископату». *Вісті з Риму*, Вересень 22, 1964.
429. «Комюніке Українського Християнського Руху». *Український самостійник*, Жовтень 14, 1956.
430. Кордюк, Б. «Дві суперечні доктрини», *Український самостійник*, Квітень, 1963.
431. ———. «До ролі наших Церков в екуменічному русі». *Український самостійник*, Грудень, 1963.
432. ———. «Патріярхат». *Український самостійник*, Листопад, 1964.
433. Кравчук, Андрій. «Інтерв'ю з митр. М. Любачівським». *Око*, Травень 15, 1980.
434. «Крайова нарада з відділами Товариства в США». *Патріярхат*, Грудень, 1977.
435. Криштальський, Роман. «Оточення і асиміляція». *Листи до приятелів*, Листопад, 1957.
436. Кубійович, Володимир. «Думки до культурної політики української діаспори». *Листи до приятелів*, Березень–Квітень, 1964.
437. ———. «Українська діаспора». *Листи до приятелів*, Січень–Лютий, 1964.
438. ———. «Ще про церковні справи». *Листи до приятелів*, Липень–Серпень, 1964.
439. Кузик, Дарія. «М. Шлемкевич про патріярхат». *Наш голос*, Лютий, 1977.
440. ———. «На маргінесі праці “Мішані подружжя” о. мітрата Івана Музички». *Патріярхат*, Вересень, 1979.
441. Кузик, Дмитро. «Чи правильний підхід до справи Київсько-Галицького католицького патріярхату (I)». *Вільне слово*, Лютий 12, 1966.
442. ———. «Чи правильний підхід до справи Київсько-Галицького католицького патріярхату (II)». *Вільне слово*, Лютий 26, 1966.
443. ———. «На фронті за Патріярхат». *Наш голос*, Вересень, 1974.

444. ———. «Патріархальні справи». *Наш голос*, Липень, 1974.
445. ———. «Потрібний Собор УКЦеркви». *Наш голос*, Листопад, 1975.
446. ———. «УКЦерква в критичній ситуації». *Наш голос*, Серпень, 1974.
447. Кузьмович, О. «Р. Гайда плянує широко працю мирян». *Свобода*, Серпень 1, 1989.
448. Кульчицький, Діонісій Т. «Зауваження до статті про Берестейську унію». *Український самостійник*, Квітень, 1973.
449. Купранець, О. «Український Патріархат і Василяни в світлі фактів». *Світло*, Червень, 1965.
450. Л., Т. «До справи патріархату». *Українське життя*, Жовтень 25, 1970.
451. ———. «Думки перед Синодом, що не відбудеться». *Українське життя*, Вересень 24, 1967.
452. Лапичак, Тома. «За патріархальний устрій Української католицької Церкви. Інтерв'ю з головою ТПУ УКЦ В. Пасічняком». *Українське життя*, Лютий 5, 1967.
453. ———. «Деякі думки до справи Патріархату». *Українське життя*, Жовтень 25, 1970.
454. ———. «Ще в справі Патріархату. На маргінесі зауваг М. Галіва». *Українське життя*, Квітень 11, 1971.
455. ———. «Про правильний шлях боротьби». *Українське життя*, Вересень 19, 1971.
456. ———. «Більше такту і поміркованости». *Українське життя*, Травень 5, 1973.
457. ———. «Більше такту і поміркованости». *Українське життя*, Травень 20, 1973.
458. ———. «Більше такту і поміркованости». *Українське життя*, Червень 3, 1973.
459. «Лист історичного значення». *Нова зоря*, Листопад 23, 1975.
460. «Листівка — поширена перед Вашінгтонською маніфестацією». *За патріархат*, Грудень, 1970.
461. Літописець. «Важливі завдання української еміграції (I)». *Українське життя*, Жовтень 30, 1966.

462. ———. «Важливі завдання української еміграції (II)». *Українське життя*, Листопад 6, 1966.
463. ———. «Важливі завдання української еміграції (III)». *Українське життя*, Листопад 13, 1966.
464. Лончина, Богдан. «Відкриття симпозиуму на тему: “Український екуменізм”». *Патріярхат*, Січень, 1984.
465. ———. «Єдність і сила». *Патріярхат*, Серпень, 1979.
466. ———. «Завдання патріархальних товариств». *Патріярхат*, Грудень, 1984.
467. ———. «Завдання УПСО». *Патріярхат*, Квітень, 1982.
468. ———. «Найбільше діло Патріярха Йосифа». *Патріярхат*, Лютий, 1985.
469. ———. «Наші завдання на нову каденцію». *Патріярхат*, Травень, 1981.
470. ———. «Синод: світла і тіні». *Патріярхат*, Січень, 1981.
471. ———. «Деякі завваги стосовно нашої діяльності». *Вісті УПСО*, Червень 10, 1983.
472. М., В. «Миряни в дії». *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Грудень 7, 1969.
473. М., І. «21-ий Вселенський собор». *Листи до приятелів*, Вересень–Жовтень, 1962.
474. М., Л. «Конгрес Українського Християнського Руху». *Український самостійник*, Червень 12, 1955.
475. М., Л. «Наради в Торонті». *За патріярхат*, Січень, 1970.
476. Мацяк, В. «За державницьку історію Української Церкви». *Український самостійник*, Листопад 20, 1955.
477. ———. «Патріярхат у нашій історії». *Український самостійник*, Лютий 17, 1957.
478. Маркусь, Василь. «Велична маніфестація українців-католиків у Франції». *Український самостійник*, Серпень 15, 1954.
479. ———. «Деякі зауваження до нашої релігійної ситуації». *Український самостійник*, Вересень, 1963.

480. ———. «Культурні проблеми українців в Америці». *Український самостійник*, Вересень, 1957.
481. ———. «Чому і за який патріархат?» *Українське життя*, Листопад 29, 1964.
482. ———. «Українська політика з перспективи Риму». *Український самостійник*, Липень–Серпень, 1966.
483. ———. «Українська католицька церква на роздоріжжі». *За патріархат*, Липень, 1968.
484. ———. «Основи церковної помісности». *Свобода*, Лютий 17, 1972.
485. ———. «Верховний архієпископ зустрів своє 80-річчя з великою журбою за долю церкви і народу». *Свобода*, Лютий 23, 1972.
486. ———. «Мирянський рух Української Католицької Церкви на шляху до консолідації». *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Листопад 25, 1973.
487. ———. «Екуменізм у дії», *Свобода*, Жовтень 16, 1973.
488. ———. «Перед Українськими днями в Римі». *Свобода*, Липень 5, 1975.
489. ———. «За ясну концепцію і візію Української католицької церкви». *Свобода*, Січень 14, 1976.
490. ———. «Три “вета” Ватикану». *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Липень 25, 1976.
491. ———. «Декілька зауважень до українського екуменізму». *Патріархат*, Грудень, 1979.
492. ———. «Делікатна, але переважлива справа». *Патріархат*, Червень, 1981.
493. «Меморандум Екзекутиви УККА в справі патріархату УКЦ». *Свобода*, Грудень 10, 1969.
494. Микитюк, Ігор. «Теперішня роля світського люду в Католицькій Церкві в світлі II Ватиканського собору (I)». *Українське життя*, Листопад 1, 1964.
495. Микитюк, Ігор. «Теперішня роля світського люду в Католицькій Церкві в світлі II Ватиканського собору (II)». *Українське життя*, Листопад 8, 1964.
496. Мирянин Парафії Пресв. Трійці. «Юрисдикційне визнання традиційної парафії у Вашингтоні, Д.К.» *Патріархат*, Грудень, 1981.

497. «Митрополит Амврозій Сенишин, перед від'їздом на Собор до Риму, засудив акцію в церковній справі без порозуміння з церковною владою». *Свобода*, Вересень 11, 1964.
498. «Митрополит Йосиф Велямин Рутський і його доба. Промова о. д-ра Йосифа Сліпого, виголошена 21 ц.м. на Академії у Великому Театрі». *Діло*, Березень 25, 1937.
499. «Митрополит Кир Амврозій виїхав до Рима». *Америка*, Вересень 12, 1964.
500. «Митрополича Канцелярія у Філядельфії закликає, щоб не поміщувати в пресі статей, які ображують Церкву». *Свобода*, Серпень 3, 1966.
501. Мичковський, Мирослав. «Як постала Українська Католицька парафія Покрови Пресвятої Богородиці в Клівленді, Огайо». *За патріархат*, Липень–Серпень, 1974.
502. «Міжкрайовий Координаційний осередок за патріархат і помісність УКЦ відбув наради». *Свобода*, Липень 17, 1973.
503. Мілішович, І. «В похміллі нового радянофільства». *Гомін України*, Листопад 30, 1963.
504. «МКО відбув наради». *Свобода*, Вересень 20, 1973.
505. Мончак, Ігор. «Патріархальний устрій». *Правда*, 1–2, 1971.
506. «На порозі нового життя». *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Грудень, 1968.
507. «Найближча ціль — помісність!» *За патріархат*, Червень, 1970.
508. «Напередодні Крайового з'їзду в США». *Патріархат*, Листопад, 1978.
509. «Нарада мирян під час 40. Міжнароднього євхаристійного конгресу в Мельборн, Австралія, дня 22. лютого, 1973». *За патріархат*, Березень, 1973.
510. «Наради Координаційного комітету за патріархат у Клівленді». *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Вересень 20, 1970.
511. «Наше становище і наші завдання». *За рідну Церкву*, Липень 1966.
512. «Не-господні дива». *Листи до приятелів*, 7–8, 1964.

513. Німців, Мирослав Данило. «Про стилі наших церков (I)». *Гомін України*, Лютий 8, 1964.
514. ———. «Про стилі наших церков (II)». *Гомін України*, Лютий 15, 1964.
515. Нижанківський О. «Ще раз на патріархальні теми». *Українське життя*, Грудень 1, 15, 1974.
516. Нічлава, Михайло. «А де ж конкретні факти?» *Шлях перемоги*, Травень 23, 1965.
517. «Нова Митрополія». *Український самостійник*, Грудень 9, 1956.
518. «Нові труднощі на шляху до помісности УКЦ». *Церква і життя*, Серпень 25, 1974.
519. «Номінація митрополита була предметом нарад у Дітройті». *Патріархат*, Листопад, 1979.
520. Осінчук, Роман. «Чому ми вийшли з Координаційного Комітету в Торонті?» *За патріархат*, Березень, 1972.
521. «Отці Василяни і справа патріархату». *Українське життя*, Червень 13, 1965.
522. Павлюх, А. «За українську школу». *Листи до приятелів*, Жовтень, 1957.
523. Пасічняк, Василь. «За самостійність Церкви і єдність обряду». *За патріархат*, Травень, 1967.
524. ———. «Про причини патріархального руху мирян і його противників». *За патріархат*, Вересень, 1972.
525. ———. «Створено Українське Патріархальне Світове Об'єднання». *За патріархат*, Січень, 1975.
526. ———. «Українська Церква на Евхаристійних Конгресах». *За патріархат*, Вересень–Жовтень, 1976.
527. ———. «Слідами тріумфальної подорожі Патіярха Йосифа I в ЗСА». *Патріархат*, Грудень, 1976.
528. ———. «Глава ПУКЦеркви в Канаді». *Патріархат*, Січень, 1977.
529. ———. «З приводу звіту СКВУ». *Патріархат*, Листопад, 1977.
530. ———. «З першого засідання новообраної Краєвої Управи Українського Патріархального Товариства в США». *Патріархат*, Серпень, 1983.

531. ———. «Відбулось пленарне засідання Управи Крайового Українського Патріархального Товариства в США». *Патріархат*, Січень, 1984.
532. ———. «Будьмо послідовниками Патріярха Йосифа». *Патріархат*, Квітень, 1984.
533. ———. «До відзначення 20-річчя Українського патріархального товариства в ЗСА». *Свобода*, Травень 4, 1985.
534. ———. «Слово, виголошене в “День українського Патріархату”». *Патріархат*, Грудень, 1985.
535. «Патріярх Йосиф заявив, що буде святити в Римі владика-номіната о. д-ра Мирослава Любачівського». *Патріархат*, Листопад, 1979.
536. «Патріярхат і комплекс Сизифа». *Українське життя*, Березень 29, 1970.
537. «Патріярхат, це довгий процес...». *Патріархат*, Серпень, 1977.
538. «Партизанський Вієтконг діє в нашому суспільстві». *Шлях*, Квітень 24, 1966.
539. «Патріярше посвячення Святопокровського осередку». *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чікаго*, Жовтень 24, 1976.
540. «Патріярший Фонд». *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чікаго*, Квітень 12, 1970.
541. «Передз'їздові наради патріархальних діячів». *Патріархат*, Травень, 1985.
542. «Після Синоду Єпископів УКЦ». *Українське Життя*, Жовтень 26, 1969.
543. «Після Синоду Єпископів УКЦ». *Українське Життя*, Листопад 28, 1971.
544. «Після шостого Конгресу». *Листи до приятелів*, Липень, 1955.
545. «Політичне становище ПУН». *Свобода*, Січень 12, 1966.
546. Попель, Богдан. «Спізнений союзик». *Новий шлях*, 29, Листопад 1969.
547. Поронюк, М. «За Київський патріярхат чи за націоналістичні патріярхати? (I)» *Наша мета*, Січень 16, 23, 30, 1965.
548. ———. «За Київський патріярхат чи за націоналістичні патріярхати? (II)» *Наша мета*, Січень 23, 1965.
549. ———. «За Київський патріярхат чи за націоналістичні патріярхати? (III)» *Наша мета*, Січень 30, 1965.
550. Поспішил, В.І. «Слабість мирянського руху». *Патріярхат*, Червень, 1983.

551. «Пресов. Кир Ярослав Габро видав заяву в справі Київсько-Галицького Патріархату». *Свобода*, Жовтень 22, 1964.
552. «Пресова Конференція ВПресов. Кир Архиепископа Амврозія Сенишина, ЧСВВ, Митрополита Українців Католиків в ЗДА». *Америка*, Грудень 29, 1964.
553. «Пресовий комунікат УПТ в ЗСА». *Свобода*, Березень 29, 1990.
554. «Пресова конференція в Нью Йорку». *За патріархат*, Червень, 1976.
555. «Привіт від нової Крайової управи». *Патріархат*, Червень, 1979.
556. «Промова митрополита Стефана на Папському Синоді (26 листопада 1985 р.)». *Визвольний шлях*, Квітень, 1986.
557. «Прости їм Господи — бо вони не знають що роблять!» *За патріархат*, Січень, 1972.
558. «Протестна демонстрація мирян». *За патріархат*, Листопад, 1975.
559. «Протестна телеграма Крайової Управи». *Патріархат*, Серпень, 1981.
560. «Прохання Президії УХР до Святішого Отця в справі створення українського патріархату». *Наша мета*, Березень 17, 1965.
561. Процик, Степан. «Мішані подружжя». *Українське життя*, Жовтень 24, 1965.
562. ———. «Лист з Філядельфії». *Український самостійник*, Березень, 1966.
563. ———. «Чорні діла білих людей». *Український самостійник*, Жовтень, 1966.
564. ———. «До нашої програми». *За патріархат*, Травень, 1967.
565. ———. «Координація акції мирян за патріархат». *За патріархат*, Лютий, 1970.
566. ———. «Геть партійну політику від церкви!» *За патріархат*, Квітень 1974.
567. Процюк, Ірина. «Патріярша церква св. Архистратига Михаїла в Філядельфії, ПА». *За патріархат*, Листопад–Грудень, 1976.
568. «Реакція УПСО на номінацію Філядельфійського митрополита». *Патріархат*, Жовтень, 1979.
569. Редакція. «У справі промови Патріярха Мирослава-Івана». *Патріархат*, Грудень, 1987.

570. Р., З. «Благоговінням напоєні дні. До перебування Блаженнішого Патріярха Йосифа в Чікаго». *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чікаго*, Жовтень 10, 1976.
571. ———. «Новий дар Покрови-Богородиці (Подвійне свято в парафії св. Володимира і Ольги в Чікаго)». *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чікаго*, Жовтень 24, 1976.
572. ———. «Синодальні дні помісної Української Католицької єпархії св. Николая». *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чікаго*, Жовтень 10, 1976.
573. Рахманний, Роман. «Християнське запитання християнам в Польщі». *Українське життя*, Квітень 10, 1966.
574. Ребет, Лев. «Геть від російського православ'я». *Український самостійник*, Жовтень 28, 1956.
575. ———. «За релігійну толерантність». *Український самостійник*, Липень 22, 1956.
576. ———. «Чи наші Церкви на еміграції підготовані до майбутніх завдань?». *Український самостійник*, Лютий 3, 1957.
577. «Рим знову заговорив». *Церковні вісті*, Жовтень, 1982.
578. Рудницька, Мілена. «Криза чи провал?». *Українське життя*, Червень 25, 1972.
579. ———. «Ще про кризу та деякі її причини», *Українське життя*, Листопад 5, 1972.
580. ———. «Безпідставні обвинувачення і підленькі наклепи (I)». *Українське життя*, Листопад 19, 1972.
581. ———. «Безпідставні обвинувачення і підленькі наклепи (II)». *Українське життя*, Грудень 2, 1973.
582. ———. «Чергова поразка кардинала Сліпого». *Українське життя*, Січень 14, 1973.
583. С., З. «Свячення єпископів Стаха і Лостена відбулись у Філядельфії серед бурхливого спротиву понад 2.500 мирян». *Свобода*, Травень 27, 1971.
584. «Світова конференція мирян в рамках СКВУ». *За патріярхат*, Березень, 1968.

585. «Світовий конгрес вільних українців і вільний мирянський рух». *За патріархат*, Вересень, 1972.
586. Святоюрець. «Наші братства і сестринства». *Патріархат*, Червень, 1981.
587. «Слуга Божий Митрополит Андрей. На тлі виголошеної доповіді о. д-ром Гузарем». *Патріархат*, Листопад, 1978.
588. Смик, Роман. «Українці на III Світовому Конгресі Апостольства Мирян у Римі (11 – 18 жовтня 1967)». *За патріархат*, Листопад 1967.
589. Соловій, Мелетій. «Кардинал чи патріарх? (Уваги про гідності Його Еміненції Кардинала Йосифа) (I)». *Свобода*, Лютий 2, 1965.
590. ———. «Кардинал чи патріарх? (Уваги про гідності Його Еміненції Кардинала Йосифа) (II)». *Свобода*, Лютий 3, 1965.
591. ———. «Кардинал чи патріарх? (Уваги про гідності Його Еміненції Кардинала Йосифа) (III)». *Свобода*, Лютий 4, 1965.
592. ———. «Кардинал чи патріарх? (Уваги про гідності Його Еміненції Кардинала Йосифа) (IV)». *Свобода*, Лютий 5, 1965.
593. ———. «Ізоляція чи співпраця? (I)». *Америка*, Червень 15, 1962.
594. ———. «Ізоляція чи співпраця? (II)». *Америка*, Червень 16, 1962.
595. ———. «Ізоляція чи співпраця? (III)». *Америка*, Червень 19, 1962.
596. «Справи УКЦеркви». *Наш голос*, Липень, 1975.
597. Стефанів, М. «Рідна школа». *Листи до приятелів*, Грудень, 1957.
598. «Собор Божого люду (Передсинодальна нарада Парафії св. Володимира і Ольги 6-7 вересня 1969 р.)». *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго*, Вересень 14, 1969.
599. «Сл. п. ред. І. Білинський». *Визвольний шлях*, Вересень, 1992.
600. «Советські культобмінники». *Гомін України*, Жовтень 2, 1965.
601. «Слово Високопресвященного Митрополита Кир Амброзія виголошене під час торжеств з нагоди 25-ліття Колегії святого Василя Великого в Стемфорді та благословення її нової будови дня 7 вересня 1964». *Шлях*, Вересень 20, 1964.
602. «Спільні наради Централі Комітетів Оборони Обряду, Традицій і Мови Української Католицької Церкви в ЗСА і Канаді, та Крайової Управи за

- Патріархальний Устрій Української Католицької Церкви». *За рідну Церкву*, 5–6, 1968.
603. «Справа українського патріархату. Інтерв'ю редактора “Українського життя” д-ра Т. Лапичака з проф. Миколою Чубатим (I)». *Українське життя*, Лютий 7, 1965.
604. «Справа українського патріархату. Інтерв'ю редактора “Українського життя” д-ра Т. Лапичака з проф. Миколою Чубатим (II)». *Українське життя*, Лютий 14, 1965.
605. «Справа Гр. Кат. Патріархату». *Діло*, Вересень 27, 1928.
606. «Справа патріархату». *Вільне слово*, Листопад 14, 1964.
607. «Стає ясніше!» *Українське життя*, Березень 13, 1966.
608. «Створено Крайовий союз церковних братств і сестрицтв в Америці». *Патріархат*, Жовтень, 1976.
609. Стельмах, Богдан. «До питання корінних змін в церковно-літургічних богослуженнях Помісної Української католицької Церкви». *Патріархат*, Березень, 1980.
610. Стецько, Ярослав. «За український патріархат (I)». *Гомін України*, Листопад 7, 1964.
611. ———. «За український патріархат (II)». *Гомін України*, Листопад 14, 1964.
612. ———. «За український патріархат (III)». *Гомін України*, Листопад 21, 1964.
613. ———. «Безспірна справа патріархат (I)». *Гомін України*, Вересень 18, 1965.
614. ———. «Безспірна справа патріархат (II)». *Гомін України*, Вересень 25, 1965.
615. ———. «Безспірна справа патріархат (III)». *Гомін України*, Жовтень 2, 1965.
616. «Сугестії і думки Українського патріархального світового об'єднання, що були передані на Священний Синод». *Патріархат*, Квітень, 1983.
617. «Схаменіться, будьте люди!». *Українське православне слово*, Жовтень, 1964.
618. Т-ий. «Ватикан, собор і діалог». *Український самостійник*, Грудень, 1963.
619. «Терпіння на так званій волі гірші за каторгу — дорікає Ватиканові первоієрарх УКЦеркви Верховний Архiepіскоп Блаженніший Кир Йосиф VII». *Свобода*, Лютий 19, 1972.

620. Теодорович, Юрій. «Чікаго має нову парафію». *За патріархат*, Жовтень, 1968.
621. «“Трагічні дати” в Парижі». *Український самостійник*, Лютий 26, 1956.
622. Трембіцький, М. «Український Патріархат та українська національно-державна рація». *Патріархат*, Травень, 1979.
623. «УККА ще раз з’ясував своє становище». *Гомін України*, Квітень 3, 1965.
624. «У Торонті створено Раду українських громадських організацій за патріархат Української католицької Церкви». *За рідну Церкву*, 5–6, 1969.
625. «У Філядельфії відбувся симпозіум». *Патріархат*, Грудень, 1982.
626. «У Філядельфії відбувся черговий З’їзд Українського Патріархального Товариства в США». *Патріархат*, Серпень, 1989.
627. «“Український патріархат в аспекті сучасности” (Доповідь о. Шамбеляна М. Левенця про Український Патріархат в світлі сучасности)». *Українське життя*, Серпень 15, 1965.
628. «“Українській Католицькій Церкві визнати статус патріархату” Промова Блаженнішого Мирослава-Івана на Папському Синоді (25 листопада 1985 р.)». *Визвольний шлях*, Лютий, 1986.
629. «УККА також заявився за патріархат». *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чікаго*, Квітень 13, 1969.
630. «Українська національна Церква. Греко-Католицька Церква — Національна Церква Соборної України». *Канадський українець*, Квітень 25, 1923.
631. «Українсько-Православна Церква лучиться з Греко-Католицькою в одну Українсько-Католицьку Церкву». *Канадський українець*. Квітень 25, 1923.
632. «Українське християнство напередодні другого тисячоліття». *Патріархат*, Січень, 1985.
633. «Українська православна церква в ЗСА у справі соборности». *Свобода*, Лютий 29, 1972.
634. «Українські ювілейні дні в Римі». *Патріархат*, Жовтень, 1979.
635. Фаріон, Олександр. «Наші чергові завдання». *Вісник Української Католицької Парафії Святих Володимира і Ольги в Чікаго*, Січень 5, 1969.

636. Федорика, Осип. «Речі, що не є Кесареві». *Листи до приятелів*, Червень, 1955.
637. ———. «Церква і політика». *Листи до приятелів*, Липень, 1955.
638. ———. «Ще про мораль і політику». *Листи до приятелів*, Серпень, 1955.
639. ———. «Яка криза?» *Українське життя*, Вересень 10, 1972.
640. ———. «Затрачені виміри (I)». *Українське життя*, Лютий 1, 1977.
641. ———. «Затрачені виміри (II)». *Українське життя*, Лютий 15, 1977.
642. ———. «Лист до Редакції». *Патріархат*, Вересень, 1977.
643. «Четвертий Конгрес Мирян». *Патріархат*, Березень, 1982.
644. «Чи будемо дискутувати?» *За патріархат*, Лютий, 1972.
645. «Чи еміграції потрібно єдності?» *Українське життя*, Травень 9, 1965.
646. Чировський, о. Андрій. «Церковний розпис собору святих Володимира і Ольги». В *Собор душ. Пропам'ятна книга Парафії Св. Володимира і Ольги*, під ред. Василя Маркуся, 402–10. Чикаго: Ставропігія, 1982.
647. «Чому відсутній один підпис?» *Гомін України*, Січень 16, 1965.
648. Чубатий, Микола. «Чи не крайня пора на ревізію нашої календарної справи?» *Свобода*, Січень 31, 1948.
649. ———. «Вияснення в справі історії Церкви в Енциклопедії НТШ». *Свобода*. Січень 20, 1955.
650. ———. «Справа Київського Патріархату та майбутнє нашого християнства (I)». *Америка*, Червень 5, 1964.
651. ———. «Справа Київського Патріархату та майбутнє нашого християнства (II)». *Америка*, Червень 6, 1964.
652. ———. «Справа Київського Патріархату та майбутнє нашого християнства (III)». *Америка*, Червень 9, 1964.
653. ———. «Київський патріархат — церковна та національна справа». *Овид*, Липень–Вересень, 1964.
654. ———. «Кардинальство чи патріархія (I)». *Українське життя*, Березень 28, 1965.

655. ———. «Кардинальство чи патріярхія (II)». *Українське життя*, Квітень 4, 1965.
656. ———. «Кардинальство чи патріярхія (III)». *Українське життя*, Квітень 11, 1965.
657. ———. «Кардинальство чи патріярхія (IV)». *Українське життя*, Квітень 18, 1965.
658. ———. «Більше світла в справі патріярхату (I)». *Українське життя*, Травень 16, 1965.
659. ———. «Більше світла в справі патріярхату (II)». *Українське життя*, Червень 23, 1965.
660. ———. «Всі за Патріярхатом а не всі за Патріярхом». *Українське життя*, Липень 11, 1965.
- 661.
662. ———. «Історично-канонічні основи помісности УКЦеркви (I)». *Свобода*, Квітень 14, 1971.
663. ———. «Історично-канонічні основи помісности УКЦеркви (II)». *Свобода*, Квітень 15, 1971.
664. ———. «Історично-канонічні основи помісности УКЦеркви (III)». *Свобода*, Квітень 16, 1971.
665. ———. «Історично-канонічні основи помісности УКЦеркви (IV)». *Свобода*, Квітень 17, 1971.
666. ———. «Історично-канонічні основи помісности УКЦеркви (V)». *Свобода*, Квітень 21, 1971.
667. ———. «Папа, Курія і УКЦерква (I)». *Свобода*, Травень 18, 1971.
668. ———. «Папа, Курія і УКЦерква (II)». *Свобода*, Травень 19, 1971.
669. ———. «Папа, Курія і УКЦерква (III)». *Свобода*, Травень 20, 1971.
670. ———. «Майбутність української еміграції та майбутність Української Церкви». *Свобода*, Липень 23, 1974.
671. Шегда, Мирослав. «Змагання до заснування українського Патріярхату (I)». *Патріярхат*, Травень, 1989.

672. ———. «Змагання до заснування українського Патріярхату (II)». *Патріярхат, Червень, 1989.*
673. ———. «Змагання до заснування українського Патріярхату (III)». *Патріярхат, Серпень, 1989.*
674. Шлемкевич, Микола. «Про справи Божі, людські і надтолюдські». *Листи до приятелів, 11–12, 1963.*
675. ———. «Щоб землю з небом в одне злучити...» *Листи до приятелів, 9–10, 1964.*
676. «Широка українська громада відправила у Божу вічність видатного мирянського діяча, Голову УПСО д-ра Богдана Лончину». *Патріярхат, Листопад, 1985.*
677. «Ще в справі патріярхату». *Українське життя, Листопад 15, 1964.*
678. Чумак, Ярослав. «Ісповідник митрополит Йосиф». *Світло, Травень, 1964.*
679. Янів, Володимир. «План діяльності УХР». *Інформативний листок зв'язку. Неперіодичний орган УХР, Березень, 1957.*
680. ———. «Закріплення українських позицій на міжнародному християнському форумі». *Америка, Листопад 13, 1979.*
681. «A time for papal doubt. Pope Paul may now be having second thoughts about his own brand of Ostpolitik». *The Economist, April 8, 1972.*
682. Anderson, Mike. «Ukrainians Rip Bishop's Arrival». *The Pittsburgh Press, September 29, 1973.*
683. Barker, Karlyn. «Ukrainian Catholics Protest "Second Class" Treatment». *The Washington Post, November 26, 1972.*
684. Dugan, G. «Ukrainian Rite Catholics Protest Vatican's Role». *The New York Times, January 2, 1971.*
685. ———. «Patriarchal Role Denied to Ukrainian Rite Church». *The New York Times, September 26, 1971.*
686. «Eucharistic Congress Drew Thousands to Philadelphia». *The Ukrainian Weekly, August 22, 1976.*

687. Grantham, Ron. «Senator leading campaign for Ukrainian Patriarch». *The Ottawa Citizen*, April 3, 1971.
688. Hebblethwaite, Peter. «Ukrainian odyssey». *The Tablet*, September 4, 1976.
689. «Labyrinth Still Complex». *The Way*, September 11, 1966.
690. Leet, Rebeca. «Ukrainian Catholics Protest Lack of Church Autonomy». *The Sunday Star*, November 26, 1972.
691. Maloney, George A. «Ukrainians on the March». *The Catholic World*, December 1971.
692. McConnell, Richard M.M. «Ukrainians Catholic Picket Apostolic Delegation». *NC News Service*, December 7, 1970.
693. Nahayewsky, Isydor. «Church Union and the Kievan Patriarchate». *America*, June 6, 1962.
694. Pospishil, Victor J. «Where Is Our Youth? A Statistical Study». *The Way*, January 12, 1964.
695. Piddubscheshen, Eva. «Issue of Celibacy Heightens Patriarchal Sentiment». *За патріархат*, Листопад, 1975.
696. Reilly, Robert A. «Nominations by Vatican Body Spurs Ukrainians Hunger Strike». *The Philadelphia Inquirer*, May 21, 1971.
697. Sorokowski, Andrew D. «A Future After 50? The First Half-century of the Ukrainian Catholic Patriarchal Movement (I)». *The Ukrainian Weekly*, December 28, 2014.
698. ———. «A Future After 50? The First Half-century of the Ukrainian Catholic patriarchal movement (II)». *The Ukrainian Weekly*, January 8, 2015.
699. «Ukrainian Catholics Bid in U.S. for Patriarchate Wins Support». *The Eastern Catholic Life*, July 30, 1972.
700. «Ukrainian Catholics in the U.S. Call for Vatican Recognition of Rights». *Religious News Service*, June 24, 1974.
701. «Ukrainian Catholics Picket Vatican Visitor». *The Pittsburgh Catholic*, October 5, 1973.

702. «Ukrainian Catholics Seek Own Patriarch». *N.C.W.C. News Service*, November 2, 1964.
703. «Ukrainians protest». *Western Catholic Reporter*, March 11, 1973.
704. «Ukrainians Protest Vatican Appointments». *NC News Service*, August 1, 1974.
705. «Vatican Tells Ukrainian Bishops: Draft Constitution is Unacceptable». *Religious News Service*, October 30, 1972.

в) Наукові та науково-популярні видання і публікації

706. Андерсон, Бенедикт. *Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму*. Київ: Критика, 2001.
707. Бабинський, Анатолій. «Ідея патріархату УГКЦ в політичній думці третьої хвилі української еміграції», *Практична філософія*, вип. 1 (75) (2020): 141–48.
708. Бабинський, Анатолій. «Ідея патріархату УГКЦ в українській діаспорі напередодні II Ватиканського собору», *Українське релігієзнавство*, вип. 90 (2020): 71–87.
709. Бабинський, Анатолій. «“Календарні конфлікти” в середовищі українських греко-католиків США і Канади у 1950–1960 роках», *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*, вип. 2 (145) (2020): 5–9.
710. Баран, Александр. *Питання українського патріархату в Шашкевичівській добі*. Вінніпег: Рада українських організацій за патріархат Української католицької церкви, 1974.
711. ———. «Спроби єдності Церков в католицькій перспективі». В *Ювілейний збірник праць наукового конгресу у 1000-ліття хрищення Руси-України*, під ред. Володимира Яніва, 236–66. Мюнхен, 1988.
712. Біланюк, Петро. «Апостольське походження Української Церкви». В *Ювілейний збірник праць наукового конгресу у 1000-ліття хрищення Руси-України*, під ред. Володимира Яніва, 61–71. Мюнхен, 1988.
713. Біланюк, о. Петро. *Божя істина, краса і любов*. Дрогобич: Відродження, 1995.

714. Божик, Пантелеймон. *Церков українців в Канаді*. Віннепег: Накладом «Канадійського українця», 1927.
715. Вавжонек, Міхал. *Екуменічна діяльність митрополита Андрія Шептицького в Україні та Росії*. т. 52. *Analecta OSBM*, II. Рим: PP. Basiliani, 2006.
716. Василик, Михайло. *Українці Аргентини: історія та сучасність*. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2009.
717. ———. «Українське патріархальне товариство». В *Матеріяли до історії українського патріархального руху (1963–2001)*, під ред. Андрія Сороковського, 81–82. Львів: Свічадо, 2009.
718. ———. «Творення Української Католицької єпархії в Аргентині». В *Релігія і Церква в історії української діаспори*, під ред. Анатолія Колодного, 197–216. *Історія релігії в Україні: у 10-ти томах*, т. 9. Київ: Український видавничий консорціум та УАР, 2012.
719. Великий, Атанасій. *Архипастир скитальців*. Рим; Париж, 1949.
720. Великий, Атанасій. «Анонімний проєкт Петра Могили по з'єдиненню української Церкви 1645 р.» В *Світла й тіні української історії. Причинки до історії української церковної думки*, 56–74. Рим: Видавництво оо. Василян, 1969.
721. ———. «Вселенський Собор — Ватиканський Другий: діяння, генеза значення і перспективи». В *Українське християнство. Причинки до історії української церковної думки*, 167–218. Українська духовна бібліотека. Рим: Видавництво оо. Василян, 1969.
722. Вітошинська, Ольга. *Подорожі Блаженішого Кир Йосифа VII (1968-1970) у світлі чужої преси*. Вип. XX. Праці Українського богословського наукового товариства. Рим; Париж: Українське богословське наукове товариство, 1972.
723. Волік, Надія. «П'ять декретів, які вплинули на процес становлення Греко-Католицької Церкви в Канаді (1890-1902 рр.)». *Українське релігієзнавство*, вип. 80 (2016): 62–67.

724. ———. «Никита Будка – перший єпископ Рутенської Греко-Католицької Церкви в Канаді: процес обрання». *Українське релігієзнавство*, вип. 83 (2017): 139–47.
725. ———. «Інституційний розвиток Української Католицької Церкви у Канаді (40–60-х рр. ХХст.)». *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Історія 2*, вип. 3 (2017): 118–123.
726. Гомза, Іван. *Суспільно-політичні рухи: навчальний посібник*. Київ: НаУКМА, 2018.
727. Говорун, Кирило. *Риштовання Церкви: вбік постструктуральної еклезіології*. Київ: Дух і Літера, 2019.
728. Гринчишин, Михаїл. «Апостольський Екзархат для українців у Франції». В *Релігія і Церква в історії української діаспори*, під ред. Анатолія Колодного, 216–33. *Історія релігії в Україні: у 10-ти томах, т. 9*. Київ: Український видавничий консорціум та УАР, 2012.
729. Гринчишин, Тарас. «Українська Греко-Католицька Церква за кордонами України станом 2010 року: короткий огляд». В *Релігія і Церква в історії української діаспори*, під ред. Анатолія Колодного, 25–64. *Історія релігії в Україні: у 10-ти томах, т. 9*. Київ: Український видавничий консорціум та УАР, 2012.
730. Грушкевич, Микола. «Обнова». В *Українська молодь Христові. Про пам'ятна книга 1933–1988*, під ред. Миколи Грушкевича, 232–35. Рим; Парма: Видання української католицької єпархії св. свщм. Йосафата в Пармі, ЗСА, 1991.
731. Гудзяк, Борис. *Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії*. Львів: Інститут історії Церкви ЛБА, 2000.
732. Димид, Михайло. «Від залежності до автономії — український греко-католицький досвід ХХ століття». *Метров*, вип. 10–11 (2014): 59–84.
733. Ісаїв, Всеволод. «Друге покоління імігрантів в американській дійсності». *Сучасність IV*, вип. 9 (45) (1964): 102–10.

734. ———. «Суспільний стаж, процес асиміляції й етнічна ідентичність українців в Північній Америці». В *Українська спільнота в ширшому американському суспільстві: проблеми і спостереження*, під ред. Всеволода Ісаїва, 212–27. Джерзі Сіті: В-во М. П. Коць, 1976.
735. Жуковський, Аркадій. «Спроба єдності Церков у XVII ст. (Православна перспектива)». В *Ювілейний збірник праць наукового конгресу у 1000-ліття хрищення Руси-України*, під ред. Володимира Яніва, 208–35. Мюнхен, 1988.
736. Зайцев, Олександр, Олег Беген, і Василь Стефанів. *Націоналізм і релігія. Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920–1930-ті роки)*. Під ред. Олександра Зайцева. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2011.
737. Заставний, Федір. *Українська діаспора: розселення українців у зарубіжних країнах*. Львів: Світ, 1991.
738. Зубик, Андрій. *Українська діаспора: суспільно-географічне дослідження*. Львів: Простір-М, 2019.
739. Касьянов, Георгій. «Ідеологія ОУН: історико-ретроспективний аналіз (I)». *Український історичний журнал*, вип. 1 (2004): 29–42.
740. ———. «Ідеологія ОУН: історико-ретроспективний аналіз (II)». *Український історичний журнал*, вип. 2 (2004): 68–82.
741. Качараба, Степан. *Еміграція з Західної України (1919–1939)*. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2003.
742. Качараба, Степан, і Микола Рожик. *Українська еміграція. Еміграційний рух зі Східної Галичини та Північної Буковини у 1890–1914 рр.* Львів, 1995.
743. Кісь, Назар. «Ідея патріархату Греко-католицької церкви початку XX ст. в контексті сучасної політики пам'яті». *Історія релігій в Україні: науковий щорічник*, вип. 28 (2017): 197–211.
744. Кісь, Назар. *Пам'ять та ідентичність українських греко-католиків: про джерела історичної політики УГКЦ*. Львів: Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2018.

745. Казимира, Богдан. «Проблеми українського єпископату для Канади». В *Релігія і Церква в історії української діаспори*, під ред. Анатолія Колодного, 167–96. Історія релігії в Україні: у 10-ти томах, т. 9. Київ: Український видавничий консорціум та УАР, 2012.
746. Кияк, Святослав. «Становлення і перспективи УГКЦ в діаспорі». В *Релігія і Церква в історії української діаспори*, під ред. Анатолія Колодного, 124–50. Історія релігії в Україні: у 10-ти томах, т. 9. Київ: Український видавничий консорціум та УАР, 2012.
747. Колодний, Анатолій. *Іван Шевців: життєпис українця-християнина*. Київ: Українська асоціація релігієзнавців, 2011.
748. ———. «Йосиф Сліпий у контексті боротьби за Український Патріархат». В *Релігія і Церква в історії української діаспори*, під ред. Анатолія Колодного, 755–801. Історія релігії в Україні: у 10-ти томах, т. 9. Київ: Український видавничий консорціум та УАР, 2012.
749. ———. «Другий Ватиканський Собор — митрополит Йосиф Сліпий — Український патріархат». В *Україна і Ватикан: до і після Другого Ватиканського Собору. Науковий збірник*, під ред. Петра Яроцького, Людмили Филипович, і Святослава Кияка, 239–61. Київ: УАР, 2013.
750. Кочан, Наталія. «До питання про соціальні функції зарубіжного українського греко-католицизму». В *Церква і соціальні проблеми. Енцикліка «Сотий рік»*. Львів, 1993.
751. Кравець, Данило. «Дискусія навколо ідеї патріархату УГКЦ в середовищі української діаспори 1970-х рр. (за матеріалами архіву М. Демковича-Добрянського)». *Наукові записки УКУ. Серія «Історія»* XIII, вип. 3 (2019): 181–192.
752. Лисяк-Рудницький, Іван. «Іполіт Володимир Терлецький». В *Історичні есе. Том 1*, 221–49. Київ: Основи, 1994.
753. Лужницький, Григор. *Українська Церква між Сходом і Заходом. Нарис історії української Церкви*. Філадельфія: Накладом союзу українців католиків «Провидіння», 1954.

754. Кривда, Наталія. «Українська діаспора: досвід культуротворення». Авт. дис. док. філос. наук. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2009.
755. Кучабський, о. Володимир, ред. *Унійний з'їзд у Львові*. Львів: Богословське наукове товариство, 1938.
756. Ленцик, Василь. *Невтомний робітник. Біографія владика Івана Стаха*. Львів: Свічадо, 2006.
757. Лончина, Гліб, Іван Музичка, і Іван Дацько, ред. *Український мирянин ХХ століття*. т. 1. Праці професора Богдана-Івана Лончини. Львів; Рим: Свічадо, 2010.
758. Маркштайнер-Міщенко, Микола. «Синодальна діяльність єпископів УГКЦ в 1963–1969 роках: канонічно-богословський аналіз», *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії VIII* (2018): 261–77.
759. Маркусь, Василь. «Українська спільнота в ширшому американському суспільстві: проблеми і спостереження». В *Українці в американському і канадському суспільствах*, під ред. Всеволода Ісаїва, 258–77. Джерзі Сіті: В-во М. П. Коць, 1976.
760. ———. «“Єдність Церкви і народу” — головна ідея суспільно-церковної мислі патріярха Йосифа». *Дзвони*, вип. 3–4 (102) (1977): 9–18.
761. Марунчак, Михайло. «Питання патріярхату у Львові в 1842 і 1880 роках». *Сучасність*, вип. 5 (113) (1970): 94–103.
762. ———. «Питання патріярхату УКЦ в програмі “народовців руських” в 60-х роках минулого століття». *Нива*, вип. 1–4 (1978): 39–45.
763. ———. *Митрополит Андрей Шептицький на Заході 1920–1923*. Вінніпег; Едмонтон: Крайова рада українських організацій за патріярхат Української католицької церкви, 1981.
764. Маруняк, Володимир. *Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні*. Мюнхен: Академічне видавництво д-ра Петра Белея, 1985.
765. Марусин, Мирослав. *Архіпастир скитальців. Архієпископ Іван Бучко*. Львів: Опілля, 2008.

766. Мерфі, Наталія. «Українська діаспора в США: збереження традицій національної культури». Дис. канд. істор. наук. Миколаївський державний гуманітарний Університет ім. Петра Могили, 2006.
767. Михайлишин, Мирон Мирослав. *Блаженніший Йосиф Сліпий та ідея патріархату УГКЦ*. Львів: Свічадо, 2007.
768. Мончак, Ігор. *Самоуправна Київська Церква*. Львів: Свічадо, 1994.
769. Музичка, Іван. «Шукаймо розв'язки». *Дзвони*, вип. 1 (100) (1977): 79–87.
770. ———., і Іван Хома. «Сильветка історика проф. М. Чубатого 1889-1975». *Богословія XXXIX*, вип. 1–4 (1975): 79–118.
771. Павлишин, Олег. «З історії впровадження григоріанського календаря в церковне життя українців». *Україна Модерна* 7 (2002): 7–68.
772. Піх, Руслан. «Справа патріархату УГКЦ і українська діаспора в Бельгії». *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії VIII* (2018): 341–65.
773. Середа, Остап. «Aenigma ambulans: о. Володимир (Іпполіт) Терлецький і “руська народна ідея” в Галичині». *Україна Модерна*, вип. 4–5 (2000): 81–104.
774. Цимбалістий, Богдан. «Рух за патріархат і українська суспільність». *Сучасність*, вип. 3 (207) (1978): 88–100.
775. Романишин, Петро. *Студії до історії Української католицької церкви в Німеччині. Петро Вергун перший апостольський візитатор і адміністратор*. Вінніпег: Українська вільна академія наук, 1988.
776. Роод, Вим. *Рим и Москва: Отношения между Святым Престолом и Россией / Советским Союзом в период от Октябрьской революции 1917 г. до 1 декабря 1989 г.* Львів: Свічадо, 1995.
777. Сапеляк, Андрій. *Українська церква на II Ватиканському соборі*. Рим: Салезіянське видавництво, 1967.
778. Саранча, Галина. «Соціально-політична та культурна адаптація третьої хвилі української еміграції у Сполучених Штатах Америки (40–70 роки ХХ століття)». Дис. канд. істор. наук. Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, 2006.

779. Сороковський, Андрій. «Мирянський рух до і після Другого ватиканського собору». В *Роля мирян в Українській Греко-Католицькій Церкві. Матеріали конференції мирян в Ньюарку, США, 30 травня, 1998*, 54–65. Львів: Свічадо, 1998.
780. ———. «Нарис історії Українського Патріархального Руху». В *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)*, під ред. Андрія Сороковського, 19–70. Львів: Свічадо, 2009.
781. ———. «Німеччина (до 1990 р., Західня, територія ФРН)». В *Матеріали до історії українського патріархального руху (1963–2001)*, під ред. Андрія Сороковського, 123–24. Львів: Свічадо, 2009.
782. Трощинський, Володимир, і Анатолій Шевченко. *Українці у світі. Україна крізь віки*. Т. 15. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1999.
783. Чубатий, Микола, і Наталія Полонська-Василенко. «Історія Церкви». В *Енциклопедія українознавства. Загальна частина*, т. 2, під ред. Володимира Кубійовича і Зенона Кузелі, 601–22. Мюнхен; Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1949.
784. Чубатий, Микола. *Історія християнства на Русі-Україні. Том I. (до р. 1353)*. Рим; Нью Йорк: Видання Українського католицького університету, 1965.
785. Шептицький, Митрополит Андрей. «У справі порозуміння на питання православних українців про можливості об'єднання української Церкви». В *Пастирські послання 1939–1944 рр.*, під ред. Оксани Гайової і Романа Тереховського: 619–46. Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1899–1944, т. 3. Львів: Артос, 2010.
786. Шмурло, Евгений. *Римская курия на русском православном Востоке в 1609–1654 годах*. Прага: Орбис, 1928.
787. Щербяк, Юрій. «Освітня доктрина української греко-католицької церкви та її впровадження в Україні (середина XIX – XX ст.)». Дис. док. пед. наук. Тернопільський національний економічний університет, 2009.

788. Янів, Володимир, ред. *Релігія в житті українського народу, Наукова конференція (1963, 18–20. X: Рокка ді Папа). Збірник матеріалів*. Вип. 181. Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Мюнхен, 1966.
789. ———, ред. *Український мирянин в житті Церкви, спільноти та людства: матеріали студійних днів УХР, (Рокка ді Папа, Рим, 13–16 жовтня 1963 р.)*. Видання Українського християнського руху. Париж: Український християнський рух, 1966.
790. Ясь, О. В. «Союз українців у Великій Британії». В *Енциклопедія історії України*, під ред. В.А. Смолія, 739–40. Київ: Наукова думка, 2012.
791. Alberigo, Giuseppe, and Joseph A. Komonchak, eds. *History of Vatican II*. Vol. 1. Maryknoll; Leuven: Orbis; Peeters, 1995.
792. Andrusiak, Mikołaj. «Sprawa patriarchatu kijowskiego za Władysława IV». W *Prace historyczne w 30-lecie działalności profesorskiej Stanisława Zakrewskiego*, 269–85. Lwów, 1934.
793. Anthias, Floya. «Evaluating “Diaspora”: Beyond Ethnicity?» *Sociology* 32, no. 3 (1998): 557–80.
794. Babiak, Augustyn. *Legitimacy of the Ukrainian Patriarchate*. Lyon; Lviv: Missioner, 2005.
795. Babynskyi, Anatolii, «The Phenomenon of “Diasporic religion”. The Case of a Third Wave of Ukrainian Emigration», *Evropský filozofický a historický diskurz*, no. 1 (2020): 73–81.
796. Barber, Daniel Colucciello. *On diaspora: Christianity, religion and secularity*. Eugene: Cascade Books, 2011.
797. Baran, Alexander. «Progetto del Patriarcato Ucraino di Gregorio XVI». *Analecta OSBM* III, IX, no. 3–4 (1961): 454–75.
798. Baran, Alexander. «The Ukrainian Catholic Church». In *The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons After World War II*, edited by Wsevolod W. Isajiw, 147–57. Edmonton, Alberta: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, University of Alberta, 1992.

799. Baroody, William J. «Is there a Future for Eastern Rite Catholicism?» *Diakonia* IV, no. 2 (1969): 107–18.
800. Baumann, Martin. «Diaspora: Genealogies of Semantics and Transcultural Comparison». *Religions in the Disenchanted World* 47, no. 3 (2000): 313–37.
801. Bilaniuk, Petro. *The Apostolic Origin of the Ukrainian Church*. Parma: Published by Protection of the Blessed Virgin Mary Ukrainian Catholic Parish, 1988.
802. ———. «The Ukrainian Catholic Lay Movement 1945–1975: An Interpretation». In *The Ukrainian Catholic Church 1945–1975: A Symposium*, edited by Miroslav Labunka and Leonid Rudnytzky, 90–106. Philadelphia: St. Sophia Religious Association of Ukrainian Catholics Inc., 1976.
803. Bird, Thomas, and Eva Piddubcheshen, ed. *Archiepiscopal and Patriarchal Autonomy*. New York: Fordham University, 1972.
804. Bociurkiw, Bohdan R. «The Ukrainian Autocephalous Orthodox Church in West Germany, 1945-50». In *The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons After World War II*, edited by Wsevolod W. Isajiw, 147–57. Edmonton, Alberta: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, University of Alberta, 1992.
805. Bohachevsky-Chomiak, Martha. *Ukrainian Bishop, American Church: Constantine Bohachevsky and the Ukrainian Catholic Church*. Washington, D.C: The Catholic University of America Press, 2018.
806. Breton, Raymond. «Institutional Completeness of Ethnic Communities and the Personal Relations of Immigran», *American Journal of Sociology* 70, no. 2 (1964): 193-205.
807. Casaroli, Agostino. *The Martyrdom of Patience: The Holy See and the Communist Countries (1963–89)*. Toronto, ON: Ave Maria Centre of Peace, 2007.
808. Carson, Thomas and Joann Cerrito, eds. «Synagogue». In *New Catholic Encyclopedia*, Vol.13: 674–75. Detroit: Thomson/Gale; Catholic University of America, 2003.
809. Ciuciura, Theodore Bohdan. «Common Organizational Efforts, 1945-52: Structure and People». In *The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons After World*

- War II*, edited by Wsevolod W. Isajiw, 3–20. Edmonton, Alberta: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, University of Alberta, 1992.
810. Chubaty, Nicholas. «Ukrainian (Ruthenian) Rite Church After Vatican Council II», *The Ukrainian Review*, no. 4 (1969): 49–57.
811. ———. «Development of the Kiev-Ruthenian Rite (I)». *Diakonia* IV, no. 3 (1969): 247–58.
812. ———. «Development of the Kiev-Ruthenian Rite (II)». *Diakonia* V, no. 1 (1970): 42–54.
813. Cohen, Robin. *Global Diasporas: An Introduction*. 2nd ed. Global diasporas. London: Routledge, 2008.
814. ———., & Carolin Fischer, ed. *Routledge handbook of diaspora studies*. Routledge International Handbooks. London; New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2019.
815. Congar, Yves. *Lay People in the Church*. London: Geoffrey Chapman, 1963.
816. Dufoix, Stéphane. *Diasporas*. Berkeley: University of California Press, 2008.
817. ———. «Diaspora Before It Became a Concept». In *Routledge Handbook of Diaspora Studies*, edited by Robin Cohen and Carolin Fischer, 13–21. London; New York: Routledge, 2018.
818. Dunn, Dennis J. «The Vatican, the Kremlin and the Ukrainian Catholic Church». In *The Ukrainian religious experience: tradition and the Canadian cultural context*, edited by David J. Goa, 131–42. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 1989.
819. ———. *The Catholic Church and Russia: Popes, Patriarchs, Tsars, and Commissars*. London; New York: Routledge, 2004.
820. Dyczok, Marta. *The Grand Alliance and Ukrainian Refugees*. New York: St. Martin's Press in association with St. Antony's College, Oxford, 2000.
821. Fishman, Joshua A. «The Rise and Fall of the “Ethnic Revival” in the USA», *Journal of Intercultural Studies* 3 (1983): 5–46.

822. Floridi, Alexis U. «The Role of Ukraine in Recent Soviet-Vatican Diplomacy». In *Archiepiscopal and Patriarchal Autonomy*, edited by Thomas Bird and Eva Piddubcheshen, 61–69. New York: Fordham University, 1972.
823. ———. *Moscow and the Vatican*. Ann Arbor: Ardis, 1986.
824. Galadza, Peter. *The Theology and Liturgical Work of Andrei Sheptytsky (1865-1944)*. Orientalia Christiana Analecta 272. Roma; Ottawa: Pontificio Istituto orientale; Metropolitan Andrey Sheptytsky Institute of Eastern Christian Studies, Saint Paul University, 2004.
825. Glissmann, Volker. *Out of Exile, Not Out of Babylon: The Diaspora Theology of the Golah*. Mzuzu, Malawi: Mzuni Press, 2019.
826. Gordon, Milton Myron. *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion, and National Origins*. New York: Oxford University Press, 1964.
827. Handlin, Oscar. *The Uprooted*. 2nd ed. Boston; Toronto: Little, Brown & Company, 1973.
828. Hayda, Roma, and Andrew Sorokowski, eds. *A More Perfect Knowledge of Our Rite and Church*. Lviv: Svichado, 1996.
829. Himka, John-Paul. *Religion and Nationality in Western Ukraine: the Greek Catholic Church and Ruthenian National Movement in Galicia, 1867–1900*. McGill-Queen's studies in the history of religion. Montreal: McGill-Queen's University Press, 1999.
830. Holli, Melvin G., and Peter d'Alroy Jones, eds. *Ethnic Chicago: A Multicultural Portrait*. 4th ed. Grand Rapids, Mich: W.B. Eerdmans Pub. Co, 1994.
831. Huntington, Samuel P. «The United States». In *The crisis of democracy: report on the governability of democracies to the Trilateral Commission*, 59–118. New York: New York University Press, 1975.
832. Husar, Lubomyr. «Sheptyts'kyi and Ecumenism». In *Morality and Reality. The Life and Times of Andrei Sheptyts'kyi*, edited by Paul R. Magocsi, 185–200. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1989.
833. Irving, R. E. M. «Christian Democracy in Post-war Europe: Conservatism Writ-large or Distinctive Political Phenomenon?» *West European Politics* 2, no. 1 (1979): 53–68.

834. Isajiw, Wsevolod. «Organizational Differentiation and Persistence of the Ethnic Community: Ukrainians in the United States». In *The Ukrainian Experience in the United States: A Symposium*, edited by Paul R. Magocsi, 79–99. Cambridge: Harvard Ukrainian Research Institute, 1979.
835. ———, Yury Boshyk, and Roman Senkus, eds. *The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons after World War II*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, University of Alberta, 1992.
836. ———. «The Ukrainian Diaspora». In *The Call of the Homeland: Diaspora Nationalisms, Past and Present*, edited by Allon Gal, Athena S. Leoussi, and Anthony D. Smith, 289–319. IJS studies in Judaica, Vol. 9. Leiden; Boston: Brill, 2010.
837. ———. «Community, Class, and Social Mobility as Dynamic Factors in the DP Experience». In *The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons After World War II*, edited by Wsevolod W. Isajiw, 471–79. Edmonton, Alberta: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, University of Alberta, 1992.
838. Jaroszyńska-Kirchmann, Anna D. *The Exile mission: The Polish Political Diaspora and Polish Americans, 1939–1956*. Athens: Ohio University Press, 2004.
839. Johnson, Paul C. *Diaspora Conversions: Black Carib Religion and the Recovery of Africa*. Berkeley: University of California Press, 2007.
840. Johnson, Paul Christopher. «Religion and Diaspora». *Religion and Society. Advances in Research* 3, no. 1 (2012): 95–114.
841. Joseph, P. «One Rite — One Hierarchy». *Diakonia* XII, no. 1 (1977): 54–58.
842. Kachuba, John S. «Imposed Celibacy: is it Ethical?» *Diakonia* XII, no. 2 (1977): 145–56.
843. Kaszczak, Ivan. *Metropolitan Andrei Sheptytsky and the Establishment of the Ukrainian Catholic Church in the United States*. Toronto: Basilian Press, 2013.
844. Kaszczak, Ivan. *Bishop Soter Stephen Ortynsky and the Genesis of the Eastern Catholic Churches in America*. Middletown: CreateSpace Independent Publishing Platform, 2016.

845. Keenan, John. «The Byzantine Catholic Rite in the U.S.: Hope or Fantasy?» *Diakonia* XII, no. 2 (1977): 183–88.
846. Kenny, Kevin. *Diaspora: A Very Short Introduction*. Oxford; New York: Oxford University Press, 2013.
847. Khairallah, Philip. «The Ecumenical Vocation of the Melkite Church». *St. Vladimir's Theological Quarterly* 30, no. 3 (1986): 197–206.
848. Krajcar, Jan. «The Ruthenian Patriarchate. Some Remarks on the Project for its Establishment in the 17th century». *Orientalia Christiana Periodica* 30 (1964): 65–84.
849. Krajcar, Jan. «Konstantin Basil Ostrožskij and Rome in 1582–1584». *Orientalia Christiana Periodica* 35 (1969): 193–214.
850. Kosovych, Bohdan. «Laymen and the Future of the Ukrainian Catholic Church in America». *Diakonia* IX, no. 2 (1974): 126–37.
851. Kubijovyč, Volodymyr, ed. «Ameryka». In *Encyclopedia of Ukraine*, Vol.1, 63. Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press, 1984.
852. Kuropas, Myron B. *The Ukrainian Americans: Roots and Aspirations, 1884–1954*. Toronto: University of Toronto Press, 1993.
853. Labunka, Miroslav, and Leonid Rudnytzky, eds. *The Ukrainian Catholic Church 1945–1975: A Symposium*. Philadelphia: St. Sophia Religious Association of Ukrainian Catholics Inc., 1976.
854. Lencyk, Wasyl. *The Eastern Catholic Church and Czar Nicholas I*. Roma; New York: Ukrainian Catholic University Press, 1966.
855. ———. «The Origins of the Ukrainian Patriarchate». In *The Millennium of Ukrainian Christianity*, edited by Nicholas L. Chirovsky, 371–92. New York: Philosophical Library, 1988.
856. Levitt, Peggy. «Religion as a Path to Civic Engagement». *Ethnic and Racial Studies* 31, no. 4 (2008): 766–91.
857. Liberatore, Giulia, and Leslie Fesenmyer. «Diaspora and Religion». In *Routledge Handbook of Diaspora Studies*, edited by Robin Cohen and Carolin Fischer, 233–40. Routledge, 2018.

858. Liddell, Henry George, and Robert Scott, eds. «διασπείρω». In *A Greek-English Lexicon*, 412. Oxford; New York: Clarendon Press; Oxford University Press, 1996.
859. Luznycky, Hryhor M. «The Quest for the Patriarchate in the Past of the Ukrainian Church». In *The Quest for an Ukrainian Catholic Patriarchate*, edited by Victor J. Pospishil and Hryhor M. Luznycky, 32–42. Philadelphia: Ukrainian Publications, 1971.
860. Lonergan, Bernard J. F. *Method in Theology*. 2nd ed. Toronto: Published by University of Toronto Press for Lonergan Research Institute of Regis College, Toronto, 1999.
861. Losten, Basil. *Archbishop Ambrose Senyshyn and His Vision of the Ukrainian Catholic Church in America*. Toronto: Basilian Press, 2016.
862. ———, ed. *Ukrainian Vatican Synod 1980: Pope John Paul II and the Ukrainian Catholic Church, a documentary*. Stamford: Ukrainian Catholic Permanent Synod of Bishops, 1980.
863. Luciuk, Lubomyr Y. «Trouble All Around: Ukrainian Canadians and Their Encounter with the Ukrainian Refugees of Europe 1943–1951». *Canadian Ethnic Studies* 21, no. 3 (1989): 37–54.
864. ———. *Searching for Place: Ukrainian Displaced Persons, Canada, and the Migration of Memory*. Toronto; Buffalo: University of Toronto Press, 2000.
865. Madey, Jean. *Le Patriarcat Ukrainien: vers la perfection de l'état juridique actuel*. Рим: Українське богословське наукове товариство, 1971.
866. ———. «Vatican Council II's Decree on the Eastern Catholic Churches and its Ecumenical Importance». *Diakonia* VII, no. 3 (1972): 222–51.
867. Maloney, George. «The Death of the Church». *Diakonia* XV, no. 2 (1980): 103–7.
868. Maloney, George A. «Autonomy and the Ukrainian Church». *Diakonia* VII, no. 2 (1972): 137–49.
869. Markus, Daria. «Education of Ethnic Leadership: A Case Study of the Ukrainian Ethnic Group in the United States (1970–1974)». Ph.D., Loyola University Chicago, 1977.

870. Markus, Vasyly. «A Century of Ukrainian Religious Experience in the United States». In *The Ukrainian Experience in the United States: A Symposium*, edited by Paul R. Magocsi, 105–28. Cambridge: Harvard Ukrainian Research Institute, 1979.
871. ———. «Political Parties in the DP Camps». In *The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons After World War II*, edited by Wsevolod W. Isajiw, 111–24. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, University of Alberta, 1992.
872. ———. «The Role of the Patriarchal Movement in the Ukrainian Catholic Church». In *The Ukrainian Religious Experience: Tradition and the Canadian Cultural Context*, edited by David J. Goa, 157–70. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 1989.
873. Marti, Federico. *I rutheni negli Stati Uniti: Santa Sede e mobilità umana tra Ottocento e Novecento*. Pontificia Università della Santa Croce 36. Milano: Giuffrè, 2009.
874. Marunchak, Michael M. *The Ukrainian Canadians: A History*. 2nd ed. Winnipeg; Ottawa: Ukrainian Academy of Arts and Sciences (UVAN) in Canada, 1982.
875. McLoughlin, Seán. «Religion and Diaspora». In *The Routledge Companion to the Study of Religion*, edited by John R. Hinnells, 2nd ed., 558–80. London; New York: Routledge, 2010.
876. ———. «Religion, Religions, and Diaspora». In *A Companion to Diaspora and Transnationalism*, edited by Ato Quayson and Girish Daswani, 125–38. Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2013.
877. McVay, Athanasius. *God's Martyr, History's Witness: Blessed Nykyta Budka, the First Ukrainian Catholic Bishop of Canada*. Edmonton: Ukrainian Catholic Eparchy of Edmonton & Metropolitan Andrey Sheptytsky Institute of Eastern Christian Studies, 2014.
878. Metzger, Bruce M., and Michael David Coogan, eds. «Babylon». In *The Oxford Companion to the Bible*, 71–72. New York: Oxford University Press, 1993.
879. Mironowicz, Antoni. «Piotr Mohyla a idea unii kościelnej». *Studia Podlaskie*, 11 (2001): 25–33.

880. Mol, Hans. «Theory and Data on the Religious Behaviour of Migrants». *Social Compass* 26, no. 1 (1979): 31–39.
881. Morawska, Ewa. «In Defense of the Assimilation Model», *Journal of American Ethnic History* 13, no. 2 (1994): 76–87.
882. Moroziuk, Russel P. *Politics of a Church Union*. Montreal: Church Herald, 1983.
883. ———. «The Ukrainian Canadian Church: The Quest for Identity». *Diakonia* XIV, no. 2 (1979): 109–27.
884. Motiuk, David. *Eastern Christians in the New World: An Historical and Canonical Study of the Ukrainian Catholic Church in Canada*. Ottawa: Metropolitan Andrey Sheptytsky Institute of Eastern Christian Studies, 2005.
885. Novak, Michael. *The Open Church*. New Brunswick: Transaction Publishers, 2002.
886. Pallath, Paul. *The Synod of Bishops of Catholic Oriental Churches*. Rome: Mar Thoma Yogam (The St. Thomas Christian Fellowship), 1994.
887. Park, Robert E., and Ernest W. Burgess. *Introduction to the Science of Sociology*. Chicago: University of Chicago Press, 1921.
888. Paska, Walter. «Celibacy and Schism». *Diakonia* XII, no. 3 (1977): 279–86.
889. Pavlyshyn, Oleh. «The Calendar Question in the Ukrainian Greek Catholic Church, 1900–1930». *Journal of Ukrainian Studies* 37, no. 1–2 (2012): 113–30.
890. Pawliczko, Ann Lencyk. «Ukrainian Immigration: A Study in Ethnic Survival». *Center for Migration Studies Special Issues* 11, no. 1 (1994): 88–110.
891. ———., ed. *Ukraine and Ukrainians Throughout the World: A Demographic and Sociological Guide to the Homeland and Its Diaspora*. Toronto: Published for the Shevchenko Scientific Society by University of Toronto Press, 1994.
892. Pelikan, Jaroslav. *Confessor Between East and West: A Portrait of Ukrainian Cardinal Josyf Slipyj*. Grand Rapids: W.B. Eerdmans Pub, 1990.
893. Piddubscheshen, Eva. «Ecumenism for Export Only». *Diakonia* X, no. 1 (1975): 80–84.
894. Plokyh, Serhii. «Between Moscow and Rome: Struggle for the Greek Catholic Patriarchate in Ukraine» 37, 4 (1995): 849–67.

895. ———. *The Cossacks and Religion in Early Modern Ukraine*. New York: Oxford University Press, 2001.
896. Pospishil, Victor J. *Orientalium ecclesiarum. The Decree on the Eastern Catholic Churches of the II Council of Vatican*. New York: John XXIII Center for Eastern Christian Studies Fordham University, 1965.
897. Pospishil, Victor J. «An Autonomous Ukrainian Catholic Church». *Diakonia* VI, no. 3 (1971): 232–66.
898. ———., and Hryhor M. Luznycky, eds. *The quest for an Ukrainian Catholic Patriarchate*. Philadelphia: Ukrainian Publications, 1971.
899. ———. «Compulsory Celibacy for the Eastern Catholics in the Americas». *Diakonia* XI, no. 2 (1976): 133–56.
900. ———. «Compulsory Celibacy for the Eastern Catholics in the Americas. Part 2». *Diakonia* XI, no. 3 (1976): 259–80.
901. ———. *Ex Occidente Lex, From the West — the Law, The Eastern Catholic Churches under the tutelage of the Holy See of Rome*. Carteret: St. Mary's Religious Action Fund, 1979.
902. ———. «“Pomisnist” Achieved Ukrainian Catholic Church Receives Equality With Eastern Catholic Patriarchates». In *Ukrainian Vatican Synod 1980: Pope John Paul II and the Ukrainian Catholic Church. A Documentary*, 15–24. Stamford: Saint Basil Seminary, 1980.
903. Procko, Bohdan. «An Overview of the Ukrainian Catholic Church in the United States Today». *Diakonia* XIV, no. 1 (1979): 54–61.
904. ———. *Ukrainian Catholics in America: A History*. Edited by Ivan Kaszczak. 2nd revised edition. New York, 2016.
905. Pulcini, Theodore. «Toward an Acceptable Byzantine Catholic Ecclesiology». *Diakonia* XV, no. 1 (1980): 5–22.
906. Ray, Larry. «Assimilation». In *The Cambridge Dictionary of Sociology*, edited by Bryan S. Turner, Vol. 24. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2006.
907. Riccardi, Andrea. *Il Vaticano e Mosca, 1940–1990*. Roma; Bari: Laterza, 1992.

908. Safran, William. «Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return». *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 1, no. 1 (1991): 83–99.
909. ———. «Comparing Diasporas: A Review Essay». *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 8, no. 3 (1999): 255–91.
910. Satzewich, Vic. *The Ukrainian Diaspora*. Global diasporas. London; New York: Routledge, 2002.
911. Schreiter, Robert. «Religion Displaced and Replaced: What We Have to Learn from Diaspora Communities». In *Scattered and Gathered: Catholics in Diaspora*, edited by Michael L. Budde, 11–22. Eugene: Cascade Books, 2017.
912. Smith, Jonathan Z. *Map is Not Territory: Studies in the History of Religions*. Chicago: University of Chicago Press, 1993.
913. «Society for the Patriarchal System in the Ukrainian Catholic Church». *Diakonia* IX, no. 3 (1974): 294–300.
914. Sorokowski, Andrew Denis. «The Greek-Catholic Parish Clergy in Galicia, 1900–1939». Ph.D. thesis at the University of London. London, 1991.
915. ———. «The Lay and Clerical Intelligentsia in Greek Catholic Galicia, 1900–1939: Competition, Conflict, Cooperation». *Harvard Ukrainian Studies* 26, no. 1 (2002–2003): 261–90.
916. Sökefeld, Martin. «Mobilizing in Transnational Space: A Social Movement Approach to the Formation of Diaspora». *Global Networks* 6, no. 3 (2006): 265–84.
917. Stebelsky, Ihor. «Ukrainian Population Migration after World War II». In *The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons After World War II*, edited by Wsevolod W. Isajiw, 21–66. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, University of Alberta, 1992.
918. Stehle, Hansjakob. *Eastern Politics of the Vatican, 1917–1979*. Athens, Ohio: Ohio University Press, 1981.
919. Subtelny, Orest. «Ukrainian Political Refugees: An Historical Overview». In *The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons After World War II*, edited by Wsevolod W. Isajiw, 3–20. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, University of Alberta, 1992.

920. Sysyn, Frank E. «Adam Kysil and the Synods of 1629: An Attempt at Orthodox-Uniate Accommodation in the Reign of Sigismund III». *Harvard Ukrainian Studies* 3/4 (1979): 826–42.
921. ———. *Between Poland and the Ukraine: The Dilemma of Adam Kysil, 1600–1653*. Cambridge: Harvard University Press, 1985.
922. Tanczuk, Demetrius. «Quaestio Patriarchatus Kioviensis tempore conaminum Unionis Ruthenorum (1582–1632)». *Analecta OSBM*, II, I, I (1949): 128–44.
923. Tweed, Thomas A. *Our Lady of the Exile: Diasporic Religion at a Cuban Catholic Shrine in Miami*. New York: Oxford University Press, 1997.
924. Van Reenan, Antanas J. *Lithuanian diaspora: Königsberg to Chicago*. Lanham: University Press of America, 1990.
925. Vásquez, Manuel A. «Diasporas and Religion». In *Diasporas: Concepts, Intersections, Identities*, edited by Kim Knott and Seán MacLoughlin, 128–33. London New York: Zed Books, 2010.
926. Vries, Wilhelm de. «The Origin of the Eastern Patriarchates and Their Relationship to the Power of the Pope». In *Archiepiscopal and Patriarchal Autonomy*, edited by Thomas Bird and Eva Piddubcheshen, 14–21. New York: Fordham University, 1972.
927. Warner, Stephen R. «Immigration and Religious Communities in the United States». In *Gatherings in Diaspora. Religious Communities and the New Immigration*, edited by Stephen R. Warner and Judith G. Wittner, 3–34. Philadelphia: Temple University Press, 1998.
928. «Woes and Triumph of the Ukrainian Catholic Church: Birth of Autonomy». *Ukrainian Quaterly* XXVIII, no. 1 (1972): 5–13.
929. Wolowyna, Oleh. «Linguistic-Cultural Assimilation and Changes in Religious Denominations of Ukrainian Canadians». In *The Ukrainian Religious Experience: Tradition and the Canadian Cultural Context*, edited by David J. Goa, 171–88. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 1989.
930. Wynar, Lubomyr R. «Ukrainian Scholarship in Postwar Germany». In *The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons After World War II*, edited by Wsevolod

- W. Isajiw, 311–37. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, University of Alberta, 1992.
931. Yurkevich, Myroslav. «Ukrainian Nationalists and the DP Politics, 1945–50». In *The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons After World War II*, edited by Wsevolod W. Isajiw, 125–43. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, University of Alberta, 1992.
932. Zielyk, Ihor V. «The DP Camps as a Social System». In *The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons After World War II*, edited by Wsevolod W. Isajiw, 461–70. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, University of Alberta, 1992.

Додаток 1.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Анатолій Бабинський, «Ідея патріархату УГКЦ в політичній думці третьої хвилі української еміграції», *Практична філософія*, вип. 1 (75) (2020): 141–48.
2. Anatolii Babynskiy, «The Phenomenon of “Diasporic religion”. The Case of a Third Wave of Ukrainian Emigration», *Evropský filozofický a historický diskurz*, no. 1 (2020): 73–81. DOI: <https://doi.org/10.46340/ephd.2020.6.1.11> (*Index Copernicus*)
3. Анатолій Бабинський, «Ідея патріархату УГКЦ в українській діаспорі напередодні II Ватиканського собору», *Українське релігієзнавство*, вип. 90 (2020): 71–87. DOI: <https://doi.org/10.32420/2020.90.2087> (*Index Copernicus*)
4. Анатолій Бабинський, «“Календарні конфлікти” в середовищі українських греко-католиків США і Канади у 1950–1960 роках», *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*, вип. 2 (145) (2020): 5–9. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2020.145.1> (*Index Copernicus*)

Статті, які додатково відображають результати дослідження:

1. Анатолій Бабинський, «Роль професора Миколи Чубатого та Патріарха Йосифа Сліпого в історії Українського патріархального руху в США», *Матеріали Міжнародної наукової конференції до 100-річчя ієрейських свячень Йосифа Сліпого*, під ред. Юрія Скіри, 97–110. Львів: Колесо, 2018.
2. Анатолій Бабинський, «Зародження патріархального руху в США: передумови, події та особи», *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії VIII*, (2018): 317–40.

АПРОБАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Міжнародна наукова конференція «Другий Ватиканський Собор: дари Духа — таїна Церкви — свідчення людини», Український католицький університет, Львів, 31 травня–2 червня 2012 року, доповідь: «Патріархальний рух в УГКЦ як наслідок Другого Ватиканського собору».

2. Всеукраїнська наукова конференція «Історичні постаті УГКЦ та їх роль у культурно-просвітницькому та національному відродженні», Національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені о. Й. Кобринського, Коломия, 18 жовтня 2013 року, доповідь: «Три титули Блаженнішого Йосифа Сліпого».

3. Науковий семінар в рамках Літньої школи молодих науковців «Постать патріарха Йосифа Сліпого в контексті міжнародних церковних і політичних відносин», Інститут св. Климента-Папи Українського католицького університету, Рим, Італія 8–16 липня 2017 року, доповідь: «Зародження патріархального руху в США».

4. Міжнародна наукова конференція, присвячена 100-річчю свячень Йосифа Сліпого, Унівська Святоуспенська лавра студійського уставу, 30 вересня 2017 року, доповідь: «Роль професора Миколи Чубатого та Патріарха Йосифа Сліпого в історії Українського патріархального руху в США».

5. Міжнародна наукова конференція східного регіону Американської академії релігії (Eastern International Meeting of the American Academy of Religion) «Релігія у терпінні та зціленні», Університет Макгілла, Монреаль, Канада 12–13 квітня 2019 року, доповідь: «The Patriarchal Movement of the Ukrainian Greek-Catholic Church and Diaspora Studies».